

RTU LIEPĀJAS AKADEMIJA

VĀRDS UN TĀ PĒTĪŠANAS ASPEKTI

29

**Rīgas Tehniskā universitāte
Liepājas akadēmija**

**VĀRDS UN TĀ PĒTĪŠANAS
ASPEKTI**

**Valodniecības žurnāls
29**

**THE WORD:
ASPECTS OF RESEARCH**

**Journal of Linguistics
29**

Liepāja 2025

Vārds un tā pētīšanas aspekti : valodniecības žurnāls, 29. Atb. red. Linda Lauze. Rīga: RTU Izdevniecība, 2025. 221 lpp.

ISSN 2661-5819 (digitāls)

Valodniecības žurnāla elektroniskais pilnteksts ir pieejams Latvijas Nacionālajā digitālajā bibliotēkā: <https://dom.lndb.lv/data/obj/765995.html>

REDAKCIJAS KOLĒĢIJA

Linda Lauze, Dr. philol. (RTU Liepājas akadēmija), atbildīgā redaktore
Ieva Ozola, Dr. philol. (RTU Liepājas akadēmija), atbildīgās redaktora vietniece
Māris Baltiņš, Dr. habil. med. (Latvijas Universitāte)
Guntars Dreijers, Dr. philol. (Rīgas Stradiņa universitāte)
Trevors Gārts Fennels, Dr. philol. (Flindersa Universitāte, Austrālija)
Anita Helviga, Dr. philol. (RTU Liepājas akadēmija)
Daļa Kiseļūnaite, Dr. habil. hum. (Klaipēdas Universitāte / Lietuviešu valodas institūts, Lietuva)
Regīna Kvašīte, Dr. hum. (Viļņas Universitātes Šauļu akadēmija, Lietuva)
Diāna Laiveniece, Dr. paed. (RTU Liepājas akadēmija)
Dzintra Lele-Rozentāle, Dr. philol. (RTU Liepājas akadēmija)
Dace Markus, Dr. habil. philol. (RTU Liepājas akadēmija)
Liene Markus-Narvila, Dr. philol. (LU Latviešu valodas institūts)
Kertu Rozenvalde, Dr. philol. (Tartu Universitāte, Igaunija)
Jānis Sīlis, Dr. philol. (Ventspils Augstskola)
Inguna Skadiņa, Dr. comp. sc. (LU Matemātikas un informātikas institūts)
Sarmīte Trūpa, Dr. (Maincas Johanna Gūtenberga universitāte, Vācija)
Pēteris Vanags, Dr. habil. philol. (Latvijas Universitāte / Stokholmas Universitāte, Latvija / Zviedrija)
Kazimiers Župerka, Dr. habil. hum. (Viļņas Universitātes Šauļu akadēmija, Lietuva)

Visi valodniecības žurnālā ievietotie raksti ir starptautiski anonīmi recenzēti.
Žurnāla rakstiem tiek piešķirts DOI indekss, un tie tiek reģistrēti starptautiskajā metadatu katalogā Crossref. Bibliogrāfiskā informācija ir meklējama šeit: <https://www.crossref.org/>
Žurnāls indeksēts EBSCO datubāzē *Academic Search Complete*.

Valodniecības žurnāla izdošana apstiprināta RTU Liepājas akadēmijas domes sēdē (protokols Nr. 18; 2025. gada 24. novembrī).

Redaktore kopsavilkumiem angļu valodā **Sigita Ignatjeva**
Tehniskā redaktore **Ginta Šneidera**
Vāka mākslinieks **Uldis Baltutis**

Redakcijas kolēģijas adrese:
RTU Liepājas akadēmija
Humanitāro un mākslas zinātņu centrs
Lielā iela 14, Liepāja, LV-3401

© Autori. Rīgas Tehniskā universitāte, 2025
<https://doi.org/10.37384/VTPA.2025.29.001>

e-pasts: balti@rtu.lv

SATURS / TABLE OF CONTENTS

Ievadvārdi.....	5
Preface.....	7
Māris Baltiņš Terminoloģijas vēstures pētniecībai nozīmīgākie 20. un 30. gadu žurnāli The Most Important Journals of the 1920s and 1930s for Research into the History of Terminology.....	9
Aiga Bādere Pēcrediģēšanas terminu atbilstes meklējumi latviešu valodā Searching for Post-Editing Terms in Latvian.....	22
Agnese Cera, Sanita Martena Ukrainas ģimenes Latvijā: lingvistiskā attieksme un valodu pārvaldība latviešu valodas apguvei un dzimtās valodas saglabāšanai Ukrainian Families in Latvia: Language Attitudes and Language Management in Relation to Latvian Language Acquisition and Native Language Maintenance.....	30
Ina Druviete Novitāte Latvijas valodas politikā: valsts valodas situācijas izvērtēšana parlamentā Innovation in Language Policy: Parliamentary Assessment of the State Language Situation.....	50
Agnese Dubova, Dzintra Lele-Rozentāle Intertekstualitātes izpausmes humanitāro zinātņu <i>laudatio</i> tekstos (1997–2023) Expressions of Intertextuality in <i>Laudatio</i> Texts of the Humanities (1997–2023).....	62
Baiba Egle The Quality of English-Language Abstracts in RTU Bachelor's Papers: A Qualitative Analysis of Common Mistakes Angļu valodas anotāciju kvalitāte RTU bakalaura darbos: kvalitatīva kopējo kļūdu analīze.....	72
Elizabete Kadakovska Valoda ārstē vai mulsina? Par mediķu valodu un tās īpatnībām Does Language Help or Confuse? About Medical Language and Its Specific Characteristics.....	82
Dalia Kiseliūnaitė Kuršu kāpu kursenieku tekstu ortogrāfijas un transkripcijas problēma Orthography and Transcription Issues in Curonian Spit Kursenieku (New Curonian) Texts.....	95

Diāna Laiveniece, Anita Helviga, Gints Jēkabsons Atbilstības meklējumi starp prasībām un izpildījumu bakalaura darbu anotācijās: Rīgas Tehniskās universitātes piemērs Alignment between Requirements and Realisation in Bachelor's Thesis Abstracts: A Case Study from Riga Technical University.....	110
Linda Lauze Komplimentu lietojums saziņā: semantiskais un pragmatiskais aspekts Use of Compliments in Communication: Semantic and Pragmatic Aspects	122
Dace Markus, Tija Zīriņa, Gunita Delijeva, Agrita Tauriņa, Oksana Ivanova, Larisa Ilinska, Diāna Ivanova Transition to Learning and Speaking in Latvian: Pre-School Education Pāreja uz mācībām un sarunām latviešu valodā: pirmsskolas izglītība	133
Ieva Ozola Pērkones izloksne Liepājas dialektoloģijas kolekcijā Pērkone Subdialect in the Liepāja Dialectology Collection.....	149
Vija Požarnova Identitātes jēdziens Rietumu un Austrumu sabiedriskajā domā Identity Concept in Western and Eastern Social Opinion.....	160
Guna Rābante-Buša Pozicionālās skaņu pārmaiņas svešvārdos saistītā runā The Positional Phonetic Changes in the Internationalisms in the Connected Speech.....	172
Paula Sekača Vārdu biežums kā kultūrsemantikas indikators: Latvju mēnešraksts, 1942. gada 1. numurs Word Frequency as an Indicator of Cultural Semantics: “Latvju Mēnešraksts”, Issue 1 (1942)	183
Inta Urbanoviča Paronīmu kolokācijas un to ietekme uz nozīmes diferencēšanu Paronymous Collocations and their Impact on Semantic Differentiation.....	192
Zane Veidenberga Ieteikumi latviešu deminutīvu konotāciju pārnesei tulkojumos angļu valodā: tulkošanas jomas ekspertu loma ieteikumu izstrādē Guidelines for Transferring the Connotations of Latvian Diminutives into English: The Role of Translation Experts in Developing the Guidelines.....	206
Ziņas par autoriem / About the Authors.....	219

Ievadvārdi

Rīgas Tehniskās universitātes Liepājas akadēmijas Humanitāro un mākslas zinātņu centra valodniecības žurnāla „Vārds un tā pētīšanas aspekti” 29. laidniens sāk ceļu pie lasītājiem. Tajā apkopoti 17 raksti par aktuāliem valodniecības jautājumiem vai starpnozaru pētījumiem, kas saistīti ar dažādiem vārda lietojuma aspektiem.

Tradicionāli mūsu žurnāla lappusēs tiek plaši aplūkota valodas un vides mijiedarbība sociolingvistiskā skatījumā. **Ina Druvieta** ir aktualizējusi novitāti Latvijas valodas politikā, akcentējot gan tās pozitīvo pusi – valsts valodas situācijas izvērtēšanu parlamentā –, gan negatīvo – likumdevēja atteikšanos lietot terminu *valodas politika*. Divu koprakstu centrā ir valoda izglītībā. **Agnese Cera** un **Sanita Martena** aplūko, kā Ukrainas bēgļu ģimenēs, kas dzīvo Rīgā, tiek plānots apgūt latviešu valodu un saglabāt ģimenes valodu. **Dace Markus**, **Tija Zīriņa**, **Gunita Delijeva**, **Agrita Tauriņa**, **Oksana Ivanova**, **Larisa Iļinska** un **Diāna Ivanova** sniedz pārskatu par pāreju uz mācībām latviešu valodā pirmsskolas izglītībā, balstoties uz dokumentu analīzi, asociatīvā eksperimenta un aptauju rezultātiem. **Vijas Požarnovas** rakstā ir meklēts kopīgais un atšķirīgais identitātes jēdziena izpratnē Rietumos (Eiropas Savienībā) un Austrumos (Indijas Republikā). Paula Sekača no kultūrsemantiskā viedokļa ir apskatījusi, kā biežāk lietotā leksika „Latvju Mēnešraksta” 1942. gada 1. numurā atspoguļo vērtības, kas ir raksturīgas latviešu kultūrai un nacionālajai identitātei.

Runātās valodas pētījumiem diahroniskā un areālā, kā arī mūsdienu aspektā veltīti trīs raksti. **Guna Rābante-Buša** analizējusi, kādas pozicionālās skaņu pārmaiņas saistītā runā visbiežāk notiek svešvārdos. Latviešu valodas runas korpusos iegūto datu instrumentālai oscilogrammu un spektrogrammu analīzei izmantota programma PRAAT, kas ļāvusi secināt, ka svešvārdu izrunā pozicionālo skaņu pārmaiņu veidošanos veicina ātra, pavirša runa, turklāt precizitāti ietekmē arī runas situācija un sarunas temats. **Daļas Kiselūnaites** (*Dalia Kiselūnaitē*) rakstā sniegts pārskats par Kuršu kāpu kursenieku valodas dokumentēšanas vēsturi, kā arī analizēti un novērtēti šīs valodas pierakstīšanas mēģinājumi, laika gaitā izmantojot vācu, lietuviešu, latviešu rakstzīmes un dažādas vairāku valodu ortogrāfijas kombinācijas. Diskusijai izvirzīts jautājums par mūsdienīgas fonētiskās transkripcijas izmantošanu kursenieku valodas audioierakstu atšifrēšanā. **Ieva Ozola** aplūkojusi RTU Liepājas akadēmijas dialektoloģijas kolekcijas Pērkones izloksnes materiālus, raksturojusi to saturu un analizējusi izloksnei raksturīgās fonētiskās un morfoloģiskās iezīmes, ievērojot areāla kontekstu.

Vairākos pētījumos analizēta latviešu zinātnes valodas attīstība un mūsdienu prakse. **Agneses Dubovas** un **Dzintras Leles-Rozentāles** pētījums par intertekstualitātes izpausmēm latviešu humanitāro zinātņu *laudatio* tekstos balstās 30 gadinājuma tekstos, kas publicēti no 1997. līdz 2023. gadam. Konstatēts, ka šie teksti apvieno zinātniska, populārzinātniska un poētiska stila pazīmes. **Diāna Laiveniece**, **Anita Helviga** un **Gints Jēkabsons** pētījuši teorijas un prakses

attiecības studentu bakalaura darbu anotācijās: analizēti RTU metodiskie norādījumi un to realizācija dažādu fakultāšu un specialitāšu 2023. un 2024. gada bakalaura darbos. Pētījuma tekstu korpusa izlases kvantitatīvie pētījumi atklāj tikai viduvēju atbilstību starp prasīto un studentu anotāciju tekstiem, kas liecina par nepieciešamību pilnveidot metodiskos norādījumus. Šī korpusa anotāciju angļu valodas kvalitāti analizējusi **Baiba Egle**, izsakot pieņēmumu, ka anotāciju angļu valodas versijas ir mašintulkotas vai vismaz veidotas, izmantojot dažus mašintulkošanas rīkus, tāpēc studentiem būtu vajadzīgi norādījumi, kā rediģēt mašintulkotās anotācijas, lai uzlabotu to kvalitāti.

Trīs autori sīkāk ir apskatījuši terminoloģijas jautājumus. **Māra Baltiņa** raksts ir veltīts terminoloģijas izpētes metodoloģijai, apkopojot informāciju par 20. un 30. gadu žurnāliem kā svarīgiem starpkaru perioda pētījuma avotiem. **Aiga Bādere** iepazīstina ar mašintulkota teksta rediģēšanas procesu un tā raksturošanai nepieciešamajiem apzīmējumiem, sastatot terminus latviešu un angļu valodā un meklējot atbildes. **Elizabetes Kadakovskas** pētījumā ir parādīta medicīnas terminu lietojuma nozīme mediķu profesionālās komunikācijas kontekstā.

Zanes Veidenbergas raksts “Ieteikumi latviešu deminutīvu konotāciju pārnesei tulkojumos angļu valodā: tulkošanas jomas ekspertu loma ieteikumu izstrādē” balstās ekspertu anketēšanas rezultātos pēc ieteikumu izmēģinājuma eksperimenta: skaidrots, kā notikusi ieteikumu pilnveide un risinājumu meklējumi, lai tos padarītu pieejamākus plašākai auditorijai. **Inta Urbanoviča** pievērsusies vienai no latviešu valodas paralēlismu sistēmām – paronīmijai. Analizēta paronīmu kolokāciju saistība ar to nozīmes diferencēšanas iespējām, un secināts, ka latviešu leksikogrāfijā būtu nepieciešama paronīmu vārdnīca, kurā iekļauta informācija par paronīmu nozīmes atšķirību, kā arī tipiskās kolokācijas. **Linda Lauze**, izmantojot ekspresaptaujas datus, analizējusi komplimentu lietojumu saziņā semantiskajā un pragmatiskajā aspektā, kā arī raksturojusi komplimenta saņēmēja atbildes reakciju. Piedāvāts precizēt vārda *kompliments* semantiku.

Pateicamies visiem autoriem – gan tiem, kuri regulāri publicē savus rakstus mūsu žurnālā, gan tiem, kuri to dara pirmoreiz. Paldies recenzentiem par iedziļināšanos piedāvātajā pētījumu tematikā! Visiem interesentiem, kuru uzmanības lokā nonāks šis žurnāls, vēlam, lai saistoša lasīšana.

Linda Lauze, Ieva Ozola,
valodniecības žurnāla
„Vārds un tā pētīšanas aspekti”
atbildīgā redaktore un redaktore vietniece

Preface

The 29th issue of the linguistics journal “The Word: Aspects of Research”, published by the Centre for Humanities and Arts of the Riga Technical University Liepāja Academy, is beginning its journey to readers. It features a collection of 17 articles on current linguistic issues or interdisciplinary research related to various aspects of word usage.

Traditionally, the pages of our journal extensively explore the interaction between language and the environment from a sociolinguistic perspective. **Ina Druviete** has highlighted a recent development in Latvian language policy, emphasising both its positive side, the evaluation of the state language situation within the parliament, and its negative side – the legislature’s refusal to use the term “language policy.” Two co-authored papers focus on language in education. **Agnese Cera** and **Sanita Martena** examine how Ukrainian refugee families living in Riga plan to acquire the Latvian language while maintaining their family language. **Dace Markus, Tija Zīriņa, Gunita Delijeva, Agrita Tauriņa, Oksana Ivanova, Larisa Iljinska, and Diāna Ivanova** provide an overview of the transition to Latvian-language instruction in preschool education, based on document analysis and the results of associative experiments and surveys. **Vija Požarnova’s** article explores similarities and differences in the understanding of the concept of identity in the West (the European Union) and the East (the Republic of India). From a cultural-semantic perspective, **Paula Sekača** has examined how the most frequently used vocabulary in the 1942 first issue of “Latvju Mēnešraksts” reflects values characteristic of Latvian culture and national identity.

Three articles are dedicated to the study of spoken language from diachronic, areal, and contemporary perspectives. **Guna Rābante-Buša** analysed which positional sound changes most frequently occur in loanwords within connected speech. For the instrumental analysis of oscillograms and spectrograms obtained from Latvian speech corpora, the programme **PRAAT** was utilised. The results led to the conclusion that the formation of positional sound changes in the pronunciation of loanwords is facilitated by fast, careless speech; furthermore, precision is influenced by the speech situation and the topic of conversation. **Dalia Kiseliūnaitė’s** article provides an overview of the history of documenting New Curonian, the language of the Curonian Spit, as well as an analysis and evaluation of attempts to transcribe this language over time using German, Lithuanian, and Latvian characters, and various combinations of multi-language orthographies. The author raises a point for discussion regarding the use of modern phonetic transcription in transcribing audio recordings of the New Curonian language. **Ieva Ozola** examines the materials of the Pērkone dialect from the dialectology collection of the RTU Liepāja Academy, describing their content and analysing the phonetic and morphological features characteristic of the dialect within an areal context.

Several studies analyse the development and contemporary practice of Latvian scientific language. **Agnese Dubova** and **Dzintra Lele-Rozentāle’s** study on the manifestations of intertextuality in Latvian humanities *laudatio* texts

is based on 30 celebratory texts published between 1997 and 2023. It was found that these texts combine features of scientific, popular-scientific, and poetic styles. **Diāna Laiveniece**, **Anita Helviga**, and **Gints Jēkabsons** investigated the relationship between theory and practice in student bachelor's thesis abstracts: they analysed the methodological guidelines of RTU and their implementation in bachelor's theses from various faculties and specialities in 2023 and 2024. Quantitative research on the selected text corpus reveals only a mediocre correspondence between the requirements and students' actual abstracts, indicating a need to improve the methodological guidelines. The quality of the English versions of the abstracts in this corpus was analysed by **Baiba Egle**, who posits that the English versions were machine-translated, or at least created using machine-translation tools. Consequently, students require guidance on editing machine-translated abstracts to improve their quality.

Three authors have examined terminology issues in greater detail. **Māris Baltiņš's** article is dedicated to the methodology of terminology research, drawing on magazines from the 1920s and 1930s as vital research sources for the interwar period. **Aiga Bādere** introduces the process of editing machine-translated texts and the designations necessary to describe it, and compares Latvian and English terms to find equivalents. **Elizabete Kadakovska's** study demonstrates the significance of medical terminology usage in the context of professional communication among healthcare providers.

Zane Veidenberga's article, "Recommendations for Transferring the Connotations of Latvian Diminutives in English Translations: The Role of Translation Experts in Developing Recommendations," is based on the results of expert surveys following a pilot experiment. It explains how the recommendations were refined and how solutions were sought to make them more accessible to a broader audience. **Inta Urbanoviča** focuses on one of the systems of parallelism in the Latvian language – paronymy. The study analyses the relationship between paronymous collocations and the possibilities for differentiating their meanings, concluding that Latvian lexicography requires a dictionary of paronyms that includes information on semantic differences and typical collocations. **Linda Lauze**, using data from a snap poll, analyses the use of compliments in communication from semantic and pragmatic perspectives, and characterises the recipient's reaction to the compliment. A clarification of the semantics of the word "compliment" is proposed.

We extend our thanks to all the authors – both those who regularly publish in our journal and those publishing for the first time. Our thanks also go to the reviewers for their deep engagement with the research topics presented. To all interested parties who come across this journal, we wish you an engaging read.

Linda Lauze, Ieva Ozola,
Editor-in-Chief and Deputy Editor
of the linguistics journal
"The Word: Aspects of Research"

Māris BALTIŅŠ (Latvijas Universitāte)

TERMINOLOĢIJAS VĒSTURES PĒTNIECĪBAI NOZĪMĪGĀKIE 20. UN 30. GADU ŽURNĀLI

Kopsavilkums

Lai veiktu pētījumus par kādas nozares terminoloģijas attīstību, ir jāievēro kopīga metodoloģija un skaidri jādefinē pētījuma objekts, hronoloģiskais ietvars un izmantotie avoti. Šāda pieeja ļaus izvairīties no fragmentārisma, neprecīzas ieteikumu datēšanas un nepamatotas konkrētu terminu autorības piešķiršanas.

Terminrades procesa izpētei ir iespējamās četras atšķirīgas pieejas, uzsverot (1) institucionālās struktūras, (2) vadošās teorētiskās nostādnes, (3) galvenās iesaistītās personas vai (4) terminoloģisko resursu izstrādi. Pēdējā pieeja prasa identificēt visa veida terminoloģiskos resursus, it īpaši publikācijas presē.

Pētījumā aplūkoti uzziņu avoti par Latvijas Republikas preses izdevumiem starpkaru periodā. Tiek piedāvāta žurnālu klasifikācija atkarā no to izdevēja (valdības iestādes; politiskās partijas; sabiedriskās un reliģiskās organizācijas, profesionālās biedrības vai ieinteresēto personu apvienības; komerciālie preses vai grāmatu apgādi).

Rakstā sniegts ieskats par būtiskāko tematisko grupu žurnāliem (ministriju žurnāli, publikācijas konkrētu nozaru speciālistiem, militārie un tehniskie žurnāli, literārie žurnāli, ilustrētie žurnāli), raksturojot tipiskākos piemērus.

Ņemot vērā starpkaru perioda preses izdevumu daudzveidību, nozīmīgāko žurnālu identifikācija konkrēta pētījuma vajadzībām ir nepieciešams priekšdarbs, bez kura nav iespējams gūt skaidru priekšstatu par konkrētas nozares terminoloģijas attīstību. Ideālā gadījumā pētījumi par terminoloģijas vēsturi kādā nozarē jāveic ciešā sadarbībā ar zinātnes vēstures speciālistiem.

Atslēgvārdi: latviešu terminoloģija, nozaru terminoloģijas attīstība, periodiskie izdevumi, žurnālu klasificēšanas iespējas, starpkaru periods.

Kaut gan veikti daudzi pētījumi par dažādu nozaru terminoloģijas veidošanos un attīstību latviešu valodā, tomēr kopainas veidošanu no atsevišķiem elementiem apgrūtina vienotas pieejas trūkums. Nepieciešamību pēc kopējas metodikas, norādot vismaz pētījuma diapazonu (tostarp skaidri nosakot, vai analizēti tikai neapšaubāmi termini, vai aptverti tikai lietvārdi un nominālās vārdkopas vai arī citu vārdšķiru vārdi u. c.), hronoloģisko kārtojumu un izmantotos avotus, pastāvīgi uzsvēris Juris Baldunčiks (Baldunčiks 2024: 71). Plaša un vispusīga precīzi atlasītu avotu izmantošana tādējādi ļautu izvairīties no fragmentārisma, neprecīza ieteikumu datējuma un maz pamatotas autorības piedēvēšanas (Baldunčiks 2024: 79).

Līdz ar to skaidrs, ka jebkuram pētniekam nepieciešams skaidrs un vispusīgs priekšstats par attiecīgās nozares terminoloģijas pieminekļiem, „bez

kuru analīzes nav iespējams spriest par nozares leksikas veidošanos” (Baltiņš 2024a: 65). Apkopojošu publikāciju par latviešu preses attīstību ir ļoti maz, tādēļ katram valodas vēstures un terminoloģijas attīstības pētniekam nākas patstāvīgi izprast avotu struktūru, kas ir gana laikietilpīgi un ierobežo iespējas pilnvērtīgi izmantot esošos digitālos resursus (tostarp Latvijas Nacionālās bibliotēkas digitālo kolekciju, tostarp <http://www.periodika.lv/>).

Minētās grūtības spilgti izpaudās, sagatavojot iespiešanai kolektīvo monogrāfiju „Terminoloģija: teorija, vēsture, prakse” (2024), tādēļ, apkopojot rediģēšanas gaitā uzkrāto pieredzi, šis raksts iecerēts kā metodiska rakstura sistematizēts pārskats par starpkaru perioda žurnāliem, lai meklējumus padarītu mērķtiecīgākus un ietaupītu laiku avotu apzināšanai. Starpkaru periods izvēlēts tādēļ, ka šajā laikā krasi paplašinājās latviešu valodas sociolingvistiskās funkcijas (Druviete 2007) un parādījās publikācijas par daudziem jautājumiem, kas līdz tam latviski tikpat kā nebija aplūkoti, iedibinot terminoloģiju, kuru daudzus gadījumos turpinām lietot joprojām.

Pieejas terminrades procesa pētīšanai

Būtiski izprast, ka terminrades procesa analīzi iespējams veikt no dažādiem aspektiem, tādēļ pirms pētījuma veikšanas jāapsver, kura pieeja konkrētā gadījumā ir vispiemērotākā. Iespējamās vismaz četras atšķirīgas pieejas, kā aplūkot terminrades procesu noteiktā laika periodā:

- caur institucionālo prizmu (aplūkojot dažādu komisiju un darba grupu tapšanu, darbību un paveikto, pēc iespējas cenšoties apzināt gan publicētos materiālus un agrākos pētījumus, tā arī nepublicētos materiālus – protokolus, izskatāmos terminu sarakstus, saraksti u. c.);
- caur attiecīgajā laikā valdošo teorētisko nostādņu prizmu (ņemot vērā, kādā mērā autoritatīvu personu domas par vēlamajām un skaužamajām tendencēm valodas attīstībā, tostarp attieksme pret konkrētiem vārddarināšanas modeļiem, salikteņiem, aizguvumu pārņemšanu vai kalku veidošanu, izpaudušās dažādu nozaru terminrades praksē);
- caur personību prizmu (apzinot nozīmīgākās konkrētās nozares terminoloģijas veidošanā iesaistītās personas un viņu mantojumu, to vissekmīgāk var veikt sadarbībā ar zinātnes vēstures lietpratējiem);
- caur terminoloģisko resursu tapšanas un publiskošanas prizmu (raksturojot to, kādas vārdnīcas un terminu saraksti tapuši un ar kādu preses izdevumu starpniecību tie darīti zināmi sabiedrībai).

Jāuzsver, ka pēdējā gadījumā jēdziens *terminoloģijas resursi* lietots visplašākajā tvērumā, ieskaitot „nozaru terminu vārdnīcas, datubāzes, enciklopēdiskos izdevumus, zinātniskās publikācijas, mācību literatūru, rokasgrāmatas un visus citus resursus, kuros atrodamas ziņas par nozarē lietotajiem terminiem” (Baltiņš 2008). Nav nekāda pamata pieturēties pie latviešu terminoloģijā ilgstoši dominējošā principa analizēt tikai īpaši veidotas terminu vārdnīcas, bet gan aktīvi meklēt visus publicētos darbus par doto tematu,

nenošķirot atsevišķas grāmatas no rakstiem periodiskajos izdevumos (Baltiņš 2024b: 417).

Kaut gan publikācijām atsevišķu iespaiddarbu veidā parasti ir lielāks apjoms un tās ir sistemātiskākas, tomēr jāņem vērā, ka daudzos gadījumos, izņemot varbūt skolas mācību grāmatas, tās starpkaru periodā parādījās visai vēlu (30. gadu otrajā pusē), līdz ar to vairums jauno terminu pirmo reizi aprobēti periodikā iespiestajos rakstos. Turklāt jāuzsver, ka periodiskajos izdevumos daudzkārt atrodamas recenzijas par publicētajām grāmatām, kurās tolaik gandrīz neiztrūkstoši daži vārdi veltīti arī terminoloģijai. Tāpat recenzijas ļaus apzināt arī līdz tam nepamanītas publikācijas par attiecīgo tēmu.

Uzziņu avoti par periodiskajiem izdevumiem starpkaru periodā

Svarīgi atcerēties, ka Pirmais pasaules karš un tam sekojošā valstiskās neatkarības izcīnīšana iezīmēja visai izteiktu pārrāvumu latviešu preses vēsturē, kura laikā vairums līdz tam stabili iznākušo un „tradīcijām bagātu laikrakstu un žurnālu izdošana tiek pārtraukta ārēju apstākļu dēļ, bet to vietā veidojas citi” (Baltiņš 2012). Tādējādi Neatkarības kara laikā un pēc tā beigām pakāpeniski veidojās no iepriekšējās pilnīgi atšķirīga preses izdevumu struktūra, kāda iespējama tikai demokrātiskā valstī ar latviešu valodu kā valsts valodu. Ja aplūkojam tikai daļu žurnālu, varam ieraudzīt, ka tikt pie sava izdevuma mēģināja gandrīz katra profesionāla, ekonomiska vai reģionāla sabiedriskā organizācijā apvienota personu grupa, taču šo centienu sekmes un preses izdevuma ilgmūžību noteica kā ieinteresētu autoru un lasītāju esamība, tā, jo īpaši, finansējuma stabilitāte. Tieši līdzekļu trūkums visbiežāk kļuva par cēloni žurnāla iznākšanas pārtraukšanai.

Vispilnīgākās, kaut stingri formalizētas ziņas par starpkaru perioda preses izdevumiem (to izdevējiem, redaktoriem, tipogrāfiju, iznākušo numuru skaitu, to iznākšanas periodiskumu un apjomu, pielikumiem, rakstiem presē par attiecīgo izdevumu, kā arī eksemplāru atrašanos bibliotēkās u. c.) atrodamas četrspējumu izdevuma „Latviešu periodika” 3. sējuma (1920–1940) abās daļās (Brempele et al. 1988; Brempele et al. 1989) un 4. sējuma (1940–1945) palīgrādītājos (Flīgere 1995).

3. sējuma pirmajā daļā (Brempele et al. 1988) visi latviešu valodā vai daļēji latviski iznākušie preses izdevumi aprakstīti alfabēta kārtībā, nenošķirot laikrakstus no žurnāliem. Par zināmu nekonsekvenci var uzskatīt neskaidro (un neizskaidroto) nošķīrumu starp reti, pat reizi gadā, iznākušiem žurnāliem, kas rādītājā aprakstīti, un gadagrāmatām, almanahiem un cita veida turpinājumi izdevumiem, kuru tajā trūkst. Šī iemesla dēļ rādītājā nav atrodamas ziņas, piemēram, par „Latvijas Universitātes Rakstiem” (1921–1943) vai izdevumu „Latvijas Latviešu Zobārstu Biedrības Rakstu krājums” (1932–1937), kaut gan par reizi gadā iznākušo izdevumu „Latviešu Strēlnieks” (1924–1940) apraksts dots. Iespējams, ka nozīme bija tam, vai attiecīgais izdevums bija reģistrēts kā preses izdevums vai ne.

Kaut gan daudzi (bet nebūt ne visi) no šiem izdevumi pieejami lasīšanai tiešsaistē Latvijas Nacionālās bibliotēkas kolekcijā „Periodika.lv”, tomēr

ieteicams pirms sistemātiskas iepazīšanās ar konkrētu žurnālu aplūkot pilnu aprakstu periodikas rādītājā, lai labāk saprastu tā ievirzi un lemtu par tā iekļaušanu konkrēta pētījuma avotu klāstā.

3. sējuma otrajā daļā (Brempele et al. 1988) atrodami izvērsti hronoloģiskie rādītāji un ziņas par izdevējiem, redaktoriem, izdošanas vietu, spiestuvi, tomēr no izdevumu saturiskā viedokļa nozīmīgāks ir 4. sējumā atrodamais sistemātiskais rādītājs, kurā visos četros sējumos aprakstītie izdevumi grupēti, „izmantojot starptautiskās iespaiddarbu un dokumentu sistematizācijas (UDK) tabulas” (Flīgere 1995: 336). Kā visai mazinformatīvas var kritizēt tādas pārlietu plašas nodaļas kā „Universāla satura žurnāli” vai „Valsts vara un pārvalde”, taču sīkākas iedalījuma vienības, piemēram, „Ekonomika, tautsaimniecība, statistika” vai apakšnozarēs rūpīgi sakārtotā „Tehnika” sniedz vispusīgu priekšstatu par attiecīgās nozares izdevumiem. Mazāk veiksmīgs izrādījies apvienojums „Medicīna. Atturības kustība”, kurā vienkopus atrodami gan ārstu un farmaceitu žurnāli, gan, piemēram, „Kurlmēmo Dzīve”, kam vieta drīzāk būtu pie izglītības periodikas.

Starpkaru laikam veltīta Riharda Treija redakcijā tapusī kolektīvā monogrāfija „Latvijas Republikas prese. 1918.–1940.” (1996), kas konceptuāli turpina iepriekš publicēto žurnālistikas vēsturi līdz Pirmajam pasaules karam (Grigulis & Treijs 1992). Atbilstoši autoru iecerei galvenā vērība abos izdevumos veltīta avīzēm, it īpaši dienas laikrakstiem, tomēr visai prāva vieta ierādīta arī žurnāliem. R. Treijs piedāvājis arī savu žurnālu klasifikāciju (lauksaimniecības, ilustrētie nedēļas, pedagoģiskie, jaunatnes un studentu, sieviešu, sporta, satīriskie un humoristiskie, literārie, kino un teātra, nozaru žurnāli), tostarp piedāvājot veiksmīgu terminu *ministriju žurnāli* (Treijs 1996: 256), tomēr nekur nav paskaidrojis tās izveides principus. Īpašus iebildumus varētu vērst pret apzīmējumu „Nozaru žurnāli”, jo tajā bez izšķirības atrodamas ziņas gan par kooperatoru izdevumu „Kopdarbība” (1920–1937), gan populārzinātnisko žurnālu „Daba” (1924–1931), gan noteiktu profesionālu grupu izdevumiem kā „Zvejnieku Vēstnesis” (1922–1933) un „Dzelzceļnieks” (1924–1940) un zinātniskiem žurnāliem „Latvijas Ārstu Žurnāls” (1923–1939) un „Jurists” (1928–1940). Turklāt šis dalījums nav ievērots attiecībā uz autoritārā režīma laika presi, kurā saturiski visai dažādi žurnāli aplūkoti kopīgā nodaļā.

Konspektīvs pārskats par attiecīgo laika posmu dots arī Aināra Dimanta monogrāfijā „Latvijas prese 200 gados: no „Latviešu Avīzēm” līdz digitālo mediju laikmetam” (2022). Arī šajā darbā galvenā vērība veltīta laikrakstiem, izceļot tikai tādas jaunas parādības latviski iznākošajā žurnālu spektrā kā ilustrētie žurnāli un programmu žurnāli. Vērā ņemama ir atziņa principiāli visus žurnālus iedalīt vispārēja rakstura izdevumos (*general interest magazine*) un speciālajos žurnālos (*special interest magazine*), vēl atsevišķi minot literāros žurnālus ar publicistikas daļu (Dimants 2022: 73).

Kā redzams, neviens no nedaudziem līdz šim publicētajiem darbiem nesniedz pilnīgu priekšstatu par starpkaru perioda žurnāliem, tādēļ turpmāk piedāvāsim telegrāfisku pārskatu par galvenajām izdevumu grupām.

Žurnālu iedalījums atbilstoši to izdevēja tiesiskajam statusam

Gan periodiskā izdevuma satura izvēle un tā redakcionālās kvalitātes nodrošināšana, gan numuru izplatīšana interesentiem, gan izdevuma pastāvēšanas ilgmūžība lielā mērā bija tieši saistīta ar izdevēja organizatoriskajām un finansiālajām iespējām. Uz entuziasma pamatiem strādājošam interesentu pulciņam iespējas bija visai necilas, bet gluži citādas tās bija valsts pārvaldes resoriem vai turīgām profesionālām organizācijām, kuras varēja apmaksāt redakcijas darbiniekus. Varam izšķirt četras preses izdevumu grupas, kas vismaz daļēji attiecināmas uz laikrakstiem un žurnāliem, bet vairāk atbilst izdevumiem ar nelielu periodicitāti (iznāca retāk nekā reizi nedēļā).

1. Valsts pārvaldes iestāžu izdevumi. Šajā gadījumā vismaz daļa ar izdevējdarbību saistīto izdevumu (protams, rēķinoties arī ar ieņēmumiem) bija ieplānoti attiecīgā resora budžetā, bet redakcijas darbinieki bija nodarbināti pastāvīgā darbā vai saņēma garantētu atlīdzību par paveikto. Šajā grupā ietilpa valdības oficiālais laikraksts „Valdības Vēstnesis” un Kara ministrijas dienas avīze „Latvijas Kareivis”, Latvijas telegrāfa aģentūras „Leta” izdotais „Ilustrētais Žurnāls” (1920–1929), tā dēvētie ministriju žurnāli (sk. turpmāk), militārajiem jautājumiem veltīti izdevumi, pēc 1934. gada 15. maija arī kameru izdevumi, tostarp „Sētā un Druvā” (1937–1940) un „Raksti un Māksla” (1940), kā arī „Senatne un Māksla” (1936–1940) un „Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls” (1937–1940). Daudziem no šiem darbiem raksturīgs augstvērtīgs noformējums un iespaidums.

2. Politisko partiju izdevumi (līdz 1934. gada 15. maijam), no kuriem lielais vairums bija dažādas orientācijas laikraksti (Dimants 2022: 67–68), taču abām lielākajām partijām – Latvijas Sociāldemokrātiskajai strādnieku partijai (LSDSP) un Latviešu zemnieku savienībai (LZS) – bija savi žurnāli. Ja vairums šīs grupas žurnālu skāra tikai aktuālo politikas procesu un ideoloģiskas nostādnes, tad LSDSP atbalstītajam literatūras un kritikas žurnālam „Domas” (1923–1934) bija būtiska loma kreisā virziena rakstnieku apvienošanā (Kalniņa 1996: 300). Gandrīz visi politisko partiju laikraksti pēc 15. maija apvērsuma tika slēgti, bet daži palikušie, piemēram, agrākais LZS izdevums „Brīvā Zeme”, kļuva par valdībai pietuvinātu izdevumu (Dimants 2022: 67).

3. Sabiedrisku un reliģisku organizāciju, profesionālu biedrību vai interesentu apvienību izdevumi, kas apvienoja apjoma un kvalitātes ziņā visai daudzveidīgu žurnālu klāstu, no kuriem vairāki bija stabili un iznāca gandrīz visu pārskatā aptverto laiku (piemēram, „Latvijas Farmaceitu Žurnāls” no 1923. līdz 1940. gadam), bet daudzi pastāvēja īslaicīgi. Izņemot gadījumus, kad par izdošanu rūpējās finansiāli spēcīga organizācija, piemēram, Rīgas Lauksaimnieku centrālbiedrība un tās funkciju pārņēmeji par žurnālu „Latvijas Lauksaimnieks” (1919–1940), šādu izdevumu iznākšana bieži balstījās uz entuziasmu un neregulāriem dažādu institūciju (piemēram, Kultūras fonda) pabalstiem. Šādos gadījumos žurnālu redaktori savus pienākumus veica, nesaņemot nekādu atlīdzību (kā profesors Jēkabs Alksnis par „Latvijas Ārstu Žurnālu”) un algojot vienīgi korektoru (Baltiņš 2021). Nopietni saimnieciski

satricinājumi varēja novest pie žurnālu slēgšanas pat gadījumos, kad tas bija saistīts ar visai plašu speciālistu grupu, kā tas notika ar „Tehnisko Žurnālu” (1923–1930). Tematikas ziņā šī grupa ir visraibākā, tomēr no terminoloģijas viedokļa vislielāko interesi var izraisīt izdevumi, kas pretendēja uz zinātniskas un profesionālas informācijas izplatīšanu, piemēram, arhitektu, biškopju vai kultūrtehniķu vidi, vai arī apvienoja personas ar kopīgu brīvā laika nodarbi (medniekus, šahistus u. c.).

4. Komerciālu preses izdevēju un grāmatu apgādu atbalstītie izdevumi, kas lielākoties bija literāri žurnāli vai ilustrēti nedēļas izdevumi. No tiem kā pirmo var minēt „Jaunāko Ziņu” (Antona un Emīlijas Benjamiņu) apgāda izdoto žurnālu „Atpūta” (1924–1941), kas ar laiku kļūst par komerciāli veiksmīgāko plašam lasītāju lokam domāto ilustrēto izdevumu. Šai grupai pieder arī 1928. gadā dibinātie literārie žurnāli „Piesaule” (1928–1935), kas iznāk ar Jāņa Rozes apgāda atbalstu, un akciju sabiedrībai „Valters un Rapa” piederošais mēnešraksts „Daugava” (1928–1940). Šo izdevumu panākumi saistāmi ne vien ar prasmīgu informācijas un literāro darbu atlasīšanu, bet arī ar finansiālu stabilitāti, kas ļāva sekmīgāk pārdzīvot mazāk veiksmīgus posmus.

Turpmākajā raksta daļā aplūkotas dažas žurnālu grupas atbilstoši to statusam un tematiskajai ievirzei, cenšoties raksturot grupu kopumā un izvēloties, autoraprāt, dažus uzskatāmākos piemērus, bet nepretendējot uz detalizētu satura analīzi.

Ministriju žurnāli

Pēc Pagaidu valdību laika (1918–1920), kad ministriju nosaukumi un to pienākumu sadalījums svārstījās, jau Satversmes sapulces laikā to skaits stabilizējās līdz deviņām: Ārlietu, Finanšu, Iekšlietu, Izglītības, Kara (līdz 1924. gadam – Apsardzības), Satiksmes, Tautas labklājības (līdz 1925. gada beigām – Darba), Tieslietu un Zemkopības, kurām 1937. gada 1. aprīlī pievienojās Sabiedrisko lietu ministrija (Treijs 1998: 509–514). Līdztekus citām pārvaldes funkcijām ministriju pienākumos ietilpa arī saiknes veidošana ar sabiedrību, gan izplatot resora iekšienē oficiālo informāciju, gan skaidrojot valsts politiku savas darbības jomā un veicinot demokrātiskas sabiedrības attīstību. Ideja par ministriju izdevumiem bija aizgūta no Krievijas impērijas, tomēr šo izdevumu redaktori centās, lai ne mirkli nerastos līdzība ar cara laika birokrātisko oficiālo rakstu vai rīkojumu krājumu, bet radītu vietu vērtīgu rakstu publicēšanai dažādās zinātņu nozarēs, domu apmaiņai un jaunu ideju izplatīšanai (Prande 1926: 357), vienlaikus nodrošinot oficiālo sludinājumu publicēšanas iespējas.

Kā pirmais no šāda rakstura izdevumiem jau 1919. gada oktobrī izveidojās „Satiksmes un Darba Ministrijas Vēstnesis” (1919–1920), kurā publicēja gan oficiālo informāciju, gan citus nozarei, galvenokārt dzelzceļa transportam, svarīgus materiālus. Būtiski uzsvērt, ka 1919. gadā tajā publicēti Dzelzceļa virsvaldes terminoloģijas komisijas materiāli (Baltiņš & Kazakeviča 2024: 107–109). Kad 1920. gada rudenī ar satiksmi un ar darbu saistītās funkcijas tika nošķirtas atsevišķās ministrijās, žurnāls turpināja savu darbību kā „Dzelzceļa

Virsvaldes Rīkojumu Krājums” (1920–1925) un „Dzelzceļu Vēstnesis” (1926–1940).

Nākamais šīs grupas izdevums, „Izglītības Ministrijas Mēnešraksts” (1920–1939), gandrīz visu pastāvēšanas laiku bija vadošais humanitāro nozaru žurnāls. Tajā publicēto rakstu tematika aptvēra ne tikai skolu attīstības problēmas, kas neapšaubāmi bija viena no valsts prioritātēm, bet arī valodniecību, literatūrzinātņi un vēsturi plašā tvērumā. Daudz vērietas žurnāls veltīja pasaules un Latvijas kultūrvēsturē nozīmīgām personībām un, publicējot dažādu nozaru Latvijas Universitātes mācībspēku iestāju lekcijas, iepazīstināja sabiedrību ar spilgtu akadēmisko aprindu pārstāvju uzskatiem. Ņemot vērā, ka starpkaru periodā Izglītības ministrijas pārziņā bija arī visas kultūras jomas, izdevumā ir plaša informācija par izstādēm, koncertiem un teātra izrādēm. Žurnāla darbu kopš tā dibināšanas vadīja literatūras vēsturnieks Teodors Zeiferts (1865–1929), bet pēc viņa nāves 1929. gadā to pārņēma viņa ilggadīgais vietnieks Ernests Blese (1892–1964). Neskaidru iemeslu dēļ žurnāls 30. gadu beigās tika uzskatīts par autoritārajam režīmam neatbilstošu (Treijs 1996: 259), un ministrija tā izdošanu pārtrauca ar 1939. gada 6. numuru. Par daļēju tā funkciju pārņēmēju attiecībā uz izglītības jautājumiem kļuva Profesiju kameras jaunizveidotais žurnāls „Latvijas Skola”. Var pieņemt, ka to „Izglītības Ministrijas Mēnešraksta” tematiku, kas bija saistīta ar kultūras jautājumiem, bija paredzēt deleģēt žurnālam „Raksti un Māksla”, kas sāka iznākt 1940. gada sākumā.

Ļoti būtisks izdevums terminoloģijas attīstības pētniekiem ir Finanšu ministrijas izdotais žurnāls „Economists” (1920–1940), kas kopš 1920. gada marta iznāca divreiz mēnesī, aptverot tautsaimniecības teorētiskos aspektus, pārskatus par saimniecības stāvokli ārvalstīs, visām Latvijā pastāvošajām uzņēmējdarbības nozarēm un finanšu jautājumiem. Žurnālā plaša vieta bija ierādīta arī tehnikas problēmām, it īpaši jauniem risinājumiem un materiāliem rūpniecībā un celtniecībā. Secīga šī žurnāla satura analīze ļauj izsekot kā saimnieciskās dzīves aktualitātēm valstī, tā arī pakāpeniskai šo nozaru specifiskās leksikas izaugsmei. Līdzīga loma tiesiskās domas attīstībā bija „Tieslietu Ministrijas Vēstnesim” (1920–1940), kurā publicējās vairums starpkaru perioda vadošo juristu.

Hronoloģiski pēdējais jaundibinātais ministrijas žurnāls bija „Tautas Labklājības Ministrijas Vēstnesis” (1938–1940), kurā tika aplūkoti visdažādākie sociālās politikas aspekti, ieskaitot sociālās slimības (it īpaši tuberkulozi un ļaundabīgos audzējus jeb, kā toreiz rakstīja, vēža slimību), darba aizsardzību un arodslimību profilaksi, veselības veicināšanu, atbalstu daudz bērnu ģimenēm un dzimstības veicināšanu. Problēmu izklāsts ļauj noprast, ka žurnāla redaktors *Dr. med.* Jānis Alfrēds Skuja (1886–1883) ļoti precīzi izjuta veidu, kādā šīs problēmas izklāstāmas un skaidrojamas sabiedrībai kopumā, neieslīgšot speciālistiem vien saprotamās tehniskās detaļās.

Nozaru profesionālie un zinātniskie izdevumi

Līdz neatkarīgas valsts izveidei stabilas ir tradīcijas nozaru profesionālās preses izveidē, kuras aizsākās ar Māteru Jura (1845–1885) „Baltijas Zemkopi” (1875–1885), daudzu laikrakstu zemkopības pielikumiem un žurnālu „Zemkopis” (1893–1915). Starpkaru periodā par galvenajiem šīs tematikas izdevumiem uzskatāmi „Latvijas Lauksaimnieks” (1919–1940), „Zemkopis” (1921–1940) un „Latvijas Lopkopis un Piensaimnieks” (1923–1940), kurus papildināja virkne šaurāku nozaru žurnālu, kas veltīti dārkopībai, biškopībai, cukurbiešu audzēšanai un zirgkopībai. Tie saistīti ar noteikta reģiona interesentiem vai orientēti uz veikto pētījumu publicēšanu kā „Lauksaimniecības Žurnāls” (1929–1938) un tā turpinājums „Lauksaimniecības Izmēģinājumu un Pētījumu Žurnāls” (1939–1944). Jāuzsver, ka liela daļa autoru bija LU Lauksaimniecības fakultātes docētāji un specializēto skolu pedagogi, tādēļ šai ziņā bija vērojama skaidra tradīciju pārmantojamība un vienotas terminoloģijas lietojums kā publikācijās, tā mācību procesā.

Turpretim veselības aprūpes nozarēs speciālistiem domātu preses izdevumu līdz valsts neatkarībai nebija bijis, un tie bija jāveido. Šajā gadījumā situācija bija būtiski atšķirīga no lauksaimniecības, kuras izdevumi pamatā bija orientēti uz latviski lasošo auditoriju, jo gan ārstu, gan farmaceitu izdevumiem bez zinātniskajiem mērķiem svarīgs uzdevums bija arī apvienot visu tautību strādājošos (Baltiņš 2021), tādēļ līdz 30. gadu otrajai pusei tajos līdztekus rakstiem latviski daļa publikāciju bija vācu, bet, pavisam nedaudz, krievu valodā. Hronoloģiski pirmais iznāca „Latvijas Farmaceitu Žurnāls” (1923–1940), kurš pēc tam ļoti regulāri iznāca reizi mēnesī, informēdams ne tikai par savas nozares, bet arī par dažādiem lietišķās un teorētiskās ķīmijas jaunumiem. Savukārt „Latvijas Ārstu Žurnāls” (1923–1939), kurš uzskatāms par vienu no labāk rediģētajiem starpkaru laika profesionālajiem izdevumiem (redaktori profesors J. Alksnis (1870–1957) un līdz 1932. gadam arī *Dr. med. h. c.* Kārlis Kasparsons (1865–1962)), lielākoties iznāca apvienotu numuru veidā (sešas līdz deviņas burtnīcas gadā), lai ietaupītu tipogrāfijas un vāka izdevumus. 1939. gada beigās šī žurnāla izdošana tika pārtraukta, tā vietā izdodot žurnālu „Ārsts” (1939–1940) izcilā medicīnas terminologa Kristapa Rudzīša (1899–1978) redakcijā. Savukārt veterinārmediķi savu izdevumu – „Latvijas Veterinārārstu Žurnālu” (1937–1940), kas bija plānots reizi ceturksnī, – sāka izdot 30. gadu otrajā pusē.

Lai ar piemēriem parādītu citu nozaru žurnālu iznākšanu, jāpiemin gan tāds plašam lasītāju lokam orientēts izdevums kā „Mednieks un Makšķernieks” (1922–1940), gan mežsaimniecības nozarē nodarbinātajiem domātais „Meža Dzīve” (1925–1940). Savukārt visiem, kas interesējās par dabu, bija domāts žurnāls „Daba” (1924–1931) Paula Galenieka (1891–1962) vadībā, bet, kad šis žurnāls ekonomiskās krīzes laikā apstājās, pēc pāris gadiem tā vietā radās cits – „Daba un Zinātne” (1934–1940). Visos minētajos izdevumos daudz publicējās LU Matemātikas un dabaszinātņu fakultātes studenti un gadus jaunie docētāji.

Tehniskie un militārie žurnāli

Kaut gan arī tehniskajiem jautājumiem un militārajai jomai veltītie žurnāli pēc būtības pieder plašajai nozaru žurnālu saimei, savas nozīmības dēļ tie aplūkojami atsevišķi. Līdz savas valsts izcīnīšanai latviešu valodā nebija pilnīgi nekādas militārās literatūras (bija ziņas vispārēja rakstura presē par aktuāliem notikumiem karadarbības laikā, kas praktiski neskāra norišu tehniskās detaļas), tāpēc līdz ar armijas izveidi un savu karjeras militārpersonu izglītošanu tā bija jārada pilnīgi no nulles, sākot no reglamentiem un norādījumiem par karavīru apmācību un beidzot ar konkrētu ieroču sistēmu aprakstiem (J. O. 1926). Līdztekus atsevišķiem konspektiem tika izveidoti žurnāli „Artilērijas Apskats” (1922–1932) un „Tehnikas Apskats” (1925–1932), kurus līdzekļu taupīšanas nolūkā 1932. gada pārvērtā par mēnešrakstu „Militārais Apskats” (1932–1940). Savukārt sākotnējais rakstu krājums, kas ar šo nosaukumu iznāca reizi gadā (1922–1924, 1926–1930), 1931. gadā pārtapa par karaskolas audzēkņiem un virsniekiem domātu žurnālu „Kadets” (1931–1940).

Latviski runājošo inženieru un tehniķu kopdarbības veicināšanai jau 1921. un 1922. gadā tika organizēti īpaši kongresi, kuru sagatavošanas gaitā tika izvirzīta doma, ka ar publicēto žurnālā „Economists” ir par maz profesijas izaugsmei (Štūls 1921). Uzkrājoties kongresu organizēšanai savāktajiem līdzekļiem, 1923. gada beigās sāka iznākt „Latvijas Inženieru un Tehniķu Kongresa Biroja Žurnāls” (1923–1930), kurā plaši bija pārstāvētas visdažādākās inženierzinātņu nozares. Pēc tā apstāšanās 1930. gada sākumā jauns kopējs šo nozaru žurnāls „Tehnika un Celtniecība” (1940–1941) tapa tikai īsi pirms valsts okupācijas, bet īsi pirms tam – „Latvijas Arhitektūra” (1938–1940). Interesanti salīdzināt valodu abos izdevumos, jo „Tehnikā un Celtniecībā” vairums autoru bija LU absolventi, kas lielāko daļu studiju kursu jau bija apguvuši latviski un kam daudzos gadījumos termini dzimtajā valodā bija pašsaprotami. Reizē ar visām inženierzinātnēm kopīgu žurnālu jau no 20. gadu sākuma visu laiku iznāca kultūrtehnikai veltīts izdevums „Mērniecība un Zemes Ierīcība” (1923–1936), kas pēc tam turpinājās ar nosaukumu „Zemes Ierīcība” (1937–1940).

Plaša profila sabiedriski literāri un kritiski žurnāli

Kaut gan gandrīz visi dienas laikraksti pārskata periodā gandrīz nepārtraukti publicēja kā oriģinālos, tā tulkotos romānus vai īsākus daiļliteratūrai piederošus darbus, drīz vien kļuva skaidrs, ka bez īpašiem žurnāliem nav iespējams nedz izsekot literārajam procesam kopumā, nedz rast vietu literatūrteorētisku, vēsturisku un kritisku apcerējumu publicēšanai.

Lai aizpildītu šo robu, jau 1921. gadā sāka iznākt „Ritums” (1921–1926) Pāvila Rozīša (1889–1937) vadībā, kurā galvenokārt tika publicēti latviešu autoru oriģināldarbi, rakstnieku portreti un tēlotajās mākslas apskati. Pēc 1923. gada neveiksmīgas redakcijas politikas dēļ tajā sāk dominēt vēsturiski apraksti, un žurnāls zaudē lasītāju ievērību (Kalniņa 1996: 297).

Spilgta lappuse latviešu žurnālu vēsturē ir Rūdolfa Egles (1889–1947) un Kārļa Egles (1887–1974) rediģētā „Latvju Grāmata” (1922–1931), kurā nav

oriģinālliteratūras, bet plaši vēsturiski apcerējumi par grāmatniecības vēsturi, kritiski pārskati par spilgtākajiem jaundarbiem un plaša hronika ar bibliogrāfiskām ziņām par jaunizdevumiem. Arī šis izdevums pieskaitāms pie tiem daudzajiem, kuru iznākšana apstājas ekonomiskās krīzes laikā.

20. gadu otrajā pusē krasi pieaug nepieciešamība pēc jauniem literāriem žurnāliem, jo „Rituma” saturiskā krīze kļūst aizvien smagāka, bet atjaunotais žurnāls „Domas” (1924–1934) pārstāv visai krasu kreiso virzienu literatūrā, kas nav pieņemams ne virknei rakstnieku, ne daudziem lasītājiem. Tādējādi dažu gadu laikā sāk iznākt trīs tā saucamie biezie žurnāli, proti, „Burtnieks” (1927–1936), „Piesaule” (1928–1935) un „Daugava” (1928–1940). Izņemot „Piesauli”, kas koncentrējās gandrīz tikai uz latviešu literatūru, abos pārējos izdevumos bez daiļliteratūras daudz vietas tika atvēlēts arī modernās zinātnes problēmām, sabiedriskiem jautājumiem, apcerējumiem par mākslu un izvērstam Latvijas un pasaules notikumu apskatam hronikas daļā. „Daugava” pastāvēja līdz 1940. gada vidum un redaktora Jāņa Grīna (1890–1966) vadībā iedibināja augstus oriģināldarbu atlasēs un literatūrkritikas kritērijus. To pamatoti var uzskatīt par tā laika nozīmīgāko literāro žurnālu, bez kura analīzes grūti saprast 30. gadu literāros procesus. Savukārt „Burtnieku” par atturīgu attieksmi pret autoritāro režīmu 1936. gadā ar Iekšlietu ministrijas rīkojumu slēdza (Treijs 1996: 309), iespējams, daļēji tādēļ, lai tas neradītu lieku konkurenci nule izveidotajam mēnešrakstam „Sējējs” (1936–1940), kurā spilgtāk manāmas tā laika ideoloģiskās nostādnes.

Ilustrētie žurnāli

Pirmais šīs grupas izdevums Latvijā bija valsts ziņu aģentūras Leta veidotais „Ilustrēts Žurnāls” (1920–1929), kurš, ņemot vērā tā iznākšanu par valsts budžeta līdzekļiem, nosacīti iekļaujams arī ministriju žurnālu grupā. Atšķirā no tipiska ilustrētā nedēļas žurnāla, kam raksturīga orientācija uz plašu lasītāju auditoriju un relatīvi ekonomisku noformējumu, „Ilustrētais Žurnāls” izcēlās ar augsti kvalitatīvām ilustrācijām (ieskaitot krāsainas gleznu reprodukcijas) un izcilu poligrāfisko kvalitāti. Arī šajā gadījumā līdzekļu taupīšanas dēļ 1929. gadā tika pieņemts lēmums izdošanu pārtraukt.

Hronoloģiski nākamais šīs grupas izdevums bija jau 1922. gadā iznākušais līdzīgas ievirzes izdevums „Nedēļa”, vēlāk „Jaunā Nedēļa” (1922–1928), ko var raksturot kā raiba satura populāru izdevumu, kura saturs salīdzinājumā ar „Ilustrēto Žurnālu” bija atvieglināts (Dimants 1996: 269). Tomēr izdevēju maiņa un ierobežotāki pieejamie līdzekļi neļāva tam izturēt konkurenci ar „Atpūtu”.

Žurnāla „Atpūta” (1924–1941) izdevējiem (sk. iepriekš) būtiski atšķirīgas iespējas nodrošināja lieltirāžas laikraksta „Jaunākās Ziņas” nestā peļņa, ļaujot to jau no sākuma iecerēt gan kā ziņu, tā arī ģimenes žurnālu (Dimants 1996: 270). Kaut gan sākotnēji „Atpūtas” noformējums bija visai pieticīgs, tas ar laiku kļuva par vislabāk ilustrēto izdevumu, kurā ik numurā bija atrodams gan kāds oriģināls un tulkots romāns turpinājumos, gan praktiski padomi par dažādiem dzīves jautājumiem, interesanti fakti, ilustrēta Latvijas un pasaules notikumu hronika, gan informācija par sportu un šaha nodaļa. Nevar noliegt, ka sākotnēji kā

„Nedēļas”, tā „Atpūtas” popularitāti sekmēja tas, ka lielākā daļa materiāla tika iespiesta vecajā ortogrāfijā fraktūras burtiem, ļoti pakāpeniski palielinot jaunajā ortogrāfijā iespiesto rakstu īpatsvaru.

Žurnāls „Atpūta” savā ziņā kļuvis par atsauces materiālu, rakstot par sabiedriskās dzīves norisēm starpkaru periodā, it sevišķi ilustratīvā materiāla apzināšanā, taču tajā var visai labi pamanīt lietotās terminoloģijas pārmaiņas, kas labi pamanāmas, salīdzinot pirmos gadagājumus ar pēdējiem.

Secinājumi

Laikā līdz Latvijas okupācijai 1940. gadā gandrīz visās valstī plašāk pārstāvētās tautsaimniecības nozarēs bija iedibinātas profesionālo preses izdevumu publicēšanas tradīcijas, ieskaitot materiāla pasniegšanas un rediģēšanas stilu un puslīdz stabilu terminoloģijas lietojumu. Turpmākajos gados abas okupācijas varas vairumā gadījumu esošo izdevumu slēdza un atļāva iznākt tikai krasi ierobežotam žurnālu skaitam, tādējādi pārtraucot iesākto attīstību.

Ņemot vērā starpkaru perioda preses izdevumu daudzveidību, katrā konkrētā pētījumā aplūkojamo būtiskāko žurnālu identifikācija ir nozīmīgs priekšdarbs, bez kura nav iespējams rast skaidru ieskatu kādas nozares terminoloģijas attīstībā.

Nozaru terminoloģijas vēstures pētījumi ideālā gadījumā veicami ciešā sadarbībā ar zinātnes vēstures speciālistiem.

Rūpīgi jāizseko nozares koncepciju maiņai kā ekstralingvistiskam faktoram, kas var būt viens no terminu nomainas cēloņiem. Pētniecības gaitā galvenā vērība veltāma jaunajam, kas parādās pirmo reizi un kalpo par paraugu turpmākajā terminradē, nevis jācentrējas uz katra autora dīvainībām vai no šodienas viedokļa kurioziem ieteikumiem.

Izmantojot preses izdevumus terminoloģijas vēstures pētījumos, vērība veltāma ne vien primārajām publikācijām, bet arī pārskatiem un recenzijām par zinātniskiem izdevumiem un mācību grāmatām, kas ļauj spriest par laikabiedru attieksmi un sastatīt to ar šodienas vērtējumu.

Literatūra

- Baldunčiks, Juris (2024). Latviešu terminoloģijas vēstures pētniecības metodoloģiskie aspekti. *Terminoloģija: teorija, vēsture, prakse*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 67–84.
- Baltiņš, Māris (2008). Iespiesto terminoloģisko resursu veidi un to salīdzinošs raksturojums. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 12(2). Liepāja: Liepājas Universitāte, 17–28.
- Baltiņš, Māris (2012). Valodas jautājumiem veltītās publikācijas vācu okupācijas laika presē (1941–1944). *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 7. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 14–27.
- Baltiņš, Māris (2021). Medicīnas žurnāli Latvijā no 1918. līdz 1944. gadam: I. daļa. „Latvijas Ārstu Žurnāls”. *Latvijas Ārsts*, 2021., jūlijs/avgusts, 66–76.
- Baltiņš, Māris (2024a). Latviešu terminoloģijas vispārējā attīstība un tās periodizācijas iespējas. *Terminoloģija: teorija, vēsture, prakse*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 33–66.
- Baltiņš, Māris (2024b). Pēcvārda vietā. *Terminoloģija: teorija, vēsture, prakse*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 417–418.

- Baltiņš, Māris; Kazakeviča, Agita (2024). Laiks līdz Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas izveidei: iecerētais un paveiktais. *Terminoloģija: teorija, vēsture, prakse*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 95–109.
- Brempele, Ārija; Flīgere, Ērika; Ivbule, Dagnija; Lāce, Lolita; Lazdiņa, Māra (1988). *Latviešu periodika: bibliogrāfisks rādītājs. 3. sējums, 1. daļa, 1920.–1940.* Rīga: Zinātne.
- Brempele, Ārija; Flīgere, Ērika; Ivbule, Dagnija; Lāce, Lolita; Lazdiņa, Māra (1989). *Latviešu periodika: palīgrādītājs. 3. sējums, 2. daļa, 1920.–1940.* Rīga: Zinātne.
- Dimants, Ainārs (1996). Ilustrētie nedēļas žurnāli. *Latvijas Republikas prese. 1918–1940*. Red. R. Treijs. Rīga: Zvaigzne ABC, 268–272.
- Dimants, Ainārs (2022). *Latvijas prese 200 gadus: no „Latviešu Avīzēm” līdz digitālo mediju laikmetam. Latvijas plašsaziņas mediju sistēmas vēsture no pirmsākumiem līdz mūsdienām*. Rīga: Latvijas Mediji.
- Druvieta, Ina (2007). Latviešu valodas attīstība un standartizācija.: *Latviešu valoda 15 neatkarības gados: Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences*. Valsts valodas komisija. Rīga: Zinātne, 370–372.
- Flīgere, Ērika (1988). *Latviešu periodika: bibliogrāfisks rādītājs. 4. sējums, 1940.–1945.* Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka.
- Grigulis, Arvīds; Treijs, Rihards (1992). *Latviešu žurnālistikas vēsture: no pirmsākumiem līdz pirmajam pasaules karam*. Rīga: Zvaigzne.
- J. O. (1926). Kā uzplaukst mūsu militārā literatūra I. *Latvijas Kareivis*, 1926., Nr. 100., 7. maijs.
- Kalniņa, Ieva (1996). Literārie žurnāli. *Latvijas Republikas prese. 1918–1940*. Red. R. Treijs. Rīga: Zvaigzne ABC, 292–307.
- Prande, Alberts (1926). *Latvju rakstniecība portretjās*. Rīga: Leta.
- Štūls, Aleksandrs (1921). Tehniskas zinības latviešu valodā. *Latvijas Vēstnesis*, 1921., Nr. 46., 26. februāris; Nr. 52., 5. marts.
- Treijs, Rihards (red.) (1996). *Latvijas Republikas prese. 1918–1940*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Treijs, Rihards (1998). *Latvijas valsts un tās vīri. Latvijas Republikas Valdības ministri savos darbos. 1918.–1940.* Rīga: Latvijas Vēstnesis.

THE MOST IMPORTANT JOURNALS OF THE 1920S AND 1930S FOR RESEARCH INTO THE HISTORY OF TERMINOLOGY

Summary

In order to research the development of terminology in a field of knowledge, it is necessary to adhere to a common methodology and clearly define the object of research, the chronological framework, and the sources used. Such an approach will avoid fragmentism, imprecise dating, and poorly justified attribution of authorship of specific terms.

Four different approaches are possible to study the process of term creation, emphasising (1) institutional structures, (2) leading theoretical positions, (3) key figures, or (4) the creation of terminological resources. The latter approach requires identifying all types of terminological resources, especially publications in the press.

The article examines reference sources on press publications published in the Republic of Latvia during the interwar period. A classification of magazines is proposed depending on their publisher (governmental institutions, political parties, public and religious organisations, professional societies or associations of interested parties, commercial press or book publishers).

The article provides an insight into the most typical examples from magazines of various thematic groups (ministerial magazines, publications for specialists, military and technical magazines, literary magazines, illustrated magazines).

Considering the diversity of press publications of the interwar period, the identification of the most important journals in a particular study is a necessary preparatory work, without which it is impossible to find a clear insight into the development of the terminology of a particular field. Research on the history of terminology in a field should ideally be carried out in close cooperation with specialists in the history of science.

Keywords: Latvian terminology, development of sectoral terminology, periodicals, magazine classification options, interwar period.

Aiga BĀDERE (Ventspils Augstskola)

PĒCREDIĢĒŠANAS TERMINU ATBILSMES MEKLĒJUMI LATVIEŠU VALODĀ

Kopsavilkums

Līdz ar mašintulkošanas attīstību paplašinās arī mašintulkotumu izmantošana. Informatīvā nolūkā var pietikt ar neapstrādātu mašintulkotumu, taču gadījumos, kad tekstam un saturam ir lielāka nozīme, ir jāveic pēcrediģēšana jeb mašintulkotums ir jāpārskata, jālabo un jāprecizē atbilstoši noteiktam mērķim. Ja jāiegūst vien saprotams un pieņemams mašintulkotums, jāveic vienkāršota pēcrediģēšana, savukārt gadījumos, kad jāiegūst publicējamas kvalitātes mašintulkotums, jāveic pilna pēcrediģēšana.

Raksta mērķis – iepazīstināt lasītājus ar pēcrediģēšanas terminu atbilstēm latviešu valodā. Rakstā tiek skaidrota pēcrediģēšana, precizēta tās definīcija un skaidroti pēcrediģēšanas veidi, vienlaikus ieskicējot gan veidu dalījuma, gan nosaukšanas atšķirības, kas izriet no zinātniskās literatūras. Skaidroti arī citi saistīti termini, bez kuriem pēcrediģēšanas pētniecība nav iedomājama. Uzrunājot Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas terminoloģijas apakškomisiju, rasts apstiprinājums tādiem latviešu valodas terminiem kā *pēcrediģētājs*, *pirmsrediģētājs*, *pilna pēcrediģēšana* un *vienkāršota pēcrediģēšana* (angliski *post-editor*, *pre-editor*, *full post-editing* un *light post-editing*).

Atslēgvārdi: pēcrediģēšana, pēcrediģētājs, vienkāršota pēcrediģēšana, pilna pēcrediģēšana, terminoloģija, latviešu valoda, mašintulkošana.

Ievads

Izpratne par mašintulkotu tekstu pēcrediģēšanu mūsdienās ir būtiska, jo mašintulkošana ir pieejama gandrīz ikvienam interneta lietotājam. No vienas puses, tiek sekmēta informācijas izplatīšana un pieejamība, bet, no otras puses, pastāv risks, ka mašintulkošanas un mašintulkotuma lietotājs ne tikai nepamana kļūdas automātiski radītā tulkojumā, bet pat neapzinās, ka tulkojums var būt kļūdainais vai ka tulkojumu nav radījis cilvēks.

Kopumā uz pēcrediģēšanu var attiecināt tieši to pašu, ko Ramūne Kaspere (*Ramunė Kasperė*) ar kolēģiem raksta par mašintulkošanu, pētot to, cik pieņemams sabiedrībai ir mašintulkotums lietuviešu valodā. Autoru kolektīvs norāda, ka līdz ar neirontulkošanas attīstību tādās mazresursu valodās (*low-resource languages*) kā lietuviešu valoda, kurā mašintulkotumu kvalitāte var nebūt pietiekama, ir būtiski sekmēt „mašintulkošanas pratību (*machine translation literacy*) starp dažādām sabiedrības grupām”, jo „zems sabiedrības pratības līmenis un izpratne par mašintulkošanas iespējām var radīt risku” (Kasperė et al. 2024: 10–11). Bīstamība saistīta gan ar jēgas kļūdām, gan ar to, ka nav skaidrs, kāda būs mašintulkošanas ietekme uz valodu ilgtermiņā. Pārdomāta

un prasmīga mašīntulkošanas lietošana nozīmē rast līdzsvaru starp mašīntulkošanas sniegtajiem ieguvumiem un riskiem, par ko rakstīts vairākkārt, tostarp izmantojot tādus apzīmētājus kā „viltus drošības sajūta” (Ciobanu 2022: 20) un apzinoties, ka mašīntulkjumā citu starpā var būt halucinācijas, nepareiza jēga, nepareizi darināti vārdi un izlaidumi (Bādere 2024: 17–19). Arī latviešu valoda ir mazresursu valoda, un attiecībā uz mašīntulkošanas risinājumu pieejamību, kā norāda Inguna Skadiņa u. c., „situācija kopš 2012. gada¹ ir ļoti mainījusies” (Skadiņa et al. 2023: 173). Izmaiņas ir sekmējušas valodu tehnoloģijas izstrādi un pieejamību, un līdz ar mašīntulkošanas pratības izkopšanu jāsekmē arī pēcrediģēšanas pratība. Lai skaidrotu un izprastu pēcrediģēšanu, ir nepieciešami attiecīgi termini latviešu valodā.

Raksta mērķis ir veicināt izpratni par pēcrediģēšanu un sniegt informāciju par latviešu valodā apstiprinātajiem pēcrediģēšanas terminiem, sekmējot to lietošanu. Uzmanība pievērsta tādu angļu valodas terminu atbilstībai latviešu valodā kā *light post-editing*, *full post-editing*, *post-editor* un *pre-editor*, piedāvājot un skaidrojot terminus, kas apstiprināti Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas terminoloģijas apakškomisijā (ITTEA). Rakstā vispirms tiek aplūkota pēcrediģēšana un tās veidi, pamatojoties uz zinātniskajā literatūrā (vairāk nekā puse izmantoto avotu publicēti pēdējo piecu gadu laikā) paustajām atziņām un secinājumiem. Tāpat rakstā skaidroti termina *post-editor* atbilstes meklējumi un sniegts ieskats citos ITTEA apstiprinātajos terminos.

Pēcrediģēšanas definīcija

Termins *pēcrediģēšana* latviešu valodā ir fiksēts 2007. gadā izdotajā „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā”, bet citi ar pēcrediģēšanu saistītie termini latviešu valodā sastopami vien atsevišķu tulkošanas un valodu uzņēmumu reklāmrakstos, emuāra ierakstos vai uzņēmumu tīmekļa vietnēs, kur tie ne vienmēr tiek lietoti precīzi un konsekventi. Jāatzīst, ka pēcrediģēšanas definīciju, proti, „specifisks rediģēšanas process, kurā pārbauda, precizē un labo mašīntulkuma tekstu tieši pēc mašīntulkuma” (VPSV 2007: 292), varētu un vajadzētu precizēt, attiecīgi norādot, ka pēcrediģēšana ir specifisks rediģēšanas process, kurā pārbauda, precizē un labo mašīntulkumu atbilstoši noteiktam mērķim vai kvalitātes kritērijiem. Šāds precizējums ir nepieciešams, jo formulējums „mašīntulkuma teksts pēc mašīntulkuma” ir nesaprotams un rada aizdomas par neprecīzu un burtisku tulkojumu no angļu valodas. Angļu valodā terminu *machine translation* attiecina gan uz procesu, gan uz rezultātu, dažkārt rezultātu apzīmējot arī ar vārdu *output*, kā tas darīts, piemēram, ISO standartā (ISO 18587:2017). Latviešu valodā tomēr būtu ieteicams izmantot vārddarināšanas un terminrades iespējas un skaidri nodalīt mašīntulkošanu kā procesu no mašīntulkuma jeb rezultāta.

¹ Atsauce uz META-NET pētījumu par valodu tehnoloģijas atbalstu Eiropas valodām, tostarp latviešu valodai.

Tā kā neirontulkošanas sistēmas pārvērš teikumu ciparu virknē (Pérez-Ortiz, Forcada, Sánchez-Martínez 2022), cilvēka iesaiste tulkojumu nodrošināšanā joprojām ir būtiska, īpaši ņemot vērā pasūtītāja un/vai mērķauditorijas vajadzības. Ana Gerberofa Arenasa (*Ana Guerberof Arenas*) norāda, ka pēcrediģēšanā, vadoties pēc avotteksta, ir jālabo kļūdas, tā nodrošinot atbilstību **noteiktiem kvalitātes kritērijiem** [šeit un turpmāk izcēlums mans – A. B.] (Guerberof Arenas 2020), un arī citi pētnieki piemin noteikta kvalitātes līmeņa sasniegšanu (Castilho et al. 2018). Līdz ar to pēcrediģēšanas definīcijā ir būtiski sniegt norādi par mērķi jeb sasniedzamās kvalitātes līmeni, jo šajā procesā tulkotājs meklē kļūdas un nepilnības mašintulkotājumā un „labo neapstrādātu mašintulkotājumā atbilstoši noteiktām vadlīnijām un kvalitātes kritērijiem” (O’Brien 2011: 197).

Pēcrediģēšanu var uzskatīt par primitīvāko mašīnas un cilvēka sadarbību (Koehn 2020), bet vienlaikus to raksturo tik cieša rediģēšanas un tulkošanas saplūšana, ka pilnībā pamatoti ir izdalīt pēcrediģēšanu kā atsevišķu valodu pakalpojumu, kam izstrādāts atsevišķs starptautiskais standarts. Tajā ieskicēts ne tikai šāda pakalpojuma pamatojums, t. i., „ļoti ierobežots izpildes laiks un/vai samazināts budžets”, bet arī definēti vairāki termini un noteiktas pēcrediģētāja prasmes (ISO 18587:2017). No vienas puses, pēcrediģēšana ir mašintulkotāja labošana un pārskatīšana, ka arī kļūdu identificēšana un labošana (O’Brien 2011, O’Brien 2022; Guerberof Arenas 2020), bet, no otras puses, ir ārkārtīgi būtisks pēcrediģēšanas procesa mērķis, kas nozīmē cilvēka (profesionāla tulkotāja) radīta tulkojuma kvalitātes sasniegšanu vai vien saprotama mērķteksta iegūšanu, nekādā veidā necenšoties iegūt „tulkošanas produktu”, kas pielīdzināms cilvēka radītam tulkojumam (ISO 18587:2017).

Pēcrediģēšanas veidi

Pēcrediģēšanas mērķim jeb tam, kādai jābūt mērķteksta kvalitātei, ir pakārtoti arī pēcrediģēšanas veidi, un angļu valodā tie ir vispārpieņemti – *full post-editing* jeb *FPE* un *light post-editing* jeb *LPE*. Līdzās šiem apzīmējumiem sastopami arī citi, piemēram, dažkārt izdalot trīs veidus – *rapid*, *minimal* un *full* jeb ātru, minimālu un pilnu pēcrediģēšanu – un citkārt izmantojot sinonīmiskus vai gandrīz sinonīmiskus apzīmējumus, piemēram, *LPE* dēvējot par *fast*, *rapid*, *gist* vai *partial* jeb, tulkojot burtiski, ātru, strauju, (teikuma) būtības vai daļēju pēcrediģēšanu, un *FPE* par *complete*, *traditional* vai *heavy* jeb pilnīgu, tradicionālu vai smagu pēcrediģēšanu (Allen 2001a: 41; Allen 2001b: 26; Krings 2001: 57; Belam 2003; van Egdom, Pluymaekers 2019). Lai arī ātro un minimālo pēcrediģēšanu nereti uzskata par vienu un to pašu, citkārt tā tiek šķirta, bet atsevišķos gadījumos piedāvāts vēl detalizētāks pēcrediģēšanas veidu dalījums:

- minimālās pēcrediģēšanas procesā tiek laboti īpašvārdi un novērsta daudznozīmība;
- vienkāršotajā pēcrediģēšanā līdzās iepriekš minētajam tiek labotas arī gramatikas un leksikas kļūdas;

- mērenajā pēcrediģēšanā papildus tiek labota terminoloģija un gādāts par teikumu loģiku;
- pilnajā pēcrediģēšanā papildus visam minētajam tiek uzlabots arī stils un pievienotas idiomātiskas konstrukcijas (van Egdom, Pluymaekers 2019).

Neskatoties uz atšķirīgu dalījumu un to robežām, zinātniskajā literatūrā un arī tulkošanas nozarē nostiprinājies dalījums divos veidos, proti, kvalitatīvu tulkojumu iegūst pēc **pilnas pēcrediģēšanas** (*full post-editing*), savukārt saprotamu tulkojumu iegūst pēc **vienkāršotas pēcrediģēšanas** (*light post-editing*). Turklāt pētnieku starpā nav vienprātības, vai šīs divas pieejas – labot vairāk, lai sasniegtu kvalitatīvu tulkojumu, vai labot minimāli, tikai lai nodrošinātu saprotamu un pieņemamu tulkojumu, – ir pēcrediģēšanas veidi (*types*). Angļu valodā tiek izmantoti arī tādi apzīmējumi kā *degrees* un *levels* jeb *pakāpes* un *līmeņi*. Līdzās *līmeņiem* (Guerberof Arenas 2000; Belam 2003; Hu, Cadwell 2016: 347; van Egdom, Pluymaekers 2019; Nunziatini, Marg 2020; O'Brien 2022: 107) un *pakāpēm* (van Egdom, Pluymaekers 2019; Guerberof Arenas 2020) retākos gadījumos tiek runāts par stiliem un paveidiem jeb attiecīgi *styles* (Nitzke et al. 2019) un *varieties* (Nitzke, Hansen-Schirra 2021: 34). Šajā rakstā konsekvences labad izvēlēts apzīmējums *veids*, neapgalvojot, ka tas ir precīzākais apzīmējums, turklāt pēcrediģēšanas veidu nosaukšanai izmantotie apzīmējumi, piemēram, *mērena*, *ātra*, *vienkāršota*, *daļēja* u. c., kā norāda Mara Nunziatini (*Mara Nunziatini*) un Lēna Marga (*Lena Marg*), „ir ļoti abstrakti” (Nunziatini, Marg 2020).

Pēcrediģēšanas terminu atbilstmju meklēšana

Lai pilnvērtīgi rakstītu par pēcrediģēšanu latviešu valodā, ir nepieciešami termini. Kā minēts raksta ievadā, vēl pirms aptuveni gada latviešu valodā nebija atbilstmju tādiem angļu valodas terminiem kā *light post-editing*, *full post-editing*, *post-editor* un *pre-editor*.

Terminu ***post-editor*** attiecina uz cilvēku, kas veic pēcrediģēšanu. Jāatzīst, ka šī termina atbilstmes meklēšana tika sākta pirms vairākiem gadiem maģistra darba izstrādes laikā, rosinot izvērtēt atbilsmi *pēcrediģētājs* (Jansone 2021: 21–24). Toreiz Valsts Valodas centrs e-konsultācijā ieteica atbilsmi *mašīntulkojumu redaktors*. Tā kā arī pēcrediģētu mašīntulkojumu var nodot redaktoram, t. i., tulkošanas projekta darbplūsmā pēcrediģēšanas veicējs biežāk aizstāj tulkotāju, nevis redaktoru, ierosinātā atbilstme nav precīza. Tā arī nenodrošina tik būtisko prasību par termina viennozīmīgumu, jo terminam *redaktors* latviešu valodā un valodniecībā ir ne tikai vairākas nozīmes attiecībā uz cilvēku, t. i., darītāju, bet to izmanto arī attiecībā uz tulkošanas programmatūru jeb rīku, jo tulkošana un pēcrediģēšana tiek veikta teksta vai tulkošanas redaktorā. Maģistra darbā tika iekļauti vēl citi apsvērumi, kas pamato atbilstmes *pēcrediģētājs* izvēli. (Jansone 2021: 21–24)

Turpmāka pēcrediģēšanas pētīšana promocijas darbā mudināja sazināties ar ITTEA, jo, neskatoties uz to, ka pēcrediģēšana ciešāk saistāma ar valodniecību un tulkojumzinātni, mašīntulkošanā, lai arī tā ir starpdisciplināra, dominē

informācijas tehnoloģija. Turklāt tieši ITTEA uzskatāma par aktīvāko TK apakškomisiju (Baltiņš 2023: 75), un tajā skatīti arī citi latviešu zinātnes valodai būtiski termini saistībā ar valodu tehnoloģiju un tulkošanu, piemēram, *human translation*, nolemjot apstiprināt paralēlas terminu atbilstes – *cilvēktulkošana* un *cilvēkveikta tulkošana*, runājot par procesu, un *cilvēktulkojums* un *cilvēkveikts tulkojums*, runājot par rezultātu (ITTEA 2025).

2024. gada beigās minētajai apakškomisijai tika iesniegts terminu *post-editor*, *pre-editor*, *full post-editing* un *light post-editing* saraksts, norādot ierosināto terminu latviešu valodā un sniedzot termina definīciju un papildu skaidrojumu. Sēdē apstiprinājumu guva šādi termini:

- pēcrediģētājs (*post-editor*);
- pirmsrediģētājs (*pre-editor*);
- pilna pēcrediģēšana (*full post-editing*);
- vienkāršota pēcrediģēšana (*light post-editing*) (ITTEA 2024).

Jānorāda, ka apstiprinātie termini šobrīd nav pieejami Nacionālajā terminoloģijas portālā, tomēr tie ir iekļauti akadēmiskajā terminu datubāzē <https://www.akadterm.lv/term.php>.

Attiecīgi pēcrediģētājs ir persona, visbiežāk tulkotājs, kas pārbauda, precizē un labo mašīntulkojumu atbilstoši noteiktām prasībām, t. i., nodrošināt pieņemamu un saprotamu mērķtekstu vienkāršotas pēcrediģēšanas gadījumā vai nodrošināt mērķtekstu, kas līdzvērtīgs tulkotāja cilvēka radītam kvalitatīvam tulkojumam pilnas pēcrediģēšanas gadījumā.

Gādājot par terminu jēdzienisko sistēmiskumu un neskatoties uz to, ka termins *pirmsrediģētājs* tiešā veidā nav viens no raksta nosaukumā minētajiem pēcrediģēšanas terminiem, tas tomēr ir aplūkojams līdzās terminam *pēcrediģētājs*, jo pārdomāta pirmsrediģēšana var palīdzēt mazināt mašīntulkošanas kļūdas un pirmsrediģētājs kopā ar pēcrediģētāju zinātniskajā literatūrā minēts kopš mašīntulkošanas aizsākumiem (sk., piemēram, Bar-Hillel 1951). Neskatoties uz to, ka tulkošanas uzņēmumi visbiežāk nepraktizē pirmsrediģēšanu un anotēšanu, tieši trīsposmu pēcrediģēšanas darbplūsma, kurā bez pēcrediģētāja iekļauts arī pirmsrediģētājs un anotētājs, ļauj sasniegt labākus rezultātus ilgtermiņā (Gene 2021: 194). Pirmsrediģēšana un pēcrediģēšana ir saistītas, un arī šajā gadījumā vārdnīcā fiksēts termins *pirmsrediģēšana* jeb „avotteksta sagatavošana (vienkāršošana) tulkošanai, īpaši mašīntulkošanai” (VPSV 2007: 302), bet ne termins šī darba veicēja apzīmēšanai. Ierosinātie termini *pēcrediģētājs* un *pirmsrediģētājs* ITTEA tika skatīti un apstiprināti kopā, tā nodrošinot „terminu lingvālo sistēmiskumu” jeb to, ka „termini tiek veidoti tā, lai to morfoloģiskā struktūra pēc iespējas skaidrāk atspoguļotu jēdzienisko sistēmu” (Skujiņa 2002: 10).

Valentīna Skujiņa raksta, ka „savrupa, nesaskaņota terminrade, kas ievieš terminu dubletus un variantus un traucē domas ātru un precīzu uztveri, zinātnes attīstībā ir bremsējošs faktors” (Skujiņa 2002: 197). Lai nepieļautu šo problēmu, bija nepieciešami apstiprināti un autoritatīvi termini. Virzot jautājumu izskatīšanai ITTEA, tika pieņemts, ka gadījumā, kad mašīntulkojumā tiek labotas vien būtiskākās kļūdas, procesu, ko angļu valodā dēvē par *light post-editing*,

varētu dēvēt par *pamata pēcrediģēšanu*. Savukārt gadījumā, kad labojumi tiek veikti pēc t. s. pilnas programmas, procesa, ko angļu valodā dēvē par *full post-editing*, varētu dēvēt par *pilno pēcrediģēšanu*. Līdz ITTEA lēmumam minētās terminu atbilstes tika izmantotas arī jauno un esošo tulkotāju izglītošanā, vienmēr gan uzsverot, ka tās nav apstiprinātas. Kā redzams, ierosinātā termina *pilnā pēcrediģēšana* vietā tika apstiprināts termins ar nenoteikto galotni, t. i., *pilna pēcrediģēšana* (ITTEA 2024). Par galotnes maiņu plašu diskusiju nebija, bet ilgāks laiks tika veltīts otra pēcrediģēšanas veida termina atbilstmei. Diskusijā par *light post-editing* atbilstmi tika piedāvāti tādi apzīmētāji kā *vienkārša, minimāla, ātra, viegla, virspusīga*. Daļa apzīmētāju, piemēram, *minimal* un *fast/rapid*, tāpēc uzskatāmi par neatbilstošiem, tādēļ diskusijas noslēgumā tika pieņemts, ka šajā gadījumā rediģēšana tiek vienkāršota, un kā atbilstošs apstiprināts termins *vienkāršota pēcrediģēšana*.

Nobeigums

Lai arī pēcrediģēšanas definīcija var šķist nepārprotama, pēcrediģēšanas pratības sekmēšanā jāņem vērā dažādas šī un saistīto terminu jēdzieniskās nianšes. Darbs pie pēcrediģēšanas un tās terminoloģijas pētniecības ir jāturpina, turklāt ļoti iespējama ir jau minēto pamatterminu definīciju pārskatīšana, vienlaikus pieņemot, ka pēcrediģēšanas tvērums jau ir paplašinājies un vairs nav attiecināms tikai uz mašīntulkošanas risinājumu, bet arī lielo valodas modeļu un citu risinājumu piedāvātu tulkojumu pārbaudīšanu, precizēšanu un labošanu.

Neskatoties uz to, ka terminu tvērums var mainīties un robežas starp cilvēkveiktu tulkošanu un mašīntulkošanu mūsdienās saplūst, pēcrediģēšanas terminu klāstu ir papildinājuši jauni latviešu zinātnes valodai būtiski termini:

- pēcrediģētājs – cilvēks, kas veic pēcrediģēšanu jeb pārbauda, precizē un labo mašīntulkojumu atbilstoši noteiktam mērķim vai kvalitātes kritērijiem;
- pirmsrediģētājs – cilvēks, kas veic pirmsrediģēšanu jeb sagatavo (vienkāršo) avottekstu tulkošanai, īpaši mašīntulkošanai;
- pilna pēcrediģēšana – mašīntulkojuma pārbaudīšana, precizēšana un labošana, lai iegūtu mērķtekstu, kas līdzvērtīgs tulkotāja cilvēka radītam kvalitatīvam tulkojumam;
- vienkāršota pēcrediģēšana – mašīntulkojuma pārbaudīšana, precizēšana un labošana, lai iegūtu pieņemamu un saprotamu mērķtekstu.

Autore ir pateicīga ITTEA 2024. gada 20. septembra sēdes dalībniekiem, īpaši Jurim Borzovam, Jānim Alksnim, Jānim Cīrulim, Ivetai Keišai un Dacei Šostakai, par iesaisti terminu apstiprināšanā.

Literatūra

- Allen, Jeff (2001a). Post-editing or no post-editing? *International Journal for Language and Documentation*, December–January 2001, 41–42.
- Allen, Jeffry (2001b). Postediting: an integrated part of a translation software program. *Language International*, April 2001, 26–29.

- Baltiņš, Māris (2023). Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas (LZA TK) darbība. *Latvijas Zinātņu akadēmijas Gadagrāmata 2023*. Rīga: Zinātne, 75–76. Pieejams: https://www.lza.lv/images/darbibas-parskati/LZA_GG-2023.pdf
- Bar-Hillel, Yehoshua (1951). The Present State of Research on Mechanical Translation. *American Documentation*, vol. 2, pt. 4, 229–237
- Bādere, Aiga (2024). Labskanīgs mašintulkotājs – ieguvums un risks. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*, 28. Atb. red. Linda Lauze. Rīga: RTU Izdevniecība, 12–23. DOI: <https://doi.org/10.37384/VTPA.2024.28.012>
- Belam, Judith (2003). “Buying up to falling down”: a deductive approach to teaching post-editing. *Conference Paper, Workshop on Teaching Translation Technologies and Tools*, New Orleans, USA.
- Castilho, Sheila; Doherty, Stephen; Gaspari, Federico; Moorkens, Joss (2018). Approaches to Human and Machine Translation Quality Assessment. *Translation Quality Assessment. From Principles to Practice*. Joss Moorkens et al. (eds.). Springer, 9–38.
- Ciobanu, Dragoș (2022). Rule-based, Statistical and Neural Machine Translation: what now? *The Many Faces of Translation. Machine Translation: Driven by Humans, Powered by Technology*. EU: DG TRAD Conference 2011, 8–36
- Gene, Viveta (2021). The Post-Editing Workflow: Training Challenges for LSPs, Post-Editors and Academia. *Translation and Interpreting Technology Online*, 187–198. DOI: https://doi.org/10.26615/978-954-452-071-7_022
- Guerberof Arenas, Ana (2020). Pre-Editing and Post-Editing. *The Bloomsbury Companion to Language Industry Studies*. Erik Angelone et al. (eds.). Bloomsbury, 333–360.
- Hu, Ke; Cadwell, Patrick (2016). A Comparative Study of Post-Editing Guidelines. *Baltic Journal of Modern Computing*, Vol. 4, No. 2, 346–353.
- ISO 18587:2017 (2017). *Translation Services – Post-editing of machine translation output – Requirements*. ISO.
- ITTEA (2024). *Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas apakškomisijas 2024. gada 20. septembra protokols Nr. 643*.
- ITTEA (2025). *Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas apakškomisijas 2025. gada 24. janvāra protokols Nr. 652*.
- Jansone, Aiga (2021). *Ieskats neirontulkošanā: pēcrediģēšanas aspekti tulkotāja darbā*. Maģistra darbs. Ventspils: Ventspils Augstskola.
- Kasperė, Ramunė; Horbačauskienė, Jolita; Liubinienė, Vilmantė; Motiejūnienė, Jurgita; Patašienė, Irena; Patašius, Martynas (2024). *Machine Translation and Society*. KTU Leidykla „Technologija”. DOI: <https://doi.org/10.5755/e01.9786090218808>
- Koehn, Phillip (2020). *Neural Machine Translation*. Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108608480>
- Krings, Hans (2001). *Repairing Texts. Empirical Investigations of Machine Translation Post-Editing Process*. Ed. By Geoffrey S. Koby. Kent, Ohio, London: The Kent State University Press.
- Nitzke, Jean; Hansen-Schirra, Silvia (2021). A Short Guide to Post-Editing. *Translation and Multilingual Natural Language Processing*, 16. Berlin: Language Science Press.
- Nitzke, Jean; Hansen-Schirra, Silvia; Canfora, Carmen (2019). Nitzke, Jean; Hansen-Schirra, Silvia; Canfora, Carmen. (2019). Risk management and post-editing competence. *The Journal of Specialised Translation*, 31, 2019, 239–259.
- Nunziatini, Mara; Marg, Lena (2020). Machine Translation Post-Editing Levels: Breaking Away from the Tradition and Delivering a Tailored Service. *Proceedings of the 22nd Annual Conference of the European Association for Machine Translation, 2020*, 309–318.

- O'Brien, Sharon (2011). Towards Predicting Post-Editing Productivity. *Machine Translation*, 25 (3), 197–215.
- O'Brien, Sharon (2022). How to deal with errors in machine translation: Post-editing. *Machine translation for everyone: Empowering users in the age of artificial intelligence* (ed. Dorothy Kenny), Berlin: Language Science Press, 105–120, DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.6759982>
- Pérez-Ortiz, Juan Antonio; Forcada, Mikel; Sánchez-Martínez, Felipe (2022). How Neural Machine Translation Works. *Machine translation for everyone: Empowering users in the age of artificial intelligence* (ed. Dorothy Kenny), Berlin: Language Science Press, 141–164. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.6760020>
- Skadiņa, Inguna; Auziņa, Ilze; Valkovska, Baiba; Grūzītis, Normunds (2023). Language Report Latvian. *European Language Equality* (eds. G. Rehm, A. Way), Cognitive Technologies, Chapter 24, 171–174. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-28819-7_24
- Skujiņa, Valentīna (2002). *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Otrais, labotais un papildinātais izdevums. Rīga: LVI.
- van Egdom, Gys-Walt; Pluymaekers, Mark (2019). Why go the extra mile? How different degrees of post-editing affect perceptions of texts, senders and products among end users. *The Journal of Specialised Translation*, 31, 158–176.
- VPSV (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

SEARCHING FOR POST-EDITING TERMS IN LATVIAN

Summary

With the development of machine translation, the use of machine-translated output is increasing and more widespread. For informational purposes, a raw machine translation may be sufficient; however, in cases where the text and content are of higher significance, post-editing is required, i. e., the machine translation should be reviewed, corrected, and improved according to a certain objective. In cases where only a comprehensible and acceptable machine translation is required, light post-editing should be performed, while in cases where the machine translation must be of publishable quality, full post-editing should be performed.

The purpose of this article is to introduce readers to Latvian equivalents of post-editing terms. The article explains post-editing, provides a more precise definition of post-editing, and outlines the various types of post-editing. At the same time, differences in the type classifications and naming arising from scientific literature have also been examined, and other related terms, without which post-editing research would be inconceivable, have been explained. By addressing the ITTEA (Sub-Commission for Information Technology, Telecommunication and Electronics Terminology) of the Terminology Commission of the Latvian Academy of Sciences, Latvian terms such as *pēcrediģētājs*, *pirmsrediģētājs*, *pilna pēcrediģēšana*, and *vienkāršota pēcrediģēšana* (in English, correspondingly *post-editor*, *pre-editor*, *full post-editing*, and *light post-editing*) have been approved.

Keywords: post-editing, post-editor, light post-editing, full post-editing, terminology, Latvian, machine translation.

Agnese CERA (Rīgas Tehniskā universitāte)

Sanita MARTENA (Rīgas Tehniskā universitāte)

UKRAINAS ĢIMENES LATVIJĀ: LINGVISTISKĀ ATTIEKSME UN VALODU PĀRVALDĪBA LATVIEŠU VALODAS APGUBEI UN DZIMTĀS VALODAS SAGLABĀŠANAI

Kopsavilkums

Raksta mērķis ir izziņāt Krievijas uzsāktā pilna mēroga kara Ukrainas bēgļu ģimeņu, kuras dzīvo Rīgā, valodu politiku, īpašu uzmanību pievēršot 1) lingvistiskajai attieksmei un tās ietekmei uz motivāciju apgūt valodas, 2) ar valodas prasmes attīstību saistītu notikumu plānošanai ģimenē (*family literacy events*), lai apgūtu latviešu valodu, tajā pašā laikā saglabājot arī ģimenē lietotās valodas. Lai sasniegtu mērķi, 2025. gada pavasarī tika iegūti strukturēto interviju dati no sešām Ukrainas bēgļu ģimenēm, noskaidrojot viņu lingvistisko attieksmi, valodu vērtību un lingvistiskās pārliecības ietekmi uz motivāciju mācīties valodas. Rezultāti parādīja, ka visās ģimenēs lingvistiskā attieksme pret latviešu valodu ir neitrāla vai pozitīva, izprotot tās vērtību, ģimenei turpinot dzīvot un bērniem mācīties Latvijā. Duāla attieksme intervijās atklājās pret krievu valodu. Ukraiņu valodai lielākoties tika piešķirta simboliska nozīme, identitātes apzināšanās un dzimtas saziņas funkcija. Tomēr ne visas respondentes puda gatavību veicināt bērnos augstu ukraiņu valodas prasmes līmeņa sasniegšanu. Pētījumā tika noskaidroti un apkopoti ģimenēs plānotie izglītojošie notikumi latviešu valodas apguvei un savas dzimtas valodas saglabāšanai. Intervijās ģimenes atklāja, kurus valodu apguves paņēmienus izmanto, lai attīstītu dzimto valodu un latviešu valodu mājās. Izglītojošo notikumu kopums abos gadījumos – latviešu valodas apgūvē un ģimenes valodas saglabāšanā – ir līdzīgs. Mācīšanās procesā mājās parādās gan izklaidējoša satura darbības, gan plānotas runas situācijas. Ārpus patstāvīgās mācīšanās mājās pieaugušie uzsver latviešu valodas kursu nozīmi, taču norāda uz biežu pašu latviešu lingvistisko attieksmi, pārslēdzoties uz svešvalodu saziņas situācijās un tādējādi ierobežojot cittautiešu latviešu valodas lietojuma praksi.

Atslēgvārdi: ģimenes valodu politika, latviešu valoda, ģimenes valodas, valodu pārvaldība ģimenē, lingvistiskā attieksme.

Ievads

Mūsdienās valodas politikas pētniecība paplašinās vairākos nozīmīgos virzienos, attīstās arī valodas politikas pētniecība mikro līmenī (Ozoliņš 2025), proti, ģimenēs. 21. gs. sociolingvistikas pētījumos ģimenes valodas politika ir kļuvusi par vienu no aktuālākajiem tematiem, aplūkojot bi/multilingvālas ģimenes un vairāku valodu vienlaicīgas apguves iespējas (Martena, Berra 2025). Šajā pētījumā uzmanība pievērsta tam, kā individuālas ģimenes izveido savus specifiskus valodas apguves un lietošanas modeļus. Pēc Krievijas iebrukuma Ukrainā 2022. gada februārī sākās Ukrainas kara bēgļu migrācijas process, kurš

makro līmenī ir ietekmējis daudzu valstu valodu politiku, precīzāk, valodu praksi, sabiedrības lingvistisko situāciju un mikro līmenī arī bēgļu ģimeņu iekšējo valodas politiku jaunajās mītnes zemēs. Pēdējos gados arī Latvija ir saskārusies ar līdz šim nepieredzētu imigrācijas pieaugumu, kad bija jāuzņem vairāki tūkstoši bēgļu no Ukrainas, galvenokārt mātes ar bērniem. Rīgā, kas ir šī pētījuma datu ieguves vieta, situācija trīs gados ir bijusi mainīga: 2023. gada sākumā tie bija 14901, 2024. gadā – 13272 un 2025. gada sākumā 11931 Ukrainas kara bēglis (CSP 2025).

Rīgā palikušās Ukrainas bēgļu ģimenes saskaras ne tikai ar sadzīviskiem, bet arī lingvistiskiem izaicinājumiem, apgūstot latviešu valodu un risinot savas dzimtās valodas saglabāšanas problēmas. Latviešu valodas apguves tempu un motivāciju ietekmē arī daudzu atbraukušo Ukrainas civiliedzīvotāju krievu valodas zināšanas, ko Latvijā, īpaši galvaspilsētā, joprojām bieži ir iespējams lietot kā saziņas valodu daudzās sabiedriskās vietās un ikdienas situācijās. Latvijā pēc 2023. gada statistikas datiem vairāk nekā 78 % cilvēku (ar citu dzimto valodu, kas nav krievu) visās vecuma grupās spēj sazināties krieviski (CSP 2025). Tas rada jaunus izaicinājumus Latvijas valodu politikas veidotājiem un sabiedrībai kopumā, domājot par latviešu valodas lietošanas veicināšanu un valsts valodas statusa stiprināšanu. Vairums Ukrainas civiliedzīvotāju pārvalda krievu valodu augstā līmenī, līdz ar to palielina krievu valodā runājošo skaitu. Šāda situācija pieļaujama tikai īsu brīdi, integrācijai būtu jānotiek uz latviešu valodas zināšanu fona (Druvieta 2023: 122). Integrācija, kuras pamats ir valoda, kļūst par stūrakmeni, lai iebrāukušie kara bēgļi spētu adaptēties jaunajā realitātē, veiksmīgāk iekļautos vietējā sabiedrībā un Latvija turpinātu iesākto latviešu valodas nozīmes stiprināšanas un saglabāšanas politiku. Šie daži uzskaitītie faktori ietekmē pašu bēgļu ģimeņu valodu politiku un lingvistisku lēmumu pieņemšanu mājās.

Saprotot to, ka latviešu valodas prasme var palīdzēt gan uzlabot ģimenes sociāli ekonomisko situāciju, gan kopumā veicināt (lingvistisko) labsajūtu Latvijā, liela daļa Ukrainas pieaugušo civiliedzīvotāju šo gadu laikā ir piedalījušies valsts finansētos latviešu valodasursos. Sabiedrības integrācijas fonda apkopotā statistika liecina, ka trīs gadu laikā latviešu valodas kursus apmeklējuši 15324 cilvēki, no kuriem sekmīgi pabeiguši 11317 (SIF 2025). Šī pētījuma laikā intervētās respondentes pauž skaidru izpratni par to, cik svarīgi ir apgūt vietējās sabiedrības valodu, taču nereti norāda uz savdabīgo privilēģiju lietot krievu valodu Latvijā. No vienas puses, tas samazina spriedzi pašu Ukrainas bēgļu ikdienas problēmu risināšanā, jo vienkāršas sadzīviskas situācijas bieži iespējams risināt, izmantojot krievu valodu. Tomēr arī pašas respondentes norāda, ka tieši šī šķietamā privilēģija ir viens no faktoriem, kas kavē ātrāk apgūt latviešu valodu. Valodas politikas un plānošanas jautājumos nav iesaistītas tikai noteiktas valsts vai privātās institūcijas. Ikkatrs valodas lietotājs individuāli un ģimenē arī piedalās šajos procesos un ar savas valodas lietojumu ietekmē tās attīstību (Martena 2023: 83).

Raksta mērķis ir izzināt Ukrainas kara bēgļu ģimeņu valodu politiku Rīgā, īpašu uzmanību pievēršot 1) lingvistiskajai attieksmei un tās ietekmei uz motivāciju apgūt valodas, 2) ar valodas prasmes attīstību saistītu notikumu plānošanai ģimenē, lai apgūtu latviešu valodu, tajā pašā laikā saglabājot arī ģimenē lietotās valodas.

Atbilstoši pētījuma tematam un mērķim tika izvirzīti vairāki pētījuma jautājumi:

1. Kāda ir ģimeņu lingvistiskā attieksme, kurām valodām kāda vērtība tiek piešķirta un kā šī lingvistiskā pārlicība ietekmē motivāciju apgūt valodas?
2. Kādu izglītojošu notikumu kopums tiek plānots ģimenē latviešu valodas apguvei un ģimenes valodu saglabāšanai?
3. Kuri valodu apguves paņēmieni respondentēm šķiet veiksmīgākie gan dzimtās valodas, gan latviešu valodas prasmes attīstīšanā?

Raksta struktūras pamatā ir ievads, trīs galvenās daļas un nobeigums. Pirmajā daļā ir aplūkoti pētījuma teorētiskie jautājumi – ģimenes valodu politika (*Family Language Policy*), runājot par valodu lietojuma praksi mājās, lingvistisko attieksmi pret dažādām valodām un motivāciju; mantojuma valodas un sabiedrības valodas apguve (*Heritage Language and Societal Language Aquisition*), mājās / ģimenē praktizētie valodu attīstības notikumi (*home / family language events*), kā arī valodas pārvaldība (*management*), ar to saprotot darbību kopumu noteiktu valodu apguves vecināšanai mājās un valodu mācību procesu ārpus ģimenes. Otrajā daļā ir skaidrots pētījuma datu ieguves process, metodoloģija un respondentu raksturojums, aktuālā valodu lietojuma situācija respondentu ģimenēs. Rakstā tiek izmantoti empīriskie dati no intervijām ar Ukrainas bēgļu ģimenēm Rīgā. Strukturēto interviju dati iegūti 2025. gada pavasarī kā daļa no RTU Rēzeknes akadēmijas pētījuma „Ģimenes valodu politika un kartogrāfija: digitālās humanitārās zinātnes Latvijas ģimeņu daudzvalodu prakses un attieksmes izziņāšanai”, kuru vada RTU Rēzeknes akadēmijas profesore Sanita Martena. Trešajā daļā ir analizēti iegūtie interviju dati, lai atbildētu uz pētījumā izvirzītajiem jautājumiem par Ukrainas ģimeņu lingvistisko attieksmi un motivāciju, ģimenē plānoto notikumu kopumu latviešu valodas apguvei un ģimenes valodu saglabāšanu, kā arī ģimeņu atziņas par veiksmīgākajiem gan dzimtās, gan latviešu valodas apguves paņēmieniem. Raksta nobeigumā ir apkopoti būtiskākie secinājumi, ieskicēti problēmjautājumi un pētījuma turpmākie soļi.

1. Pētījuma metodika, dati un teorētiskie apsvērumi

Pētījuma pamatā ir sešu Ukrainas bēgļu ģimeņu strukturētās intervijas dati, izvēloties ģimenes, kas intervēšanas brīdī dzīvoja Rīgā un kurās bija pirmsskolas un skolas vecuma bērni, kas apmeklēja mācību iestādes Rīgā. Respondenšu ģimenes pētījuma datu vākšanas brīdī Latvijā dzīvoja divus līdz trīs gadus kopš 2022. gada, kad Krievija uzsāka pilna mēroga iebrukumu Ukrainas teritorijā.

Respondenšu izvēles pamatā bija arī fakts, ka vismaz viens ģimenes pieaugušais bija apmeklējis latviešu valodas kursus un / vai mācījies kopā ar privātskolotāju.

Visas intervijas notika krievu valodā, jo respondentes pārvalda krievu valodu augstā līmenī un dažādu iemeslu dēļ joprojām nav sasniegušas pietiekami augstu latviešu valodas prasmes līmeni, lai intervijā spētu padziļināti paust savu viedokli. Respondenšu atbildes no krievu uz latviešu valodu šī raksta vajadzībai tulkojusi pētījuma autore un intervētāja Agnese Cera. Katras intervijas norises laiks bija atšķirīgs (no ~30 līdz 90 minūtēm): tas bija atkarīgs no respondenšu vēlēšanās sniegt īsas vai izvērstas atbildes. Turpmāk ieskats respondenšu metadatos.

1. Ģimenes respondentes (turpmāk OK-LV) vecums ir 42 gadi, ģimenē ir divi bērni (11 un 2 gadi), intervijas brīdī respondente nestrādā algotu darbu, ir augstākā izglītība.
2. Ģimenē ir 15 gadus vecs bērns, respondentei ir 42 gadi (turpmāk VK-LV), augstākā izglītība, ir darbs Rīgā.
3. Ģimenes respondentei (turpmāk VP-LV) ir 46 gadi, viens bērns atrodas Ukrainā, ir pilngadīgs, bet otram bērnam intervijas brīdī ir 17 gadi, bērns dzīvo Latvijā ar māti. Respondentei ir profesionālā koledžas līmeņa izglītība, ir darbs Rīgā.
4. Ģimenes respondentei (turpmāk KT-LV) ir 24 gadi, ir viens bērns (4 gadi), vidējā izglītība, ir pašnodarbināta skaistumkopšanas jomā.
5. Ģimenes respondente (turpmāk TB-LV) ir vecāmāte (52 gadi) diviem mazbērniem (11 un 4 gadi), kuri dzīvo kopā ar respondentu un viņas meitu (bērnu mātei 32 gadi) Rīgā; respondentei ir augstākā izglītība un darbs Rīgā.
6. Ģimenē (sieva ukrainiete (turpmāk YM-LV (38 gadi)) un vīrs latvietis (turpmāk RM-LV (32 gadi)) atšķirībā no iepriekš minētajām ģimenēm pēdējo divu gadu laikā viena no ģimenē lietotajām valodām ir latviešu valoda, jo vīrs ir latvietis. Ģimene pārcēlusies uz Rīgu, sākoties karam Ukrainā. YM-LV ir bērns (7 gadi). YM-LV ģimene ir vienīgā ģimene, kura apzināti cenšas nelietot vai tikai izņēmuma gadījumā lieto krievu valodu (piemēram, lieto to intervijas laikā). Pārējās respondenšu ģimenēs pieaugušie savā starpā un ar bērniem lieto vienu (krievu) vai divas valodas (krievu un ukraiņu valodu), savukārt YM-LV ģimenē tēvs RM-LV saziņā ar bērnu apzināti lieto latviešu valodu, bet māte YM-LV – ukraiņu. Vīra zemā ukraiņu valodas un sievas zemā latviešu valodas prasmes līmeņa dēļ abi savā starpā biežāk runā krieviski, taču pakāpeniski apgūst viens otra dzimto (latviešu un ukraiņu) valodu, tādējādi veicinot abu valodu praksi mājās. Pārējās ģimenēs latviešu valoda kaut minimāli, bet kļūst par ģimenē lietotu valodu bērnu formālās izglītības kontekstā.

Kvalitatīvajā pētījumā izmantotā strukturētā intervija sastāvēja no 18 jautājumiem un trīs papildjautājumiem. Šī raksta vajadzībām tika izvēlēta un analizēta raksta tematam un pētījuma jautājumiem atbilstošā respondenšu atbilžu daļa.

Pētījumā analizētie dati un to interpretācija pamatā balstās uz ģimenes valodas politikas teorētiskajām nostādnēm, kas ietver Bernarda Spolska (*Bernard Spolsky*) izstrādāto valodas politikas modeli. Tajā iekļauti trīs galvenie komponenti: valodas prakse, valodas ideoloģija, valodas pārvaldība (Martena, Berra 2025: 107). Šo modeli Kērta-Kristiansena (*Curd-Christiansen*) tiešā veidā pārnesusi uz ģimenes valodas politikas kontekstu, kur pievērš uzmanību tam, kā apzināti vai neapzināti tiek organizēta valodas plānošana, ko veic ģimenes locekļi, izvēloties valodu lietojumu ģimenē un valodu, kurā bērni iegūs izglītību (Curd-Christiansen 2018).

Ģimenes valodas politikas (*Family Language Policy*) pētniecība ir starpdisciplinārs pētniecības virziens, kurā savstarpēji mijiedarbojas valodniecības, socioloģijas un izglītības zinātņu nozaru teorētiskās atziņas un noteikti izpētes aspekti (Martena 2021: 186). Šī pētījuma tematika ir saistīta ar ģimenes valodu politiku, pētot Ukrainas bēgļu ģimeņu pārlicību par valodu vērtību un viņu lingvistisko attieksmi. Iegūtie dati palīdzēja arī noskaidrot un apkopot mājās praktizētos izglītojošos notikumus, kas saistīti ar valodu prasmju attīstību. Teorētiskajā literatūrā (Swain, Cara 2017; Martena, Berra 2025; Martena, Burr 2025) šādi izglītojoši ģimenes notikumi (*family literacy events*) tiek minēti kā viens no valodas pārvaldības aspektiem, proti, kas ģimenē tiek darīts, kādas valodu attīstošas darbības, sarunas, spēles tiek piedāvātas bērniem un kā tiek veicināta prasme lasīt un rakstīt jeb tekstpratība.

Lingvistiskā attieksme (*Language Attitudes*) tiek apgūta apzinātā vai neapzinātā socializācijas procesā, tāpēc tā nav statiska, bet gan dinamiska (Druviete 2024: 123). Lingvistiskā attieksme aptver plašu specifisku izpausmju loku, piemēram, attieksmi pret dažādām valodām ciešā saistībā ar to izplatības valsti un runātājiem, kā arī šo valodu apguvi, [...] attieksmi pret valodu lietojumu noteiktās sociolingvistiskās funkcijās un runas situācijās (Druviete 2024: 123). Šī pētījuma datu ieguves laikā respondentēm tika uzdoti jautājumi par to, kā un vai, laikam ejot, ir mainījusies viņu attieksme pret dažādām valodām. Pētījuma laikā tapa skaidrs, ka lingvistiskā attieksme ir ciešā korelācijā ar izvēli, kādu valodas praksi ģimenes izvēlas, atrodoties Latvijā.

Dzimtās valodas apguve un sabiedrības (latviešu) valodas apguves prakse sakņojas vecāku pārlicībā, ka viņi ir atbildīgi par bērnu dzimtās valodas kompetenci, bet vēlāk – pārlicībā par dzimtās valodas un citu valodu vērtību. Izvēli par labu vienai vai otrai valodai ietekmē vecāku īstenotie valodas pārvaldības modeļi – pārlicība par labāko stratēģiju saziņā ar bērniem (Martena, Berra 2025: 109).

2. Pētījuma rezultāti

Šajā nodaļā secīgi sniegtas atbildes uz ievaddaļā pieteiktajiem pētījuma jautājumiem. Nodaļas tekstā ir izmantoti citāti no transkribēto un uz latviešu valodu tulkoto interviju fragmentiem. Daudzpunkte citātā norāda uz klusuma brīžiem, nepabeigtām domām un teikumiem vai ilgāku klusuma pauzi

respondentes runā. Izcēlumi fragmentos (vārdi, frāzes vai izteikumi, kas noformēti treknrakstā) akcentē runātāju emocijas, īpaši uzsverot savas domas atbildē uz jautājumu. Fragmentos slīprakstā ir arī intervētājas komentāri, ja tie sniedz kādu papildinformāciju par sarunas norisi vai tās dalībnieku / ģimenes locekli. Fragmentu tulkojumā ir ievērotas oriģinālvalodas kā runātas valodas iezīmes.

2.1. Ģimeņu lingvistiskā attieksme, valodu vērtība, lingvistiskās pārlicības ietekme uz motivāciju valodu apguvē

Visu sešu ģimeņu gadījumu izpēte atspoguļo gan kopīgas, gan atšķirīgas iezīmes lingvistiskajā attieksmē pret dažādām valodām, ar kurām tās saskaras savā ģimenē un Latvijas sabiedrībā. Analizējot iegūtos interviju datus, ir redzams, ka līdzīgu attieksmi pret latviešu valodu pauž visās ģimenēs, uzsverot tās sociālekonomisko vērtību Latvijā. Vislielāko viedokļu atšķirību respondentu atbildēs var novērot radikāli pretējā attieksmē pret krievu valodu, kura daļā ģimeņu ir biežāk lietotā valoda savstarpējā komunikācijā un saziņā ar Latvijas vietējās sabiedrības daļu (sk. 2. piemēru). Citās intervijās atklājas negatīvs viedoklis par krievu valodas lietošanu. Krievijas sāktais karš Ukrainā ir izraisījis negatīvas emocijas un asociācijas pret krievu valodu (sk. 1. un 5. piemēru). Ukrainu valodas lietojuma prakse Latvijā tiek komentēta retāk, ukraiņu valodu biežāk raksturojot kā ģimenes saziņas valodu ar radiem vai draugiem Ukrainā vai valodu, kura ir pašu respondentu un bērnu identitātes kodols (sk. 8. un 9. piemēru). Iegūtie dati attiecībā uz ukraiņu valodu un tās saglabāšanu ģimenē parāda uzskatu atšķirību, kam pamatā ir vecāku individuālā pārlicība par bērnu valodas apguvi (sk. 5. piemēru).

Turpmāk rakstā apskatīti respondentu atbilžu fragmenti uz intervijas jautājumu „Vai jūsu attieksme pret valodām (latviešu un citām) laika gaitā ir mainījusies?”. Secīgi tiks pievērsta uzmanība trim valodām, ko respondentes biežāk minējušas, – krievu, ukraiņu un latviešu valodai.

I. Krievu valoda

(1) „Krievu valoda nekad nebija problēma Ukrainā, kamēr nesākās pilna mēroga karš 2022. gadā. Man krievu valoda ir **mana ienaidnieka valoda**. Es principā pret kultūru un valodām iztuos ar cieņu, nu labi, OK, krieviski var runāt. Nu tieši pret krievu valodu man nav naida, bet es skatos, ka cilvēki, kuri lieto krievu valodu, arī šeit ir agresīvi noskaņoti. Mēs viņus saucam par „krievu pasauli”. Pret latviešu valodu, angļu, ukraiņu, pret jebkuru valodu es iztuos ar cieņu, bet **krievu valoda man ir pazīme šaurai cilvēka prāta pasaulei**. Es nezinu, kā pieklājīgi pateikt..., nu, es negribu būt daļa no šī, tas ir kā... **fū!**..., es negribu to lietot.” (YM-LV)

Pirmais piemērs parāda izteikti negatīvu lingvistisko attieksmi pret krievu valodas lietošanu ikdienā, dzīvojot Latvijā. Vēlāk intervijas laikā respondente gan atzīst, ka krievu valodu izmanto, jo pati latviešu valodu vēl nav pilnvērtīgi apgūsi, bet vīrs ir sācis apgūt ukraiņu valodu. Ģimenē ir vienošanās iespējami drīz lietot tikai ukraiņu vai latviešu valodu. Runājot ar bērnu (7 gadi), YM-LV

lieto tikai ukraiņu valodu un atzīst, ka labo bērna runu, ja tajā parādās vārdi krievu valodā. YM-LV bērna ukraiņu valodas prasmes kvalitāti ietekmē arī fakts, ka pirmsskolas izglītības iestādē, kuru bērns apmeklē Rīgā, audzēkņu grupā ir citi bērni no krieviski runājošām ģimenēm. Bērni grupā bieži mēdz sarunāties krieviski. Otrs ietekmējošais faktors ir tas, ka tēvs (latvietis) 80 % (respondentes nosaukts skaitlis) ikdienas situāciju sarunājas ar YM-LV krieviski. Šo iemeslu dēļ respondente sava bērna runā novēro ukraiņu un krievu valodas sajaukumu (ukr. *цържук*; lat. *suržiks*). YM-LV ģimenes valodu prakses stāsts ir uzmanības vērts, jo valodu prakse, ko ģimenes locekļi ir vienojušies ieviest savā starpā, tiek pārnesta arī uz pirmsskolas iestādi. Bērns, komunicējot ar krieviski runājošajiem bērniem, labo viņu runu un apzināti mudina un veicina latviešu valodas lietošanu grupā. Vecāki un audzinātāji atzīst, ka bērnā novēro negaidīti augstu mācīšanās motivācijas līmeni un interesi par latviešu valodu.

2. un 3. piemērs rāda neitrālu attieksmi pret valodām, saskatot visu valodu, arī krievu valodas, prasmē praktiskus ieguvumus. Abas respondentes krievu valodu lieto kopš bērnības, tā ir otra ģimenes valoda. Arī citu respondentu atbildēs krievu valoda ir viena no ģimenes valodām.

(2) „Jā, mainās. Pirmais, par ko es sajūsminos, ir poliglotti, kuri zina daudzas valodas, sarežģītas valodas, viņi ir malači. Otrais, apgūstot valodu, es saprotu, ka nekas sarežģīts tas nav, ja tev ir vēlēšanās. [...] **Ierunājās ar tevi latviski, atbildi latviski. Runā angļiski, atbildi angļiski. Ierunājās krieviski, tu arī zini, atbildi krieviski.** Un tad tu tik pārliecinoši jūties, nu vienkārši profesionālis! Ideāli! Es jau nesaku, ka esmu profesionāle, es vēl tikai mācos. Bet tā ir nereāli laba sajūta, un... pilnvērtība, jā, lūk! Tas ir pats piemērotākais vārds – **pilnvērtība!**” (VK-LV)

(3) „Nē, absolūti nē. Es vienmēr esmu uzskatījusi, ka katram cilvēkam jāzina daudz valodu. Jo, pirmkārt, tas attīsta viņu, attīsta viņa domāšanu, attīsta sazināšanās prasmi, viņš var sazināties ar cilvēkiem. [...] Vienmēr viss ir cilvēku dēļ. **Valodas par sliktām padara cilvēki, bet labas tās padara arī cilvēki.** Es domāju, ka katra valoda savā ziņā ir svarīga, tā mūs kaut kam māca. Māca mums domāt, nevis būt kaut kādiem... [*nepabeidza teikumu /domu*].” (OK-LV)

Attieksmē pret kļūdām krievu vai ukraiņu valodā pūrisms nav manāms bieži. Interviju dati parādīja, ka koda maiņa, pārslēdzoties no krievu valodas uz ukraiņu valodu vai otrādi, ģimenēs notiek bieži; piecās no sešām intervētajām ģimenēm šim aspektam netiek pievērsta uzmanība. 4. piemēra ģimene nāk no Luhanskas, kas atrodas Ukrainas dienvidaustrumos, netālu no Krievijas robežas, arī šeit ir brīva attieksme pret valodu sajaukumu.

(4) „Mums viss notiek dabīgi, es nespēju bērniem runāt **ne tīri ukraiņu, ne tīri krievu** valodā. Es uzskatu, ka tas ir muļķīgi, jo mana mamma, mana vecmamma runāja gan ukraiņu, gan krievu valodā. Šī valoda [*respondente runā par krievu valodu šajā brīdī*] man ir tuva no bērnības, es nekad neaizliegšu bērniem zināt vairāk valodu.” (OK-LV)

II. Ukraiņu valoda

(5) „Pat nezinu, kaut kā... Hmm... agrāk man likās, ka svarīgi, lai mana meita zinātu ukraiņu valodu. Es saprotu, ka es nebūtu pret, ja viņa zinātu, bet tagad es **negribu viņu**

apgrūtināt. Viņa mācās runāt [*meitai 4 gadi*], tagad viņai ir krievu valoda, latviešu valoda, un ja es **vardarbīgi uzspiestu ukraiņu valodu**, nedodot viņai kaut kādu... [*nepabeidz domu*]. Nu, protams, ir skaidrojumi, argumenti, bet **man nav, ar ko argumentēt bērnam manu vēlmi, lai viņa zinātu ukraiņu valodu.**" (KT-LV)

Pretēji 2. un 3. piemērā paustajam pozitīvajam viedoklim par iespējami vairāku valodu zināšanu priekšrocībām, 5. piemērā KT-LV intervijas laikā puda viedokli, ka bērnam būtu par daudz slodzes, ja mājās lietotajai krievu valodai un latviešu valodai pirmsskolā papildus tiktu pievērsta uzmanība arī ukraiņu valodai. KT-LV uzskata, ka ukraiņu valodai nav vērtības viņas bērna dzīvē šobrīd, tā kā bērns sāka runāt ārpus Ukrainas, ģimenei kā bēgļiem ierodoties Latvijā pirms 3 gadiem. Ģimene neplāno atgriezties Ukrainā. Jāatzīst, ka KT-LV lingvistiskā attieksme vietām intervijas laikā bija pretrunīga, īpaši attiecībā uz krievu valodu – no vienas puses, ģimenē tā ir vienīgā saziņas valoda ar bērnu, no otras puses, 6. piemērs rāda negatīvu attieksmi pret to. Respondentes teiktajā ir jūtama arī tāda kā nedrošība, kā kauns atzīt to, ka viņi ģimenē runā krievu valodā:

(6) „Krieviski es vispār viņu nemācu, dārziņā arī krieviski nemāca. Man tā ir tīri kā **valoda, kas palīdz mums sazināties**. Tā kā es latviski nezinu, es nevaru brīvi runāt, tad tā ir vienīgā valoda, kurā mēs varam brīvi sarunāties. Ja es varētu ar viņu brīvi sazināties latviski, es vispār **ļoti gribētu aizvākt krievu valodu**, ļoti vēlētos.” (KT-LV)

Interviju dati rāda, ka galvenā motivācija saglabāt ukraiņu valodu ģimenē un nodot to tālāk nākamajām paaudzēm ir saistīta ar spēcīgu identitātes apzināšanos un ukraiņu valodu kā tiltu starp paaudzēm (sk. 8. piemēru). Citās ģimenēs ukraiņu valodai kā dzimtajai valodai tiek pievērsta mazāka uzmanība – tik vien, „lai valodu neaizmirstu”, kā 7. piemērā. Intervijā tika uzdots jautājums „Cik liela nozīme ir dzimtās valodas prasmes attīstīšanai? Vai tiek kas apzināti darīts, praktizēts u. tml., lai nodrošinātu augstu valodas līmeni bērnu dzimtajā(s) valodā(s)?”

(7) „**Lai neaizmirstu** [*pasmejas*]. Nu jā, mēs klausāmies ziņas, skatāmies filmas, animācijas, tāpēc neaizmirstam.” (VP-LV)

(8) „Jā, **mums ir svarīga ukraiņu valoda**, jo bērns sazinās ar vecmāmiņām. Vecmāmiņas ir ukrainietes, attiecīgi, **lai viņš savu ukraiņu identitāti neaizmirstu**. [...] Mēs gatavojamies skolai, pārsvarā latviešu valodu lietojam, bet viņš lasa grāmatas ukraiņiski.” (YM-LV)

(9) „Pārsvarā grāmatas. Grāmatas, kas vairāk der viņai [*meitai ir 11 gadi*], pārsvarā visādi detektīvi, vai to, ko mums dod – ārzemju literatūru ukraiņiski, ukraiņu literatūru, ukraiņu valodas grāmatas. **Es cenšos, lai viņa mācās ukraiņu valodas gramatikas likumus, bet es jau daudz ko pati vairs nezinu, jo tos** [*gramatikas likumus*] **jau tagad pārraksta.**” (OK-LV)

Savukārt 9. piemērs, salīdzinot ar 7. piemēru, atklāj daudz augstākas prasības dzimtās valodas lietojumā un kvalitātē. Respondente apzinās grāmatu un lasīšanas nozīmi valodas prasmes attīstīšanā, turklāt valodas lietpratības līmeni viņa vērtē pēc gramatikas likumu zināšanām. Izteikums „Es cenšos, lai viņa mācās [...] gramatikas likumus” (sk. 9. piemēru) norāda uz mātes apzinātām darbībām mājās, lai izkoptu meitas dzimto valodu.

III. Latviešu valoda

Respondentes pauž vienotu nostāju par to, ka Latvijā latviešu valodai ir ne tikai sociālekonomiska vērtība, bet tās laba prasme ir arī personīgās izaugsmes iespēja.

(10) „Man šobrīd iemācīties latviešu valodu nozīmē **perspektīvas darbā**. Tas tā, pirmkārt. **Atrast darbu**. Otrkārt, ņemot vērā situāciju mūsu valstī, īpaši rajonā, no kurienes esmu es [Luhanska]. Tā [valoda] **tālākai dzīvei man šeit būs ļoti vajadzīga**. Tās ir **iespējas maniem bērniem**, īpaši vecākajai. Kāpēc es viņai saku, ka vajag mācīties valodu..., atgriešanās mūsu valstī ir ļoti neskaidra. Tāpēc saku, ka vajag mācīties, **lai tālāk vari iestāties augstskolā, attīstīties**. Ne visu uzreiz [respondente iesmejas]. Uzzināt... Valodu... Viens, kad stāsta cilvēki... Vēsture, jūs zināt, kā vēsture top. Ir jādzird no vairākiem cilvēkiem, no dažādām pusēm, lai vēsture būtu ticama..., vairāk vai mazāk ticama. Tāpēc **valoda man ir kā izaugsme, realizācija**, ne obligāti manā sfērā, tā kā man tāda specifiska darbības joma, bet vismaz **atrast pieklājīgu un apmaksātu darbu**. Ne tik zemu apmaksātu darbu.” (OK-LV)

10. piemērā redzamās pozitīvās lingvistiskās attieksmes pamatā ir respondentes pārliecība par latviešu valodas augsto vērtību Latvijā, kas, pirmkārt, saistīta ar ekonomisko jeb pragmatisko vērtību: mācīties, studēt, atrast darbu šobrīd un turpmāk nākotnē, paliekot dzīvot Latvijā („atgriešanās mūsu valstī ir ļoti neskaidra”). Otrkārt, latviešu valodas prasme tiek vērtēta kā garants savai un bērnu personīgajai izaugsmei, pašrealizācijai un iespējām, un, treškārt, valodas zināšanas tiek raksturotas kā durvis uz vēstures izziņāšanu, kā atslēga uz cilvēku stāstiem, turklāt no atšķirīgiem skatupunktiem („lai vēsture būtu ticama”).

Latviešu lingvistiskā attieksme

Mazliet plašāku skatījumu par latviešu valodas apguves problemātiku iebraucēju vidū iespējams iegūt, pavērojot pašu latviešu attieksmi gan pret ārzemniekiem, kuri apgūst valodu, gan pašiem pret savu valodu. Uz savdabīgu Latvijai raksturīgu fenomenu – sarunas valodas maiņa uz krievu valodu – norādīja arī respondentes. Daļa vietējās sabiedrības locekļu tā vietā, lai turpinātu sarunu latviski, pārlēdzas uz krievu valodu, īpaši ar Ukrainas civiliedzīvotājiem, kuri valodu apgūst un vēl nerunā brīvi latviski. Tas neveicina valodas apguvi un praksi. Arī pētījumos par latviešu lingvistisko attieksmi aktualizēti šie jautājumi, piemēram, kolektīvajā monogrāfijā „Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse” (2021) jautājumā par latviešu (paš)raksturojuma lingvistiskajām iezīmēm publikācijā tiek citēts demogrāfa Ilmāra Meža 2010. gadā paustais, ka „pašiem latviešiem gribas slēpties aiz citu mugurām; lai politiķi rosās, lai inspekcija soda, bet mēs, tiekoties ar kaimiņiem vai klientiem, paši joprojām nevaram latviski parunāt un bez kavēšanās pārejam uz krievu mēli!” (Druvieta, Liepa 2021: 118). Tālāk interviju fragmentos, īpaši 11. piemērā, var skaidri ieraudzīt, ka Latvijas iedzīvotāju prasme sazināties krievu valodā ietekmē valodas izvēli noteiktā runas situācijā un drīzāk palēnina Ukrainas bēgļu latviešu valodas apguves procesu.

(11) „Jā, mani slikti ietekmē krievu valoda. **Ja neviens ar mani nerunātu krieviski, man nebūtu izvēles, es kaut nepareizi, bet runātu latviski**. Es saprotu, ka es varu kaut kā greizi

pateikt latviski vai varu skaisti pateikt krieviski. Nu, protams, es izvēlos skaisti pateikt krieviski.” (YM-LV)

(12) „Mēs ar mammu mēģinām ļoti to iemācīties, jo mēs dzīvojam Latvijā un vajag zināt šo valodu. **Tagad gan mums ir visādas pretimnākšanas, var iekārtoties darbā kaut kur bez valodas zināšanām**, bet mēs saprotam, ka ilgi tādas piekāpšanās nebūs. [...] Jā, mēs vienalga mācītos, jo nevar zināt, cik ilgi tas viss ievilksies, bet **ne tik ļoti par to pārdzīvotu, ja vēl ir iespēja iekārtoties ar krievu valodu.**” (KT-LV)

KT-LV brālis ir 3. klases skolēns. Intervijā respondente stāsta (sk. 13. piemēru) par grūtībām skolā, ar ko saskaras Ukrainas bēgļu bērni. Sabiedrībā biežāk izskan pieņēmums, ka vidējās un vecākās paaudzes pieaugušie biežāk pāriet uz krievu valodu, bet pieredze skolās rāda, ka arī jaunākajā paaudzē notiek pārslēgšanās uz krievu valodu.

(13) „Viņam bija ļoti grūti. Viņš visus šos gadus knapi knapi izvilka atzīmes, lai pārietu nākamajā klasē, tikai valodas nezināšanas dēļ. Bet tā jau visi skolotāji teica, ka viņš ļoti cenšas, ja viņš saprot, ja viņam tur tulko, tad viss labi tur... lūk... bet tā, **visi bērni pāriet ar viņu uz krievu valodu, visi krieviski sarunājas**, bet stundās it kā viņš neko nesaprot. Tagad viņš saka, ka it kā palicis labāk, sācis saprast, bet atzīmes liecina par ko citu, neko viņš tur nesaprot.” (KT-LV)

Jau agrāk veiktajos sociolingvistiskajos pētījumos ir minēts, ka pastāv plaša starp teorētiski pausto attieksmi pret latviešu valodu un praktisko rīcību tieši latviešu valodas kolektīvā (Druviete, Požarnova 2021: 107). Intervijās redzams, ka joprojām latviešu lingvistiskā attieksme pret savu valodu un attieksme pret tiem, kuri valodu apgūst, neveicina situācijas uzlabošanu. 11., 12. un 13. piemērs parāda to, ka krievu valoda privātajā un komerciālajā sfērā turpina saglabāt lielu lomu Latvijas sabiedrībā (Ozoliņš 2025). Tajā pašā laikā vēlētos minēt arī piemērus (sk. 14., 15. un 16. piemēru) ar citu lingvistisko attieksmi un valodu lietojuma praksi, kad tieši latviski runājošie darba vietā vai citās ikdienas situācijās iesaistās jaunā valodas apgūvēja latviešu valodas prasmes progresā veicināšanā.

(14) „Bērnudārzā pārsvarā apmaināmies ar laipnībām, mums pārsvarā latvieši vecāki. **Es ar viņiem latviski, viņi ar mani latviski**, dažreiz mēdz būt krieviski.” (OK-LV)

(15) „Pat darbā, kad es teicu „Labrīt”, viņi man saka, ka nepareizi, vajag „Labrīt!”, tad es saku „Labrīt!”, tad viņi – „tu par ilgu velc „Labrīt!”.” (VK-LV)

(16) „Katru rītu, tā kā man nav ērti tikt uz darbu, mani darba kolēģi savāc no pieturas un ved uz darba vietu un atpakaļ. Sākumā **viņi man slēdza bērnu dziesmas, lai man... bērnu dziesmas, nesarežģītas. Un pēc tam... jā... un tad viņi jautāja, par ko dzied, „vai tev patīk dziesma, bet tagad šo paklausies”**. Lūk, jā! Jo vairāk klausies, jo vairāk saproti, attiecīgi tev vairāk tas patīk... jā!” (VK-LV)

Jāuzsver, ka respondente VK-LV ir apzināti meklējusi darba vietu, kurā strādā latvieši. Viņas pašas lingvistiskā pārlicība ir, ka valodu vislabāk var iemācīties atbilstošā vidē, piemēram, darba vietā, kurā kolēģi runā latviešu valodā (sk. 17. piemēru). Respondente arī uzsver interešu grupu, proti, ārpus skolas, valodu kursiem vai darba vietas, lielo lomu valodas apgūvē, valodas praktizēšanu

daudzveidīgās latviešu valodas lietojuma situācijās, piemēram, dziedot korī (sk. 18. piemēru).

(17) „Nu cik ilgi es te strādāju? Četrus mēnešus darbā, nu jau reāli, jau vispār lieliski es saprotu, un mani tas ļoti priecē!” (VK-LV)

(18) „Jo pirmie mani kolēģi ļoti uzstāja, lai apmeklēju latviešu kori. Bet es vēl nekādi nevaru atrast. Jā! Es uzrakstīju pieteikumu. Man teica, ka ir koris, kur ir ukraiņi. Es saku, nē, es gribu ad-ap-tē-ties, jo viņi [kolēģi] saka, ka jums koris ir kā ģimene.” (VK-LV)

Integrācija lokālās sociālajās grupās un latviešu valodas prakses nodrošināšana, kā to apstiprina iepriekš minētie piemēri, nav tikai kādu konkrētu institūciju darbs, tā ir visas Latvijas sabiedrības atbildība, kas individuālajā līmenī ne vienmēr tiek izprasts.

2.2. Darbību kopums ģimenēs latviešu valodas apguvei un ģimenes valodu saglabāšanai. Veiksmīgākie paņēmieni respondētņu ieskatā

Pētījumā iegūtie dati parāda to, ka ne visās ģimenēs dzimtās valodas saglabāšanai tiek pievērsta apzināta uzmanība. Dažkārt respondentēm bija grūti atbildēt uz šo jautājumu, jo par to nebija domājušas vai nešķīta īpaši svarīgi attīstīt augstu valodas prasmes līmeni. Intervijās nereti izskan bažas par latviešu valodas lēno apguves procesu un to, ka bērniem skolā ir nepieciešama palīdzība latviešu valodas apgūvē. Tomēr gan apzināti, gan neapzināti ģimenēs tiek praktizēti ar valodu apguvi saistīti notikumi (*home / family language (literacy) events*), kuri gan pieaugušajiem, gan bērniem 1) ļauj turpināt dzimtās valodas apguvi, prasmes pilnveidi un nostiprināšanu, 2) nodrošina latviešu valodas praksi mājās. Turpmāk apkopotī dati par izglītojošu pasākumu veikšanu ģimenēs gan latviešu valodas, gan ģimenes valodas prakses nodrošināšanai, atsevišķi pievēršoties problemātikai bērnu un pieaugušo pieredzē.

Par iepriekš aplūkotojatiem tematiem intervijā tika uzdoti divi jautājumi:

- 1) *Vai bērniem vajag atbalstu mājās latviešu valodas apgūvē? Ja jā, tad kādu? Kā pati ģimene palīdz?*
- 2) *Cik liela nozīme ir dzimtās valodas prasmes attīstīšanai? Vai tiek kas apzināti darīts, praktizēts, lai nodrošinātu augstu valodas prasmes līmeni bērnu dzimtajā(s) valodā(s)?*

2.2.1. Bērni un latviešu valoda

Respondētņu sniegtajās atbildēs par latviešu valodas apguvi bērniem var novērot vecāku paļaušanos uz mācību iestādi, kuru bērns apmeklē.

(19) „Ģimene ne visai palīdz, jo ģimene pati nezina [smejas]. Vecāki var tikai motivēt ar to, ka „mācies, tev būs vieglāk, tu vieglāk adaptēsies” un tamlīdzīgi. Bērniem vairāk palīdz skolotāji skolā, jo... viņi... nu... nu kā... ar savu pretimnākšanu, te pārtulkoja, piemēram, kādu uzdevumu, te nepārtulkoja. Nu, es jau varu pateikt, ka „sēdies, mācies, neej pastaigāties, nespēlē spēles, sēdi mācies!”, bet no manis jēga maza, tāpēc teikšu, ka no manis... [pauze un nepabeigta doma] Nu arī tas, ka es sēžu un mācos, manu dēlu [15 gadi] neiedvesmo. Tas godīgi!” (VK-LV)

19. piemērā māte pauž bažas, ka viņa nevar palīdzēt bērnam apgūt latviešu valodu, jo pati to vēl neprot pietiekami labi, tāpēc uzsver paša bērna motivācijas nozīmi, ko vecāki savā veidā var palīdzēt stiprināt. Lai gan respondente nedomā, ka rāda dēlam pozitīvu piemēru, pati mācoties valodu („dēlu tas neiedvesmo”), tomēr pētījumi rāda, ka vecāku piemērs un ģimenes lasīšanas ieradumi ir sākums ar tekstpratību saistītajām darbībām ģimenē (Esmaeeli 2024: 14).

Tajā pašā laikā ir arī interviju piemēri, kuros redzams, ka vecāki saprot: mācoties valodu tikai (pirms)skolā vai valodu kursus un mājās neko nedarot, efekts būs daudz mazāks (sk. 20. piemēru). Ģimenēs tiek praktizēti tādi latviešu valodas apguvi veicinoši notikumi kā filmu skatīšanās un grāmatu lasīšana. 20. piemērā var lasīt, ka māte saprot un apzinās valodas prakses un regulāra atkārtojuma nozīmi.

(20) „Protams, ka vajag, jo, piemēram, bērns mācās latviešu valodu dārziņā vai skolā, bet mājās nenostiprina, tad šīs zināšanas... Tas ir, piemēram, mans piemērs – kursus es runāju, sapratu. Pēc tam prakse no dzīves pazuda, un man sliktāk un sliktāk līmenis... nu... es nevaru teikt, ka aizmirsu, bet runāt ir grūtāk un grūtāk..., tāpēc es gribu tālākos kursus. Tāpēc, ja mājās nenostiprina [*valodas prasmi*], vajag jebkurā gadījumā multenes, filmas latviski, vai lasīt grāmatas.” (YM-LV)

21. piemērā respondente arī pauž šaubas par tikai skolā sniegto papildmācību palīdzības efektivitāti.

(21) „Viņš [*respondentes brālis 3. klasē*] saka, ka viņus tur sākuši savākt atsevišķi [*skolā pēc stundām ir papildnodarbības bērniem, kuriem ir grūtības ar mācību programmu*], bet godīgi, es nezinu... Es rezultātu neredzu, ka viņus tur atsevišķi savāc...” (KT-LV)

(22) „Mēs ar vecāko meitu [*11 gadi*] patstāvīgi kopā mācāmies latviešu valodu. Es piespiežu, jo bērni šajā vecumā ne visi grib mācīties, teiksim tā. Tas viss, sanāk, ir caur piespiešanu, un viņai obligāti vajag. Vajadzētu vairāk papildus ar latviešu valodu nodarboties, jo to, ko viņa skolā mācās... [*nepabeidz domu*]. Viņa vēl pati nesaprot, ka viņai tas ir svarīgi. Bet ar jaunāko..., viņš vēl ir maziņš, tāpēc viņš dārziņā visu „ķer”, viņš vēl nevienu valodu īsti nezina [*smejas*]. Viņš gan tur mazliet saprot, gan tur mazliet saprot. Dārziņš [*dēlam*] ir latviešu, bet [*meitai*] skola bija bilingvāla, bet tagad pārgāja uz latviešu programmu... tagad viņus māca... nu, varbūt viņiem kaut ko palīdz iztulkot, bet pamatā viss ir latviski.” (OK-LV)

21., 23. un 24. piemērā var lasīt, ka mācību iestādēs bērni saņem papildu palīdzību latviešu valodas apguvē, bet vecāku teiktais atspoguļo bažas, ka sniegtais atbalsts nav pietiekams.

(23) „Vispār, protams, ka man šķiet, atbalsts vajadzīgs..., bet..., man šķiet, vecāko meitu [*11 gadi*] vajag pavilkt latviešu valodā..., jo tas ir mans viedoklis... Es viņai jautāju: „Vai tev viss skolā izdodas?” Viņa saka: „Jā, viss kārtībā.” Bet man liekas..., man liekas, ka vajag uzlabot, jo daudz priekšmetu tur..., viņa iet latviešu skolā. Visu lasa latviski. Vācu, latviešu valoda ir skolā. Protams, ja būtu krieviski, būtu vieglāk..., es domāju viņai vajag valodu uzlabot, vajag vairāk darboties latviešu valodā. Atbalsts būtu vajadzīgs vairāk.” (TB-LV)

(24) „Nu konkrēti par mūsu ģimeni..., nu, saprotams, ka vajadzīga [*palīdzība*]... Sarunvaloda..., tehnikumā viņš [*dēlam 17 gadi*] sarunājas. Mājās vajag uzturēt sarunu, lai neaizmirstu..., nu, nezina, ko vēl pateikt... [*Papildjautājums: Vai bērns mācās papildus?*]

Nē, tagad nodarbojas, nu, kā teikt..., papildnodarbības... mēdz būt ceturtdienās, viņš paliek [skolā].” (VP-LV)

Kopumā var secināt, ka Ukrainas bēgļu ģimenēs tiek domāts gan par latviešu valodas kvalitāti un atbalstu skolās, gan pašu vecāku atbildību, ko un kādā veidā piedāvāt mājās, lai praktizētu un attīstītu pēc iespējas labāku latviešu valodas prasmi. Tipiskākie izglītojošie notikumi mājās ir grāmatu lasīšana un filmu skatīšanās, kā arī valodas praktizēšana savstarpējā komunikācijā.

2.2.2. Bērni un ģimenes (dzimtā) valoda

Stāstot par valodu praksi mājās, respondentu atbildēs nav viennozīmīgas nostājas. Sniegtajās intervijās redzams, ka daļai dzimtās valodas saglabāšanas jautājums šķiet sekundārs. 25. piemērā var lasīt, ka bērns tiek gatavots latviešu skolai ar latviešu mācībvalodu, kas šobrīd daudzās ģimenēs ir aktuālāk nekā attīstīt augstu dzimtās valodas prasmes līmeni. Ukrainu valoda konkrētajā piemērā ir identitātes un komunikācijas valoda ar radiem Ukrainā (sk. fragmentu no šīs pašas intervijas 8. piemērā). Tajā pašā laikā māte pievērš uzmanību kļūdām bērna runā ukraiņu valodā, ja tās konstatē. 26. piemēra atbildē redzams, ka dzimtās krievu valodas saglabāšanai un attīstīšanai mamma nepieliek „nekādas pūles”.

(25) „Bērns [7 gadi] brīdī, kad atbraucām uz Latviju, bija gatavs ukraiņu skolai, viņš jau lasīja zilbēs ukraiņiski un viņam līmenis ukraiņu skolai bija augstāks nekā latviski, **tāpēc tagad mācībās mēs liekam uzsvaru uz latviešu valodu**. Bet mums ir arī grāmatas ukraiņiski. [...] Dēlam tagad ukraiņu valodā ir ļoti daudz krievu vārdu, tāpēc **mēs cenšamies labot, ja es dzirdu...**, bet tieši teikt, ka mēs liekam akcentu uz tīru ukraiņu runu, tad nē. Viņš saprot. Es domāju, ka **viņš ir tajā vecumā, kad neaizmirsīs valodu**. Bet es esmu par to, lai attīstītu latviešu valodu, jo viņam būs vieglāk skolā.” (YM-LV)

(26) „Piemēram, krievu valodai meitai [4 gadi], **es nepielieku nekādas pūles**. Viņa mācās lasīt vārdus..., nu, tur... pa diviem burtiem.” (KT-LV)

Bieži intervijās bija dzirdams, ka ukraiņu valodas lietošana notiek, „lai valoda netiktu aizmirsta”, kā to var lasīt 27. piemērā. Tāpat arī intervijās ik pa brīdim tiek uzsvērtas daudzvalodības priekšrocības gan individuālajā līmenī (attīsta domāšanu, lielākas pašizaugsmes iespējas), gan sociālajā līmenī (komunikācija ar cilvēkiem no dažādām kultūrām, ar atšķirīgām dzimtajām valodām).

(27) „[Ilga pauze pēc dzirdētā jautājuma] **Praktizējam, lai valoda neaizmirstos**, bērns mācās ar ukraiņu skolotājiem, jo tagad viņš apgūst programmu 9. klasē latviski. Piemēram, fiziku, ķīmiju, tādus priekšmetus viņam ir ļoti grūti apgūt. Tāpēc ar privātskolotājiem viņš mācās tikai ukraiņiski, lai valoda neaizmirstos. Bet svarīgi no valodas, ja ņemtu tīri individuāli, tad ir brīnišķīgi pašizaugsmei. Zināt daudz valodu, tas ir... nu, nezinu... vērtīgi pašizaugsmei... tā. **Ja vecāki, piemēram, grib atgriezties Ukrainā, tad viņi, protams, liks akcentu uz dzimto valodu. Ja negrib atgriezties, attiecīgi, jā, valodu neaizmirstam. Es, piemēram, lasu grāmatas ukraiņiski joprojām. Tad vairāk akcents uz latviešu valodu, jo tu esi te..., taisies palikt dzīvot.** Tāpēc tas ir tā divējādi.” (VK-LV)

Katrā intervētajā ģimenē, kurā aug bērni, nākotne tiek saistīta ar ilgtermiņa uzturēšanos Latvijā, līdz ar to ģimenēs ukraiņu valodas saglabāšana vairāk saistīta ar identitāti un dzimtas sakņu apzināšanos, kā tas redzams 25. un 28. piemērā.

(28) „Ja es pareizi sapratu jautājumu, tad, lai bērni apgūtu dzimto valodu, tas ir ļoti svarīgi – **tā ir mūsu identitāte, tā ir mūsu valsts, tā ir mūsu dzimtā [valoda], bet tāpat tam ir noteikti jābūt bērnu dzīvēs, bet man tas iet vairāk caur [smejas un atceras mācības latviešu valodas kursus ar skolotāju], kā jūs mums mācījāt, caur dziesmām.** Ukraiņu, bet ne tām, kuras tagad, bet tās, kuras skanēja, kad mana vecmāmiņa bija dzīva. **Mana vecmāmiņa dziedāja, ukraiņu tradicionālās dziesmas,** tas vēl no tā laika dziesmas. Un arī ukraiņu pasakas, dzejojīši kaut kādi ukraiņu. [...] Nu, lielā [meita] tagad neskatās ne multenes, neko. Pārsvārā grāmatas [lasa].” (OK-LV)

Vecāki, īpaši diasporas ģimenēs, dzimtajai valodai piešķir īpašu lomu un vērtību. Tā nav tikai saziņas valoda, bet arī kultūras un identitātes simbols, līdz ar to valodai „jābūt bērnu dzīvēs” (sk. 28. piemēru). Interviju dati apliecina arī citos pētījumos (Schwartz, Verschik 2013; Martena 2023) uzsvērtās atziņas par (etniskā) mantojuma valodām un vecāku (īpaši mammu) atbildības izjūtu to saglabāšanā un nodošanā tālāk nākamajām paaudzēm. Dzimtajai valodai tiek piešķirta vērtība gan individuālā līmenī (tā ir tilts starp vienas ģimenes / dzimtas paaudzēm, kas stiprina ģimenes saliedētību), gan sociālā līmenī – tā ir tautas, nācijas simbols („tā ir mūsu identitāte, tā ir mūsu valsts”, sk. 28. piemēru).

Līdz ar to pretēji procesi (citu, jaunās mītnes zemes, valodu ienākšana ģimenē) rada (vec)vecākos satraukumu. 29. piemērā aprakstītā dzimtās valodas situācija respondentē izraisa grūtsirdību un skumjas. Jāuzsver, ka respondentei (52 gadi) jau ir mazbērni, līdz ar to viņai rūp ne tikai bērnu, bet arī mazbērnu dzimtā ukraiņu valoda. Respondente apzinās nākotnes neskaidrību, redz, ka bērni sākuši iedzīvoties vietējā sabiedrībā un latviešu valodas vidē, tāpēc, iespējams, paliks dzīvot Latvijā. Vecāmāte ir pārliecināta, ka bērniem ukraiņu valoda ir vismaz jādzird, piemēram, klausoties dziesmas vai (vec)vecāku runātajā (sk. 29. fragmentu).

(29) „Dzimtā ir ukraiņu..., es pat nezinu, ko teikt. No vienas puses tas ir svarīgi, jo tā ir dzimtā valoda..., bet... [nopūšas skumīgi] **mēs cenšamies, lai vecākā [11 gadi] neaizmirstu, bet mazākā [4 gadi] vismaz dzirdētu.** Mēs ieslēdzam ukraiņu dziesmas, klausāties, lasām ukrainiski, mēs cenšamies sarunāties ukrainiski, lai viņa dzird. **Mums ir grāmatas, mēs lasām.** Es viņai jautāju: „Vai tu saproti, ko es lasu? Ja tu nesaproti, es tev paskaidrošu vārdiņus.” Bet es nezinu..., nevaru pateikt, cik ilgi mēs te būsim..., tāpēc mācīties ukraiņu valodu šeit... [saskumst mazliet, redzams, ka ir sāpīgs jautājums respondentei; šī jautājuma laikā sadrūma, acīs sariesās asaras]. Nu..., viņa ies latviešu skolā..., es pat nezinu, kā atbildēt uz šo jautājumu. Es vienkārši nesaprotu, cik ilgi mēs šeit atradīsimies. Es nesaprotu nākotni... Mēs dzīvojam tagad, bet runāt par nākotni... Jā, mēs gribam atgriezties, bet, kad mēs no šejienes aizbrauksim, es nezinu... Kā būs, tā būs..., **brauksim uz Ukrainu, tad mācīsimies ukraiņu valodu...**, pagaidām..., **pagaidām mēs uz dzirdi, dziesmas, grāmatīņas, dejas [skumīgi iesmejas].**” (TB-LV)

Savukārt 30. piemērā parādās tiešsaistes digitālās komunikācijas priekšrocības dzimtās valodas noturībā. Saziņa ar vienaudžiem, kuri palikuši Ukrainā, nodrošina valodas prakses iespējas, dzīvojot arī Latvijā.

(30) „**Lai neaizmirstu...** [*pasmejas*]. Mēs klausāmies ziņas, skatāmies filmas, animācijas, tāpēc neaizmirstam. [*Papildjautājums: Vai lasāt ukraiņiski?*] **Šobrīd grāmatas ukraiņiski nelasām. Mēs lasām... latvisko...** [*iesmejas*]. Filmas internetā, multfilmās, ziņas... Bērns mans [*17 gadi*] vēl sazinās ar ukraiņu bērniem [*internetā*], kuri nevarēja izbraukt [*no Ukrainas*].” (VP-LV)

Kā redzams iepriekš analizētajos piemēros, ukraiņu (daļēji krievu) valodas saglabāšana notiek ar filmu, mūzikas, ziņu, grāmatu un ģimenes komunikācijas palīdzību. Tas ietver arī saziņu ar paplašinātās ģimenes locekļiem (vecvecākiem, brālēniem u. tml.) vai draugiem, kuri palikuši Ukrainā. Formālu ukraiņu valodas apguvi (gramatikas mācīšana, Ukrainas privātskolotāji) nosauc vien divas respondentes. Interviju dati liecina, ka visas ģimenes vairāk uzmanības velta latviešu valodas prasmes veicināšanai, mazāk apzinātā līmenī rūpējoties par dzimtās valodas (ukraiņu vai krievu valodas) saglabāšanu.

Ģimenēs biežāk nosauktie valodu apguves un dzimtās valodas saglabāšanas pasākumi apkopotā veidā redzami 1. tabulā.

1. tabula

Valodu saglabāšanas un attīstīšanas notikumi kā daļa no valodas pārvaldības Ukrainas bēgļu ģimenēs

Dzimtās valodas saglabāšana	Kopīgi abu valodu (dzimtās un sabiedrības) attīstīšana	Latviešu valodas kā sabiedrības valodas apguve
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Tiešsaistes komunikācija ar paplašināto ģimeni un draugiem Ukrainā ▪ Patstāvīga mācīšanās tiešsaistē ▪ Pieaugušo runa, sarunāšanās ar bērnu ▪ Gramatikas, vārdu krājuma vingrinājumi 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Grāmatu lasīšana kopā un individuāli ▪ Multimediji – mūzika, dziesmas, filmas, seriāli, ziņas 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Plānota komunikācija (runas situācijas) mājās ▪ Radio klausīšanās ▪ Galda spēles ▪ Skolas mājasdarbu kopīga pildīšana, teikumu rakstīšana

2.2.3. Pieaugušie un latviešu valoda

Par pieaugušo latviešu valodas apguves pieredzi respondentēm tika uzdots jautājums „*Vai / Kā Jūs cenšaties to uzlabot? Kāpēc jā / nē? No kā tas ir atkarīgs?*”.

Latvijā Ukrainas civiliedzīvotājiem ir iespēja bez maksas apgūt latviešu valodu jau no 2022. gada. Ukrainas bēgļi var pieteikties valodu mācību centros un citās mācību organizēšanas iestādēs. Pieaugušie biežāk norāda, ka viņiem ir nepieciešams pasniedzēja vadīts mācību process – kādam vieglāk ir strādāt grupā, kādam individuāli, tomēr visi uzsver, ka progresu jutuši tad, kad notiek aktīvs mācību processursos vai individuāli pasniedzēja vadībā, piemēram, 31., 32., 34. fragmentā.

(31) „**Kad es mācos kursus, es cenšos runāt ar vīru latviski** [*vīrs ir latvietis*]. Pēdējos divus mēnešus es neko nedarīju, neko, es esmu slinka, neko neatkārtoju..., nu, ... es dzirdu,

labi, ka es saprotu. Es jau pieķeru sevi, ka 80% no vīra sarunām, kad viņš runā ar vecākiem, celtniekiem, veikalā, es vismaz saprotu. Bet es saku, **man prakse bija nulle. Decembrī mēs pabeidzām kursus, divus ar pusi mēnešus es nepraktizēju, man kauns.** Es zinu, ka jādara, bet nedaru.” (YM-LV)

(32) „Nu..., kopš beidzās mūsu A2, sākumā es sevi noturēju, ka vajag mācīties, centos iet cauri mācību materiāliem, bet **tāpēc, ka nav skolotāja un nav cilvēku, kuri ar mani mācās, nevaru pati sevi disciplinēt.** Tādēļ, ka savienoju, ka pati audzinu bērnu, pati strādāju un mūs apgādāju, ka vēl savienoju arī kalpošanu baznīcā, lūk, liekas, ka nu jau vispār laika tam nav. Un tad es domāju, kā es agrāk laiku atradu tām mācībām kaut kā [smejas]? Mēģinu.” (KT-LV)

Viena no respondentēm 33. piemērā atklāj savu attieksmi pret latviešu valodu, uzsverot, ka dod priekšroku literārai un izkoptai valodai. Tēlaini viņa leksiku salīdzina ar bumbiņām uz biljarda galda, kad viena (slengisms vai žargonvārds) var izsist otru bumbiņu (literāru vārdu) no atbilstošās vietas. Viņai ir patiesa vēlēšanās apgūt valodu kvalitatīvi reālam praktiskam lietojumam augstākā līmenī, taču šobrīd izjūt nedrošību savās spējās atšķirt un lietot abus valodas stilus – literāro un sarunvalodu.

(33) „Jā, es ļoti gribu, lai tā būtu skaista, korekta. Bet pēc pieredzes es sapratu, ka sarunvaloda atšķiras no literārās valodas. Ir daudz žargonvārdu, ko iemācījos. Un vienalga, **man personīgi svarīgi, lai tā skanētu korekti, pareizi, un skaisti runāt tajā valodā [latviešu].** Kaut gan darbā kolēģi saka: „Nevajag tik literāri runāt! Runā vienkāršāk!” Bet ir visādi žargonvārdi..., un man tas atgādina biljarda efektu..., nu, te bumbiņa – tu iemācījies skaistu vārdu, te *bunkš!* ar citu aizvietojas... [smejas].” (VK-LV)

Savukārt 34. piemērs atklāj valodas apguvēju individuālās atšķirības, priekšroku dodot vienai vai otrai mācību metodei. Grupu darbs kā darba forma tiek vērtēta pozitīvi, tajā pašā laikā, kā norāda respondente (sk. 34. piemēru), citu kursantu klātbūtne un grupā notiekošais novērš uzmanību. Īpaši pieaugušajiem nozīmīga ir individuālā telpa un atbilstošs valodas apguves temps, tāpēc, ja ļauj līdzekļi, viņi labāk izvēlas privātskolotāju.

(34) „Es mēģinu tagad uzlabot valodu, jo **viens ir grupā mācīties – tas ir interesanti, tev ir oponents. Bet dažreiz tu gramatiku „neķer”. Tas tā ir man, es daudz novēršos. Man vajag, lai es mācītos viena pati vai individuāli.** Es mēģinu mācīties, klausītos, cenšos..., bet es ļoti daudz aizmirstu, nezinu, kāpēc... **Tagad es ar skolotāju mācos,** lai kaut kā virzītos uz priekšu. Es daudz ko aizmirstu. Ar bērnu kopā, protams, es patstāvīgi nodarbojos. Bet nu skolas programma ir kaut kas cits.” (OK-LV)

Cita problēma, ar ko saskaras daudzi Ukrainas civiliedzīvotāji, ir darba un mācību savienošana (sk. 35. un 36. piemēru). Abos piemēros ir pamanāms, ka pieaugušie apzinās latviešu valodas mācīšanās nepieciešamību (pozitīva lingvistiskā attieksme, pārliecība, ka to vajag). Kas attiecas uz valodas pārvaldības līmeni, var redzēt, ka respondentes ir gana apzinīgas, ir pieteikušās valodas kursiem un cenšas mācīšanos savienot ar darba un ģimenes dzīvi. Sarežģītākais ir valodas prakses līmenis, jo pozitīvā attieksme un mērķtiecīgie plāni praksē ir grūtāk īstenojami, nekā tas ir šķitis. Abi piemēri arī atklāj pieaugušo cilvēku zemo pārliecības līmeni par to, ka viņi spēj sevi disciplinēt un pašvadīti mācīties, tā

vietā notiek paļaušanās uz skolotājiem. Var secināt, ka, no vienas puses, respondentu motivāciju mācīties latviešu valodu nosaka vēlme uzlabot ģimenes sociāli ekonomisko situāciju. No otras puses, tieši darbs, liela vai neregulāra (maiņu) darba slodze ir šķērslis pastāvīgam, nepārtrauktam valodas apguves procesam – gan mājās, gan apmeklējot valodu kursu nodarbības.

(35) „Vai mēģinu uzlabot? Nu..., drīzāk jā. Gribu, protams. **Nu, es pabeidzu A2 kursu, bet tā arī neaizgāju uz eksāmenu.** Es laikam padomāju, ka man vajag vairāk uzlabot. **Varbūt nemācījos pietiekami... darba dēļ, jo ļoti grūti savienot darbu un trīs mēnešu latviešu valodas kursus gandrīz katru dienu..., tas ir ļoti grūti.** Protams, man ļoti gribas mācīties vēl un nokārtot to valsts eksāmenu. Kas tur vēl bija? [atkārtoju jautājumu] Jā, nu ļoti grūti. Kad esi mājās, tad vēl tā var. **Bet kad fiziski strādā, kad vakarā atnāc mājās un tad vēl vakarā vajag koncentrēties, mācīties...** Jā, man gribas mācīties. Lai nokārtotu eksāmenu.” (TB-LV)

(36) „Nu, mums rudenī bija latviešu valodas kursi. Nu, tur mēs pusgrāmatīņu uzspējām tikai..., **nu, tā kā ar darbu ne īpaši sanāk iet uz latviešu valodu..., centāties, cik varējām...** Aprīļa beigās mums būs turpinājums, darbosimies tālāk. [...] **Jā, tikai kursus pagaidām. Nu, tur mums skaidro. Kad patī darbojies, tad vari kaut ko ne tā iemācīties un nesaprast. Tāpēc vieglāk, kad ir kursi.** Tu pats vārdus mācīties vari, bet gramatiku, laikus, galotnes..., tad, protams, vieglāk, kad ar tevi nodarbojas.” (VP-LV)

Nobeigums

Atgriežoties pie raksta mērķa un galvenajiem pētījuma jautājumiem, var secināt, ka visās intervijās vērojama pozitīva vai neitrāla lingvistiskā attieksme pret latviešu valodu un tās apguvi. Ir izpratne par latviešu valodas sociālekonomisko vērtību, nākotnes perspektīvām darbā un bērnu izglītībā. Šāda attieksme rosina ģimenes plānot un praktizēt arī mājās tādas valodu attīstošus notikumus kā, piemēram, kopīgu grāmatu lasīšanu, mūzikas klausīšanos un plānotu saziņu latviešu valodā. Kā viena no problēmām tiek minēta latviešu valodas kursu pārtraukšana, sasniedzot vienu valodas prasmes līmeni. Ilgas pauzes valodas mācību procesā daļai respondentu ir arī darba slodzes vai ģimenes apstākļu dēļ. Atsevišķos gadījumos intervijās tiek minēta valodas apgūšanas problemātika pašu latviešu lingvistiskās attieksmes dēļ, kas palēnina valodas apguvi un rada motivācijas šķēršļus mācīties latviešu valodu. Respondentes norāda, ka rīdzinieki nereti runas situācijās ar Ukrainas bēgļiem pārslēdzas uz krievu valodu.

Attieksme pret krievu valodu ukraiņu vidū ir divējāda. Vienai daļai respondentu krievu valoda ir galvenā ģimenes valoda mājās, citām tā ir agresora un ienaidnieka valoda. Interviju dati arī atklāj, ka respondentes, kurām krievu valoda ir dzimtā valoda vai viena no mājās lietotajām valodām, apzinās Krievijas izraisītā kara ietekmi uz lingvistisko attieksmi pret krievu valodu. Tāpēc šajās intervijās ir jaušama nedrošība un, iespējams, vēlme izvairīties sniegt izvērstas atbildes par krievu valodas lietojumu ikdienā.

Ģimenēs ar ukraiņu valodu kā dzimto valodu tā tiek nosaukta par identitātes, dzimtas kodola valodu, tāpēc mājās notiek grāmatu lasīšana, multimediju materiālu izmantošana, piemēram, filmas, mūzika, seriāli. Notiek

arī tiešsaistes saziņa ar radiem un draugiem Ukrainā. Tomēr pētījuma dati rāda, ka ģimeņu uzmanības centrā šobrīd lielāka uzmanība ir veltīta bērnu latviešu valodas apguvei, tā kā arī mazākumtautību skolās ir notikusi pāreja uz mācībām latviešu valodā. Respondentes gan atzīst, ka biežāk paļaujas uz mācību iestādēm un vēlētos vairāk palīdzības un profesionāla atbalsta no skolām bērnu latviešu valodas mācīšanā, tā kā paši vecāki šādu atbalstu bērniem nodrošināt vēl nespēj.

Respondentes atzīst, ka jūt lielāku valodas apguves progresu tad, kad aktīvi apmeklē latviešu valodas kursus (gan valsts finansētos, gan darba vietā nodrošinātus). Lai arī kursu pieejamība ir diezgan plaša, respondentes norāda, ka trūkst valodas prakses. Par iemeslu šādai situācijai tiek minēts gan augstais krievu valodas prasmes līmenis Latvijas iedzīvotāju vidū, gan pašu nogurums, emocionālais stāvoklis, ko izraisījuši kara notikumi, kā arī neskaidrība par savu nākotni. Tas ir faktoru kopums, kam ir ietekme uz mācīšanās motivāciju, tas nozīmē – arī uz valodas apguves rezultātu.

Literatūra

- CSP (2025). *Centrālā statistikas pārvalde. Oficiālais statistikas portāls. Datubāze*. Pieejams:
1) https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__POP__IR__IRV/IRV090/table/tableViewLayout1/ [sk. 28.07.2025.]
2) <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/izglitiba-kultura-zinatne/izglitibas-limenis/publikacijas-un-infografikas/21018?themeCode=IZ> [sk. 28.07.2025.]
- Curdt-Christiansen, Xiao Lan (2018). Family Language Policy. J. W. Tollefson and M. Pérez-Milans (eds.). *The Oxford Handbook of Language Policy and Planning*. Oxford University Press.
- Druviete, Ina (2023). Karš Ukrainā: Migrācijas ietekme uz Latvijas valodas politiku. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums, 27. Atb. red. Linda Lauze. Liepāja: LiePA, 115–122.
- Druviete, Ina (2024). Sabiedrības zināšanu nozīme Latvijas valodas politikas īstenošanā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums, 28. Atb. red. Linda Lauze. Rīga: RTU Izdevniecība, 122–132.
- Druviete, Ina; Liepa, Dite (2021). Latviešu etnosa un valodas pašrksturojums: pieņēmumi, mīti un stereotipi. *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse*. Kolektīvā monogrāfija. Zin. red. Ina Druviete. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 108–132.
- Druviete, Ina; Požarnova, Vija (2021). Valoda kā vērtība. *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse*. Kolektīvā monogrāfija. Zin. red. Ina Druviete. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 93–107.
- Esmaceli, Sara (2024). A Model of the Home Literacy Environment and Family Risk of Reading Difficulty in Relation to Children's Preschool Emergent Literacy. *Journal of Learning Disabilities*, 1–16.
- Martena, Sanita (2021). Latviešu mācībvalodas iestādes izvēle saviem bērniem: kādi krievu valodā runājošo ģimeņu iemesli? *Latviešu valodas apguve. XIII Starptautiskais baltistu kongress: rakstu krājums*. Liepāja: LiePA, 178–199.
- Martena, Sanita (2023). Mēs vienmēr sevi apzināmies kā latviešu ģimene: valodas politika saziņai ar bērniem diasporas ģimenēs. *Valodas upē. Veltījums profesores Inas Druvietes 65 gadu jubilejā*. Red. G. Kļava, K. Rozenvalde. Rīga: LU Lībiešu institūts, 81–99.

- Martena, Sanita (2023). Family Language Policy: the Maintenance of Latvian as a Heritage Language in the Diaspora. *Terp taikamosios kalboteros barų. Moksliniu straipsniu rinkinys profesorės Meilutės Ramonienės jubiliejui*. Vilniaus universitetas, 83–100.
- Martena, Sanita; Berra, Solvita (2025). Mums bij noteikums, pat nerakstīts noteikums, ka mājās ir tikai latviešu valoda: latviešu valoda starp citām valodām diasporas ģimenēs. *Linguistica Lettica*, 33. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 102–149.
- Martena, Sanita; Burr, Solvita (2025). Well, If You Talk to Me in Norwegian, I Won't Answer You: Language Policies and Practices in Latvian Diasporic Families. *Languages*, 10(6), 120. <https://doi.org/10.3390/languages10060120>
- Ozoliņš, Uldis (2025). a) *Valodas politika*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/249545-valodas-politika> [sk. 28.07.2025.]
b) *Valodas politika Latvijā*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/253477-valodas-politika-Latvij%C4%81> [sk. 28.07.2025.]
- Schwartz, Mila; Verschik, Anna (2013). Achieving Success in Family Language Policy: Parents, Children and Educators in Interaction. *Multilingual Education*, 7. DOI 10.1007/978-94-007-7753-8_1
- SIF (2025). *Sabiedrības integrācijas fonds*. Pieejams: <https://www.sif.gov.lv/lv/jaunums/sabiedrības-integrācijas-fonds-turpina-sniegt-plasameroga-atbalstu-ukrainas-civiliedzīvotājiem> [sk. 07.2025.]
- Swain, Jon Michael; Cara, Olga (2017). Changing the home literacy environment through participation in family literacy programmes. *Journal of Early Childhood Literacy*, 19(4), 431–458.

UKRAINIAN FAMILIES IN LATVIA: LANGUAGE ATTITUDES AND LANGUAGE MANAGEMENT IN RELATION TO LATVIAN LANGUAGE ACQUISITION AND NATIVE LANGUAGE MAINTENANCE

Summary

This article aims to explore the language policies of Ukrainian refugee families living in Riga following the full-scale war initiated by Russia. The article pays particular attention to 1) language attitudes and their impact on motivation to learn languages, and 2) the planning of language development events within the family (family literacy events) to learn Latvian while also preserving the languages used within the family. To achieve this goal, structured interview data were collected from six Ukrainian refugee families in the spring of 2025, clarifying their linguistic attitudes, language values, and the impact of linguistic beliefs on their motivation to learn languages. The results showed that in all families, the linguistic attitude towards the Latvian language is neutral or positive, recognising its value as the family continues to live and the children continue to study in Latvia. A dual attitude towards the Russian language was revealed in the interviews. The Ukrainian language holds mostly symbolic meaning, a function of identity awareness and family communication that parents wish to pass on to their children. Not all respondents expressed a willingness to encourage their children to achieve a high level of proficiency in Ukrainian. The study identified and summarised the educational activities planned by families for learning Latvian and preserving their native language. In interviews, families revealed which language learning techniques they use at home to develop their native language and the Latvian language. The set of educational events in both cases – learning Latvian and preserving the family language – is similar. The learning process at home includes both entertaining activities and planned speech activities. Outside of independent learning at home, adults emphasise the importance of Latvian language courses, but point to the frequent

Agnese CERA, Sanita MARTENA

UKRAINAS ĢIMENES LATVIJĀ: LINGVISTISKĀ ATTIEKSME UN VALODU PĀRVALDĪBA LATVIEŠU VALODAS APGUVĒI UN DZIMTĀS VALODAS SAGLABĀŠANAI

linguistic attitude of Latvians themselves, who switch to foreign languages in communication situations, thus limiting the practice of Latvian language use by non-native speakers.

Keywords: family language policy, Latvian language, family languages, language management in the family, language attitudes.

Ina DRUVIETE (Latvijas Universitāte)

NOVITĀTE LATVIJAS VALODAS POLITIKĀ: VALSTS VALODAS SITUĀCIJAS IZVĒRTĒŠANA PARLAMENTĀ

Kopsavilkums

Rakstā aplūkota novitāte Latvijas valodas politikā – 2025. gadā pieņemtais likums „Grozījumi Saeimas Kārtības rullī”, kas noteic, ka Ministru kabinets ik pēc diviem gadiem līdz attiecīgā gada 15. septembrim iesniedz Saeimai ziņojumu par paveikto un iecerēto darbību valsts valodas saglabāšanai, aizsardzībai, attīstīšanai un ietekmes palielināšanai. Šis valdības ziņojums tiek izskatīts Saeimas sēdē, un pēc tam par to paredzētas parlamentārās debates. Pirmais Ministru kabineta ziņojums iesniedzams Saeimai līdz 2025. gada 15. septembrim.

Jautājumu apspriešana valsts augstākajā likumdevējā orgānā ir būtiska demokrātiskas valsts parlamentārās darbības sastāvdaļa. Tās palīdz uzlabot likumu pieņemšanas kvalitāti, norādot uz jaunu likumu izstrādes nepieciešamību vai esošo likumu nepilnībām. Paužot vēlēšanu kā dažādu sabiedrības grupu viedokļus, šādi pastāv iespēja nodrošināt interešu pārstāvētību. Publiskas debates padara likumdošanas procesu caurspīdīgu. Parlamentārās debates bieži atspoguļo diskusijas plašākā sabiedrībā. Tās var ietekmēt sabiedrisko domu, veicināt informētību un radīt līdzdalību politiskajos procesos. Īpašs ziņojums par valodas situāciju liecina par valsts valodas statusa vietu sabiedrības vērtību skalā un var veicināt pilnvērtīgu valsts valodas statusa iedzīvināšanu.

Tomēr neizpratni rada likumdevēja atteikšanās no sākotnēji piedāvātā termina *valodas politika* izmantošanas, to aizstājot ar aprakstošu frāzi „valsts valodas saglabāšanai, aizsardzībai, attīstīšanai un ietekmes palielināšanai”. Parlamentārās debates par valodas politiku var kļūt par vērtīgu pagrieziena punktu pilnvērtīga valsts valodas statusa iedzīvināšanā. Tomēr to nozīmi var mazināt fakts, ka kodificēts termins ar tradicionāli nostiprinātu saturu tiek aizstāts ar formulējumu, kas ļautu politiski izšķirīgus jautājumus aizstāt ar mazāk nozīmīgu valodas situācijas aspektu apspriešanu.

Atslēgvārdi: latviešu valoda, valsts valoda, valodas politika, parlamentārās debates.

Ievads

Latvija pieder pie valstīm, kurās valsts (oficiālās) valodas statusa nostiprināšanai un valodas situācijas analīzei tiek veltīta liela vērība. Jau kopš Atmodas laikiem tiek izstrādāts un atjaunināts valodas attīstībai un aizsardzībai vajadzīgais juridiskais instrumentārijs, noslēdzas pāreja uz latviešu valodu izglītības sistēmā, veikti sociolingvistiski pētījumi, kuros gan analizētas veiksmes un neveiksmes valodas politikā, gan sniegtas rekomendācijas lēmumu pieņēmējiem noteiktu spēka pielikšanas punktu aktualizēšanai.¹ Valodas

¹ Sk., piem., Data Serviss 2004; Data Serviss 2006; LVI 1995; LVI 1996; Valodas situācija 2011; Valodas situācija 2016; Valodas situācija 2021; Valodas situācija 2024, arī Valsts valodas komisija 2007; Valsts valodas aģentūra 2008; Veisbergs (red.) 2013.

jautājumi regulāri tiek apspriesti plašsaziņas līdzekļos un sociālās tīklošanās vietnēs. Lai nodrošinātu gan latviešu valodas noturību visās sociolingvistiskajās funkcijās, gan tās iedzīvināšanu sabiedrības vienotājas valodas lomā, vienā virzienā jādarbojas gan tiesību aktiem un valsts programmatiskajiem dokumentiem, gan sabiedrības lingvistiskajai attieksmei. Beidzamajos gados īpaša uzmanība pievērsta dažādu sabiedrības grupu lingvistiskās attieksmes analīzei (Druviete (red.) 2021; Druviete (red.) 2024). Kā liecina Latviešu valodas aģentūras 2023. gada pētījums, trīsdesmit piecus gadus pēc Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas, kad latviešu valodas prasmi vismaz zemākajā līmenī pēc pašvērtējuma atzinuši ap 94 % iedzīvotāju (Valodas situācija 2024: 6–7), bet problemātisks joprojām ir latviešu valodas lietojums, īpaši neformālajā komunikācijā, tieši sabiedrības viedokļu un stereotipu maiņa būs noteicošais faktors, lai stabilizētu valsts valodas statusam atbilstīgu valodu hierarhiju Latvijā. Nevaram ignorēt faktu, ka sabiedriskā doma valodas jautājumos lielā mērā ir veidojusies vēsturisko un ģeopolitisko procesu ietekmē un to iespaido gan reģionālās, gan globālās norises. Tāpēc jādomā par valodas politikas pamatpostulātu aktualizēšanu visās sabiedrības grupās gan tiešā saziņā, gan ar plašsaziņas līdzekļu un sociālās tīklošanās vietņu starpniecību. Sprotams, ka sociolingvisti īpaši uzsvēruši nepieciešamību gan pētīt, gan popularizēt katra Latvijas sabiedrības locekļa lingvistiskās prakses ietekmi uz kopējo valodas situāciju, un šim aspektam arī turpmākajos gados būtu jābūt pētnieku redzeslokā.

Tomēr novārtā nebūtu atstājama arī valodas situācijas juridiskā regulējuma izpēte un pilnveidošana. Daudzos pētījumos raksturoti valsts valodas statusa juridiskie aspekti, īpaši pievēršoties Satversmes preambulai un konkrētu pantu analīzei (Balodis 2022; Druviete 2015; Levits 2022; Kučs, Pleps 2024; Osipova 2020; Rodiņa, Bārdiņš 2024), jo juridiski saistošu normu eksistence iezīmē nepārkāpjamo ietvaru valodas lietojumam. Beidzamajos gados spēkā stājušies vairāki grozījumi tiesību aktos, kas gan stiprinājuši esošās normas, gan iedibinājuši jaunu mehānismu latviešu valodas statusa stiprināšanai. Šajā rakstā aplūkosim novitāti Latvijas valodas politikā – grozījumus *Saeimas Kārtības rullī*, kas paredz īpašu valdības ziņojumu par valodas situāciju un parlamentārās debates par šo jautājumu.

Likums *Grozījumi Saeimas Kārtības rullī (2025)*

2025. gada 27. februārī Latvijas Republikas Saeima galīgajā lasījumā nobalsoja par Saeimas Kārtības rullī papildināšanu ar jaunu 118. panta punktu. Valsts prezidents attiecīgo likumu „Grozījumi Saeimas Kārtības rullī” izsludināja 14. martā, un tas stājās spēkā 2025. gada 28. martā¹.

Par Saeimas Kārtības rulli sauc likumu, kurā vienuviet apkopotas Latvijas parlamenta darba procedūras un noteikumi. Saeimas Kārtības rullis pirmo reizi pieņemts 1923. gadā, atjaunots 1994. gadā. Tā kā tas ir likums, kam ir jābūt

¹ Grozījumi Saeimas Kārtības rullī. *Latvijas Vēstnesis*. 14.03.2025, Nr. 52. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2025/52.3> [sk. 11.06.2025.]

laikmetam atbilstošam, tas aizvien tiek pilnveidots. Kopš 2008. gada šī likuma 3.¹ daļa paredz arī Ministru kabineta locekļu ziņojumus par nozīmīgiem jautājumiem un to apspriešanu Saeimā.

Saeimas Kārtības ruļļa 118.¹ pants nosaka Ministru prezidenta pienākumu līdz katra gada 1. martam iesniegt Saeimā ikgadējo ziņojumu par Ministru kabineta paveikto un iecerēto darbību. Šis ziņojums tiek izskatīts Saeimas sēdē, un pēc tam par to tiek atklātas debātes. Ministru prezidenta vai attiecīgā ministra ziņojuma pieņemšana tiek apstiprināta ar Saeimas balsojumu. 118.² pants paredz iespēju Ministru prezidentam lūgt Saeimu sēdē dot vārdu viņam vai ministram (vienam vai vairākiem) ziņojumam par konkrētu tēmu, vienlaikus ar priekšlikumu iesniegto arī attiecīgu rakstveida ziņojumu.

Kārtības rullī līdztekus vispārīgajam ziņojumam par Ministru kabineta darbību noteikts arī Ministru kabineta pienākums iesniegt ziņojumu par darbību noteiktā politikas jomā. 2010. gada 28. oktobrī pieņemti grozījumi par ārpolitikas jautājumu izskatīšanu: „118.³ (1) Ārlietu ministrs ne vēlāk kā 16. janvārī iesniedz Saeimai ar Ministru prezidentu saskaņotu ikgadējo ziņojumu par paveikto un iecerēto darbību valsts ārpolitikā, ietverot šajā ziņojumā arī informāciju par paveikto un iecerēto turpmāko darbību Eiropas Savienības jautājumos. Šā ziņojuma kopijas nekavējoties izsniedz deputātiem.” Ja nav priekšlikuma vai prasības par Saeimas ārkārtas sesijas vai ārkārtas sēdes sasaukšanu, Prezidijs ikgadējo ārlietu ministra ziņojumu iekļauj izskatīšanai Latvijas Republikas starptautiskās (*de jure*) atzīšanas dienai (26. janvārī) tuvākajā Saeimas kārtējā sēdē¹.

2025. gada 29. maijā Kārtības rullis tika papildināts ar 118.⁵ pantu: „Ministru kabinets reizi gadā iesniedz Saeimai Latvijas vidēja termiņa Fiskāli strukturālo plānu vai tā gadskārtējo progresu ziņojumu. Šā ziņojuma kopijas nekavējoties izsniedz deputātiem.”² Pirmās parlamentārās debātes par valsts turpmākās ekonomiskās attīstības jautājumiem Ekonomikas ministrijas izstrādātā informatīvā ziņojuma „Par Latvijas ekonomikas attīstību” vienlaikus ar Finanšu ministrijas sagatavotā informatīvā ziņojuma „Latvijas Stabilitātes programma 2024.–2028. gadam” izskatīšanu gan notika jau 2024. gada 16. maijā³. Saeimas Kārtības rullī paredzēti arī ikgadējie tiesībsarga un valsts kontroliera ziņojumi.

Valsts valodas jomā īpaši nozīmīgi ir 2025. gada 27. februārī (izsludināti 14. martā) pieņemtie grozījumi Kārtības rullī, kas valodas politiku līdztekus ārpolitikai un fiskālajai politikai šādi atzīst par īpaši nozīmīgu jomu. Šie grozījumi nosaka:

„118.⁴(1) Ministru kabinets ik pēc diviem gadiem līdz attiecīgā gada 15. septembrim iesniedz Saeimai ziņojumu par paveikto un iecerēto darbību

¹ Grozījumi Saeimas Kārtības rullī. *likumi.lv*. 10.11.2010., Nr. 178. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/220963-grozijumi-saeimas-kartibas-rulli> [sk. 12.06.2025.]

² Grozījumi Saeimas Kārtības rullī. *likumi.lv*. 11.06.2025., Nr. 111. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2025/111.5> [sk. 12.06.2025.]

³ Sk. https://www.saeima.lv/lv/live/2024_05_16-090000

valsts valodas saglabāšanai, aizsardzībai, attīstīšanai un ietekmes palielināšanai. Šā ziņojuma kopijas nekavējoties izsniedz deputātiem.

(2) Ja nav priekšlikuma vai prasības par Saeimas ārkārtas sesijas vai ārkārtas sēdes sasaukšanu, Prezidijs Ministru kabineta ziņojumu iekļauj izskatīšanai Valsts valodas dienai tuvākajā Saeimas kārtējā sēdē.

(3) Saeimas sēdē, kurā tiek izskatīts minētais ziņojums, Ministru kabineta pārstāvis ziņo par to, pēc tam tiek atklātas debates. Pēc debatēm runā, ja to vēlas, vienīgi Ministru kabineta pārstāvis.”

Šie grozījumi Kārtības rullī nosaka, ka papildināmi arī Pārejas noteikumi: „15. Pēc šā likuma 118.⁴ panta spēkā stāšanās pirmais Ministru kabineta ziņojums par paveikto un iecerēto darbību valsts valodas saglabāšanai, aizsardzībai, attīstīšanai un ietekmes palielināšanai iesniedzams Saeimai līdz 2025. gada 15. septembrim.”¹

Ziņojumu apspriešana parlamentā kā likumdevēja prakse

Par „parlamentārajām debatēm” mēdz saukt arī valstu parlamentiem tipisko deputātu viedokļu paušanu, izskatot likumprojektus. Šādā nozīmē termins *debates* lietots arī Saeimas Kārtības rullī: „55. Sēdes vadītājs debatēs nepiedalās. Ja viņš vēlas piedalīties debatēs, viņš sēdes vadību nodod savam biedram.”² Arī, izskatot likumprojektus, kas saistīti ar valodas jautājumiem, Latvijas Saeimā gandrīz vienmēr notiek ilgas debates.

Jautājumu apspriešana valsts augstākajā likumdevējā orgānā jeb parlamentārās debates ir būtiska demokrātiskas valsts parlamentārās darbības sastāvdaļa. Tās palīdz uzlabot likumu pieņemšanas kvalitāti, norādot uz jaunu likumu izstrādes nepieciešamību vai esošo likumu nepilnībām. Paužot vēlētāju kā dažādu sabiedrības grupu viedokļus, šādi pastāv iespēja nodrošināt interešu pārstāvniecību. Publiskas debates padara likumdošanas procesu caurspīdīgu. Vēlētājiem ir redzams, kādus uzskatus viņu pārstāvji atbalsta, kādi argumenti tiek izmantoti, kāda ir deputāta diskusiju kultūra. Parlamentārās debates bieži atspoguļo diskusijas plašākā sabiedrībā. Tās var ietekmēt sabiedrisko domu, veicināt informētību un radīt līdzdalību politiskajos procesos. Ne valdības locekļu ziņojumi, ne debates par tiem nedrīkstētu būt tikai formalitāte – tā ir būtiska daļa no parlamentārās kontroles pār valdības darbu un politiskās kultūras. Parlamentārajās debatēs visbiežāk diskutē par ekonomiku un budžetu, sociāliem jautājumiem, ārējo un iekšējo drošību, atkarībā no aktuālās situācijas arī par klimata pārmaiņām un krīzes vadību.

Tomēr starp citām debašu formām īpaši izdalāmas diskusijas pēc valsts amatpersonu ziņojumiem par noteiktu savas atbildības jomu (kā valsts kontroliera, tiesībsarga, ārlietu ministra u. c. ziņojumi), kuru nepieciešamība īpaši noteikta Latvijas Saeimas Kārtības rullī. Prakse uzklaut šādus ziņojumus pastāv,

¹ Grozījumi Saeimas Kārtības rullī. *Latvijas Vēstnesis*. 14.03.2025., Nr. 52. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2025/52.3> [sk. 12.06.2025.]

² *Saeimas Kārtības rullis. likumi.lv*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57517-saeimas-kartibas-rullis> [sk. 10.06.2025.]

piemēram, Apvienotajā Karalistē, Vācijā, Nīderlandē. Šāds nosacījums nepastāv visos parlamentos, piemēram, Lietuvas Seima Statūti nosaka iespēju deputātiem uzdot jautājumus vai pieprasīt jautājumu izskatīšanu Seima komisijās.¹ Arī Igaunijas parlamentā īpašs ziņojums par valodas stāvokli nav paredzēts, kaut kopumā igauņu valodas pozīciju stiprināšanai veltītā uzmanība un arī atvēlētie finanšu līdzekļi ir lielāki nekā Latvijā.²

Valodai veltīto debašu iecere un pirmsākumi

Aicinājumu valsts valodas pozīcijām veltīt īpašu uzmanību Saeimas sēdē tiešā tekstā izteicis valsts prezidents (2019–2023) Egils Levits īpašā valsts prezidenta paziņojumā „Par latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas nostiprināšanu”. Šī programmatiskā dokumenta IV daļā teikts: „Latviešu valoda ir būtiska vērtība latviešu nācijai, Latvijas tautai un Latvijas valstij. Tādēļ valsts valodas politikas aktualitātēm ir pievēršama pēc iespējas plašāka sabiedrības uzmanība un tās attīstība ir apspriežama no Saeimas tribīnes, kas mūsu parlamentārajā iekārtā ir valsts politiskās dzīves centrs. Tāpēc es rosinu paredzēt Saeimas kārtības rullī atbildīgo Ministru kabineta locekļu (piemēram, izglītības un zinātnes ministra un kultūras ministra) ikgadēju ziņojumu par valsts valodas situāciju un iecerētajiem darbiem šajā politikas jomā Saeimas sēdē. Šāda ziņojuma gatavošana un apspriešana pievērstu plašu sabiedrības un lietpratēju uzmanību, un dotu iespēju valsts valodas jautājumus plašāk iztirzāt plašsaziņas līdzekļos un dažādās sabiedrības grupās.” (Levits 2021)

E. Levits uzskatīja, ka ziņojums par valsts valodas stāvokli varētu kļūt par vēl vienu nozīmīgu parlamentārās diskusijas elementu, paredzot Saeimas iesaisti valsts valodas politikas formulēšanā un veicinot arī plašāku sabiedrības interesi un līdzdalību tajā. Viņš arī rosinājis noteikt, ka šis ziņojums varētu tikt sniegts Saeimā Valsts valodas dienai tuvākajā Saeimas sēdē.

Noteikt 15. oktobri kā Valsts valodas dienu E. Levits rosināja 2019. gada 1. oktobrī vēstulē Saeimai³, uzsverot, ka šāda diena varētu veidot pozitīvu platformu latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas pozīciju nostiprināšanai un gan Latvijā, gan diasporā atgādinātu par mūsu kopējo atbildību. 2021. gada 5. maijā īpašā paziņojumā⁴ viņš pateicās deputātiem, kas bija sagatavojuši likumprojektu „Grozījumi likumā „Par svētku, atceres un atzīmējamām dienām””. 15. oktobra datums nebija izvēlēts nejauši. 1998. gada 15. oktobrī Latvijas Republikas Satversmes 4. pantā beidzot tika noteikts latviešu valodas kā valsts valodas statuss: „Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda. Latvijas

¹ *Lietuvos Respublikos Seimo Statutas*. Pieejams: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.123B53F30F70/asr> [sk. 29.06.2025.]

² *Estonian Language Strategy 2021–2035*. Haridus- ja Teadusministerium. Pieejams: https://www.hm.ee/sites/default/files/documents/2022_10/htm_eesti_keele_arengukava_2020_a4_web_en.pdf [sk. 21.06.2025.]

³ *Valsts prezidenta Egila Levita 2019. gada 1. oktobra vēstule Saeimas Cilvēktiesību un sabiedrisko lietu komisijai Nr. 212*. Pieejams: <https://www.president.lv/lv/media/4788/download?attachment> [sk. 29.06.2025.]

⁴ *Par Nacionālās pretošanās kustības dienu un Valsts valodas dienu. Valsts prezidenta paziņojums Nr. 11. Rīgā 2021. gada 5. maijā*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/322961-par-nacionalas-pretosanas-kustibas-dienu-un-valsts-valodas-dienu> [sk. 20.06.2025.]

karogs ir sarkans ar baltu svītru.”¹ Grozījumus likumā Saeima pieņēma 2021. gada 16. jūnijā, un no tā laika Valsts valodas diena sāk ieņemt vietu valsts atzīmējamo dienu kopumā². Kopš 2021. gada Valsts valodas dienas pasākumi kļūst aizvien daudzveidīgāki, tomēr īstais veids, kā šajā dienā ne tikai cildināt latviešu valodu, bet arī atgādināt par tās ilgtspējas nosacījumiem, vēl tiek meklēts.

Terminoloģijas nozīme: par ko notiks debates?

Augstu vērtējot valodas jautājumiem veltīto debašu praktisko un simbolisko lomu, tomēr nākas paust neizpratni par kodificēta termina *valodas politika* aizstāšanu ar aprakstošu frāzi. Aplūkosim sākotnēji iesniegtā formulējuma maiņu un tās iespējamo ietekmi.

2024. gada 4. decembrī astoņi deputāti Saeimas Prezidijam iesniedza likumprojektu „Grozījumi Saeimas Kārtības rullī”, kas paredzēja papildināt Saeimas kārtības rulli ar 118.4 pantu šādā redakcijā: „118.4 (1) Ministru kabinets ne retāk kā reizi divos gados un ne vēlāk kā 15. septembrī iesniedz Saeimai ziņojumu par paveikto un iecerēto darbību **valsts valodas politikā** [Šeit un turpmāk – autores izcēlumi]. Šā ziņojuma kopijas nekavējoties izsniedz deputātiem.”

Bet – Saeimas Juridiskā komisija uz 2. lasījumu atbalstīja Saeimas Juridiskā biroja priekšlikumu pantu izteikt modificētā redakcijā: „118.4 (1) Valsts valodas ilgtspējas nodrošināšanai Ministru kabinets ik pēc diviem gadiem līdz attiecīgā gada 15. septembrim iesniedz Saeimai ziņojumu par paveikto un iecerēto darbību **valsts valodas saglabāšanai, aizsardzībai, attīstīšanai un ietekmes palielināšanai**. Šā ziņojuma kopijas nekavējoties izsniedz deputātiem.” Likums Saeimā tika pieņemts 2025. gada 27. februārī, un Valsts prezidents E. Rinkēvičs to izsludināja 2025. gada 14. martā.

Pirmām kārtām jāmin, ka likumā vairs nav minēts jēdziens „valsts politika”, kas attiecībā uz rīcībpolitiku ir nostiprināts Latvijas Republikas Satversmē: „61. Ministru kabinets apspriež visus atsevišķus ministriju izstrādātos likumprojektus un jautājumus, kuri attiecas uz vairāku ministriju darbību, kā arī atsevišķu kabineta locekļu ierosinātus **valsts politikas** jautājumus.”³ Tieši valsts politika nosaka noteiktas jomas mērķtiecīgu attīstību. Līdztekus citām iekšpolitikas jomām politikas līmenī tiek noteikta rīcība arī attiecībā uz valodu.

Valsts valodas politika ir Latvijas juridiskajā doktrīnā nostiprinājies jēdziens, un termins *valodas politika* lietots un skaidrots daudzos normatīvos aktos un politikas plānošanas dokumentos, kā arī zinātniskos izdevumos. *Valsts valodas likumā* (1999) noteikts: „24. pants. (2). Valsts nodrošina **valsts valodas politikas** izstrādi, ietverot tajā latviešu valodas zinātnisku izpēti, aizsardzību un

¹ *Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē*. Pieņemti 1998. gada 15. oktobrī, stājas spēkā 1998. gada 6. novembrī. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/50292-grozijumi-latvijas-republikas-satversme> [sk. 20.06.2025.]

² *Par svētku, atceres un atzīmējamām dienām*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/72608-par-svetku-atceres-un-atzimejamam-dienam> [sk. 20.06.2025.]

³ *Latvijas Republikas Satversme*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme> [sk. 20.06.2025.]

mācīšanu, sekmējot latviešu valodas lomas palielināšanu tautsaimniecībā, kā arī veicinot indivīda un sabiedrības izpratni par valodu kā nacionālu vērtību.”¹ Termins *valodas politika* definēts un lietots programmatiskajos dokumentos *Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2015.–2020. gadam*, *Valsts valodas pamatnostādnes 2015.–2020. gadam*, kā arī pašlaik spēkā esošajās *Valsts valodas politikas pamatnostādnēs 2021.–2027. gadam*.² Termins *valsts valodas politika* lietots arī Izglītības un zinātnes ministrijas nolikumā: „Ministriju funkcijas: 4.1. izstrādāt izglītības, zinātnes, kosmosa, sporta, jaunatnes un **valsts valodas politiku**.”³

Termins *valodas politika* iekļauts Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas apstiprinātajā „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā”: „Valodas politika – valsts nacionālās politikas sastāvdaļa, kas nosaka valstī lietoto valodu statusu un funkciju sadalījumu starp tām un konkrētu valodu runātāju lingvistiskās tiesības, kā arī sekmē valodu izpēti un attīstīšanu.” (2007: 422) Šķirkļis „valodas politika” atrodams Latvijas Nacionālajā enciklopēdijā⁴. Detalizēta jēdziena „valodas politika” analīze sniegta enciklopēdiskajā izdevumā „Ceļavējš cilvēku ciltij. Valoda sabiedrībā”, kur termins *valodas politika* definēts šādi: „Valodas politika ir valsts īstenotu apzinātu pasākumu kopums valstī runāto valodu funkcionālā sadalījuma saglabāšanai vai mainīšanai, runātāju kolektīvo un individuālo valodas tiesību noteikšanai, valodu izpētei un attīstīšanai. Valodas politika ir viens no valsts iekšpolitikas galvenajiem virzieniem, kas cieši saistās ar valsts etnopolitiku, ir saskaņots ar valstī īstenoto izglītības un kultūras politiku un atbilst valsts starptautiskajām saistībām.” (Baltiņš, Druviete 2017: 211)

Šis gadījums iezīmē nevēlamu tendenci Latvijas likumdošanā – kodificēto terminu un speciālistu iebildumu voluntāru ignorēšanu. Kārtības ruļļa apspriešanas gaitā Juridiskās komisijas deputāti tika iepazīstināti ar valodas politikas speciālistu viedokli. Iebildumus pret vispārīgo formulējumu izteica arī Latviešu valodas aģentūras direktore Inita Vītola, kuras viedoklis tika publiskots. I. Vītola uzsvēra: „Valodas skatījums valsts politikas līmenī ļauj aptvert valodas situāciju kopkontekstā, nevis, piem., kādas atsevišķas, piem., lībiešu vai citas, valodas saglabāšanu, aizsardzību, attīstību un ietekmes palielināšanu. Jo detalizētāk mēģinām nosaukt, par ko gribam runāt, jo lielākas bažas, ka ilgtermiņā kaut kas paliek ārpus rīcībpolitikas zonas (piem., ekonomikas, darba tirgus joma, korelācijas ar citām valstī pastāvošajām un lietotajām valodām utt.). Arī Latvijas Republikas Ministru kabineta uzdevums, visticamāk, ir apspriest, izskatīt valsts

¹ *Latvijas Republikas Valsts valodas likums*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/14740-valsts-valodas-likums> [sk. 20.06.2025.]

² *Par Valsts valodas politikas pamatnostādnēm 2021.–2027. gadam*. Ministru kabineta rīkojums Nr. 601, Rīgā 2021. gada 25. augustā (prot. Nr. 57 35. §). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/325679-par-valsts-valodas-politikas-pamatnostadnem-2021-2027-gadam> [sk. 10.03.2025.]

³ *Izglītības un zinātnes ministrijas nolikums*. Ministru kabineta noteikumi Nr. 528, Rīgā 2003. gada 16. septembrī (prot. Nr. 49 27. §). Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=79100> [sk. 20.06.2025.]

⁴ *Valodas politika*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/249545-valodas-politika> [sk. 20.06.2025.]

politikas jautājumus, nevis ikdienišķus tematiskus ziņojumus [...] Tomēr rodas jautājums, kāpēc izvairāmies lietas saukt īstajos vārdos.” (Vītola 2025)

Kā zināmu kuriozu var minēt faktu, ka Saeimas relīzē par Kārtības rullī grozījumiem termins [*valsts*] *valodas politika* tomēr parādās, turklāt sešas reizes, arī virsrakstā: „Lai stiprinātu valsts **valodas politiku**, Saeima ceturtdien, 27. februārī, trešajā lasījumā pieņēma grozījumus Saeimas kārtības rullī. Ar tiem noteikts pienākums Ministru kabinetam ik pēc diviem gadiem sniegt Saeimai ziņojumu par paveikto un iecerēto darbību valsts valodas saglabāšanai, aizsardzībai, attīstībai un ietekmes palielināšanai. [...] Būtiski, lai likumdevējam būtu iespēja reaģēt proaktīvi un laikus novērst konstatētos šķēršļus **valsts valodas politikas** jomā, iepriekš paudis par likumprojekta virzību Saeimā atbildīgās Juridiskās komisijas priekšsēdētājs Andrejs Judins. Gadījumā, ja nebūs priekšlikuma vai prasības par Saeimas ārkārtas sesijas vai ārkārtas sēdes sasaukšanu, Saeimas Prezidijs Ministru kabineta ziņojumu par **valsts valodas politiku** iekļaus izskatīšanai Valsts valodas dienai tuvākajā Saeimas kārtējā sēdē. Valsts valodas dienu atzīmē 15. oktobrī. Likumprojekta anotācijā teikts, ka ikvienam valdības un Saeimas loceklim ir pienākums iesaistīties un veicināt **valsts valodas politikas** izstrādi, tās ieviešanas uzraudzību un rezultātu sasniegšanu. Pret **valsts valodas politiku** ir jāattiecas tikpat atbildīgi un izlēmīgi kā pret jebkuru citu valsts īstenotu nozaru politiku. Efektīvi un mērķtiecīgi īstenot **valsts valodas politiku** ir iespējams tikai tad, ja regulāri tiek apkopota informācija par jau sasniegtajiem un vēl sasniedzamajiem rezultātiem, teikts likumprojekta anotācijā. Tāpat atzīmēts, ka ziņojuma iesniegšana Saeimai ļaus sekot līdzi paveiktajiem darbiem un plānotajām iniciatīvām valsts valodas saglabāšanā un attīstībā.¹

Cita starpā var pieminēt, ka šajos pašos grozījumos ietverta arī šāda jauna norma: „3. Papildināt Saeimas deputātu ētikas kodeksa 18. punktu ar otro teikumu šādā redakcijā: „Deputāts saziņā ar Latvijas sabiedrību nepieļauj rīcību, kas radītu šaubas par latviešu valodas nozīmību.”² Jāpievienojas I. Vītolas atzinumam: „Valsts amatpersonām kā redzamākajiem valsts vērtību īstenotājiem un ieviesējiem ir jāsniedz paraugs, tā izpildot arī valsts valodas politikas mērķus, kuru centrā ir latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas pozīcijas un statusa sabiedrībā nodrošināšana.” (Vītola 2025) Vai atteikšanās no termina *valodas politika* nerada „šaubas par latviešu valodas nozīmību”? Šāds jautājums tomēr jāuzdod.

Secinājumi

Parlamentārās debates par valodas politiku var kļūt par nozīmīgu pagrieziena punktu konsekventas valsts valodas politikas īstenošanā. Tomēr to

¹ *Stiprina valsts valodas politiku; Ministru kabinets regulāri ziņos par paveikto (27.02.2025.)*. Pieejams: <https://www.saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/34408-stiprina-valsts-valodas-politiku-ministru-kabinets-regulari-zinos-par-paveikto> [sk. 20.05.2025.]

² Grozījumi Saeimas Kārtības rullī. *Latvijas Vēstnesis*. 14.03.2025, Nr. 52. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2025/52.3> [sk. 11.06.2025.]

vērtību var mazināt fakts, ka kodificēts termins ar tradicionāli nostiprinātu saturu *valodas politika* Saeimas Kārtības rullī tādējādi ticis aizstāts ar aprakstošu frāzi. Jāpiemin austrāliešu kognitīvās zinātnes speciālista Nika Enfīlda (*Nick J. Enfield*) atziņas par manipulāciju ar valodu: „Mums jāuzņemas atbildība par apzinātu valodas lietojumu, ar kuru spējam manipulēt ar cilvēku uzmanību, nepieļaujot kritisko domāšanu un mudinot viņus pievienoties vairākuma viedoklim. Un arī pašiem, klausoties citu teiktajā, ir jāvērtē viņu mērķi un motivācija, kas var būt pamatā konkrētu vārdu izvēlei. Ja teiktie vārdi vedina mūs veikt koordināciju ap kādu lingvistisku realitātes konstrukt, mums vispirms jājauc: Kāpēc idejai ir šāds rāmējums un kāpēc iezīmēti šādi orientieri? Kāpēc attiecīgā persona ir paudusi šādu ideju un to ietērpusi tieši šādā verbālajā formā?” (Enfīlds 2024: 245–246).

Ne Saeimas Juridiskais birojs, ne Juridiskā komisija pēc būtības nav atbildējuši, kāpēc, neraugoties uz citu juristu un sociolingvistu iebildumiem, nozīmīgā tiesību aktā nav lietots tradicionāls termins ar skaidri definētu saturu. Lai kāds arī būtu pamatojums, attaisnojuma šādai rīcībai nav. Izplūdušie formulējumi dod iespēju latviešu valodas situācijas raksturojumā izvairīties no politiski būtiskiem jautājumiem. Tādējādi varētu tikt diskreditēta iespējamo debašu jēga, izvairoties no likumdevēja politiskās atbildības un aizstājot analītisku sarunu ar sausu statistiku vai subjektīviem viedokļiem. Saeimas pieņemtais formulējums ļauj ignorēt tādas kritiskas problēmas kā valoda nodarbinātībā, valoda sabiedriskajos plašsaziņas līdzekļos, valoda apkalpojošajā sfērā un medicīnas iestādēs u. tml., darbības ilūziju radot ar mazāk nozīmīgu jautājumu pārspriešanu. Cerams, ka tā nenotiks, tomēr šāds scenārijs ir iespējams.

Raksts izstrādāts VPP programmas „Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības” projektā „Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)” (VPP-KM-SPASA-2023/1-0002).

Avoti un literatūra

- Balodis, Ringolds (2022). Valsts valodas tiesiskā statusa ģenēze un no tā izrietošie galvenie tiesībpolitiskie secinājumi. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, A daļa, 2022, Nr. 1, 42–62.
- Baltiņš, Māris; Druvieta, Ina (2017). *Ceļavējš cilvēku ciltij. Valoda sabiedrībā*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- Data Serviss (2004). *Latviešu valodas attīstības un lietojuma problēmas. Pētījums*. Rīga: Data Serviss.
- Data Serviss (2006). *Valodu prasmes ietekme uz ekonomiski aktīvo iedzīvotāju dzīves kvalitāti: sociolingvistiskā pētījuma kopsavilkums*. Rīga: Talsu tipogrāfija. https://valoda.lv/wpcontent/uploads/docs/Petijumi/Sociolingvistika/19_VVA_valodu_prasme_LV.pdf [sk. 10.05.2025.]
- Druvieta, Ina (2015). Latvijas Republikas Satversmes ievads (preambula) Latvijas valodas situācijas kontekstā. *Linguistica Lettica*, 2015, Nr. 23, 5–26.
- Druvieta, Ina (red.) (2021). *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse*. Kolektīva monogrāfija. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

- Druviete, Ina (red.) (2024). *Latviešu valoda pastāvībā un mainībā: norises, tendences, prognozes*. Kolektīva monogrāfija. Zin. red. I. Druviete. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Enfīlds, Nīks (2024). *Valoda pret realitāti: kāpēc valoda der juristiem, bet neder zinātniekiem*. Tulk. I. Druviete. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- Estonian Language Strategy 2021–2035*. Haridus- ja Teadusministereerium. Pieejams: https://www.hm.ee/sites/default/files/documents/2022_10/htm_eesti_keelee_arengukava_2020_a4_web_en.pdf [sk. 21.06.2025.]
- Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē*. Pieņemti 1998. gada 15. oktobrī, stājas spēkā 1998. gada 6. novembrī. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/50292-grozijumi-latvijas-republikas-satversme> [sk. 20.06.2025.]
- Grozījumi Saeimas Kārtības rullī. *likumi.lv*. 10.11.2010., Nr. 178. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/220963-grozijumi-saeimas-kartibas-rulli> [sk. 12.06.2025.]
- Grozījumi Saeimas Kārtības rullī. *Latvijas Vēstnesis*. 14.03.2025, Nr. 52. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2025/52.3> [sk. 11.06.2025.]
- Grozījumi Saeimas Kārtības rullī. *likumi.lv*. 11.06.2025., Nr. 111. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2025/111.5> [sk. 12.06.2025.]
- Izglītības un zinātnes ministrijas nolikums*. Ministru kabineta noteikumi Nr. 528, Rīgā 2003. gada 16. septembrī (prot. Nr. 49 27. §). Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=79100> [sk. 20.06.2025.]
- Kučs, Artūrs; Pleps, Jānis (2024). Konstitucionālā identitāte Satversmes tiesas un Augstākās tiesas judikatūrā. *Saliedētības izpratnes vektori pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstībai. Rakstu krājums*. Sast., zin. red. M. Kūlis. Rīga: LU HZF Filozofijas un socioloģijas institūts, 63–76.
- Latvijas Republikas Valsts valodas likums*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/14740-valsts-valodas-likums> [sk. 20.06.2025.]
- Latvijas Republikas Satversme*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme> [sk. 20.06.2025.]
- Levits, Egils (2011). Par latviešu valodu Satversmes 4. pantā nacionālas valsts kontekstā. *Jurista Vārds*, 25.10.2011., Nr. 43. Pieejams: <https://juristavards.lv/zurnals/238270-par-latviesu-valodu-satversmes-4panta-nacionalas-valsts-konteksta/> [sk. 23.05.2025.]
- Levits, Egils (2021). Par latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas nostiprināšanu. *Valsts prezidenta paziņojums Nr. 8. Rīgā 2021. gada 26. aprīlī*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/322742-par-latviesu-valodas-ka-vienigas-valsts-valodas-nostiprinasanu> [sk. 20.06.2025.]
- Levits, Egils (2022). *Valsts prezidenta Egila Levita runa Valsts valodas dienai veltītā diskusijā Rīgas pilī*. Publicēts 17.10.2022. Pieejams: <https://www.president.lv/lv/jaunums/valsts-prezidenta-egila-levita-runa-valsts-valodas-dienai-veltita-diskusija-rigas-pili> [sk. 23.05.2025.].
- Lietuvos Respublikos Seimo Statutas*. Pieejams: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.123B53F30F70/asr> [sk. 29.06.2025.]
- LVI (1995). *The Language Situation in Latvia. Sociolinguistic Survey. Part 1. Language Use and Attitudes among Minorities in Latvia*. Rīga: Latviešu valodas institūts.
- LVI (1996). *Latviešu lingvistiskā kompetence un valodas procesu vērtējums. Sociolingvistisks pētījums*. Rīga: Latviešu valodas institūts.
- Osipova, Sanita (2020). Valsts valoda kā konstitucionāla vērtība. *Nācija, valoda, tiesiska valsts: ceļā uz rītdienu*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 239–245.
- Par Nacionālās pretošanās kustības dienu un Valsts valodas dienu. Valsts prezidenta paziņojums Nr. 11*. Rīgā 2021. gada 5. maijā. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/322961-par-nacionalas-pretosanas-kustibas-dienu-un-valsts-valodas-dienu> [sk. 20.06.2025.]

- Par svētku, atceres un atzīmējamām dienām.* Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/72608-par-svetku-atceres-un-atzimejamam-dienam> [sk. 20.06.2025.]
- Par Valsts valodas politikas pamatnostādņem 2021.–2027. gadam.* Ministru kabineta rīkojums Nr. 601, Rīgā 2021. gada 25. augustā (prot. Nr. 57 35. §). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/325679-par-valsts-valodas-politikas-pamatnostadnem-2021-2027-gadam> [sk. 10.03.2025.]
- Rodiņa, Anita; Bārdiņš, Gatis (2024). Valsts valoda Satversmes tiesas judikatūrā. *Jurista Vārds*, 28.05.2024., Nr. 22 (1340), 6–9.
- Stiprina valsts valodas politiku; Ministru kabinets regulāri ziņos par paveikto (27.02.2025.).* Pieejams: <https://www.saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/34408-stiprina-valsts-valodas-politiku-ministru-kabinets-regulari-zinos-par-paveikto> [sk. 20.05.2025.]
- Saeimas Kārtības rullis. *likumi.lv*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57517-saeimas-kartibas-rullis> [sk. 10.06.2025.]
- Valodas politika.* Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/249545-valodas-politika> [sk. 20.06.2025.]
- Valodas situācija (2011). *Valodas situācija Latvijā: 2004–2010. Sociolingvistisks pētījums.* Zin. red. I. Druviete, atb. red. G. Kļava, I. Vītola. Rīga: LVA. https://valoda.lv/wp-content/uploads/2020/04/ValoduGramata_lppSatur.pdf [sk. 10.03.2025.]
- Valodas situācija (2016). *Valodas situācija Latvijā: 2010–2015. Sociolingvistisks pētījums.* Zin. red. L. Lauze, atb. red. G. Kļava. Rīga: LVA. https://valoda.lv/wp-content/uploads/docs/Petijumi/Sociolingvistika/VSL_2015_web.pdf [sk. 10.03.2025.]
- Valodas situācija (2021). *Valodas situācija Latvijā: 2016–2020.* Red. G. Kļava, I. Vītola. Rīga: LVA. <https://valoda.lv/petijumi/valodas-situacija-latvija-2016-2020/> [sk. 02.02.2025]
- Valodas situācija (2024). *Valodas situācija Latvijā. Sabiedrības aptaujas rezultāti / Language Situation in Latvia, Results of Sociological survey.* G. Kļava, I. Vītola (eds.). Rīga: Latviešu valodas aģentūra. https://valoda.lv/wp-content/uploads/2016/12/Valodas_situacija_2023.pdf [sk. 10.03.2025.]
- Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca* (2007). Atb. red. V. Skujiņa. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Valsts prezidenta Egila Levita 2019. gada 1. oktobra vēstule Saeimas Cilvēktiesību un sabiedrisko lietu komisijai Nr. 212.* Pieejams: <https://www.president.lv/lv/media/4788/download?attachment> [sk. 29.06.2025.]
- Valsts valodas aģentūra (2008). *Valsts valodas likums: vēsture un aktualitāte.* Rīga: Zinātne.
- Valsts valodas komisija (2007). *Latviešu valoda 15 neatkarības gados. Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences.* Rīga: Zinātne.
- Veisbergs, Andrejs (red.). (2013). *Latviešu valoda.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Vītola, Inita (2025). Ko īsti saprotam ar valsts valodas politiku un saziņu latviešu valodā? *Ir*, 26.02.2025. Pieejams: <https://ir.lv/rubrika/viedoklis/ko-isti-saprotam-ar-valsts-valodas-politiku-un-sazinu-latviesu-valoda.179691> [sk. 20.05.2025.]

INNOVATION IN LANGUAGE POLICY: PARLIAMENTARY ASSESSMENT OF THE STATE LANGUAGE SITUATION

Summary

The article examines a new development in Latvia's language policy – the law adopted in 2025 titled “Amendments to the Rules of Procedure of the Saeima”, which stipulates that the Cabinet of Ministers must submit to the Saeima a report every two years by September 15 of the relevant year on the actions taken and planned for the preservation, protection, development, and strengthening of the state language. This government report is to be reviewed in a Saeima

session, followed by parliamentary debates. The first report from the Cabinet of Ministers is to be submitted to the Saeima by September 15, 2025.

Discussion of such matters in the highest legislative body of the state is a vital component of parliamentary activity in a democratic country. These discussions help to improve the quality of lawmaking by highlighting the need for new legislation or identifying shortcomings in existing laws. By expressing the views of voters from various societal groups, such debates help ensure representation of diverse interests. Public debates make the legislative process more transparent. Parliamentary debates often reflect broader societal discussions. They can influence public opinion, promote awareness, and encourage participation in political processes. A special report on the language situation underscores the importance of the state language's status in the hierarchy of societal values and may contribute to the full implementation of the state language's role.

However, there is some confusion caused by the legislature's decision to reject the originally proposed term *language policy*, replacing it with the descriptive phrase "for the preservation, protection, development, and strengthening of the state language." Parliamentary debates on language policy could serve as an important turning point for the full realisation of the state language's status. However, their significance may be diminished by the fact that a codified term with a traditionally established meaning is replaced by a formulation that could allow politically decisive issues to be substituted with discussions on less significant aspects of the language situation.

Keywords: Latvian language, state language, language policy, parliamentary debates.

Agnese DUBOVA (Rīgas Tehniskā universitāte)

Dzintra LELE-ROZENTĀLE (Rīgas Tehniskā universitāte)

INTERTEKSTUALITĀTES IZPAUSMES HUMANITĀRO ZINĀTŅU *LAUDATIO* TEKSTOS (1997–2023)

Kopsavilkums

Raksta mērķis ir, balstoties uz referenciālo intertekstualitāti un izpētot intertekstualitātes izpausmes latviešu humanitāro zinātņu pārstāvju brīvi pieejamos *laudatio* tekstos, paplašināt priekšstatu par šo tekstu kā interpersonālās akadēmiskās komunikācijas reprezentantu specifiku. Līdz šim intertekstualitātes pazīmes ir pētītas primārajos zinātniskajos tekstos – rakstos (Griffig 2006), kuros konstatēts plašs šo pazīmju spektrs. Interpersonālās akadēmiskās komunikācijas teksti, kurus šeit pārstāv *laudatio* teksti, šajā kontekstā līdz šim nav pētīti.

Pētniecības korpusu veido 30 laika posmā no 1997. līdz 2023. gadam publicēti un tiešaistē pieejami godinājuma teksti, kas veltīti humanitāro zinātņu pārstāvjiem nozīmīgās dzīves jubilejās. 77 % gadījumu analīzei izvēlētajos tekstos konstatētās intertekstualitātes pazīmes tiek grupētas, aprakstītas un ilustrētas.

Textos konstatēto intertekstualitātes pazīmju kopums atspoguļo zinātniskajiem rakstiem tipiskās citēšanas formas. Tie ir gan jubilāra un kolēģu citāti, gan to parafrāzes un norādes uz publikācijām. Šīs zinātniskajā literatūrā izplatītās intertekstualitātes pazīmes mijas ar alūzījām un jubilāra paša vai kolēģu citātiem, kā arī no mutvārdu komunikācijas situācijām un atmiņās balstītiem situāciju aprakstiem, kuros iekļaujas arī citāti. Tādējādi analizēto pazīmju kontekstā veidojas kompilēti teksti, kas apvieno zinātniska, populārzinātniska un poētiska stila pazīmes.

Izvēlēto tekstu citējumi nereti ir saistīti ar literārajiem darbiem, to autoriem un tēliem, kas daļēji skaidrojams ar jubilāra piederību humanitārajām zinātnēm, tai skaitā literatūrzinātnei un folklorai. Tālākajā pētniecības perspektīvā tādēļ būtu aktualizējams humanitāro un dabaszinātņu pārstāvjiem veltīto *laudatio* tekstu sastatījums un izvērtējums disciplīnu kultūru skatījumā.

Atslēgvārdi: humanitārās zinātnes, interpersonālā akadēmiskā komunikācija, intertekstualitāte, latviešu valoda, *laudatio*.

Ievads

Intertekstualitātes jēdziens jau kopš pagājušā gadsimta 60. gadu beigām ir plaši pārstāvēts literatūrzinātniskajos pētījumos (Griffig 2006: 23–30), taču attiecībā uz literatūrzinātnē izstrādāto intertekstualitātes paņēmienu piemērotību lingvistiskiem tekstiem tiek izteiktas šaubas (sk. Griffig 2006: 41). Pēc teksta pētnieku Robēra Alēna de Bogrāna (*Robert-Alain de Beaugrande*) un Volfanga Ulriha Dreslera (*Wolfgang Ulrich Dressler*) 1981. gada publikācijas angļu un vācu valodā (de Beaugrande, Dressler 1981a, 1981b) intertekstualitāte kļuva par ievērojamu pētniecības priekšmetu arī lingvistikā, galvenokārt balstoties uz tās kā

septītās tekstualitātes pazīmes iekļaušanu teksta raksturojumā. Tiesa, kā tekstualitātes pazīme tā reizēm tiek uzskatīta par fakultatīvu (sk. Fāters 2010: 267).

Jāatzīmē, ka jau iepriekš pats intertekstualitātes jēdziens, nelietojot šo terminu, parādījās teksta lingvistikai veltītajās publikācijās. Tā, piemēram, romānista Eudženio Koseriu (*Eugenio Coseriu*) teksta lingvistikai veltītajā publikācijā ir runa par teksta saikni ar zīmēm citos tekstos (v. *Relationen mit Zeichen in anderen Texten*), kuru izpausme ir gan idiomātiski teicieni, sakāmvārdi u. tml., ko E. Koseriu nodēvē par „wiederholte Rede” (latv. *atkārtota runa*), gan arī valodas kopienā labi pazīstami literāri vai neliterāri teksti, kas ieguvuši „spārnoto teicienu” nosaukumu (v. *geflügelte Worte*). Abas teksta pazīmes ne vienmēr iespējams nošķirt (Coseriu 1994: 107–110; sk. arī Griffig 2006: 36). Šie teicieni nereti pilda alūziju funkciju, dodot mājienu (v. *Anspielung*) uz lietojumu citos darbos.

Zinātniskās komunikācijas jomā intertekstualitātei visplašāk ir pievērsies Tomass Grifigs (*Thomas Griffig*), sniedzot arī visai plašu ieskatu intertekstualitātes jēdziena lietojumā literatūrzinātnē un teksta lingvistikā (Griffig 2006: 23–65). Veicot pētījumu, kas balstīts angļu un vācu lingvistisko rakstu korpusu, T. Grifigs apkopojis četrus aspektus intertekstualitātes pētniecībā kopumā (T. Grifiga terminoloģijā – v. *Dimensionen*, sk. Griffig 2006: 145), kuri parādās fakultatīvās autora izvēlētās formās (T. Grifiga terminoloģijā – v. *Optionen*, sk. Griffig 2006: 145).

Tālāk seko šo aspektu apkopojošs uzskaitījums:

1. Norādes (atsauces) objekts jeb nesējs (v. *Bezugsträger*) ar paveidiem – konkrēts citētā teksta autors, pašcitāta autors, profesionālās aprindas. Kā sevišķa forma tiek minētas daudz citētas autoritātes, kuru apzīmēšanai T. Grifigs pārņem Kena Hailenda (*Ken Hyland*) ieviesto apzīmējumu angļu valodā – *Disciplinary Giants* (Hyland 2000: 32, cit. pēc Griffig 2006: 154).
2. Atsauces nesēja integrācija vai šīs integrācijas trūkums tekstā ar norādi iekavās, balstoties uz Džonu M. Sveilu (*John M. Swales*) – (Swales 1990: 148, cit. pēc Griffig 2006: 196).
3. Tuvums oriģinālam, t. i., visas citēšanas formas (Griffig 2006: 234): citāti, citātu parafrāzes (v. *wörtliche / direkte* un *indirekte Zitate*, a. *direct* un *indirect citations*). Kā ievadcitāti tiek minēti moto / epigrāfs (Griffig 2006: 242) un kā reti gadījumi – dažādiem nolūkiem apzināti veidoti (v. *inszenierte*) citāti, sakāmvārdi, maksimas. Atsevišķu grupu veido t. s. jēdzienu citāti (v. *Begriffszitate*) – tekstā biežāk grafiski vai tipogrāfiski izcelti nozares leksikas vārdi un pārņemtu jēdzienu apzīmējumi (Griffig 2006: 247).
4. Profesionālie vērtējumi, kas tiek iedalīti tiešos (veic teksta autors) un netiešos (veic cits, ne teksta autors), un salīdzinājumi (sk. Griffig 2006: 263–280).

Intertekstualitāte kā termins ir iekļauta lingvistiskajās vārdnīcās, t. sk. vienā no populārākajām vācu lingvistisko terminu vārdnīcām, kas izdota arī angļu valodā un kur tās skaidrojumu papildina literatūras norādes un bibliogrāfija (sk.

Bußmann 2002: 317; angliiski – Routledge Dictionary of Language and Linguistics by Hadumod Bussmann, Kerstin Kazzazi, Gregory Trauth 1997).

Latviešu valodas pētniecībā intertekstualitāte ir pētīta salīdzinoši maz, galvenokārt zinātniskajos rakstos. Diāna Laiveniece (2012) apskata intertekstualitātes tendences sociālo zinātņu rakstos, Dzintra Lele-Rozentāle (2016) sastata intertekstualitātes izpausmes valodniecības rakstos Latvijas un Vācijas zinātniskajos žurnālos.

Laudatio kā nozīmīgas akadēmisko vidi pārstāvošas personas godinājums jubilejas, apbalvojumu un citu svarīgu iemeslu gadījumā apvieno mutvārdu un rakstveida interpersonālajā akadēmiskajā komunikācijā īstenotus tekstus (sk. Gläser 1995a). Neskatoties uz to dažādo formu (piemēram, runu, vēltījumrakstu, interviju) un uz seno tradīciju akadēmiskajā vidē, šie teksti joprojām ir maz pētīti. Šeit kā piemēru var nosaukt Rozemarijas Glēzeres (*Rosemarie Gläser*) kontrastīvo pētījumu (Gläser 1995b), kurā ieskicēta angļu un vācu akadēmisko *laudatio* mikro un makro struktūra, taču jāatzīmē, tie nav skatīti tekstualitātes pazīmju kontekstā.

Šī raksta mērķis ir, balstoties uz referenciālo intertekstualitāti un izpētot intertekstualitātes izpausmes latviešu humanitāro zinātņu pārstāvju brīvi pieejamajos *laudatio* tekstos, paplašināt priekšstatu par šo tekstu kā interpersonālās akadēmiskās komunikācijas reprezentantu specifiku.

Metodoloģija

Pētījuma izlases kopu veido 30 *laudatio* jeb godinājuma teksti, kas publicēti Latvijas humanitāro zinātņu žurnālos – „Baltu filoloģija”, „Linguistica Lettica”, „Letonica. Humanitāro zinātņu žurnāls. Literatūra, folklorā, māksla” un „Latvijas Vēstures institūta žurnāls”, kā arī periodiskajos izdevumos – „Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis” un „Latvijas Arhīvi” – un ir brīvi pieejami tiešsaistē. Avotu sarakstā norādīti teksti, kas ir citēti šajā rakstā.

Materiāla atlasei noteikti šādi kritēriji:

- *laudatio* teksts ir latviešu valodā,
- *laudatio* teksts ir vēltīts humanitāro zinātņu personībai,
- *laudatio* teksts ir vēltīts godināmās akadēmiskās personas dzīves jubilejai,
- raksts publicēts laikā no 1997. līdz 2023. gadam.

Intertekstualitātes pazīmju atlasei izmantots *laudatio* teksts ar pievienotajām vērēm un bibliogrāfiskajām atsaucēm. No 30 pētītajiem *laudatio* tekstiem intertekstualitātes pazīmes sastopamas 23 rakstos, t. i., 77 %. Analīzes materiāla apjoms – 27 953 vārdi, vidējais vārdu skaits vienā rakstā – 932, garākais raksts – 1967 vārdi, īsākais – 289 vārdi.

Pētījumam izmantota:

- zinātniskās literatūras referatīvā analīze,
- citātu un parafrāžu ekscerpēšana,
- empīriskā materiāla satura analīze.

Rezultāti

Ar intertekstuālo saikņu palīdzību pētītajos tekstos tiek raksturots, uzteikts, novērtēts godināmās personas akadēmiskais darbs, publikācijas un ieguldījums, kā arī iezīmēta personība.

Kā viena no intertekstualitātes pazīmēm ir latīņu valodas spārnotie teicieni. No vienas puses, latīņu *laudatio* akadēmiskajā vidē tiek lietots kā kādas personas godinājuma runa vai raksts, no otras puses, latīņu valodas teicieni sasauca ar zinātnes tradīcijām, kas tiek ievērotas, raksturojot godināmās personas pētniecisko darbu. Tā Sarma Kļaviņa godinājuma rakstu „Baltists sirdī un darbos. *Laudatio* LZA ārzemju loceklim Pizas universitātes profesoram Pjetro Umberto Dini” noslēdz ar latīņu valodas teicienu, kas raksturo profesora neatlaidību darbā:

- (1) Labor omnia vincit improbus / Neatlaidīgs darbs uzvar visu. (Kļaviņa 2010: 138)

Arī arheologa Ēvalda Mugurēviča attieksme pret darbu kopumā tiek vērtēta ar latīņu valodas spārnoto teicienu:

- (2) Šķiet, ka viņš [Ēvalds Mugurēvičs] apņēmis īstenot latīņu retora Kvintiliāna spārnoto teicienu „Facilius est plus facere, quam idem” (Vieglāk ir izdarīt vairāk nekā to pašu). (Ose 2011: 202)

Latīņu valodas spārnotajiem teicieniem galvenokārt pievienots arī tulkojums latviešu valodā.

Godināmās personas zinātniskais darbs tiek vērtēts ar atsaucēm un bez atsaucēm no publicētiem izdevumiem. Vēsturnieks Maksims Duhanovs 80 gadu jubilejā tiek uzteikts par starptautiskās konferences organizēšanu, papildinot šo atzinību ar atsauci uz publicēto konferences rakstu krājumu:

- (3) M. Duhanovs bija arī 1991. gadā notikušās konferences „Vācu faktors Latvijas vēsturē” organizators, tā sekmēja jaunu skatījumu veidošanos uz vairākiem vēstures jautājumiem, kā arī iezīmēja plašākas sadarbības iespējas ar rietumu vēsturniekiem. [Atsauce: Ieskatu šīs konferences problemātikā sniedz krājums: Vācu faktors Latvijas vēsturē: Zinātnisko rakstu krājums / Atb. red. M. Duhanovs. – R., 1992. – 170 lpp.] (Zelče 2001: 142)

Savukārt vēsturnieces Dainas Bleieres apkopjošā pētījuma augstais novērtējums 60 gadu jubilejai veltītajā godinājuma rakstā tiek atspoguļots no citu lasītāju perspektīvas:

- (4) Tikai viens, bet, manuprāt, spilgts piemērs: 2005. gadā apgāds „Jumava” publicēja apjomīgu darbu „Latvijas vēsture. 20. gadsimts”. Šīs grāmatas autoru vidū bija arī Daina Bleiere. Recenzenti, lasītāji un žurnālisti ļoti dažādi uzņēma šo izdevumu, taču visi vienprātīgi augsti vērtēja Dainas sarakstītās nodaļas par Latvijas vēstures līkločiem pēc Otrā pasaules kara. Kaut gan autores uzdevums bija visgrūtākais – pirmo reizi mūsdienu Latvijas historiogrāfijā sagatavot apkopjošu pētījumu par šo periodu. (Šneidere 2009: 202)

Kā intertekstualitātes izpausmes vērtējamas arī norādes uz jubilāra publikācijām, kas veltītas citiem pētniekiem. Tā folkloras pētniecei Mārai Vīksnai veltītajā *laudatio* tiek minēti viņas publicētie raksti par folkloras materiālu vācējiem, apkopotājiem un novadpētniekiem:

(5) (..) publicēti raksti par F. Brīvzemnieku, K. Baronu, Henriju Visendorfu, Āronu Maģisu, Robertu Bērziņu, LFK dibinātāju un pirmo vadītāju Annu Bērzkalni, folkloras un etnogrāfijas materiālu vācēju ģeologu Jāni Gresti, novadpētniekiem Kārli Bukumu, Jāni Kučeru u.c. personībām, rakstīts par etnogrāfu, folkloristu un literatūrvēstumienu Jāni Albertu Jansonu. Māras publikācijas par Luda Bērziņa folkloristisko un pedagoģisko darbību palīdzējušas mums atgūt okupācijas gados noklusēto izcilo zinātnieku. (Rudzītis 1999: 165)

Laudatio tekstos ir sastopamas arī atsauces uz citu zinātnieku vērtējumu par godināmās personas pētījumiem. Par Elzas Kokares doktora darbu „Internacionālais un nacionālais latviešu sakāmvārdos un parunās” (1978) viņai velītājā godinājuma rakstā ir minēts Rolfa Ekmaņa vērtējums:

(6) „(..) autore parādās kā līdz šim pati izcilākā zinātniece latviešu salīdzināmajā paremioloģijā.” Literatūras rādītājs gan līdzinoties „piespļautiem kāpostiem”, kur minēti tādi „folkloristi” kā Engellss un Leņins. (Vīksna 2000 / 2001: 233)

Godinājumu rakstos atrodamas atsauces ne tikai uz citu zinātnieku vārdiem par godināmo akadēmisko personu, bet tiek citēts arī pats jubilārs, un tādējādi tiek raksturota viņa paveiktais darbs vai profesionalitāte. Valodniecei Dainai Nītiņai velītājā godinājuma rakstā ir novērtēta jubilāres valodas meistarība, izmantojot citātu no viņas pašas raksta:

(7) Savukārt literatūras mēnešrakstā „Karogs” (1995) publicētā raksta „Valodas loģika jeb Aizdomāties valodā” nobeigumā atklājas autores meistarība vārda lietošanā: „Aizdomāties valodā. Var domāt un nedomāt, mazliet padomāt, piedomāt un visu pārdomāt, un izdomāt vai arī tikai nodomāt. Aizdomāties līdz kam? Citam tas varbūt šķiet tikpat kā aizsapņoties. Izdomāties šā un tā un galu galā iedomāties un sadomāt nezin ko. Sak, laiks apdomāties. Nu un? – arī pēc apdomāšanās var teikt, ka prātošana un fantāzijas nav nemaz lietas ar mīnus zīmi. Gara brīvēstība un svētķi, kas var palīdzēt smagajā darbā tikt tuvāk patiesībai.” [Atsauce: Nītiņa, D. (2014). Ne tikai gramatika: rakstu izlase. (Atb. red. I. Jansone.) Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 319.] (Šaudiņa 2022: 454)

Godinājumu rakstos, kas velīti literatūrzinātniekiem un folkloras pētniekiem, vairākkārt konstatējamās atsauces uz literātu vārdiem un viņu darbiem, tādējādi atspoguļojot cildināmās personas pētniecības intereses un darbības jomu. No *laudatio* raksta Jāzepam Rudzītim 70 gadu jubilejā, piemēram, izriet, ka pētnieciskais darbs velīts Andrejam Pumpuram un Auseklim:

(8) Folkloristu 30. ekspedīcijas laikā 1978. gadā J. Rudzīti vilka uz Lielvārdi un Rembati, lai vēl gūtu papildinājumus Lāčplēša teikām, pierakstītu atmiņas par Pumpuru un Ausekli. (Vīksna 1998: 124)

Folkloras pētnieces Beatrisas Reidzānes godinājuma rakstā minēts darbs pie folkloras krājumu izdošanas un arī pie Matīsa Kaudzītes romāna „Jaunie mērnieku laiki” komentāriem:

(9) Neviens folkloras krājums, sevišķi no Latgales, pēdējā laikā nav iznācis bez Beatrisas ievadvārdiem un redakcijas. Vai pirms 40 gadiem, klīstot pa Piebalgas ceļiem, varējām iedomāties, ka viņa komentēs pat Kaudzītes Matīsa “Jaunos mērnieku laikus”? (Vīksna 2012: 160)

Literāro darbu un to autoru minējums kalpo ne tikai pētnieciskā darba aprakstam, bet arī akadēmiskā darba raksturojumam. Tā no *laudatio* teksta vēsturniekam M. Duhanovam izriet, ka vēstures tematikai veltītajās lekcijās viņš vēsturisko faktu izklāstu ir sasaistījis ar tā laika literāro darbu tēlu likteņiem:

(10) Lekcijās par starpkaru periodu viņš, raksturojot Vācijas iedzīvotāju noskaņojumu 20. un 30. gados, bieži pieminēja rakstnieku Hansa Falladas, Heinriha Bella, Ēriha Kestnera, Tomasa Manna u.c. darbus un tajos tēloto cilvēku likteņus. (Zelče 2001: 144)

Intertekstuālā saikne tiek nodrošināta arī ar latviešu kultūrā pazīstamu literāro tēlu pieminēšanu, piemēram:

(11) Pirmā ekspedīcija 1954. gadā jaunajam aspirantam iekrita Vecpiebalgā – Kronvalda pēdējā darba vietā, pagastā, kur vēl varēja satikt Prātnieku Andžus meitu, Švauksta radus, Lienes dzimtas pārstāvjus [...] (Vīksna 1998: 123)

Humanitārajām zinātnēm raksturīgā saikne ar literārajiem darbiem parādās arī citātu formā no šiem darbiem, nereti pievienojot atsauci, ja citētais darbs ir mazāk pazīstams. Citāti var būt ne tikai literārajā valodā, tādējādi raksturojot godinātās personas valodisko portretu un profesionālās intereses. Šāds piemērs ir Annai Stafeckai veltītajā jubilejas rakstā:

(12) Dzīd, trailoj mežs, un akmiņš gavilej
tik skaidrā volūdā kai iudiņš olūtā,
zīd maize teirumā un grīze grīž
tik teirā volūdā kai iudiņš olūtā,
un myužam zeme ar mums runuosīs
tik spūdrā volūdā kai iudiņš olūtā! (Anna Rancāne) [Rancāne, A. (1986). piektdiena. Rīga: Liesma, 80] (Vulāne 2023: 510)

Arī pazīstamu dziesmu rindas nereti kļūst par citātiem. Populāras un vienlaicīgi arī tradicionālas saskaņā ar godināšanas iemeslu nedaudz variētās formās ir rindas no Jēkaba Graubiņa 1935. gadā sacerētās dziesmas „Laimes vēlējums”, piemēram:

(13) Daudz jo daudz baltu dieniņu, Laimīte, dodi, diženi, raženi dzīvojot! (Vulāne 2020: 231)

Izplatīts intertekstualitātes paveids ir alūzijas, kas *laudatio* tekstos sastopamas visai bieži. T. Grifigs norāda uz zinātniskajos rakstos līdzīgā funkcijā lietotiem jēdzienu citātiem (v. *Begriffszitate*), kas ir tekstā biežāk grafiski vai tipogrāfiski izcelti nozares leksikas vārdi vai pārņemtu jēdzienu apzīmējumi (Griffig 2006: 247). Alūziju kā terminu nereti lieto stilistikā un literatūrzinātnē un tās īpašo lomu – dot mājienu uz kādu vispārzināmu faktu, reizēm arī metaforiski saistībā ar literāru tēlu – teksta autori iezīmē ar pēdiņām. Vienlaicīgi tā ir arī saikne ar literāru darbu, tēlu vai notikumu, kā, piemēram, pārņemot no Viļa Plūdoņa poēmas „Atraitnes dēls” tā nosaukumu metaforiskā nozīmē:

(14) Taču arī šis ceļš nebija no vieglajiem: naktīs nācās kraut iekšā un ārā vagonus – tas bija padomju laika „aitraitnes dēlu” liktenis. (Taivāns 2015: 97)

Savdabīga, godinājuma tekstiem visai raksturīga saikne veidojas saistībā

ar mutvārdu formā noritējušām sarunām un intervijām, citējot jubilāra teiktās atmiņā saglabājušās frāzes vai šo sarunas kvintesenci, kā, piemēram, Viktoram Hausmanim veltītajā godinājumā:

(15) Bet šajā jubilejas reizē es nevaru neatcerēties kādu interviju ar Viktoru Hausmani astoņdesmito gadu sākumā, kad uz jautājumu par jubilāra vaļasprieku viņš atbildēja: „Vaļasprieks? Man tāda nav, jo vienkārši vaļas nekad nav bijis.” Tad nu skaists, spirdzinošs vaļasprieks arī būtu tas, ko gribētos cienījamajam profesoram novēlēt. (Zeltiņa 2002: 209)

Mutvārdu izteikumu autori varēja būt arī, piemēram, kolēģi, kas nozīmīgas jubilejas reizēs atcerējās interesantas epizodes, raksturīgus jubilāra teicienus vai arī jubilāru raksturojošus faktus. Kā piemērs šeit ir Jāņa Stradiņa citāts, veltīts Viktoram Hausmanim:

(16) Taču savos zinātnieka un mākslas procesu vērtētāja spriedumos viņš vienmēr ir bijis maksimāli brīvs un neatkarīgs: profesors nekad nav mainījis savus spriedumus par vienu vai otru mākslas parādību „visiem vējiem līdzī” atkarībā no attiecīgā laika literārās vai teatrālās modes. „Viņam Rainis vienmēr ir bijis sarkanbaltsarkans,” kā V. Hausmaņa jubilejā teica akadēmiķis Jānis Stradiņš. (Zeltiņa 2002: 208)

Mutvārdu komunikācijas situāciju atveidei pievienojami arī anekdotisku gadījumu atstāsti no jubilāra dzīves. Tā, piemēram, Beatrisei Reidzānei veltītajā godinājumā aprakstīta epizode, kurā iekļauti situācijas apraksts un tajā eksplīcīti izmantotie citāti:

(17) Beatrise vienmēr bija aizrāvusies ar anekdotēm, dažām no tām mazā blociņā bija ierakstīti atslēgas vārdi. Starp tiem arī septiņgades dažādu profesiju pārstāvju saukļi: dzelzceļniekiem — „Dosim katram pasažierim pa mīkstai vietai!”, ogļračiem — „Visus komunistus zem zemes!”. Blociņu atrada, izanalizēja un uztvēra kā aizturētās personas dzīves kredo. Vēlāk viņai mīļākā lasāmviela bija grāmata par PSRS vēsturi anekdotēs. (Vīksna 2012: 159)

Secinājumi

Rakstā minētie piemēri kā ilustrācijas atspoguļo tikai nelielu daļu no plašā intertekstuālo pazīmju klāsta, kas raksturo tekstā godināmo personu darba dzīvi, sasniegumus un personību. Kā norāde uz teksta veidu ir nosaukums *laudatio*, kas izvēlētajā tekstu korpusā parādījās tikai divas reizes.

Intertekstualitātes pazīmju uzskaitījumā ietilpst paša jubilāra, kā arī kolēģu rakstveida un mutvārdu situācijās formulētie citāti, minēti galvenokārt jubilāra, bet arī citu pētnieku darbi, nereti, izmantojot atsauces, kas raksturīgas zinātniskajiem rakstiem. Tiek lietotas atsauces uz literārajiem darbiem un tēliem, kas visbiežāk saistīts ar humanitāro zinātņu pētniecības specifiku. Laikmeta un personības raksturojumam izmantotas pēdējās ievietotas alūzijas, kas varētu būt atsevišķa pētījuma vērts priekšmets.

Laudatio teksti ir līdz šim nenovērtēts avots pētniecības un laikmeta vēstures izpratnei un izpētei ar lingvistiskiem paņēmieniem. Kā interpersonālās akadēmiskās komunikācijas tekstiem tiem piemīt pazīmes, kas tos saista ar akadēmisko tradīciju un vienlaicīgi arī ar populārzinātniskiem un poētiskiem tekstiem. Tāpat kā zinātniskajos rakstos, *laudatio* tekstos var tikt lietotas atsauces

uz citātiem un citējumiem darbiem, tiek sniegts pētnieciskās darbības izvērtējums, minot gan akadēmisko aprindu kolēģu citējumus, gan pašvērtējumus. Vienlaicīgi teksti tiek papildināti ar neformāla rakstura atmiņām, epizožu atstāstiem, kolēģu un laikabiedru citējumiem, kas pārvērš šo tekstu emocionālā, bieži poētiskā zinātnes vēstures liecībā. Līdz ar to varētu secināt, ka galvenā interpersonālās komunikācijas tekstu pazīme ir šo formālo un neformālo pazīmju apkopojums, kuru proporcija atkarīga arī no godinājuma teksta autora individuālā stila.

Kā tālāku pētniecības perspektīvu varētu minēt iespēju un nepieciešamību pievērsties intertekstualitātes pazīmēm zinātņu nozaru sastatījumā, analizējot tekstus, piemēram, humanitāro un dabaszinātņu pagaidām hipotētiski pieņemamu atšķirību perspektīvā un disciplīnu kultūru atšķirību problematizējumā.

Pētījums izstrādāts ar Eiropas Savienības Atveseļošanas un noturības mehānisma atbalstu pētniecības un attīstības grantā Nr. RTU-PA-2024/1-0025 „Laudatio tekstu vēsturiskā attīstība latviešu valodā: citu valodu un tradīciju ietekme, valodiskā specifika un lietojuma situatīvitate akadēmiskajā kopienā” projekta Nr. 5.2.1.1.i.0/2/24/I/CFLA/003 „Konsolidācijas un pārvaldības izmaiņu ieviešana Rīgas Tehniskajā universitātē, Liepājas Universitātē, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijā un Latvijas Jūras akadēmijā un Liepājas Jūrniecības koledža virzībai uz izcilību augstākajā izglītībā, zinātnē un inovācijās” ietvaros.

Avoti

- Kļaviņa, Sarma (2010). Baltists sirdī un darbos. *Laudatio LZA* ārzemju loceklim Pizas universitātes profesoram Pjetro Umberto Dini. *LZA Vēstis*. A daļa, 3/4 (64), 135–138. Pieejams: http://archive.lza.lv/LZA_VestisA/Sarma%20Klavina.pdf
- Ose, Ieva (2011). Arheologam akadēmiķim profesoram Dr. habil. hist. Ēvaldam Mugurēvičam – 80. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1 (78), 201–202. Pieejams: https://oldlvi.lu.lv/lv/VIZ_2011_files/1numurs/I_Ose_E_Mugurevicam_80_LVIZ_2011_1.pdf
- Rudzītis, Jāzeps (1999). Folklorā – dzīves aicinājums. *Letonica. Humanitāro zinātņu žurnāls. Literatūra, folklorā, māksla*, 1 (3), 164–165. Pieejams: https://lulfmi.lv/files/letonica/Lettonica1999_1.pdf
- Šaudiņa, Vilma (2022). Daina Nītiņa – valodniece, pedagoģe, ceļotāja. *Linguistica Lettica*, 30, 448–454. Pieejams: https://lavi.lu.lv/wp-content/uploads/2023/11/Linguistica_Lettica_30.pdf
- Šneidere, Irēne (2009). Vēsturniecei Dainai Bleierei – 60. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 202–203. Pieejams: https://oldlvi.lu.lv/lv/LVIZ_2009_files/3numurs/I_Sneidere_D_Bleierei_LVIZ_2009_3.pdf
- Taivāns, Leons (2015). *Laudatio* profesoram Viktoram Ivbulim. Runa LZA Pilnsapulcē 2014. g. 27. novembrī. *LZA Vēstis*. A daļa, 1 / 2, 96–99. Pieejams: http://archive.lza.lv/LZA_VestisA/69_1-2/9_Leons_Taivans.pdf
- Vīksna, Māra (1998). Jāzeps Rudzītis – literatūrzinātnieks, folklorists, dzejnieks. *Letonica. Humanitāro zinātņu žurnāls. Literatūra, folklorā, māksla*, 1, 122–125. Pieejams: https://lulfmi.lv/files/letonica/Lettonica1998_1.pdf
- Vīksna, Māra (2000/2001). Dzīve laiku lokos. *Letonica. Humanitāro zinātņu žurnāls. Literatūra, folklorā, māksla*, 6/7, 232–235. Pieejams: https://lulfmi.lv/files/letonica/Lettonica2000_2001.pdf

- Vīksna, Māra (2012). Sveiciens manai ceļabiedrei! *Letonica. Humanitāro zinātņu žurnāls*, 3 (24), 157–160. Pieejams: https://lulfmi.lv/files/letonica/Letonica2012_3.pdf
- Vulāne, Anna (2023). Latviešu izlokšņu un latgaliešu rakstu valodas pētniecei Annai Stafeckai – apaļa jubileja. *Linguistica Lettica*, 32, 510–516. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/67078/Linguistica_Lettica_32.pdf?sequence=3&isAllowed=y
- Vulāne, Anna (2020). No Malēnijas puķu pļāvām līdz akadēmiķei / From the flowery fields of Malēnija to the status of an academician. *Linguistica Lettica*, 28, 226–231. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/54429/Linguistica_Lettica_28.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Zelče, Vita (2001). Maksims Duhanovs – vēsturnieks un skolotājs. *Latvijas Arhīvi*, 2, 141–146. Pieejams: http://www.arhivi.lv/sitedata/ZURNALS/zurnalu_raksti/141-155-Personalijas.pdf
- Zeltiņa, Guna (2002). Akadēmiķis ar polemisku temperamentu. Viktoram Hausmanim – 70. *Letonica. Humanitāro zinātņu žurnāls. Literatūra, Folklorā, Māksla*, 8, 207–209. Pieejams: <https://lulfmi.lv/storage/files/letonica2002.pdf>

Literatūra

- Beaugrande, Robert-Alain de; Dressler, Wolfgang Ulrich. (1981a). *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.
- Beaugrande, Robert-Alain de; Dressler, Wolfgang Ulrich. (1981b). *Einführung in die Textlinguistik*. (Konzepte der Sprach- und Kulturwissenschaft, 28). Tübingen: Niemeyer.
- Bußmann, Hadumod (2002). *Lexikon der Sprachwissenschaft*. 3. aktual. u. erw. Aufl. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Coseriu, Eugenio (1994). *Textlinguistik. Eine Einführung*. (UTB für Wissenschaft: Uni-Taschenbücher, 1808). Hrsg. und bearb. von Jörn Albrecht. 3., überarb. und erw. Aufl. Tübingen, Basel: Francke.
- Fāters, Heincs (2010). *Ievads valodniecībā*. No vācu val. tulk. Ineta Balode. Rīga: Zinātne.
- Gläser, Rosemarie (1995a). A Multi-Level Model for a Typology of LSP Genres. Rosemarie Gläser (ed.). *Linguistic Features and Genre Profiles of Scientific English*. (Leipziger Fachsprachen-Studien 9). Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien: Lang, 141–151.
- Gläser, Rosemarie (1995b). LSP Text Types and Traditional Text Forms of Interpersonal Communication in English and German. Rosemarie Gläser (ed.). *Linguistic Features and Genre Profiles of Scientific English*. (Leipziger Fachsprachen-Studien 9) Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien: Lang, 106–121.
- Griffig, Thomas (2006). *Intertextualität in linguistischen Fachaufsätzen des Englischen und Deutschen*. (Theorie und Vermittlung der Sprache, 44). Frankfurt / M., Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang. Europäischer Verlag der Wissenschaften.
- Laiveniece, Diāna (2012). Intertekstualitāte sociālo zinātņu tekstos. *Sabiedrība un kultūra: rakstu krājums*, XIV. Liepāja: LiepA, 198–208.
- Lele-Rozentāle, Dzintra (2016). Intertextualität in deutschen und lettischen linguistischen Aufsätzen: Kontrastive Analyse und interkulturelle Interpretation. Egle Kontutytė, Vaiva Žeimantienė (Hrsg.). *Sprache in der Wissenschaft. Germanistische Einblicke* (Duisburger Arbeiten zur Sprach- und Kulturwissenschaft, Bd. 111). Frankfurt a. M.: Lang, 161–174.

EXPRESSIONS OF INTERTEXTUALITY IN LAUDATIO TEXTS OF THE HUMANITIES (1997–2023)

Summary

The article aims to broaden the understanding of the specificity of these texts as representatives of interpersonal academic communication, based on referential intertextuality and by studying the manifestations of intertextuality in freely available *laudatio* texts by representatives of the Latvian humanities. So far, the signs of intertextuality have been studied in primary scientific texts, such as articles (Griffig 2006), where a wide spectrum of these signs has been identified. Texts of interpersonal academic communication, represented here by *laudatio* texts, have not been studied in this context so far.

The research corpus consists of 30 tribute texts published between 1997 and 2023, which are available online, dedicated to members of the humanities on significant anniversaries of their lives. In 77 % of the cases, the signs of intertextuality found in the texts selected for analysis are grouped, described and illustrated.

The set of intertextual features found in the texts reflects the typical citation forms used in scientific articles. These include quotations from the jubilarian and colleagues, as well as paraphrases and references to relevant publications. These signs of intertextuality, common in literature, are interspersed with allusions and quotations from the person being celebrated themselves or from colleagues, as well as from oral communication situations and memory-based descriptions of situations, which also include quotations. In the context of the features analysed, the result is a compilation of texts that combine features of scholarly, popular scientific, and poetic styles.

The quotations of the selected texts are often related to literary works, their authors and characters, which is partly explained by the jubilant's affiliation with the humanities, including literary studies and folklore. In light of this, further research should focus on the juxtaposition and evaluation of *laudatio* texts dedicated to the humanities and natural sciences from the cultural perspective of the disciplines.

Keywords: humanities, interpersonal academic communication, intertextuality, Latvian language, *laudatio*.

Baiba EGLE (Rīgas Tehniskā universitāte)

**THE QUALITY OF ENGLISH-LANGUAGE ABSTRACTS IN RTU
BACHELOR'S PAPERS:
A QUALITATIVE ANALYSIS OF COMMON MISTAKES**

Summary

The paper aims to gain insight into the quality of the English-language versions of the bachelor's paper abstracts written by RTU students over the period from 2023 to 2024. Each student is required to submit an abstract of their paper in both English and Latvian, and the abstracts should be equivalent. From a research corpus of over 1000 abstracts, 100 abstracts in both Latvian and English were selected to undergo a qualitative analysis of the English language used. The abstracts were analysed in various aspects, such as text creation, grammar, punctuation and usage of tenses. The abstracts' English versions seem to have been machine-translated or at least created with some assistance from machine translation tools. Unlike expected, most abstracts seem to have reasonably suitable grammar and punctuation, as that could be the positive aspect of machine translation. However, as machine translation automatically copies the style and wording used in the Latvian original, like unscientific way of writing, excessive word repetition, and the use of future tenses in the abstract to describe the paper. Even though the quality of most English abstracts is passable, students would benefit from guidance on how to edit their machine-translated abstracts to improve their quality. It would be an easy addition to writing guidelines, and giving more writing and translation guidance to students would improve their writing process.

Keywords: abstract, academic writing, bachelor's paper, English, language use.

Introduction

The abstract as a text type is one of the most common academic texts worldwide, and is typically written by students and researchers of all levels and fields. This paper will focus on the abstracts written by the undergraduate students of Riga Technical University as part of their bachelor's papers. This abstract is a text that is mandatory for every student, no matter their department, topic or field of study. The students must write an abstract in Latvian and in English and they should, theoretically, comply with the requirements set out in the RTU writing guidelines for final works (Anohina-Naumeca 2023) as well as the requirements set by their department and/or branch of RTU. This can add a multi-layered aspect of information acquisition and retention. For example, at the Liepāja Academy of RTU, there are three documents regarding the final works (RTU Liepāja 2024), based on the department where the student studies – Pedagogy and Social Work, the department of Humanities and Art or the department of Management and

Social Sciences. All guidelines mention that the English version of the abstract is its translation.

The general RTU guidelines describe the abstract very briefly, listing three key parts that the abstract must include:

- 1) 3–5 keywords that describe the research field,
- 2) a short description of the work, an introduction to the field of research, the aim of the research and the results,
- 3) data about the work – page count, number of tables, illustrations and bibliographic references.

It is also mentioned that the length of the text cannot exceed one page.

This writing guideline is supposed to be used by students, though there is no reliable data to show whether, at this moment, students at RTU are aware of the existence of these general guidelines, both guidelines for their specific departments and general writing advice.

The aim of the paper is to gain insight into the quality of the English language version of the bachelor's paper abstracts written by RTU students in the timespan from 2023 to 2024. There has been no research about Latvian student abstract quality as such, as well as no international research regarding the quality of English language abstracts that have been translated from another language. This paper covers the quality of abstracts at one institution to gain first insight into translated student abstract quality aspects.

Considering the fact that bachelor students are at the very beginning of their academic career, the wording used in the guidelines can be interpreted in many ways by an inexperienced, young researcher who is at the cusp of submitting their first significant academic work.

Theoretical Framework

The theoretical framework is based on Swales (1990) concept on genre analysis, as well as Swales and Feak (2009) as well as several findings of writing researchers that have looked at abstracts written by undergraduate students (for example, Klimova 2013 and Klimova 2015) as further abstract research, as well as researchers from other EFL countries outside Europe, such as Indonesia (Putri, Hermawan, Muniroh 2021), Turkey (Sükan & Mohammadzadeh 2022). Writing an abstract is a complicated task, no matter the level of experience the writer has – whether they are a researcher with substantial previous publication experience or a student attempting to write their first work. Most researchers focus on abstracts written by graduate students or PhD students, as these students are more likely to need an abstract for conference registrations and papers they write and submit to journals and other publications. These abstracts will, by default, have a much wider readership and evaluation – the conference organising committee will base their decision whether to include a paper in the conference solely on the content of the abstract, as well as journals require a certain length and content of the abstract to suit their guidelines.

This leaves the bachelor level abstract to be nearly as a Cinderella in the wide world of abstracts and their purpose. A bachelor's paper still represents research that has been performed, the student has spent time and effort on their work, and the abstract, in theory, should be a short and coherent description of the work.

Still, one aspect that is often not mentioned when it comes to abstract research is the intended target audience, especially for undergraduate-level theses. While students are often told that their paper and abstract need to inform and interest readers in the complete paper, the reality within the writing process is often that students focus on the main text of the paper and leave the abstract as one of the last texts to be written for the bachelor's paper. The primary audience for the bachelor's paper is, first of all, the evaluators of the work. The scientific advisor will provide support and advice in the creation of the work but might focus more on the main text and not the abstract. The reviewer of the bachelor's paper will read the entire text and provide their comments; they might focus on the abstract to some extent if they notice typos or other mistakes. After submission of the final work, the abstract of every paper defended at RTU is available publicly via the Final Works Registry (FWR), where the paper's author's name is not available due to privacy issues. Therefore, it is impossible to gather statistical data about the authors of the abstracts analysed in this paper, as the names of the paper authors are not available, it is not possible to categorise abstracts written by male or female students and other author data.

Students at RTU must submit abstracts in two languages – Latvian and English, in most cases (exceptions may be granted for students of language-related degrees). It is expected that the English version of the abstract is a direct translation of the Latvian original, as it has to contain the exact same information. (Anohina-Naumeca 2023) In most cases, the abstract language combination will be Latvian and English. Therefore, most students will translate their originally Latvian abstract into English. If the student studies in a programme that is taught in English, they will likely translate their English abstract into Latvian.

There are no specific guidelines for the students about the translation of the abstract and how they should translate it – what tools they can use, what kind of editing should be done and other technical aspects. Some research about machine translation has been done in Latvia, for example, Bādere wrote about the use of unedited machine translations (Jansone 2022), though her research focused on the quality of machine translations that are used for business purposes. Unlike commercial texts, that can include hundreds if not thousands of product descriptions that the business needs to translate into the customers' target language, the abstract of a bachelor paper is only one text of comparatively short length where the author of the text has the capacity to read and edit the text within a reasonable time expenditure – while any post editing takes time, checking some basic issues within the text should be within the capabilities of the average undergraduate student.

Various research on post-editing of machine translation has been done, such as Koponen (2016) on whether it is worth making an effort to edit machine translation, as well as how much creativity remains in a machine-translated text (Guerberof-Arenas, Toral 2020). Though most of the focus in the post-editing field is on the interaction between machine translation, post-editing and professional translators, usually in a businesslike application, as that is now part of the larger translation market. There is research on non-professionals using machine translation (see Yamada 2019; Jiménez-Crespo 2019) for more on that aspect of translation. Comparatively little has been researched about machine translation in an academic setting, with Mönttinen's (2019) master's paper looking at translation practices within one unit. Mundt and Groves looked at attitudes towards machine translation use in higher education in general (Groves, Mundt 2021), while Chung (2020) highlighted the second language proficiency in post-editing machine translations. This creates a multi-layered issue in undergraduate student abstract research: the students are not translation professionals, they are machine translation tool users with potentially basic or almost non-existent previous experience in post-editing, and they have a very general understanding of an abstract as a text type. As the theoretical background demonstrates, there is previous research on abstracts and machine translation, however, there is no research that ties both of these topics together and shows what the text can look like when a student translates an abstract from their original language into English, using machine translation services and then either uses the text as is or post-edits it. As the rise of machine translation is inevitable in academic writing as well, this is a research gap that this paper is trying to address.

Methodology

From the bilingual abstract corpus developed during the RTU consolidation project, which consists of over 1000 bachelor's paper abstracts in Latvian and English, 100 randomly selected abstracts were chosen for qualitative analysis to gain insight into the English language usage and text quality issues that may occur in abstracts written by RTU undergraduate students. The abstract selection was purely random as the corpus itself contains abstracts that represent most study programs offered at RTU, ranging from various fields of engineering, architecture, to marketing and sociology. The analysis of the abstracts will focus on the language quality of the abstracts' English version. The hypothesis was that the English version of the abstract will likely have a significant number of language use issues, such as grammar and lexis, as the abstracts are written by English-foreign language speakers. It is also assumed that most students will take advantage of machine translation tools to aid their translation process. The use of machine translation tools is not prohibited by RTU rules, so the author of this paper assumes that most students used machine translation in some way to create the English version of the text. The preliminary expectation is that the students do not have significant experience in post-editing machine translations, as that would

require previous instruction and experience with translation processes beyond the basic ability to input an original text, in this case, an abstract in Latvian into a translation tool.

The English Abstracts were evaluated in these four categories of potential mistakes:

Style issues

Students might not have a complete understanding of what is expected in an abstract to ensure that it is written in a proper, academic writing style that should be used by researchers at any stage of their career.

Text structure

The abstract should contain typical structural elements, such as aim, methodology, results, motivation for the choice of the topic, applicability and a general description of the research. This structure is also often referred to as moves in writing research (see Swales 1990).

Lexis, grammar and punctuation

The abstract should be written using grammatical structures that are appropriate for the level and field of study. Punctuation should meet standard English punctuation usage, allowing for the use of simple structures due to the writer's English as a foreign language background. The lexis used should match the field of study, at least on a surface level to the reader.

Usage of tenses

While the use of tenses is typically considered a grammar issue, it is also a stylistic choice, especially within the context of an abstract. By the time the student submits their finished paper to the university's system, the research is done. They are not adding anything new to their findings, they cannot change anything in the full text of the paper once they hit the submit button.

Further, all examples are in English only, as it is a qualitative analysis of the translated bachelor's paper abstracts.

Results

The randomly selected abstracts were analysed for the quality of the English language used in the categories of scientific writing style, text structure, grammar and punctuation, lexis and usage of tenses as a specific offshoot from the grammar evaluation category.

Results of each category are explained separately herein, showing the language used and the implications within the abstract. For brevity and the limitations of the paper, the field of science represented by the abstract that has these issues is not described in depth, as the primary focus of this analysis is the qualitative overview of the language used, with the assumption that the authors of the bachelor's paper abstracts should have read the English text at least once before submitting.

Category one of evaluation: Scientific writing style. Typically for academic writing in Latvian, it is expected that the author's presence is minimally seen

(Egle, Viļums 2021, 186) and most texts are written in the passive, in English the author's presence can be slightly more present (See Hyland 2005 for more on metadiscourse interpersonal model) that is not typical for abstracts, but can be acceptable in the main body of the text. The English abstracts are a direct translation with the same content as the Latvian version, so herein the cultural writing style difference is unlikely to have been a consideration of the students – the texts should be equivalent to each other. Example 1:

[...] before discussing my personal thoughts on the matter in the conclusions.

In this example, we can see the influence of writing advice students typically receive when writing their bachelor's paper– that they ought to include their personal thoughts in the discussion of the findings and expand on their understanding of the topic. Typically, one would not mention the fact that the paper contains personal, subjective thoughts of the writer, it is easy to assume that any paper, in any field of science, will include some personal thoughts on the topic and is rarely stated as such. Example 2:

[...] as part of my bachelor's paper, I will apply the acquired knowledge about [...]

In this example, we can see another use of the I-form that is not typical for abstracts, and this example also doubles in the analysis category of tense usage, using future forms when it is clear that the work has already been done and completed and the author has applied what they learned in writing the full text of the paper. Usually, bachelor's paper supervisors will read the whole text, including the abstract, but this usage of I in the text might not have been noticed.

While the usage of the first person might be seen as not too egregious a mistake when it comes to academic writing, some authors do deviate from a scientific writing style and move towards a rather poetic turn, like in Example 3:

[...] when dealing with large numbers of people in public places such as our own Riga Technical University.

The bachelor's paper deals with evacuation plans and evacuation simulations, and it is reasonable to assume that the student picked an institution and buildings they have previous knowledge of – but the informal style of writing, assuming that this will be only read by the students of Riga Technical University.

While readers expect to see a mention of literature or the theoretical basis of the research, one author decided to expand on what they used in the abstract.

Example 4:

The literature review concerning a period from 1963 to 2024 compiles information from academic databases ACS Publications, ScienceDirect, Scopus, Wiley, Web of Science, as well as freely available information on the internet.

This might be another instance of students taking writing advice literally. Usually, abstracts of bachelor papers may contain mentions of how many bibliographical items are in the reference list, but they do not explicitly mention

where the sources are from. Perhaps this author also chose this extended explanation to pad out the abstract length.

The next category of analysis is text structure. While there are guidelines for abstracts in place at the RTU, it seems that for the final versions of the abstracts, students choose to create their own content of the abstract. Typically, students seem to forget to include:

1. The aim of the research – some abstracts might have explicit mentions of the aim, but around 40 % of all abstracts have clearly stated aims.
2. The results of the research – they might be stated in opaque wording, such as “solutions were developed”, which might be enough to cover their research, if it is, for example, in computer science, where applications were developed, and then they list what was done. In many cases, the statement about results can be vague, often described as *the results of the paper could be useful for...* when there is no clear statement of the results, only a possible applicability of them.
3. Methodology of research – how the research was performed. In one Computer science paper, the word “methodology” was used 5 times, which is an incredible rate of repetition, but not in one instance of the usage did the author mention their own research methodology; all references to it were in regard to systems that have their own development methodology.
4. Need for research in the topic chosen – usually, it is expected that there would be a motivation for the novelty, the importance of the research that was conducted for the paper, but most authors do not mention it at all. Only in one instance from the 100 abstracts analysed did the author explicitly state the need.

Example 5:

Bachelor paper is motivated by very little amount of existing published semantic search research in context of Latvian language.

The student attempted to explain the motivation, but the wording used is awkward. It would have been better to be more concrete about what kind of semantic research they mean specifically, as semantics is a field being researched in Latvian, but there are many possibilities of what exactly they want to research.

What was initially expected to be the most serious factor of the English language texts – grammar and punctuation issues – turned out to be a much lesser issue in practice. This could be explained by the fact that the original texts were machine-translated, and one aspect that machine translation is able to copy reasonably well is grammar. One of the more debatable grammar issues is run-on sentences, which could have been split into several sentences for clarity and cohesion; however, they are a direct copy of the original text. In some cases, the content of the sentence is slightly illogical, as shown in the next example.

Example 6:

Practical parts are also included in the theory part, providing concrete examples for understanding the topic.

Later in the same abstract, the author explains that they included calculations based on theoretical findings, but they lead the explanation with this sentence, which could confuse most readers. This also tentatively shows the student perception of the so-called theoretical and practical part of the paper, but that is not always the case, as some theory, like formulas for calculations, can be immediately applied to research done by the student. If the student is able to perform the needed calculations, it can be assumed that they understand the topic they are researching.

Usage of tenses is another aspect that appears to be inconsistent with student abstracts. By the time the student submits the final version of their bachelor's paper, they have completed their research, and the results are finalised. However, very often students use future tenses in their abstracts, with expressions like *will be discussed*, *will be calculated*. While the use of future tenses is not a grave mistake, using the past tense would be more suitable as it represents what has been done. This could also be an indication that the students are unaware of abstract writing style aspects.

These results reflect the students' interpretation of guidelines set by RTU and the texts that are created following these guidelines. While there is research about students writing English-language abstracts, it most often describes situations where students write the original abstract in English, which is a different textual situation. Writing the abstract in one language (in this case, Latvian) and then translating it into another language has not yet been discussed in literature, and it is a research gap that ought to be addressed in the future in different language combinations. The results of this paper, on the surface, might seem only applicable to Latvian and the students of one institution, but these results might serve as an inspiration for researchers from other non-English-speaking countries where students originally write their bachelor papers in their native or state language and may be required to translate the abstract based on requirements their institution might set. Different countries and backgrounds may have varying results, especially if guidelines in some institutions forbid using machine translation or have detailed requirements for the English-language version of the abstract. While there is a lot of advice for students on how to write an abstract in English as a foreign language learner, there is little, if any, advice on post-editing academic writing that has been machine translated.

Conclusion

The English language abstracts written by RTU undergraduate students are exact translations of the Latvian language variant. The abstracts are often not structured, lacking elements that one would expect in an abstract, like methodology, aim and results. Style-wise, there are often instances of using non-scientific language and an informal style. The English text is a direct translation

of the Latvian original text and is equivalent. It is not possible to determine which machine translation tool has been used in the production of the English language text, so the previously stated assumption remains that the students are likely to have used some kind of machine translation tool to aid their text creation to some extent. The tenses and style that appear in the translation do not always match the English language abstract tradition. The usage of future tenses in the abstract for a bachelor's paper is unsuitable, but it often appears in texts. The guidelines for writing abstracts should be updated to include machine translation post-editing advice and include what tense the abstract should be in. As this is a small, qualitative analysis, there is still more to be looked at in student abstracts, such as typical wording used, length and coherence analysis. These findings can also serve as a starting point for researching translated student writing and how the translation, or in this case, suspected machine translation, affects text creation and publishing.

Acknowledgments

This article has been supported by research and development grant No C4835.ZPD.PI.0024P1 under the EU Recovery and Resilience Facility funded project No. 5.2.1.1.i.0/2/24/I/CFLA/003 "Implementation of consolidation and management changes at Riga Technical University, Liepaja University, Rezekne Academy of Technology, Latvian Maritime Academy and Liepaja Maritime College for the progress towards excellence in higher education, science, and innovation".

References

- Anohina-Naumevca, Alla (2023). *Norādījumi studiju noslēguma darbu noformēšanai*. Otrais, labotais un papildinātais izdevums. Rīga: RTU izdevniecība.
- Chung, Eun Seon (2020). The effect of L2 proficiency on post-editing machine translated texts. *Journal of Asia TEFL*, 17(1), 182–193.
- Egle, Baiba; Viļums, Artūrs (2021). Autorība un bezpersoniskums. *Zinātnes valoda: teksts, stils, konteksts*. [Language of science: text, style, context] Rīga: Zinātne, 2021, 186–190.
- Groves, Mike; Mundt, Klaus (2021). A ghostwriter in the machine? Attitudes of academic staff towards machine translation use in internationalised higher education. *Journal of English for Academic Purposes*, 50, 100957.
- Guerberof-Arenas, Ana; Toral, Antonio (2020). The impact of post-editing and machine translation on creativity and reading experience. *Translation Spaces*, 9(2), 255–282.
- Hyland, Ken (2005). *Metadiscourse: Exploring interaction in writing*. London: Continuum Intl Pub Group.
- Jansone, Aiga (2022). Neapstrādāta mašintulkotuma izmantošana. [Using unedited machine translation]. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums, 26, 236–246. <https://doi.org/10.37384/VTPA.2022.26.236>
- Jiménez-Crespo, Miguel A. (2019). Technology and non-professional translation. *The Routledge handbook of translation and technology*. Routledge, 239–254.
- Klimova, Blanka Frydrychova (2015). Teaching English abstract writing effectively. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 186, 908–912.
- Klimova, Blanka Frydrychova (2013). Common mistakes in writing abstracts in English. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 93, 512–516.

- Koponen, Maarit (2016). Is machine translation post-editing worth the effort? A survey of research into post-editing and effort. *The Journal of Specialised Translation*, 25, 131–148.
- Mönttinen, Anni (2019). *Non-professional translation in an academic setting*. Master's paper, Itä-Suomen yliopisto.
- Sükan, Serdar; Behbood, Mohammadzadeh (2022). Challenges of writing theses and dissertations in an EFL context: genre and move analysis of abstracts written by Turkish MA and ph.D. Students. *Frontiers in Psychology* 13, 925420.
- Putri, Fanny; Hermawan, Budi; Muniroh, Rd. Dian (2021). Rhetorical move analysis in students' abstracts across degrees. *Thirteenth Conference on Applied Linguistics (CONAPLIN 2020)*. Atlantis Press, 162–167.
- Swales, John; Feak, Christine (2009). *Abstracts and the Writing of Abstracts*. The University of Michigan Press.
- Swales, John (1990). *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- RTU Liepāja 2024 – Studiju darbu rakstīšana un noformēšana. RTU Liepāja. Pieejams: <https://www.rtu.lv/lv/liepaja/studijas-liepaja/studiju-darbu-rakstisana-un-noformesana>
- Yamada, Masaru (2019). Language learners and non-professional translators as users. *The Routledge handbook of translation and technology*. Routledge, 183–200.

ANĢĻU VALODAS ANOTĀCIJU KVALITĀTE RTU BAKALaura DARBOS: KVALITĀTĪVA KOPEJO KLŪDU ANALĪZE

Kopsavilkums

Raksta mērķis ir gūt ieskatu RTU studentu bakalaura darbu anotāciju angļu valodas versijas kvalitātē. Anotācijas, kas tika analizētas šajā rakstā, tapušas laika posmā no 2023. līdz 2024. gadam. Katram studentam ir jāiesniedz sava darba anotācija gan angļu, gan latviešu valodā, un anotācijām jābūt vienādām. No pētījuma korpusa, kas sastāv no vairāk nekā 1000 anotācijām, tika nejauši atlasītas 100 anotācijas gan latviešu, gan angļu valodā, lai veiktu kvalitatīvu analīzi par izmantoto angļu valodu. Anotācijas tika analizētas dažādos aspektos, piemēram, teksta struktūra, gramatika un interpunkcija un laiku lietojums. Iespējams, ka anotāciju angļu valodas versijas ir mašīntulkotas vai vismaz veidotas, izmantojot dažus mašīntulkošanas rīkus. Atšķirībā no gaidītā lielākajai daļai anotāciju ir šķietami pietiekami piemērots gramatikas un pieturzīmju lietojums, kas varētu būt mašīntulkošanas pozitīvais aspekts. Tā kā mašīntulkotā automātiski kopē latviešu oriģinālā izmantoto stilu un formulējumu, piemēram, nezinātnisku rakstības veidu, pārmērīgu vārdu atkārtotāšanu un nākotnes laiku izmantošanu, arī tas tiek pārņemts anotācijas angļu versijā. Lai gan vairuma angļu valodas anotāciju kvalitāte ir pieņemama, studenti gūtu labumu no norādījumiem par to, kā rediģēt mašīntulkotās anotācijas, lai uzlabotu to kvalitāti. Tas būtu vienkāršs papildinājums vadlīniju rakstīšanai, un detalizētāku norādījumu sniegšana studentiem uzlabotu viņu akadēmiskās rakstīšanas procesu.

Atslēgvārdi: anotācija, akadēmiskā rakstīšana, bakalaura darbs, angļu valoda, valodas lietojums.

Elizabete Kadakovska (Ventspils Augstskola)

VALODA ĀRSTĒ VAI MULSINA? PAR MEDIĶU VALODU UN TĀS ĪPATNĪBĀM

Kopsavilkums

Efektīva mediķu profesionālā komunikācija tiek veidota, ievērojot līdzsvaru starp zinātnisku precizitāti, semantisku skaidrību un empātisku intonāciju. Rakstā mediķu valoda aplūkota kā neviendabīga sistēma, izceļot piecus slāņus: standartizēto terminoloģiju, saīsinājumus / abreviatūras, eponīmus, metaforas un profesionālo slengu. Teorētisko avotu un klīniskās prakses piemēru analīzē aplūkoti terminu veidošanās un lietojuma principi, to cilmes ietekme (angļu, latīņu, grieķu valoda) un biežāk sastopamās kļūdas – polisēmijas un sinonīmijas riski, saīsinājumu neskaidrība un tulkojumu nekonsekvenca. Darbā analizēta terminoloģijas un valodas konsekvences nozīme, uzsvērtā korektas un saprotamas valodas loma pacientu drošības nodrošināšanā. Terminoloģiska nenoteiktība – neprecīzi termini, neskaidri akronīmi vai metaforas ar negatīvu nozīmi – var mazināt pacienta uzticēšanos, izpratni un līdzestību ārstēšanai. Rakstā piedāvāti praktiski risinājumi valodas lietojuma pilnveidei: glosāriju izstrāde (profesionālajā vidē lietoto terminu saraksti ar skaidrojumiem), akronīmu konsekventas lietošanas principi, apzināta metaforu izvēle, eponīmu aizstāšana ar saprotamiem nosaukumiem un dokumentācijas valodas standartizācija. Secinājumu daļā uzsvērts, ka mērķtiecīga terminoloģijas pārvaldība un skaidra, cieņpilna valoda uzlabo profesionālo saskarsmi un pacientu drošību veselības aprūpē.

Atslēgvārdi: medicīnas terminoloģija, saīsinājumi, eponīmi, metaforas, medicīnas slengs, veselības komunikācija.

Ievads

Medicīna (latīņu *medicina* ‘ārstēšana’, ‘dziedināšana’) ir zinātnisku atziņu, pētījumu un zināšanu kopums, kā arī praktisku darbību sistēma, kas vērsta uz cilvēka veselības saglabāšanu un uzlabošanu. Tā pēta cilvēka ķermeni, tā uzbūvi, funkcijas, slimības un to ārstēšanas iespējas. (Scarborough, Todd 2025)

Veselības komunikācija, kā norāda Pagano (Pagano 2016), ir jebkura informācijas apmaiņa – verbāla (mutiska, rakstiska), neverbāla, kas saistīta ar indivīda vai sabiedrības veselību dažādos kontekstos: klīniskā, pedagoģiskā, politiskā, profesionālā, institucionālā, ekonomiskā, komerciālā vai juridiskā. Efektīva veselības komunikācija starp pacientu un veselības aprūpes speciālistu ir būtisks kvalitatīvas aprūpes, ārstēšanas atbilstības un pacientu apmierinātības priekšnoteikums (Cordella 2004; McCabe, Healey 2018). Savukārt nepietiekama vai neveiksmīga komunikācija var izraisīt informācijas neprecizitāti, savstarpēju neuzticēšanos un negatīvus ārstēšanas iznākumus (McCabe, Healey 2018; Müller et al. 2018). Tā kā mūsdienu medicīnas valoda būtiski atšķiras no ikdienas saziņas

valodas, šīs atšķirības var veicināt pārpratumus un kavēt efektīvu informācijas apmaiņu starp ārstu un pacientu. Secināts, ka pacientu ierobežotā valodas prasme var radīt trauksmi un diskomfortu, meklējot vai sniedzot ar veselību saistītu informāciju, un veicināt izvairīšanos no komunikācijas (Zhao et al. 2019). Ja pacientu un medicīnas personāla lingvistiskā pieredze atšķiras, palielinās komunikācijas kļūdu risks.

Ārstēšanas rezultātus lielā mērā ietekmē pacienta izpratne par diagnozi, terapijas iespējām un mediķu norādījumiem. Savukārt medicīnas valodas sarežģītība un terminoloģijas nekonsekvence var mazināt uzticēšanos, radīt neskaidrības vai kavēt efektīvu sadarbību starp veselības aprūpes speciālistiem. Turpretī precīza, vienkārši saprotama un cieņpilna komunikācija veicina uzticību ārstam un kolēģiem, sekmē ārstēšanās un sadarbības procesus un palīdz pacientam justies drošībā.

Mūsdienu veselības aprūpē arvien biežāk tiek aktualizēta iekļaujošas un vienkāršotas valodas lietošana, kas palīdz nodrošināt saprotamāku un empātiskāku komunikāciju ar dažādām pacientu grupām. Tomēr Latvijā medicīnas jomā minētā problemātika līdz šim nav sistemātiski pētīta, kas norāda uz turpmākas izpētes nepieciešamību.

Šis raksts pievēršas esošajai situācijai mediķu profesionālajā komunikācijā, analizējot valodas un terminoloģijas lietojuma īpatnības, to ietekmi uz savstarpējo sapratni un pacientu uzticēšanos. Tādējādi jautājums par mediķu valodas kvalitāti nav tikai stilistikas vai terminoloģijas jautājums – tas ir nozīmīgs profesionālās ētikas un veselības aprūpes efektivitātes aspekts.

Mediķu valoda jeb ārstniecības personu profesionālās saziņas veids ietver specializētu vārdu krājumu, ko veselības aprūpes speciālisti izmanto, lai sazinātos savā starpā, ar pacientiem un sabiedrību. Tā aptver terminus, kas attiecas uz cilvēka ķermeni, tā funkcijām, slimībām un ārstēšanu, kā arī uz procedūrām, medicīniskajām iekārtām un farmakoloģiskajiem preparātiem (Džuganová 2019).

Lai precīzāk raksturotu mediķu valodu, jāaplūko konkrēti tās izpausmes veidi, kas dominē medicīnas vidē. Tie atspoguļo ne tikai profesionālo komunikāciju, bet arī mediķu ikdienas praksi, attieksmi un vidi, kurā šī valoda tiek lietota. Turpmāk sniegts īss pārskats par svarīgākajām mediķu valodas iezīmēm, akcentējot to lomu, funkciju un ietekmi uz komunikācijas kvalitāti.

1. **Medicīnas terminoloģija** – kodificētu terminu kopums, ko lieto dokumentācijā, diagnostikā un ārstēšanā.
2. **Medicīnā lietojamie saīsinājumi un abreviatūras** – plaši izplatīts valodas slānis, kas paātrina komunikāciju, bet reizēm kļūst nesaprotams ārpus profesionālās vides.
3. **Medicīnā lietotie eponīmt termini** – ar personvārdiem saistīti termini, kas iemieso medicīnas vēsturi un tradīciju, taču ne vienmēr ir semantiski caurspīdīgi.
4. **Medicīnā lietotās metaforas** – tēlaini valodas paņēmieni, kas sarežģītus medicīniskus procesus padara saprotamākus un emocionāli tuvākus, vienlaikus ietekmējot profesionālās domāšanas un komunikācijas veidu.

5. **Medicīnas slengs** – neformāla, bieži vien slēgtā lokā izmantota profesionālā saziņas forma, kam piemīt gan praktiski, gan emocionāli aspekti.

Apskatot šīs piecas sadaļas, iespējams izprast, kā mediķu valoda funkcionē praksē, kāpēc tā dažkārt šķiet nesaprotama pacientiem un kādas ir tās pilnveidošanas iespējas. Valoda medicīnā nav tikai informācijas līdzeklis – tā ir daļa no ārstniecības procesa, kura kvalitāte ietekmē gan profesionālo saskarsmi, gan pacienta izjūtas, gan ārstniecības iestādes kopējo tēlu. Medicīnas valoda reizēm dziedina, reizēm mulšina – tā var kļūt gan par tiltu starp ārstu un pacientu, gan par sienu, kas tos šķir. Vai medicīnas valoda dziedina – vai mulšina? Rakstā tiek analizēta medicīnā lietotās valodas daudzslāņainība, meklējot atbildes uz jautājumiem par tās nozīmi un ietekmi profesionālajā komunikācijā.

Medicīnas terminoloģija

„Tēzaurā” (www.tezaurs.lv) vārdam *termins* dots skaidrojums: „vārds vai vārdu savienojums, kas apzīmē noteiktu jēdzienu (piem., kādā zinātnes, tehnikas, mākslas nozarē) un kam ir specializēta nozīme, lietošanas joma”. „Nacionālajā enciklopēdijā” (www.enciklopedija.lv) pieejams skaidrojums: „specializētu jēdzienu valodisks apzīmējums – vārds vai vārdkopa, kas izsaka kādā nozarē lietotu jēdzienu”. Valodnieks un ārsts Māris Baltiņš uzskata, ka nozīme ‘jēdziens, termins’ piemērojama vārdam, kurš atbilst vairākiem Starptautiskās standartizācijas organizācijas (ISO) definētajiem kritērijiem – caurredzamība, konsekvence, atbilstīgums, valodiska ekonomija, atvasināmība, valodisks pareizums. Tas tādēļ, ka katra no šīm prasībām iezīmē svarīgu, terminu raksturojošu īpašību. (Baltiņš 2013)

Gan Valentīna Skujiņa darbā „Latviešu terminoloģijas izstrādes principi”, gan Alīse Laua grāmatā „Latviešu leksikoloģija” norāda, ka no gramatikas viedokļa daudzi termini ir vārdu savienojumi (Laua 1969; Skujiņa 2002). Šī iemesla dēļ pamatterminam (jēdziens, uz kura bāzes tiek veidoti citi ar tā nozīmi saistīti termini) ir jābūt pielāgojamam un sastatāmam ar citiem terminiem. Šī atvasināmība ir būtiska, jo nodrošina iespēju veidot skaidrus un nepārprotamus apakšjēdzienus konkrētu apakšnozaru terminoloģijā, pamatterminam pievienojot nepieciešamo precizējošo informāciju.

Grāmatā „Terminology: Theory, methods and applications” (1999) M. T. Kabrē (*M. T. Cabré*) raksta: „Vārds ir vienība, ko raksturo sistemātisks lingvistisko īpašību kopums, un tam piemīt īpašība saistīties ar kādu realitātē esošu elementu, termins ir valodas vienība, kura, neskatoties uz tai piemītošajām līdzīgajām lingvistiskajām īpašībām, tiek izmantota tikai konkrētā jomā.” (Cabré 1999)

Tiek uzskatīts, ka medicīnas terminoloģijā ir vairāk nekā 250 tūkstošu vienību (Kucharz 2015). Antīkajā pasaulē medicīnas terminoloģija sākotnēji attīstījās grieķu, pēc tam arī latīņu valodā. Jaunākajos laikos politiskie un ekonomiskie procesi radījuši vidi, kas veicina terminu veidošanos nacionālajās valodās, tātad – arī latviešu valodā. Kā Valsts valodas komisijas izdotajā rakstu krājumā „Latviešu valoda 15 neatkarības gados” raksta M. Baltiņš: „[...] no

19. gadsimta vidus līdz 1918. gadam [...] Būtiskāki sasniegumi terminoloģijas izstrādē bija iespējami tikai dažās nozarēs (tiesībās, reliģiskajā dzīvē, botānikā, dažās medicīnas un dabaszinātņu nozarēs u. c.), kurās pietiekami regulāri tika publicēta populārzinātniska vai enciklopēdiska rakstura literatūra latviešu valodā vai arī izdoti plaši vispārīgi darbi, kuros bija nepieciešams vienots skats uz terminu sistēmas lietojumu. Tādēļ sistemātiska terminrade bija iespējama tikai dažās nozarēs, turklāt lielākoties tas nebija saskaņots vairāku speciālistu viedoklis, bet gan vienas personas redzējums. [...] Lai novērstu [...] nekonsekvenci, dažas entuziastu grupas savu biedrību sēdēs līdztekus citiem profesionālajiem jautājumiem laiku pa laikam apsprieda arī nozares terminus. Tā piemēram, 1902. gadā dibinātās Latviešu ārstu biedrības sēdēs pirms Pirmā pasaules kara itin regulāri notika terminoloģijas diskusijas Kārļa Kasparsona vadībā.” (Baltiņš 2007: 401)

20. gadsimtā sākās un 21. gadsimtā turpinās eksponenciāla medicīniskās terminoloģijas izaugsme, ko veicināja un veicina inovācijas tehnoloģijās, ģenētikā un farmācijā. „Terminoloģijas izstrādes process pēdējos gados atkārtoti nokļuvis sabiedrības uzmanības degpunktā, jo vajadzība pēc jauniem un precīziem citvalodu terminu ekvivalentiem ir lielāka nekā jebkad latviešu valodas vēsturē [...]” (Baltiņš 2007) Tādi termini kā *magnētiskā rezonanse (MR)*, *genomika* un *imūnterapija* ilustrē medicīnas valodas dinamisko raksturu, pielāgojoties veselības aprūpes zinātnes straujajai attīstībai.

Medicīnas terminoloģija ir veselības aprūpes profesionālās valodas pamats – tā nodrošina precīzu, viennozīmīgu un efektīvu komunikāciju starp ārstiem, māsām, farmaceitiem un citiem veselības aprūpē iesaistītajiem speciālistiem. Terminoloģija veido strukturētu un standartizētu sistēmu, kurā katrs termins apzīmē konkrētu anatomisku struktūru, fizioloģisku procesu, patoloģisku stāvokli, diagnostikas vai ārstēšanas metodi. Tā ir cieši saistīta ar klasiskajām valodām (latīņu, grieķu), tā nodrošinot terminoloģijas profesionālu atpazīstamību starptautiskā mērogā (Kucharz 2015).

Medicīniskā terminoloģija tiek izmantota ne tikai komunikācijai starp profesionāļiem, bet arī kā pamats dokumentācijai (epikrīzes, izraksti, konsīliju protokoli), izglītībai (studiju materiāli, grāmatas, lekcijas), kā arī tiesiskajai un zinātniskajai precizitātei veselības aprūpē. Terminoloģijas precizitāte ir būtiska diagnostikas kvalitātei un ārstēšanas izvēlei, tāpēc tās normēšana un standartizācija ir cieši saistīta ar medicīnas kvalitātes kontroli.

„LU Akadēmiskais apgāds” 2024. gadā izdeva nozīmīgu terminoloģijas problēmām veltītu grāmatu „Terminoloģija: teorija, vēsture, prakse”, kuras sastādītājs un zinātniskais redaktors ir M. Baltiņš (Baltiņš 2024). Tās 3. nodaļā „Nozaru terminoloģija agrāk un tagad” apskatīta terminoloģija ekonomikas un finanšu, būvniecības un arhitektūras jomā, botānikas nozarē, kā arī analizēta latviešu valodniecības un literatūrzinātnes terminoloģijas attīstība, tomēr medicīnas terminoloģija kā atsevišķa sadaļa nav sastopama. Tas apliecina, ka medicīnas terminoloģija līdz šim palikusi ārpus plašākiem latviešu terminoloģijas pētījumiem, lai gan tās sistēmas konsekvence un attīstība ir nozīmīga gan

profesionālajā komunikācijā, gan sabiedrības informētības un izpratnes veidošanā.

Medicīnas terminu komponenti bieži atvasināti no grieķu un latīņu valodas. Piemēram, vārds *kardioloģija* apvieno *kardio-* (sirds) un *-loģija* (pētniecība). Šo komponentu izpratne ir būtiska, lai atšifrētu sarežģīto medicīnisko vārdu krājumu. Balstoties terminu izcelsmē, var runāt par 3 biežākajiem variantiem (Ernstmeyer, Christman 2024):

- 1) latīņu vai grieķu valodas cilme (piemēram, *hepatīts*: iespējams saprast, analizējot vārdu daļas),
- 2) nav latīņu vai grieķu valodas cilmes (visbiežāk eponīmi, piemēram, *parkinsonisms* – pēc pirmā aprakstītā gadījuma),
- 3) termini, kas šķiet veidoti no vārdu daļām, bet tomēr ir sarežģīti skaidrojami (*AIDS* – *acquired immunodeficiency syndrome*, no pirmajiem vārdu burtiem).

Kā medicīnas valodas spilgtu piemēru var analizēt medicīnas terminoloģijā garāko zināmo jēdzienu *pneumonoultramicroscopicsilicovolcanoconiosis* – plaušu slimība, ko izraisa ļoti smalku pelnu un smilšu putekļu ieelpošana. Lai to saprastu arī medicīnas nozares speciālists, jāskata vārda sastāvdaļas:

- *pneumono* – grieķu πνεύμων ‘plaušas’;
- *ultra* – latīņu valodas izcelsmes priedēklis ‘aiz’ vai ‘tālā pusē’, apzīmē kaut ko, kas atrodas ārpus ierastajām robežām vai tiek samazināts līdz galējai pakāpei;
- *microscopic* (grieķu izcelsmes saliktenis) – ‘redzams tikai ar mikroskopu’ (*mikros* (μικρός) ‘mazs’, *skopein* (σκοπεῖν) ‘skatīties’);
- *silico* (latīņu un grieķu cilmes vārdu savienojums) – saistība ar silīcija dioksīda putekļiem un plaušu slimībām (*silex* (minerāls), *-osis* – izskaņa, kas apzīmē stāvokli vai slimību);
- *volcano* – latīņu izcelsmes vārds, atsauc uz romiešu dievu Vulkānu, būtībā eponīms, bet angļu valodā ienācis 17. gadsimtā no itāļu valodas;
- *coniosis* – grieķu izcelsmes vārds, kas veidots no 2 daļām: *konis* (κονίς) ‘putekļi’, *-osis* – izskaņa, kas apzīmē stāvokli vai slimību.

Sadalot vārdu sastāvdaļas, atklājas daudzu terminu veidošanas princips, kombinējot vairāku valodu elementus: latīņu + grieķu + latīņu + grieķu + angļu utt. Šis ir uzskatāms piemērs tam, kā mūsdienās var izveidot terminu.

Medicīnā izmantojamie saīsinājumi un abreviatūras

Bieži vien saīsinājumi un abreviatūras tiek uztverti kā sinonīmi, taču tas ir maldīgi – to nozīmes un veidošanās principi atšķiras. Saīsinājums tiek saprasts kā saīsināta vārda vai frāzes forma, kas tiek pierakstīta dažādi (visbiežāk ar mazajiem burtiem) atbilstoši konkrētās valodas noteikumiem. Savukārt akronīms (no grieķu *ákros* – ārējs) ir vārds, kas radīts no vienas vai vairākām sākumburtu vai zilbju virknes un parasti tiek rakstīts ar lielajiem burtiem. Tā kā šiem jēdzieniem vārdnīcās tiek piešķirtas atšķirīgas nozīmes un tiem ir atsevišķi šķirķļi, ir pamatoti uzskatīt, ka tie veido divas dažādas saīsināto formu grupas, kurām piemērojami

atšķirīgi gramatiskie noteikumi, ko nevajadzētu sajaukt (Kasprowicz 2010). Atsaucoties uz www.tezaurs.lv skaidrojumu, saīsinājums ir „vārds, burtu savienojums u. tml., kas veidots, samazinot skaņu (burtu) skaitu vārdā, vārdu savienojumā, arī abreviatūra”, bet abreviatūra tiek skaidrota kā „saīsinājums, ko veido no saīsinātām vārdu savienojuma sastāvdaļām”. „Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca” saīsinājumu definē kā burtu, burtkopu vai vārddāļu, ko dažkārt, kopā ar citām rakstzīmēm, izmanto pilna vārda vai vārdu savienojuma saīsinātai apzīmēšanai. Savukārt abreviatūra tiek darināta no vārdu savienojuma vai salikteņa sastāvdaļu sākumburtiem (piemēram, *PVO – Pasaules Veselības organizācija*) vai sākumdaļām (piemēram, *medmāsa*).

Medicīnas tekstos saīsinājumus mēdz iedalīt abreviatūrās un akronīmos. Abreviatūras veidojas no nozīmīgo jēdzienu sākuma burtiem, piemēram, AKTH – **adrenokortikotropais hormons** (hormons, ko izdala hipofīze virsnieru aktivācijai), tos izrunā pa burtiem, bet akronīmi ir saīsinājumi, kurus uztver kā leksisku vienību. Akronīmus veido no dažādām burtu kombinācijām (no pirmajiem burtiem, no vairākiem burtiem un pēdējā burta), piemēram, *UCI – urīnceļu infekcija*, daži no akronīmiem ir tik ļoti pierasti, ka mēs neapzināmies, ka tie ir akronīmi (piemēram, *lāzers (light amplification by stimulated emission of radiation – gaismas pastiprināšana, izmantojot inducēto starojumu)*).

Medicīnas literatūrā un valodā lietotos saīsinājumus var iedalīt šādās grupās (Kuzmina et al. 2015):

- 1) burtu saīsinājumi, piemēram, *ACM* (vidējā smadzeņu artērija – *arteria cerebri media*), *MI* (*miokarda infarkts*);
- 2) zilbju saīsinājumi, piemēram, *NAPA* (*N-acetilparaaminofenols*);
- 3) saīsināti vārdi, piemēram, *mts* (*metastāzes*);
- 4) burta (vai zilbes) + vārda kombinācijas, piemēram, *MUGA scan* (sirds radionuklīdā izmeklēšana ar vairāku detektoru pielietojumu – *MUltiGAted radionuclide scan*);
- 5) burtu un ciparu (alfa–numeriskie) saīsinājumi, piemēram, *T4* (*tiroksīns*).

Saīsinājumu biežo lietojumu nosaka laika ekonomija situācijās, kas saistītas ar neatliekamo palīdzību vai katastrofu medicīnu (zināmā mērā – mediķu slenga daļa, kas ļauj speciālistiem „kodēt” izteikumu patieso nozīmi, padarot saturu pacientam nesaprotamu, kas dažkārt ieteicams arī ētisku apsvērumu dēļ).

Eponīmi medicīnas valodā

Eponīmu pētīšana ir viens no onomastikas atzariem (onomastika pēta īpašvārdus, bet eponīmika pēta no īpašvārdiem radušās leksiskās vienības; Bankava 2011). Baiba Bankava vairākās vārdnīcās pieejamās eponīma definīcijas skaidro 3 variantos:

- a) „persona, kuras vārdā kaut kas ir nosaukts”;
- b) „no īpašvārda veidota leksiska vienība”;
- c) eponīms (medicīnā) ir īpašvārda derivāts, ar kuru apzīmē slimības, simptomus, zāles u. c. (Bankava 2011).

Īpašvārdu grupas, kuras izmanto eponīmu darināšanā (Bankava 2011), ir:

- antroponīmi (cilvēka vārds vai uzvārds, iesauka, pseidonīms u. c.);
- toponīmi (vietvārdi);
- etnonīmi (nosauc ciltis vai cilšu apvienības, tautības, tautas, nācijas);
- ergonīmi (uzņēmumu nosaukumi vai zīmoli).

Eponīmi medicīnas tekstos ir izveidojušies kā tradīcija jau kopš 19. gadsimta, kad galvenās valodas zinātnē bija angļu, franču un vācu. Process un iemesli, kādēļ kāds ārsts vai pētnieks tiek godināts, nosaucot atklājumu viņa vārdā, nav stingri noteikti, ne vienmēr kāda parādība tiek nosaukta tās personas vārdā, kura pirmā to atklājusi. Eponīma rašanos var motivēt personas reputācija, prestižs, novērojumu precizitāte vai publikācijā iekļautā informācija, vai parādības otrreizēja atklāšana (Ferguson, Thomas 2014).

Medicīnas eponīmi parasti tiek iekļauti medicīnas vārdnīcās kopā ar citiem terminiem, bet vairākās valodās pastāv arī atsevišķas eponīmu vārdnīcas. Van Hofš (Van Hoof 1986, sk. Bankava 2011a) angļu un franču valodas eponīmus klasificē 2 grupās: pilnīgi semantiski banalizētajos eponīmos, kā arī eponīmos, kuros viens no elementiem ir īpašvārds.

Medicīnā eponīmi, kas kļuvuši par patstāvīgiem vārdiem, ir, piemēram, *pasterizācija*, kas radies no Luija Pastēra uzvārda, bet, lasot vārdus *pasterizēts piens*, parasti to neuztveram kā uzvārdu un nedomājam par L. Pastēra eksperimentiem. Sarunvalodā bieži lietots jēdziens *haimorīts*, kas radies no jēdziena „Haimora dobums” (1651. gadā Nataniels Haimors (*Nathaniel Highmore*) aprakstīja strutainu augšžokļa dobuma iekaisumu, sk. Myerson 1932).

Eponīmi medicīnā lietoti, lai apzīmētu slimības, simptomus, pazīmes, ķirurģiskas procedūras un instrumentus, kā arī klīniskos un laboratoriskos testus, reaģentus un anatomiskas vai patoloģiskas struktūras, eponīmi var būt (kā iepriekš minēts) „persona, kuras vārdā kaut kas ir nosaukts” (Bankava 2011), tomēr tas var būt ne tikai ārsta, kurš pirmais aprakstījis gadījumu, uzvārds, piemēram, Hodžkina limfoma (sers Tomass Hodžkins (*Thomas Hodgkin*) 1832. gadā pirmais aprakstīja šādas slimības gadījumu), bet arī pacienta uzvārds (piemēram, hemofilija B dažkārt tiek saukta par Ziemassvētku saslimšanu (www.hemofilija.lv; angļiski *Christmas disease*), tomēr šis nosaukums nenozīmē svētkus, bet gan uzvārdu Stīvens Kristmass (angļiski – *Stephen Christmas*; Giarande 2005).

Medicīnā lietotās metaforas

Saskaņā ar www.tezaurs.lv pieejamo skaidrojumu, metafora ir „nozīmes pārnēsums, kas izriet no nojēguma par priekšmetu vai parādību līdzību; vārds vai vārdu savienojums, kam ir šāds nozīmes pārnēsums”, bet Nacionālajā enciklopēdijā (www.enciklopedija.lv) – „trops (mākslinieciskās izteiksmes līdzeklis), kas veidojas vārda nozīmes pārnēsumā, balstītā uz līdzību starp divām savā starpā atšķirīgām lietām vai parādībām.” Metafora ir izteiksmes līdzeklis, kas balstās uz līdzības principu – tā palīdz aprakstīt vienu jēdzienu ar cita jēdziena palīdzību.

Latvijā, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes klasiskās filoloģijas un antropoloģijas studiju nodaļā, par metaforām medicīnā maģistra

darbu „Metafora sengrieķu medicīnas tekstos: Galēns” 2012. gadā aizstāvējusi Ieva Fībiga. Nodaļā par metaforām citēts Aristoteļa sniegtais definējums: „Metafora ir vārda nozīmes pārnese no sugas uz pasugu, no pasugas uz sugu, no pasugas uz pasugu vai arī uz līdzības pamata” (Aristotelis 2008, sk. Fībiga 2012: 7). I. Fībiga precizē: „Pēc apjoma metaforas var iekļauties atsevišķos vārdos un var aptvert plašu tekstu. Tātad metafora ir vārda, darbības vai aprakstoša termina pārnese uz objekta atšķirīgu, bet līdzīgu jeb analogu formu, kas ir atbilstoši piemērota.” (OCCL 1962, 2008, sk. Fībiga 2012: 11). I. Fībiga apraksta arī metaforas funkcijas valodā, norādot „četrus galvenos veidus:

- 1) nosaucējfunkcija jeb nominatīvā funkcija izmanto valodā esošus vārdus jaunu reāliju nosaukšanai; sākotnēji jaunais jēdziens apziņā ir tēlainis, jo rada asociācijas ar pamatnozīmi, taču laika gaitā tēlainība zūd;
- 2) izziņas funkcija jeb kognitīvā funkcija spēj konkretizēt abstrakto; abstraktais nav tieši novērojams, bet ir izsecināms; konkrēts ir tas, ko var uztvert ar maņu orgāniem; šajā gadījumā metafora pagarina intelekta loku, jo prāts darbojas kā mehānisms;
- 3) raksturojošā funkcija izpaužas tā, ka metafora izgaismo vienus parādības aspektus, bet apēno citus;
- 4) ietekmējošā funkcija liek par lietām domāt noteiktā virzienā, metaforas var mainīt uzskatus, piemēram, tas redzams tādās metaforās kā *politika ir virtuve* vai *valsts ir kuģis*.” (Fībiga 2012: 12)

I. Fībiga citē Stīvenu G. Derienu (*Steven G. Darian*), kurš grāmatā „Izprotot zinātnes valodu” (*Understanding the Language of Science*) uzsver: „Kopumā tēlaina valoda palīdz lasītājam atcerēties lietas, radot reālāku tēlu; idejas, kas asociētas ar piecām cilvēkam piemītošajām sajūtām, īpaši redzi, daudz labāk paliek atmiņā.” (Dariens 2003, sk. Fībiga 2012: 14). I. Fībiga savā darbā atsaucas arī uz Sūzenas Sontāgas (*Susan Sontag*) grāmatu „Slimība kā metafora” (*Illness as Metaphor*), kurā autore kritiski vērtē metaforisku domāšanu par slimībām. S. Sontāga uzsver, ka metaforas, kas slimību padara par morāles vai rakstura vājuma simbolu, stigmatizē pacientu un traucē objektīvu attieksmi pret slimības realitāti (Sontāga 1978, sk. Fībiga 2012: 14–15). Šis skatījums papildina izpratni par metaforu divējādo dabu – tās vienlaikus spēj palīdzēt saprast un strukturēt sarežģītus jēdzienus, bet var radīt arī emocionālu slogu un maldinošas asociācijas.

Atšķirībā no I. Fībigas pētījuma, kas veltīts sengrieķu medicīnas tekstu analīzei, šajā rakstā uzmanība pievērsta mūsdienu medicīnas valodai un terminoloģijai, īpaši tam, kā metaforas ietekmē profesionālo komunikāciju un sabiedrības izpratni par veselību un slimību.

Metaforas palīdz mediķiem izskaidrot sarežģītus, abstraktus vai neuztveramus procesus, padarot tos vizuāli saprotamākus un tuvākus cilvēku pieredzei. Medicīniskās metaforas bieži tiek lietotas, lai aprakstītu slimības dinamiku, ārstēšanas procesu vai organisma funkcijas. Metaforas palīdz veidot izpratni, bet tās vienlaikus arī veido attieksmi – pret slimību, pacientu un ārstēšanu. Piemēram, runājot par imūnsistēmu kā armiju, tiek lietoti jēdzieni *aizsardzība*, *iebrukums*, *cīņa*, kas ietekmē gan ārstu, gan pacienta uztveri par

slimības būtību. Šādas metaforas veido kognitīvu ietvaru, caur kuru slimība tiek interpretēta – tās var gan iedrošināt, gan radīt bailes. Izplatīti metaforu piemēri medicīnā: *Cīnīties ar vēzi* – pacienta loma tiek pozicionēta kā kareivja loma, kas var būt motivējoši, bet arī radīt vainas izjūtu, ja *cīņa* tiek *zaudēta* (Sontag 1978; Sontag 1989); *Vīruss uzbrūk organismam* – tiek izcelta agresija un ārējie draudi.

Lai gan metaforas var būt noderīgas pacientu izglītošanā un emocionālā atbalsta sniegšanā, tās var radīt arī pārpratumus. Agresīvas vai negatīvas metaforas (piemēram, *organisms nespēj sevi aizstāvēt*) var izraisīt nedrošības sajūtu, vainas apziņu, pasivitāti. Tādēļ mediķiem svarīgi apzināties, kādas metaforas viņi lieto un kādu emocionālo reakciju tās var izraisīt pacientā. Nepieciešama kritiska pieeja – izvēlēties metaforas, kas iedrošina, izglīto un nerada psiholoģisku spiedienu (Semino et al. 2018).

Medicīnas slengs

Kā norāda Vineta Ernstsone (2013), latviešu valodniecībā jēdziena *slengs* pirmā nopietnā analīze veikta 20. gadsimta 70. gadu vidū, kad šis termins pirmo reizi izmantots latviešu valodas leksikas pētījumos – galvenokārt Ojāra Buša publikācijās (Bušs 1979, 2006, 2008; sk. Ernstsone 2013: 285). O. Bušs slengam piedēvē leksiku un frazeoloģiskus izteicienus, kas neatbilst literārās valodas kodificētajai normai, ko akceptējis valodas lietotāju vairākums. Šo vienību lietojumu raksturo salīdzinoši zems sociālais prestižs, noteikta emocionāla nokrāsa (odiozuma pakāpe) un fakts, ka to izplatībai teritoriālie ierobežojumi nav būtiski (Bušs 1979, 2006, 2008; sk. Ernstsone 2013: 285). Akadēmiskajā terminu datubāzē jēdziens *slengs* skaidrots kā „subliterārā leksika un citu subliterāro valodas izteiksmes līdzekļu kopums, ko galvenokārt izmanto neformālā mutvārdu saziņā” (sk. *AkadTerm*).

Katram profesionālam kolektīvam ar laiku veidojas sava iekšējā valoda – neformāla, emocionāli piesātināta, bieži vien ātra un kodolīga. Medicīnas slengs jeb profesionālais žargons, jeb profesionālismi ir būtiska mediķu saziņas daļa, kas palīdz īsāk, asprātīgāk vai emocionāli izteikt sarežģītas situācijas, īpaši straujā, spriedzes pilnā darba ritmā.

Akadēmiskajā terminu datubāzē jēdziens *profesionālisms* skaidrots kā „vārds, vārdkopa vai frazeoloģisms, ko lieto vienas profesijas vai specialitātes pārstāvji, bet kas nav oficiāli pieņemts termina statusā” (*akadterm.lv*). Profesionālismus dažreiz ir diezgan grūti norobežot no terminoloģismiem. Atšķirība ir tā, ka termini ir saistīti ar zinātņi, profesionālismi – ar darbu dažādās ražošanas nozarēs. Termins ir oficiāli pieņemts, ar literāru normu nostiprināts noteikta jēdziena apzīmējums kādā zinātnes, tautsaimniecības vai tehnikas nozarē, bet profesionālisms ir neoficiāls apzīmējums – vārds, ko lieto vienas profesijas vai specialitātes pārstāvji mutvārdu runā un kas nav uzskatāms par zinātniska jēdziena apzīmējumu. Profesionālais žargons pastāv ārpus oficiālajiem valodas standartiem un nereti atrodas profesionālās ētikas un lietišķās komunikācijas robežlīnijā.

Parasti galveno speciālās leksikas daļu veido terminoloģismi, tomēr ir atsevišķas nozares, kurās pārsvarā ir profesionālismi. Medicīnas slengs saskaņā ar Kumba (Coombs 1993) pētījumu primāri funkcionē mediķu savstarpējā neformālajā saziņā – kolēģu starpā, ārpus dokumentiem un pacienta klātbūtnes. Tam ir vairākas funkcijas:

- 1) komunikācijas efektivitāte – piemēram, aprakstīt pacienta stāvokli īsākā un tēlainākā formā;
- 2) psiholoģiska distancēšanās – palīdz pasargāt sevi no pārmērīgas emocionālas iesaistes, jo īpaši traģiskos vai sarežģītos gadījumos
- 3) grupas identitātes stiprināšana – slengs kalpo kā iekšējs kods, kas stiprina „savējo” sajūtu starp kolēģiem;
- 4) humora izpausme – īpaši stresa situācijās humors var būt izdzīvošanas mehānisms.

Daļa profesionālā slenga veidojas, izmantojot saīsinājumus, nozīmes pārnesumus vai tēlainas izteiksmes principus, piemēram, *lidotājs* – apzīmējums cilvēkam, kas nokritis no augstuma.

Lai gan medicīnas slengs var būt praktisks un pat emocionāli atbalstošs kolēģiem, tas var kļūt arī problemātisks (Watson 2011), īpaši tad, ja tiek lietots pacienta klātbūtnē vai dokumentācijā, izsaka necieņu, stigmatizē pacientu vai parāda sarkastisku attieksmi, kā arī nokļūst ārpus mediķu loka, graujot profesijas tēlu sabiedrības acīs.

Medicīnas slengs ir dabiska veselības aprūpes profesionālās vides sastāvdaļa, kas atspoguļo gan darba specifiku, gan cilvēka vēlmi emocionāli pielāgoties sarežģītām situācijām. Tomēr tā lietojumam jābūt apzinātam un ētiski regulētam, lai tas nekļūtu par līdzekli pacienta dehumanizācijai vai cieņas mazināšanai. Slenga klātbūtne atklāj arī medicīnas valodas dinamiku – robežu starp profesionālo un cilvēcisko, starp efektivitāti un empātiju.

Secinājumi

Medicīnas valoda ir dinamiska – tā mainās līdzīgi tehnoloģiskajām un sociālajām pārmaiņām. Tā ir instruments, ar kura palīdzību veselības aprūpē ne tikai tiek nodota informācija, bet arī veidotas attiecības, radīta uzticēšanās un īstenota empātija. Valodas apzināta un atbildīga lietošana, tās kultūras un ētiskās dimensijas izpratne ir būtisks solis ceļā uz profesionālāku, saprotamāku un humānāku veselības aprūpi.

Medicīnas valodas galvenās iezīmes un attīstības tendences:

1. Starpdisciplināritāte – medicīnas valoda aptver zinātnes, profesionālās komunikācijas un kultūras dimensiju, nodrošina precīzu informācijas apriti starp veselības aprūpes speciālistiem un kalpo kā saziņas instruments ar pacientiem un sabiedrību.
2. Galvenie izaicinājumi mūsdienu medicīnas valodas lietojumā:
 - 2.1. valodas un kultūras barjeras – terminoloģijas sarežģītība var radīt neskaidrības pat dzimtajā valodā, bet globalizācijas apstākļos

- mediķiem aizvien biežāk jāsazinās starpkultūru vidē (Al Shamsi 2020);
- 2.2. neoloģismi un semantiskās nobīdes – jaunu terminu veidošanās un esošo nozīmju maiņa, piemēram, termins *vīruss* tiek lietots arī pārnestā nozīmē digitālajā un sociālajā vidē (Džuganová 2019);
 - 2.3. standartizācijas grūtības globālā mērogā – SNOMED iniciatīva veicina terminoloģijas vienotību, tomēr valodu un kultūras daudzveidība joprojām rada grūtības (SNOMED International 2025);
 - 2.4. tehnoloģiju ietekme – mākslīgā intelekta un dabiskās valodas apstrādes (NLP) izmantošana sniedz jaunas iespējas, taču rada arī jautājumus par uzticamību, ētiku un atbildību (Hossain et al. 2023).
3. Valodas kvalitāte un ētika tieši ietekmē ārstēšanas efektivitāti un pacienta drošības sajūtu. Sarežģīta, nekonekventa vai emocionāli nepiemērota terminoloģija var kavēt savstarpējo sapratni, mazināt uzticēšanos un ietekmēt ārstēšanās līdzestību. Savukārt skaidra, cieņpilna un empātiska valoda veicina uzticību, sadarbību un emocionālo drošību veselības aprūpē.
 4. Pētniecības nepieciešamība – iekļaujošas un vienkāršotas valodas lietojums Latvijas medicīnā un valodniecībā nav sistemātiski pētīts, nepieciešama padziļināta izpēte un metodoloģiska nostiprināšana.

Literatūra

- Al Shamsi H; Almutairi AG; Al Mashrafi S; Al Kalbani T. (2020). Implications of Language Barriers for Healthcare: A Systematic Review. *Oman Med J.* 2020 Apr 30; 35 (2): e122. doi: 10.5001/omj.2020.40. PMID: 32411417; PMCID: PMC7201401.
- Aristotelis (2008). *Poētika*. Rīga: Jānis Roze.
- Baltiņš, Māris (2007). *Latviešu valoda 15 neatkarības gados. Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences*. Red. A. Veisbergs. Rīga: Zinātne.
- Baltiņš, Māris (2013). Terminrades process un principi. *Latviešu valoda*. Red. A. Veisbergs. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 415–433.
- Baltiņš, Māris (2024). *Terminoloģija: teorija, vēsture, prakse*. Sast., zin. red. M. Baltiņš. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Bankava, Baiba (2011a). Eponīmi latviešu valodā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 6, 58–71. Rīga: Latgales druka.
- Bankava, Baiba (2011b). *Eponīmi latviešu valodā: lingvistiskais aspekts*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Bušs, Ojārs (1979). Latviešu valodas nedialektiskā neliterārā leksika jeb slengs. *LPSR ZA Vēstis*, Nr. 2, 68–77.
- Bušs, Ojārs (2006). Latviešu valodas slenga leksika teorētiskā un praktiskā leksikogrāfiskā skatījumā. *Lietuviešu un latviešu sastatāmās stilistikas jautājumi*. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla, 214–224.
- Bušs, Ojārs (2008). *No ģermānismiem līdz superlatīvam*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Cabré, Maria Teresa (1999). *Terminology: Theory, methods and applications*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamin's publishing company.
- Coombs, Robert H.; Chopra, Sangeeta; Schenk, Debra. R.; Yutan, Elaine (1993). Medical slang and its functions. *Social Science & Medicine*, 36 (8), 987–998. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(93\)90116-L](https://doi.org/10.1016/0277-9536(93)90116-L)

- Cordella, Marisa (2004). *The Dynamic Consultation: A Discourse Analytical Study of Doctor–Patient Communication*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/pbns.128>.
- Darian, S. G. (2003). *Understanding the Language of Science*. Austin: University of Texas Press.
- Džuganová, Božena (2019). Medical Language – A Unique Linguistic Phenomenon. *JAHHR*, 10 (1), 129–145. <https://doi.org/10.21860/j.10.1.7>
- Ernstmeyer, Kimberly; Christman, Elizabeth (red.) (2024). Foundational Concepts – Identifying Word Parts. *Medical Terminology* [tiešsaiste]. 2. izd. Eau Claire (WI): Chippewa Valley Technical College (Open RN). Pieejams: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK607453/> (sk. 11.08.2025.).
- Ernstson, Vineta (2013). Slengs latviešu valodā. *Latviešu valoda*. Red. A. Veisbergs. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 285–303.
- Ferguson, Robert P.; Thomas, Deborah (2014). Medical eponyms. *Journal of Community Hospital Internal Medicine Perspectives*, 4 (3), 25046. <https://doi.org/10.3402/jchimp.v4.25046>. PMID: PMC4120137. (sk. 11.08.2025.)
- Fibiga, Ieva (2012). *Metafora sengrieķu medicīnas tekstos: Galēns*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/>
- Giangrande, P. (2005). ‘Haemophilia B: Christmas disease’, *Expert Opinion on Pharmacotherapy*, 6 (9), pp. 1517–1524. doi: 10.1517/14656566.6.9.1517.
- Hodgkin, Thomas (1832). On some Morbid Appearances of the Absorbent Glands and Spleen. *Med Chir Trans*. 1832;17: 68–114. doi: 10.1177/095952873201700106. (sk. 11.08.2025.)
- Hossain, E.; Rana, R.; Higgins, N.; Soar, J.; Barua, P.D.; Pisani, A.R.; Turner, K. (2023). Natural Language Processing in Electronic Health Records in relation to healthcare decision-making: A systematic review. *Comput Biol Med*. 2023 Mar; 155:106649. doi: 10.1016/j.compbio.2023.106649. Epub 2023 Feb 10. PMID: 36805219. (sk. 11.08.2025.)
- Laua, Alīse (1969). *Latviešu leksikoloģija*. Rīga: Zvaigzne.
- Kasprowicz, Małgorzata (2010). *Handling Abbreviations and Acronyms in Medical Translation*. Retrieved November 16, 2014, <http://translationjournal.net/journal/52abbreviations.htm>
- Knapšis, Artis; Gediņš, Mārcis; Strods, Vladislavs; Ezīte, Natālija; Tretjakovs, Pēteris; Kukulis, Indulis; Krieviņš, Dainis (2012). Lumbālo simpatektomiju loma nerekonstruējamās perifēro asinsvadu okluzīvas slimības ārstēšanā – dzīves kvalitātes novērtējums. *Latvijas Universitātes Raksti. Medicīna*, 788, 7–20.
- Kucharz, Eugeniusz Józef (2015). Medical terminology: Its size and typology. *Wiad Lek*. 68 (3 pt 2): 413–416. PMID: 28501845
- Marečkova, Elena; Šimon, Frantisek; Červený, Ladislav (2002). Latin as the language of medical terminology: some remarks on its role and prospects. *Swiss Medical Weekly* 2002, 132: 581–587.
- Myerson, Mervin C. (1932). Natural orifice of the maxillary sinus: II. *Clinical Studies*. Arch Otolaryngol. 1932; 15 (5): 716–733. doi:10.1001/archotol.1932.03570030737006
- McCabe, Rose; Healey, Patrick G. T. (2018). Miscommunication in Doctor–Patient Communication. *Topics in Cognitive Science*, 10 (2), 409–424. <https://doi.org/10.1111/tops.12337>.
- Müller, Martin; Jürgen, Jonas; Redaelli, Marcu; Klingberg, Karsten; Hautz, Wolf E.; Stock, Stephanie (2018). Impact of the communication and patient hand-off tool SBAR on patient safety: A systematic review. *BMJ Open*, 8 (8), e022202. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2018-022202>
- The Oxford Companion to Classical Literature*. Harvey, P., ed. (1962). Oxford: Clarendon Press.

- Pagano, Michael (2017). *Health Communication for Health Care Professionals: An Applied Approach*. New York: Springer.
- Scarborough, Harold; Todd, John Walford (2025). *Medicine*. Encyclopaedia Britannica. Pieejams: <https://www.britannica.com/science/medicine> (sk. 11.08.2025.)
- Semino, Elena; Demjén, Zsófia; Hardie, Andrew; Payne, Sheila; Rayson, Paul (2018). *Metaphor, Cancer and the End of Life: A Corpus-Based Study*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315629834>
- SNOMED International (2025). *What is SNOMED CT*. Pieejams: <https://www.snomed.org/what-is-snomed-ct> (sk. 11.08.2025.)
- Skujiņa, Valentīna (2002). *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga: Latviešu valodas institūts.
- Sontag, Susan (1978). *Illness as Metaphor*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Sontag, Susan (1989). *AIDS and Its Metaphors*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Zhao, Yue; Segalowitz, Norman; Voloshyn, Anastasiya; Chamoux, Estelle; Ryder, Andrew G. (2019). Language Barriers to Healthcare for Linguistic Minorities: The Case of Second Language-specific Health Communication Anxiety. *Health Communication*. E-pub 2019-11-20; galīgais izdevums: 2021; 36 (3): 334–346. <https://doi.org/10.1080/10410236.2019.1692488>

DOES LANGUAGE HELP OR CONFUSE? ABOUT MEDICAL LANGUAGE AND ITS SPECIFIC CHARACTERISTICS

Summary

The article examines medical language as a multidimensional system at the intersection of science, professional communication, and culture. Drawing on theoretical sources and examples from clinical practice, it outlines five dominant layers of medical discourse – standardised terminology, abbreviations/acronyms, eponyms, metaphors, and professional slang – and analyses how they are formed and used. The study highlights typical pitfalls (polysemy, synonymy, ambiguous abbreviations, and inconsistent translations) and shows how terminological inconsistency can undermine patient understanding, trust, and adherence, thus affecting safety and clinical outcomes. Particular attention is paid to the ethical dimension of language use: clear, respectful, and empathetic communication fosters collaboration among professionals and strengthens the therapeutic relationship. Practical recommendations include developing internal glossaries, adopting explicit acronym policies (first-use expansion), choosing patient-appropriate metaphors, replacing opaque eponyms with transparent names, and standardising documentation language. The article also notes a research gap in Latvia regarding inclusive and plain-language practices in healthcare communication and argues for further, systematic investigation of these approaches.

Keywords: medical terminology, abbreviations, eponyms, metaphors, professional medical slang, health communication.

Dalia KISELIŪNAITĒ (Lietuviešu valodas institūts)

KURŠU KĀPU KURSENIĒKU TEKSTU ORTOGRĀFIJAS UN TRANSKRIPCIJAS PROBLĒMA

Kopsavilkums

Kuršu kāpu kursenieku valodai nebija rakstības. Tā bija sarunvaloda, kas veidojusies 15.–17. gadsimtā, Kurzemes izloksnēm ar senās kuršu valodas substrātu mijiedarbojoties ar jauninājumiem lietuviešu un vācu valodas ietekmē. Tā kā Prūsijas varas iestādes veica šīs etniskās mazākumtautības katehizāciju un vienlaikus īstenoja izglītošanu lietuviešu un vācu valodā, skolēni latviešu rakstību nevarēja zināt. Visi mēģinājumi dokumentēt kursenieku valodu saskaras ar jautājumu par tās rakstīšanas principiem. Līdz mūsdienām ir bijuši mēģinājumi dokumentēt šo valodu, izmantojot vācu, lietuviešu, latviešu rakstzīmes un dažādas vairāku valodu ortogrāfijas kombinācijas. 20. gadsimta otrajā pusē parādījās pirmie mēģinājumi izmantot fonētisko transkripciju. Rakstā sniegts īss pārskats par šiem mēģinājumiem, tie izvērtēti un diskusijai izvirzīti jautājumi par mūsdienīgas fonētiskās transkripcijas izmantošanu kursenieku valodas audioierakstu atšifrēšanā.

Atslēgvārdi: kursenieku valoda, kursiskās izloksnes, ortogrāfija, transkripcija, STA.

Ievads

Kuršu kāpu kursenieku valoda, neskatoties uz idiomu (valodas? dialekta? ģeolekta?) diskutēto statusu (tai nebija savas rakstības, bet lingvistiskās sistēmas ziņā tā ir atvasināta no Kurzemes dialektiem), joprojām ir latviešu dialektoloģijas objekts. Šī raksta **mērķis:** pievērst valodas speciālistu, īpaši Latvijas dialektologu, uzmanību transkripcijas izaicinājumiem, ko rada kursenieku valodas specifika, problēmām, kas saistītas ar mūsdienu latviešu dialektoloģijā lietoto transkripcijas zīmju trūkumu, kā arī rosināt diskusiju par Starptautiskās fonētiskās transkripcijas (SFA, angl. IPA) piemērošanu latviešu dialektoloģijā.

Publikācijas struktūru nosaka šādi **uzdevumi:**

- pārskatīt kursenieku valodas nozīmīgāko rakstu pieminekļu pareizrakstības principus un to piemērojamību iepriekšminētās idiomās dokumentēšanai;
- aplūkot mūsdienu Latvijas dialektologu darbos izmantotās transkripcijas piemērojamību, lai atspoguļotu pēdējo izmirušās kursenieku valodas runātāju fonētiskās iezīmes;
- apsvērt iespēju vai nepieciešamību pāriet uz starptautisko fonētisko transkripciju.

Rakstā izmantoti **publicēto avotu materiāli** no 18. gadsimta līdz mūsdienām, teicējas Hertas Deckaitas (*Herta Detzkeit*, dzimusi 1924.) manuskripta teksta fragments un audioierakstu fragmenti, kas savākti ekspedīciju laikā no 1961. līdz 2011. gadam.

Kursenieku valodas rakstu pieminekļu ortogrāfija

Kuršu kāpu kursenieku valoda ir sarunvaloda, kuras pamatā ir vairāku Kurzemes dialektu sajaukums, sava veida latviešu valodas paveids – jaundarinājums, kas veidojies 15.–17. gadsimtā, Kurzemes izloksnēm ar senās kuršu valodas substrātu mijiedarbojoties ar jauninājumiem lietuviešu un vācu valodas ietekmē. Tā kā Prūsijas varas iestādes veica šīs etniskās mazākumtautības katehizāciju un vienlaikus īstenoja izglītošanu lietuviešu un vācu valodā, skolēni latviešu rakstību nevarēja zināt. Visi mēģinājumi dokumentēt šo valodu saskaras ar jautājumu par tās rakstīšanas principiem. Diezgan detalizētu priekšstatu par kursenieku valodas vietu latviešu valodas pētījumos ir sniedzis Pēteris Vanags (sk. publikāciju Vanags 1999). Viņš pārskatījis līdz tam publicētos izdevumus, galvenokārt pievēršoties latviešu darbiem, bet nav sniedzis plašāku ieskatu ortogrāfijas jautājumā.

18. gadsimtā atsevišķus vārdus kursenieku valodā pierakstījuši jau Mateuss Pretorijs (*Matthäus Prätorius*, 1721.) un Pauls Rūigs (*Paul Ruhig*, 1747.), pēdējais raksta: ***Meiße heißt bey ihnen Brot, Ko tu gribba was macheft du? Dūdma gieb mir, Naude Geld, Manne myl Kungfin mein lieber Herr, Meitine ein Mädchen, Wefele pargájufis willkommen, Karautis ein Löffel, Kq klaujas was macheftu du? Tellis ein Ochfe*** (par to vairāk Kiseliūnaitē, Schiller 2020: 378, 379). Tātad redzam, ka tiek lietoti tajā laikā ierasti vācu

ortogrāfijas burti, atsevišķos gadījumos ievietojot pamazām izveidojušās Austrumprūsijas lietuviešu grafēmas, piemēram, *ŭ* un *q*.

Viens no pirmajiem pieminētiem ar plašāku kursenieku valodas materiālu ir Pētera Simona Pallasa 286 kursenieku valodas vārdi, kas 1787. un 1789. gadā publicēti *Linguarum totius orbis vocabularia comparative augustissimae cura collectiona*. Tas ir kirilicā publicēts krievu valodas vārdu tulkojums vairākās valodās, tostarp arī kursenieku. Pats par sevi saprotams, ka šāda rakstība nevarēja atspoguļot baltu valodu fonētiku. Taču tika atrasts arī šīs vārdnīcas materiāla rokraksts, kas glabājas Pēterburgas Zinātņu akadēmijas bibliotēkā, kurā no krievu valodas tulkoto kursenieku vārdu reģistrs rakstīts latīņu burtiem. Manuskripta sastādītājs, visticamāk, bija vietējais skolotājs, kurš prata rakstīt tā laika Austrumprūsijas lietuviešu valodā: piemēram, **Dryz** (*drīz*), **Liaudis** (*ļaudis*), **Musza** (*m uša*), **Galie** (*gaļa*) u. tml. (vairāk sk. Ivanickaja 2017a)¹.

Gandrīz simts gadus vēlāk (1879.) Georga Venkera (*Georg Wenker*) iniciētā vācu valodas atlanta materiālos (*Wenker-Materialien im Forschungszentrum Deutcher Sprachatlas in Marburg*) tika ierakstīti t. s. Venkera teikumi: 40 vācu teikumu tulkojumi kursenieku valodā, ko sastādījis Nidas skolotājs Oto Polmanis (*Otto Pohlmann*), kura informators bija vietējais zvejnieks Miķelis Peleikis (pašāk par šo kursenieku valodas pieminēti sk. Kiseliūnaite 2018; Kiseliūnaite, Schiller 2020). Arī šī avota rakstība ir pielāgota tā laika Austrumprūsijas lietuviešu rakstzīmēm, bet papildināta ar tolaik izplatītajiem atsevišķu fonēmu apzīmējumiem pēc vācu tradīcijas: *w* : *v*, *sch* : *š*, *β* : *s*, *z* : *c*, *g* : *j*, piemēram, **mazigis** (= *m ācijis*), tiek lietoti dubultlīdzskaņi, kas norāda uz patskaņa īsumu (**gribbu**) u. c. Var redzēt anketas aizpildītāja centienus atspoguļot līdzskaņu palatalizāciju, pierakstot to lietuviski (**kiaušis** akuz. 'olas') vai vāciski (**udingi** akuz. **ūdiņi**); par lietuviešu rakstību uzskatāms arī mēģinājums atspoguļot vācu valodai neraksturīgu skaņu *ž* (**dīži**). Ir arī oriģinālāki gadījumi, piemēram, mēģinājums atspoguļot garo *ī*: **czysti** (= *čīsti* 'tīri') u. tml.

¹ Diemžēl šī manuskripta publicējums žurnālā „Res Humanitariae“ ir ārkārtīgi sliktā tehniskā kvalitātē, tāpēc pagaidām šo avotu ir diezgan grūti izmantot. Tomēr raksta autorei ir pieejamas labas kvalitātes manuskripta kopijas, kas izmantotas šajā publikācijā.

Tajā pašā laikā bija vairāki mēģinājumi dokumentēt kursenieku valodu, izmantojot vācu rakstzīmes un to kombinācijas baltu skaņu pierakstīšanai: piemēram, Maksimiliana Felkeļa (*Maximilian Voelkel*) lietotā rakstība ir tuva veclatviešu tekstu (Manceļa u. c.) pareizrakstības principiem: **ahs-slehgt** : āzslēgt 'aizslēgt', **fweijoht** : zvejuot 'zvejot', **sweests** : sviests, **finnaht** : zināt u. c. (Voelkel 1879). Viņš palatālo *ļ* apzīmēja ar *l*: **plawa** : *pļava* u. c., bet citus palatālos līdzskaņus apzīmēja kombinācijās ar *j*: **kjehwe** : *ķēve*, **magjis** : *maģis* 'mazs' utt.

Apvienojot Georga Manceļa (*Georgius Mancelius*) un Augusta Bīlenšteina (*August Bielenstein*) pareizrakstības principus, daudz profesionālāk kursenieku valodas tekstus un atsevišķus piemērus pierakstīja Adalberts Becenbergers (*Adalbert Bezenberger*). Savus pareizrakstības principus viņš pamatoja studijas „Ueber die Sprache der preussischen Letten“ ievaddaļā (Bezenberger 1888: 4). A. Becenbergera rakstītie piemēri salīdzinoši labi atspoguļoja fonētiskās iezīmes: patskaņu garuma opozīciju, līdzskaņus, divskaņus. A. Becenbergers bija pirmais, kurš mēģināja aprakstīt kursenieku valodas intonācijas un tās apzīmēja: **kur tā ugne, te nās Pûkis daudz náudas** (*kur tā ugne, te nes pūķis daudz naudās*), **man tádu dischu báimi jêma** 'es tik ļoti nobijos' (Bezenberger 1888: 8, 12).

Latviešu ortogrāfijas lietojums kursenieku valodas dokumentēšanā

Arī veclatviešu rakstu ortogrāfijas lietojums ilgtermiņā nespēja apmierināt valodniecības vajadzības. Dažus gadu desmitus vēlāk Latvijā tika ieviesta latviešu valodas pareizrakstības reforma, kurā daudzi vācu rakstzīmēs balstītie pareizrakstības noteikumi tika atmesti, bet Jāņa Endzelīna izstrādātā intonāciju apzīmēšanas sistēma ļāva to attiecināt arī uz latviešu dialektiem.

20. gadsimta sākumā parādās latviešu valodnieka Jura Plāķa studija „Kursenieku valoda“ (Plāķis 1927), kurā kursenieku valodas teksti un atsevišķi piemēri rakstīti ar latviešu rakstzīmēm un izmantota J. Endzelīna izstrādātā un mūsdienās ierastā intonāciju zīmju sistēma. Lai gan tā nebija fonētiska transkripcija un šāds pieraksts neatspoguļoja visas izrunas

nianses, tomēr piemērus varēja lasīt līdzīgi izrunai, par ko liecina vēlāk veiktie audioieraksti.

Savā pētījumā J. Plāķis uzsver diezgan konsekventu vārda gala zilbju redukciju, taču viņa pierakstītajos piemēros gandrīz visas locījumu formas ir ar pilnām galotnēm: *Mēs ar tuo visu ūdini izgājam pi malas <...> Un ta viņi turija īrti pi malas ar visu ūdini <...> Tas es izmetu mastu laūku ir akmiņus. Un tad es tuo laīvu valđiju ar kājams, ka viņa nivēršas apkārt.* Gandrīz konsekventi J. Plāķis saīsinātās garās galotnes fiksē kā īsas, taču audioierakstos, kas vākti no 1925.–1930. gadā dzimušiem teicējiem, relatīvi konsekventi dzirdami pusgarie patskaņi darbības vārdu pagātnes formās, bieži vien piedēkļos. Šķiet, ka šāda iezīme nevarēja būt jauninājums, t. i., pusgarajiem patskaņiem vajadzēja būt starpposmam no garajiem uz īsajiem. Arī *e, ē* un *ę, ģ* J. Plāķis iezīmē ar latviešu dialektoloģijā ierastajām rakstzīmēm. Diezgan detalizēti aprakstot intonāciju īpatnības, J. Plāķis iezīmē divas intonācijas (\sim un \wedge), vienlaikus uzsverot, ka tas ir sava veida kompromiss, ka ar laužto zīmi viņš apzīmē intonāciju, ko nevar uzskatīt par regulāru laužto, bet tā nozīmē opozīciju stieptajai (Plāķis 1927: 13–15). Starp rakstzīmēm, ar kurām J. Plāķis papildina latviešu literārās valodas ortogrāfiju, pierakstot kursenieku tekstus, jāmin īpašas diakritiskās zīmes diftongiem ar *r*, kuru abi komponenti ir pārāk īsi, lai izšķirtu intonāciju, piemēram, *cīrstas, bēřnu, apkārt* u. tml. (Plāķis 1927: 15). Tādējādi J. Plāķa centienus pierakstīt kursenieku valodu var uzskatīt par latviešu literārās valodas ortogrāfijas lietojumu, kas papildināts ar vairākām latviešu dialektologu darbos lietotām zīmēm.

Aptuveni tai pašā laikā parādās latviešu folklorista Pētera Šmita sastādītais naratīvās folkloras krājums „Kuršu kāpu folklorā“ (Šmits 1933), kas veidots no latviešu folkloristu ekspedīcijā savāktiem tekstiem. Tie pierakstīti ar latviešu literārās valodas burtiem, bet divskanis *uo* apzīmēts ar burtkopu *uo*, palaikam lietotas diakritiskās zīmes patskaņu redukcijas apzīmēšanai vai iekavās apzīmētas zudušas skaņas: *uz galv'* (*uz galvu*), *tē(v)s* : (*tēvs*). Šāda rakstība varētu apmierināt latviešu lasītāju, kuru interesē ne tik daudz valodas īpatnības, cik pats teksta saturs, tomēr tā ne tikai neatspoguļo svarīgās fonētikas iezīmes, bet dažkārt ir maldinoša. Kā izrādījās, pēc rediģēšanas vācēju mēģinājums atspoguļot fonētiku nereti

palika rokraksta kartēs¹. Publikācijai izvēlēta vienkāršota pareizrakstība, kuras principi ne vienmēr ir skaidri: publicētā tekstā dažkārt tiek atzīmēts patskaņu garums, piemēram, *pagājuš ruden* (*pagājušo rudeni*), bet rokrakstā *pagajuš*², literārās valodas forma *turēja* blakus fonētiski pierakstītajām *tureja* / *turej* u. tml.³ Tātad šis folkloristiem vērtīgais izdevums kursenieku valodas pētniekiem ir noderīgs tikai daļēji – fonētisko īpatnību pētīšanai uz to var paļauties diezgan ierobežoti. Par to raksta arī P. Vanags: „Ja gatavotu jaunu visu jau agrāk publicēto kursenieku tekstu krājumu, šie LFK materiāli noteikti būtu jāsaskaņo ar tekstu oriģināliem.“ (Vanags 1999: 128, 129)

Runātāju mēģinājumi pierakstīt tekstus dzimtajā valodā

Blakus profesionālajiem valodniekiem A. Becenbergeram un J. Plāķim jāpiemin arī paši kursenieku valodas pārstāvji, kuri centās ierakstīt un publicēt savas valodas materiālus (par to vairāk sk. Kiseliūnaitē 1998). Vispirms pieminami Pauls Kvauka (*Paul Kwauka*) un Rihards Pičs (*Richard Pietsch*). Šie autori 1977. gadā publicēja pirmo kursenieku-vācu vārdnīcu (labots un papildināts izdevums iznāca 1987. gadā). Kursenieku vārdi tajā pierakstīti, izmantojot latviešu ortogrāfiju – atzīmēti garie patskaņi un palatālie līdzskaņi *ġ*, *ķ*, (bet nekonsekventi), taču *l* nav šķirts no *ļ*. Ieviestas papildu diakritiskās zīmes, lai atzīmētu plato un šauro *e* un *ę*, resp. *ē* un *ĕ*, nekonsekventi atzīmējot tos kā *e* (šaurais īsais, piemēram, *es*), *ê* (platais, neatkarīgi no garuma, piemēram, *iemêst* un *tê(v)s*), ar lietuviešu burtu *ė* apzīmēts šaurais garais *ē* (*mėl* ‘mēle’). Visneparastākā ir diftonga *uo* apzīmēšana ar trīs burtu kombināciju *uoa*. Uzsvars un intonācijas netiek apzīmēti. Plašāk par šīs vārdnīcas struktūru un tās nozīmi baltistikā sk. Vinca Urbuša recenziju (Urbutis 1979).

¹ Latviešu folkloras krātuve, fonds 1298, vienības 1-163.

² Šajā gadījumā būtu grūti noteikt, vai vācējs dzirdēja garu patskani neuzsvērtā zīlbe, bet nepareizi to ierakstīja kartītē, vai pusgaru, kas nebija pietiekami garš, lai to atzīmētu ar garuma atzīmi, bet publikācijā redaktori to izlaboja.

³ Autore pateicas Arinai Ivanickajai par atļauju izmantot viņas savāktos npublicētos materiālus.

Līdzīgi sastādīta arī cita R. Pīča vārdnīca (Pietsch 1991), kurā sniegta transkripcijas zīmju skaidrojums¹. V. Urbutis publicējis grāmatas recenziju (Urbutis 1994), kurā starp svarīgām leksikogrāfiskām piezīmēm aplūkota arī ortogrāfija. Viņš norāda, ka šajā vārdnīcā, tāpat kā iepriekšējā, nav šķirti *l* un *l*², palatālais *ġ* ir atzīmēts nekonekventi, saglabājas tas pats diftonga *uo* trīs burtu marķējums *uoa*. No uzlabojumiem vienīgais, ko var atzīmēt, ir centieni atšķirt *g*, *ġ* un *j*.

Lai gan vārdnīcas ir nepilnīgas, tās joprojām ir noderīgas valodas pētījumiem, bet vēl noderīgāki ir rakstītie teksti. Šādu ievērojamu tekstu krājumu *Fischerleben auf der Kurischen Nehrung* divās valodās publicējis iepriekšminētais R. Pīčs (Pietsch 1982). Šajā krājumā ortogrāfija balstās uz tiem pašiem principiem kā iepriekšējās vārdnīcās, taču reducētie patskaņi galotnēs bieži tiek apzīmēti ar burtu *e*, kam ir tik daudz nozīmju, cik var būt locījumu formu, piemēram, ***nu istube deķe nuoakāre viene nu egile zalume nuoaptite kruoane*** ‘no (uz) istabas sijas uzkāra (vienu) no egles zaļumu nopītu kroni (vainagu)’. Pats par sevi saprotams, ka R. Pīčs, kurš nav studējis valodniecību, neapzīmēja arī intonācijas. Lai gan tekstu etnogrāfiskā vērtība ir neapšaubāma, neskaidra fonētikas un morfoloģijas pieraksta un pārāk stingrās vācu oriģināla sintakses ievērošanas dēļ šīs grāmatas teksti būtu grūti saprotami pat latviešiem, ja paralēli nebūtu versijas vācu valodā (vairāk Bušs, Dambe 1985).

Vēl kāda interesanta kursenieku valodas tekstu kolekcija ir H. Deckaitas manuskriptu stāsti, kas rakstīti divās valodās (kursenieku un vācu). Lai gan autore bija pazīstama ar R. Pīču un viņa darbiem, viņa neievēro R. Pīča pareizrakstības principus. H. Deckaitas tekstu ortogrāfiju var raksturot kā vairāku valodu pareizrakstības sistēmu sajaukumu: līdzās lietuviešu un latviešu rakstzīmēm, piemēram, *š*, *ž*, *y*, *ū*, *ē* (kur *ē* visbiežāk atbilst *ie*, piemēram, ***dzēwuoje*** ‘dzīvoja, strādāja’), bieži fonēmas tiek apzīmētas vācu valodas rakstībā: ***suše ūdes*** (*zušu ūdas*), ***wezaiš*** (*vecaiš*

¹ Vācu valodnieki E. Hofmans (*Erich Hofmann*) un F. Šolcs (*Friedrich Scholz*) devuši savu ieguldījumu minēto vārdnīcu sagatavošanā un acīmredzot apstiprinājuši šo rakstzīmju izvēli; viņi grāmatām uzrakstījuši arī ievadu (vairāk sk. Ivanickaja 2017b; Urbutis 1979).

² Jāsaka, ka šī nav tikai ortogrāfijas problēma. V. Urbutis uz to skatījās no latviešu literārās valodas viedokļa, visticamāk, nedzirdot teicējus vai ierakstus. Kursenieku valodā *l* visos gadījumos ir palatalizēts, tāpēc vārdnīcas autors, kuram nebija filoloģiskās izglītības, *l* un *l* izrunas atšķirību vārdos *ceļu*, *ledus* un *valuoda* nesadzirdēja (Plāķis 1927: 17; Kiselūnaitē 2022: 145).

‘vecais’), **tās** (*tē(v)s*). Viņa neatzīmē palatālo *ķ* un *ġ*, dažreiz tas atbilstoši lietuviešu ortogrāfijai ir pierakstīts ar *i*, piemēram, **kiaušē** (liet. *kiaušis* ‘ola’), kā arī starpību starp *l* un *ļ*: **pakal** (*pakal*), **zela** (*ceļa*). Lai gan H. Deckaitas manuskriptos nav ievēroti vienoti pareizrakstības principi, tie liecina par autores centieniem ieviest zināmu konsekvenci. Šie manuskripti ir vērtīgi bagātīgā vārdu krājuma, plūstošā stāstījuma un interesanta etnogrāfiskā satura dēļ¹.

Kursenieku valodas tekstu dokumentēšana, izmantojot fonētisko transkripciju

20. gadsimta otrajā pusē visu valodu un dialektu pētnieki arvien vairāk izmanto eksperimentālās fonētikas sasniegumus. Vācu valodnieks Wolfgang Šmids (*Wolfgang Peter Schmid*) sagatavo trīs Kuršu kāpu kursenieku valodas pētījumu sējumus, kuri balstīti dažādās fonētiskās izpētes metodēs. Mums vissvarīgākais ir otrais sējums (Schmid 1995): tajā ir latviešu izcelsmes valodnieka Ilgvara Bernovska atšifrēto un vācu valodā tulkoto tekstu krājums ar V. Šmida lingvistiskajiem komentāriem. Atšifrēšanai izmantota starptautiskā transkripcija (SFA, angl. IPA, 1951. gada izdevums), bet diemžēl zilbju intonācijas nav atzīmētas. Tomēr atšifrētājs ir izšķīris trīs patskaņa garuma pakāpes: garo, īso un pusgaro. Piemēram, **jenkas bi vard, tas bi misionārs bijis iz āfrika** (vācu ‘Schencke hieß er, der war Missionar in Afrika gewesen’). Interesanti, ka I. Bernovskis garos patskaņus atzīmējis ārkārtīgi reti. Pat tādos vārdos kā *tēvs*, *māja* u. tml. viņš parasti atzīmē pusgaru patskani. Apkopojot šīs grāmatas vērtību, jāsaka, ka šāds rūpīgs darbs būs noderīgs valodniekiem, kuri paši nerunā retās valodās, bet gan profesionāli izmanto SFA.

Nedaudz pārveidotu SFA (IPA) transkripciju izmanto arī Kristlībe El Mogarbela (*Christliebe el Mogharbel*) (Mogharbel 1993), kura savā doktora disertācijā izmanto jau pieminēto I. Bernovska ierakstu materiālu. Viņa šķir intonācijas, kas tiek dalītas pēc toņa (*Stoßton* un *Dehnton*), un attiecīgi tās apzīmē: **âuksts** (*âugsts*) un **āuksts** (*āuksts*). Interesanti, ka El Mogarbelas darbs tika publicēts pirms sējuma, ko rediģēja V. Šmids, mēs atrodam to pašu audioierakstu transkribētu atšķirīgi. Papildus iepriekšminētajai intonāciju apzīmēšanas metodei El Mogarbela citādi

¹ Plašāk par šo kursenieku pieminēti sk. Ivanickaja, Kiseliūnaitē 2015.

apzīmē patskaņu garumu. Viņa apzīmē arī reducētos patskaņus. Sal. iepriekš citēto fragmentu ar šo: **šāņkās bij vārd. tas bij misjo'nars bijs iz afrika:s**. Tādējādi šie divi kursenieku valodas transkripcijas mēģinājumi liecina, ka, transkribējot vienu un to pašu audioierakstu, atšifrētāji ne tikai atšķirīgi interpretē dzirdēto (kas ir dabiski), bet arī SFA nepietiek simbolu.

Lietuviešu dialektoloģijā tiek lietota divu veidu transkripcija – t. s. Kopenhāģenas, ko pirmais ar zināmām izmaiņām lietuviešu valodai adaptēja Jurgis Ģerulis, un SFA (liet. TFA, angl. IPA), kuras pirmie veiksmīgie mēģinājumi bija 1988. gadā izdotā Kazimiera Šauļa Jodžūnu izloksnes tekstu transkripcija (Stundžia 2008; Bakšienė, Čepaitienė 2024). Šobrīd SFA lietuviešu dialektoloģijā tiek lietota arvien vairāk (Bakšienė, Čepaitienė 2017).

Latviešu valodniecībā fonētiskās transkripcijas pamatu 20. gadsimta 30. gados lika Filologu biedrības (Filologu biedrības raksti) rakstu autori, bet latviešu valodas dialektu atlanta sagatavošanā tika pieņemta standartizēta transkripcija, kas tiek ievērota līdz mūsdienām (Programa 1954). Pirmie mēģinājumi lietot SFA (IPA) latviešu valodniecībā tikai iesākti, tie pagaidām lietoti literārās valodas piemēru transkripcijai (LVG 2013: 23–26).

Tādējādi, runājot par kursenieku valodas tekstu transkripciju, ir jāizvēlas starp divām iespējām: latviešu dialektoloģijā ierasto un dialektoloģijas atlanta programmā apstiprināto standartu vai SFA.

Jaunā tekstu krājuma „Kuršiu nerijos kuršininkų kalbos tekstai“ (Kuršu kāpu kursenieku valodas teksti) (Kiseliūnaitė 2025) autore izvēlējās pirmo variantu vairāku iemeslu dēļ:

- pirmkārt, SFA latviešu dialektologi vēl nav pārbaudījuši, tāpēc autorei pašai būtu jāiet vēl nestaigāts ceļš;
- otrkārt, arī kursenieku valoda kā izpētes objekts nepastāv pati par sevi, bet gan latviešu dialektoloģijas kontekstā, tāpēc, izmantojot ierasto transkripciju, pagaidām vieglāk ir salīdzināt piemērus ar citu latviešu dialektu datiem;
- treškārt, izmantojot ierasto nacionālo transkripciju, nepieciešamības gadījumā ir iespējams trūkstošās zīmes papildināt ar jaunām. Tā kā ir uzkrāts liels skaits audioierakstu, arī jaunākais tekstu krājums kopā

ar ilustratīviem audioierakstiem ir pieejams elektroniski, tāpēc pētnieki, kuriem SFA šķiet piemērotāka transkripcija, vienmēr var transkribēt paši, izmantojot viņiem pieejamus audioierakstus.

Nepieciešamība pēc kursenieku valodas tekstiem ir ne tikai profesionāliem, bet arī plašākai sabiedrībai: par to interesējas folkloristi, etnogrāfi un citi. Fonētiskās transkripcijas teksti, īpaši STA transkripcijā, viņiem būtu pārāk grūti lasāmi. Pat latviešu dialektoloģijā pieņemta transkripcija nepieradušiem būtu sarežģīta: parasti ir grūti nolasīt: asimilācijas gadījumus, piemēram, *męzdams*; iespraustos patskaņus, piemēram, *nu galau's* 'no galvas', *pic_turag'* 'uz tirgu'; izlaistos līdzskaņus, piemēram, *bęrs* 'bērns'; ir grūti saprast locījuma formas, piemēram, *mes niturijam sien' par_zirag'* 'mums nebija siena zirgiem', *ļauža svęden iēt vařnā rāut* 'ļaudis svētdien iet vārnas ķert' utt.

Tāpēc šādam nolūkam var domāt par tekstu pierakstīšanu vienkāršotā transkripcijā: rakstot ar parastajiem latviešu burtiem, bez intonācijām, apzīmējot pusgaros patskaņus par gariem (jo tie tādi ir pēc izcelsmes un izpilda garo patskaņu gramatisko funkciju), asimilācijas gadījumos ievērot morfoloģisko pareizrakstību, *uo* latviešu burta *o* vietā, lietot digrafus *dz*, *dž*. Tādā gadījumā pietiks ar minimālu diakritisko un papildu zīmju daudzumu (reducētām galotnēm, iespraustiem patskaņiem), apzīmēt uzsvaru, ja tas nav pirmajā zilbē. Pats par sevi saprotams, ka šāda teksta lasītājs „nedzirdēs“ valodas skanējumu, bet vismaz iegūs izpratni par šīs valodas leksiskajām, morfoloģiskajām un sintaktiskajām iezīmēm. Tātad, salīdzinot valodniekiem piemērotu tekstu un tekstu neprofesionālam lasītājam, tas izskatītos apmēram šādi.

Vienkāršota transkripcija

Jā, ziemu papriekš nāca šaktarps, tad nivarēj ar ķudel' ni ar valt' zvejuot i ne uz ledā zvejuot. Tas bij^a šaktarp' laiks. Na ja, un tā, ka ledus jau resⁱns bij', ka jau varej' virsui iet un ar zirg', šļīpes varej' jāt – tad mēs zvejijām ar tiklenⁱs va bumbināt ar dižuo tik^l. Tuo es dar asaceruos.

Transkripcija (nacionālā)

Jā/ ziēm^u papriekš nāca šaktarps/ tad_nivare.j^a ar_ķudel' ni ar_vāl't^e zvejuot i ne uz ledā zvejūot // tas bij^a šaktarp'_laiks // na ja / un_tā/ ka_ļedus jau

*reš'ns biļ' / ka jau vareļ' viŗsuļ' iēt un ar zīŗg' / šlīpes vareļ' jāt / tad me.s
zveļ'jām ar tīklēn's va buŗbina.t ar diŗuo tīk'l' // tūo es dāŗ asacēŗūos//*

Teksta transkripcija literārajā valodā ar etnogrāfismu skaidrojumiem

Jā, pirms ziemas nāca šaktarps (atkusnis), tad nevarēja ne ar ķudeli (velkamais tīkls), ne uz ledus zvejojot. Tas bija šaktarpa laiks. Nu jā, un ka ledus jau resns bija, kad jau varēja pa virsu iet un ar zirgu, ar ragavām braukt, tad mēs zvejojām ar tīklēniem (mazie tīkli) vai (gājām) bumbināt (sist uz dēli) ar lielo tīklu. To es vēl atceros.

Tomēr kursenieku tekstu krājuma parādīšanās, izmantojot nacionālo transkripciju (kas neizbēgami tika papildināta), atstāj atklātu jautājumu – vai arī Latvijas dialektologiem vajadzētu sākt iet šo ceļu? 2019. gadā publicēta e-grāmata „Baltu kalbu garsynas XXI a. pradžioje: balsiŗ ir garsŗ sŗveikos instrumentinis tyrimas“ liecina par SFA auglīgu pielietojumu sinhronajās baltistikas studijās. Kā teikts grāmatas ievadā: „Balstoties uz instrumentālo pētījumu rezultātiem, lietuvieŗu un latvieŗu valodu skaņām tiek piešķirtas Starptautiskās fonētiskās asociācijas izveidotās universālās rakstzīmes un atklātas abu valodu nacionālā un starptautiskā skaņu izplatības īpatnības.“ (Jaroslavienē et al. 2019: 8)

Salīdzinošie pētījumi par lietuvieŗu un latvieŗu literārās valodas skaņu akustiskajām īpašībām liecina, ka daudzos gadījumos skaņu kvalitāte un attiecīgi to apzīmēšana ar SFA simboliem atšķiras, taču tas nenozīmē, ka šos simbolus nevar pielāgot dialektu materiālam. Kursenieku valodai, kurai pieder vieta plašākā kursisko izlokŗņu apgabalā, vajadzētu būt arī Latvijas dialektologu sinhronizēta darba objektam pakāpeniskā pārejā uz SFA.

Secinājumi

Rakstā aplūkota ilggadējā pieredze Kurŗu kāpu kursenieku valodas dokumentēšanā rakstiskā formā. Par šīs tagad jau izmiruŗs valodas dokumentēšanu rūpējās profesionāli filologi un amatieri, tostarp paŗi dzimtās valodas runātāji. Publikācijās atrodami teksti, kuros lietotas daŗādu valodu rakstzīmes un to kombinācijas, kas tikai daļēji apmierina

filoloģiskās vajadzības. Kursenieku valodas tekstu pierakstīšanas principi joprojām ir neatrisināta problēma.

Pašlaik valodniekus tikai daļēji apmierina kursenieku valodas dokumentēšana, izmantojot Latvijas dialektoloģijā pieņemto nacionālo transkripciju, Šīs transkripcijas zīmes viegli atšifrēs jebkurš baltists, kam ir vispārējas zināšanas par baltu fonētiku, un transkripcijas simboli vairāk vai mazāk atbildīs viņa pieredzei. Tomēr starptautiskajai transkripcijai (SFA), kam ir lielākas iespējas un pielietojamība, Latvijas dialektoloģijā vēl maz sekotāju. Tās pamati jāveido vispirms plašāk pārstāvēto dialektu pētniekiem, īpaši svarīgi to būtu darīt sinhroni, veidojot vienu lielu projektu. Kursenieku valoda ir kursisko izlokšņu paveids, tāpēc tai piemērota transkripcija jāaskaņo visu Kurzemes dialektu kontekstā.

Literatūra

- Bakšienė, Rima; Čepaitienė, Agnė (2017). Tarptautinės fonetinės abėcėlės taikymo lietuvių tarmių garsams galimybės. *Baltistica*, 52 (1), 105–135.
- Bakšienė, Rima; Čepaitienė, Agnė (2024). Kazimiero Šaulio veikalas Juodžiūnų tarmė – pirmasis sistemingo TFA taikymo lietuvių tarmei pavyzdys. *Baltistica*, 59 (1), 143–174.
- Bezenberger, Adalbert (1888). *Ueber die Sprache der preussischen Letten*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Bušs, Ojārs; Dambe, Vallija (1985). Richard Pietsch. Fischerleben auf der Kurischen Nehrung (rec.). *Baltistica*, 21 (1), 96–101.
- El Mogharbel, Christliebe (1993). *Nehrungskurisch. Dokumentation einer moribunden Sprache*. Frankfurt am Main: Wissenschaftliche Buchhandlung Theo Hector GmbH & Co.
- Ivanickaja, Arina (2017a). XVIII a. kuršininkų kalbos žodžių rankraštinis registras. *Res Humanitariae*, 21, 12–42.
- Ivanickaja, Arina (2017b). Kalbos prestižo vaidmuo dvikalbystės sąlygomis: Richardo Pietscho indėlis dokumentuojant kuršininkų kalbą ir etninę kultūrą. In: Jowita Niewulis-Grablunas, Justyna Prusinowska, Justyna B. Walkowiak (red.). *Perspectives of Baltic Philology III: Apokalipsy bałtyckich światów*. Poznań: 9 Wydawnictwo Rys, 7–107.
- Ivanickaja, Arina; Kiselūnaitė, Dalia (2015). Kuršių nerijos kuršininkų tarmės nykimo požymiai: daiktavardžių linksniavimo pokyčiai rašytiniuose paminkluose. In: Vigmantas Butkus, Viktorija Jonkutė (sud.). *Baltiška, tautinė, regioninė*

- savimone baltų literatūrose ir kultūrose*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 207–228.
- Jaroslaviėnė, Jurgita; Grigorjevs, Juris; Urbanaviėienė, Jolita; Indriėėnė, Inese (2019). *Baltų kalbų garsynas XXI a. pradėioje: balsių ir garsų sėveikos instrumentinis tyrimas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Elektroninis leidinys. Prieiga: http://lki.lt/wp-content/uploads/2020/03/Balt%C5%B3_kalb%C5%B3_garsynas_XXI_a_prad%C5%BEioje_1_knyga_2019.pdf
- Kiseliūnaitė, Dalia (1988). Kurėininkų iėeiviai raėo gimtąja kalba. *Tiltai*, 2–3. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 115–119.
- Kiseliūnaitė, Dalia (2018). Nidos kortelė Nr. 30084 Marburgo Pilypo universiteto vokieėių kalbos atlaso archyve: kalbos analizė. *Acta Linguistica Lithuanica*, 78. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 76–112.
- Kiseliūnaitė, Dalia (2022). *Kurėių nerijos kurėininkų kalba. I dalis. Fonetika ir fonologija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Elektroninis leidinys. Prieiga: <https://lki.lt/dalia-kiseliunaite-kursininku-kalba-monografija-2022/>
- Kiseliūnaitė, Dalia (2025). *Kurėių nerijos kurėininkų kalbos tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Elektroninis leidinys. Prieiga: <https://lki.lt/dalia-kiseliunaite-kursiu-nerijos-kursininku-kalbos-tekstai/>
- Kiseliūnaitė, Dalia; Schiller, Christiane (2020). Der nehrungskurische Bogen 30084 Nidden im Kontext der litauischen Bögen des nördlichen Memmellandes. In: Jürg Fleischer, Alfred Lameli, Christiane Schiller, Luka Szucsich (Hrsg.). *Minderheitensprachen und Sprachminderheiten. Deutsch und seine Kontaktsprachen in der Dokumentation der Wenker-Materialien*, 373–404.
- LVG – Auziņa, Ilze; Breņķe, Ieva; Grigorjevs, Juris et al. (2013). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Pietsch, Richard (1982). *Fischerleben auf der Kurischen Nehrung*. Berlin: Verlag U. Camen.
- Pietsch, Richard (1991). *Deutsch-Kurisches Wörterbuch*. Lüneburg: Nordostdeutsches Kulturwerk.
- Plāķis, Juris (1927). *Kursenieku valoda*. Acta Universitatis Latviensis, XVI. Rīga.
- Programma (1954). *Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vāķšanas programma*. Rīga: LPSR ZA izdevniecība.
- Schmid, Wolfgang P. (Herausg.) (1995). *Nehrungskurisch*, Bd. 2. Mainz: Akademie der Wissenschaften und der Literatur.
- Stundžia, Bonifacas (2008). Kazimieras Šaulys – unikalus kupiėkėnų tarmės tyrėjas. *Gimtoji kalba*, 1, 20–23.
- Šmits, Pēteris (1933). *Kurėu kāpu folklorā*. Latvieėu folkloras krātuves materiāli. Rīga.

- Urbutis, Vincas (1979). Kwauka, Pietsch. Kurisches Wörterbuch (rec.). *Baltistica*, 15 (2), 151–154.
- Urbutis, Vincas (1994). Richard Pietsch. Deutsch-Kurisches Wörterbuch (rec.). *Baltistica*, 28 (2), 106–117.
- Vanags, Pēteris (1999). Kursenieki un to valoda Latvijas un latviešu pētījumos un publikācijās. *Baltu filoloģija*, 8, 117–137.
- Voelkel, Maximilian (1879). Die lettischen Sprachreste auf der Kurischen Nehrung. *Fünf und dreißigstes Jahresprogramm der städtischen Realschule*. Tilsit.

ORTHOGRAPHY AND TRANSCRIPTION ISSUES IN CURONIAN SPIT KURSENIĒKU (NEW CURONIAN) TEXTS

Summary

This article examines orthographic practices in the written documentation of the autochthonous language of the Curonian Spit, referred to as New Curonian or the Kursenieku language. The speakers of this now extinct Baltic idiom did not possess a native writing system. Since the Reformation, their evangelization and literacy were mediated through Lithuanian and German. Consequently, the attempts to record the language in writing were based on heterogeneous orthographic principles, employing Lithuanian graphemes customary in East Prussian written usage, German orthography, or hybrid combinations thereof. When the autochthonous population endeavoured to transcribe their vernacular, they likewise relied on symbols drawn from multiple languages, including Lithuanian, German, Latvian, as well as newly devised signs with specific diacritics. Professional philologists employed graphemes of contemporary Latvian and transcription marks designed for Latvian dialects. In the second half of the twentieth century, German linguists began to apply the International Phonetic Alphabet (IPA) to the documentation of New Curonian. Nevertheless, the IPA proved insufficient for capturing certain salient features of the geolect, most notably prosody, the absence of which is considered a significant deficiency. Over the past two decades, Lithuanian dialectology has made notable progress in adopting the IPA for dialect transcription, whereas Latvian linguistics has thus far applied IPA primarily to the standard language. Dialect material continues to be transcribed using the national system established by Jānis Endzelīns in the early twentieth century. The most recent small corpus of transcribed New Curonian texts based on sound recordings, accompanied by Lithuanian translation, was published in 2025. It employs a “Latvian” transcription system, supplemented by author-specific diacritics and symbols devised to reflect distinctive features of New Curonian. The study concludes that while such transcription remains convenient for Latvian dialectologists accustomed to it, it simultaneously underscores the need to address the question of IPA application in Latvian dialectology. Given that New Curonian may be

regarded as a variant of Curonic Latvian subdialects, its documentation in IPA transcription should form part of a broader project aimed at synchronizing transcription methodologies across all—or at least a substantial number of Latvian dialects.

Keywords: New Curonian, Curonic subdialects, orthography, transcription, IPA.

Diāna LAIVENIECE (Rīgas Tehniskā universitāte)

Anita HELVIGA (Rīgas Tehniskā universitāte)

Gints JĒKABSONS (Rīgas Tehniskā universitāte)

ATBILSTĪBAS MEKLĒJUMI STARP PRASĪBĀM UN IZPILDĪJUMU BAKALaura DARBU ANOTĀCIJĀS: RĪGAS TEHNISKĀS UNIVERSITĀTES PIEMĒRS

Kopsavilkums

Publikācijas mērķis ir izpētīt un atklāt atbilsmi starp augstskolas metodiskajiem norādījumiem anotāciju rakstīšanai un to realizāciju studentu bakalaura darbos. Šim nolūkam izmantotas Rīgas Tehniskās universitātes (RTU) dažādu fakultāšu un specialitāšu studentu 2023. un 2024. gada bakalaura darbu anotācijas. Paralēli strādājot divās grupās, tika izveidots divvalodīgs (latviešu un angļu) anotēts teksta korpuss ar vairāk nekā 2000 anotācijām. Tika panākta būtiska anotētāju vienprātība, ko norāda Fleisa kapa koeficients 0.80. No korpusa tika izraudzītas trīs izlases ar 64 anotācijām latviešu valodā: (1) vispārīgā ķīmija – 31 anotācija, (2) siltuma, gāzes un ūdens tehnoloģija – 19 anotācijas, (3) vides zinātnes – 14 anotācijas.

Pētījumā izmantota kvantitatīva pieeja, trīs izlašu sniegums skatīts sastatījumā ar attiecīgo specialitāšu trim dažādiem metodiskajiem norādījumiem, izmantojot 11 noteiktas kategorijas, tuvākai analīzei izraugoties sešas: motivācija, mērķis, metodes, rezultāts, secinājumi, atslēgvārdi. Šo kategoriju esamība anotāciju tekstā skatīta kopsakarā ar prasībām metodiskajos norādījumos katrai no minētajām specialitātēm.

Metodiskajos norādījumos atbilstoši izlasēm no 11 iespējamām kategorijām 1. grupā ir norādītas piecas kategorijas, 2. grupā – septiņas kategorijas, bet 3. grupā – vien četras. Prasīto un izpildīto kategoriju atbilstības rezultāti izteikti procentos un attēloti diagrammā. Rezultāti atklāj, ka atbilstība starp prasīto un faktiski izpildīto anotācijās ir viduvēja. Vairākas nozīmīgas kategorijas anotācijās bieži nav iekļautas pat tad, ja tās paredzētas vadlīnijās, savukārt citkārt tās parādās arī bez skaidras norādes metodiskajos materiālos. Īpaši izceļas kategorijas „atslēgvārdi” un „rezultāts”, kurās konstatēta salīdzinoši augsta atbilstība, turpretī zemā atbilstība kategorijās „mērķis” un „metodes” liecina par nepieciešamību precizēt un uzlabot metodiskos norādījumus.

Lai arī pētījuma rezultātā nevienā izlasē netika konstatēta precīza izpildes atbilstība metodiskajos norādījumos prasītajam, pilnībā izslēgt metodiskajos norādījumos izvirzīto prasību ietekmi un nozīmību uz anotāciju izveides procesu tomēr nevar, jo vairāku kategoriju izpilde pārsniedz 50 %. Rakstā uzsvērts, ka labi izstrādāta anotācija kalpo kā pētījuma vizītkarte un ka metodiskajos norādījumos nepieciešama vienota pieeja un skaidrs satura formulējums, kas balstīts teorētiskajā literatūrā un papildināts ar pārskatāmiem paraugiem.

Atslēgvārdi: bakalaura darba anotācija, anotēts tekstu korpuss, Rīgas Tehniskās universitātes metodiskie norādījumi, atbilstība, kvantitatīvs pētījums.

Ievads

Latvijas izglītībā ir pieņemts, ka pabeigtam pētnieciskam studiju darbam (projekta darbam, bakalaura vai maģistra darbam u. tml.) tiek rakstīta anotācija – īss darba raksturojums, ko veido pēc noteikta parauga kā darba vizītkarti. Tādējādi potenciālais darba lasītājs tiek iepazīstināts ar darba būtību, sasniegtajiem rezultātiem un secinājumiem. Jo konkrētāk un prasmīgāk anotācija ir uzrakstīta, jo precīzāks priekšstats par darba kvalitāti veidojas lasītājam. Lai pētījuma autori anotāciju varētu uzrakstīt iespējami labi, parasti tiek izstrādāts apraksts, kādas pētījuma saturu atsedzošas kategorijas anotācijā ir jāiekļauj, savukārt šis apraksts veido daļu no metodiskajiem norādījumiem augstskolu studentiem. Par anotācijām tiek mācīts arī skolā latviešu valodas mācībās (piemēram, Dalbiņa, Lāčauniece 2010, 137), kā arī ir izmantojami citi uzziņu materiāli (piemēram, datubāze „Zinātnes valoda”, sk. <https://zinatnesvaloda.lv/teksti/5>).

Lai noskaidrotu, kā studenti izmanto metodiskos norādījumus, konkrēti – anotāciju aprakstus savu pētījumu izstrādē, no plašāka divvalodīga tekstu korpusa, ko veido Rīgas Tehniskās universitātes (RTU) dažādu fakultāšu un specialitāšu studentu 2023. un 2024. gada bakalaura darbu anotācijas divās valodās (latviešu un angļu), tika izraudzītas trīs izlases – (1) vispārīgā ķīmija – 31 anotācija, (2) siltuma, gāzes un ūdens tehnoloģija – 19 anotācijas, (3) vides zinātnes – 14 anotācijas. Šī pētījuma trīs izlašu sniegums skatīts atbilstībā ar attiecīgo specialitāšu trim dažādiem metodiskajiem norādījumiem un šo specialitāšu studentu anotācijām – kopskaitā 64. Turpmākajai salīdzināšanai izmantotas vienīgi anotācijas latviešu valodā, neraugoties uz to, vai tā ir bijusi bakalaura darba valoda.

Publikācijas mērķis ir izpētīt un atklāt atbilsmi starp augstskolas metodiskajiem norādījumiem anotāciju rakstīšanai un to realizāciju studentu bakalaura darbos. Ceļā uz mērķi izvirzīti šādi uzdevumi:

- 1) aprakstīt datu ieguves un apstrādes procesu;
- 2) raksturot anotācijai izvirzītās prasības, analizējot metodiskos norādījumus;
- 3) noskaidrot, kāda (cik tieša) atbilde pastāv starp prasībām un to izpildījumu trīs izlases kopās.

Mērķa un uzdevumu īstenošanai izmantotas šādas pieejas un metodes:

- 1) teorētisko atziņu analīze par zinātnisko rakstīšanu, tekstu korpusu veidošanu un anotēšanu, kā arī pētījumu analīze par anotāciju rakstīšanu;
- 2) pētāmā materiāla studijas – metodiskie norādījumi, kas nosaka anotācijai izvirzītās prasības;
- 3) datu ieguves un apstrādes procesa deskripcija;
- 4) kvantitatīvie aprēķini, kas sniedz procentu rādījumus;
- 5) atbilstību meklējumi sakarību noskaidrošanai starp prasībām un izpildījumu.

Teorētiskajam pamatojumam galvenokārt izmantoti pētījumi par anotāciju (angl. *abstracts*) veidošanu (Swales, Feak 2009; Hartley, Betts 2009; Murray 2005; Koopman 1997 u. c.), par tekstu korpusa veidošanu un anotēšanu (Andronova, Auziņa 2024; Charles 2018; Chitez, Dinca 2023; Romer, Cortes,

Friginal 2020 u. c.), par zinātnisko rakstīšanu (Baltiņš 2003; Laiveniece 2010; Lokmane, Kalnača 2006 u. c.).

Datu ieguve un apstrāde jeb anotāciju korpusa anotēšana

Publikācijā atsegtais aspekts ir daļa no plašāka pētījuma „Ceļā uz mākslīgajā intelektā sakņotu studiju nobeiguma darba anotācijas rakstīšanas palīgu: divvalodīga tekstu korpusa sagatavošana, analīze un modeļu izstrāde” (Eiropas Savienības Atveseļošanas un noturības mehānisma atbalsta pētniecības un attīstības grants Nr. RTU-PA-2024/1-0024), kas aizsākts 2024. gada beigās. Šajā pētījumā ir izveidots un anotēts tekstu korpus, kas ietver vairāk nekā 2000 anotāciju latviešu un angļu valodā no RTU bakalaura darbiem. Pēc korpusa sagatavošanas, balstoties uz teorētiskās literatūras izpēti, tika pieņemts lēmums anotēt šādas kategorijas:

- pašreizējās situācijas raksturojumu,
- motivāciju,
- mērķi,
- hipotēzi vai pētījuma jautājumu,
- metodoloģiju,
- darba struktūru,
- rezultātu,
- secinājumus,
- metadatus,
- darba apjomu,
- atslēgvārdus.

Anotēšanai izmantotas birkas – mazo burtu kombinācijas dubultās kvadrātiekāvēs katras kategorijas apzīmējumam (sk. 1. tabulu), ko ievieto pēc teksta, kuru šī birka marķē. Ja birka attiecināma uz vairākiem teikumiem, resp., ja kategorija atsegta vairāk nekā vienā teikumā, birka pievienojama tikai vienu reizi attiecīgā teksta beigās. Piemēram:

Šāda bakalaura darba tēma ir izvēlēta, jo Eiropā arvien lielāka uzmanība tiek pievērsta atjaunojamiem energoresursiem un to izmantošanai, aizvietojojt fosilu kurināmu, kas palīdz samazināt CO2 izmešu daudzumu. Viens no risinājumiem ir biometāna ievadīšana dabasgāzes sadales sistēmā, kas spēj samazināt CO2 emisijas pār 15 % salīdzinot ar parastu dabasgāzi. [[motiv]]¹

Savukārt, ja kategorijas apraksts neaizņem veselu teikumu, birka ievietota teikuma vidū, piemēram:

Raugis ir netoksisks bioloģiskā astaksantīna ražotājs ar labākām ārstnieciskām īpašībām nekā sintētiski ražotam astaksantīnam. Raugis ir piemērots lielapjoma ražošanai, [[back]] bet to karotinoīdu ražošana var būt svārstīgā un ražošanas izmaksas nav konkurētspējīgas tirgū ar sintētisko astaksantīnu. [..] [[motiv]]

¹ Visā korpusā tika saglabāts autoru lietotais rakstības stils, interpunkcija un ortogrāfija.

Anotējamo kategoriju saīsinājumi

back	motiv	aim	hyp	struct	meth	res	conc	key	len	meta
Pašreizējās situācijas raksturojums, ievadījums tēmā	Pētījuma motivācija, konstatējamā nepilnība, pretruna u. c.	Pētījuma mērķis	Pētījuma hipotēze vai pētījuma jautājums	Darba satura raksturojums, uzdevumi	Metodoloģijas apraksts, pētījumam izmantotās metodes	Pētījuma rezultāti, piedāvātais risinājums	Diskusija, secinājumi, izpētīta nozīmīgums, izmantojamība	Atslēgvārdi	Darba apjoms – lpp., nodaļu, literatūras avotu, attēlu, tabulu skaits	Autors, darba vadītājs, nosaukums, darba veids, darba valoda u. c.

Tika noteikta arī kategorija „cits” [[other]], ko lietot tajos gadījumos, kad anotācijā ir norādīta informācija, kas šajā pētījumā netiek kategorizēta, piemēram, pētījuma objekts vai pētījuma priekšmets u. tml. Atsevišķos gadījumos, kad uzrakstītais teikums, tā daļa vai teksta fragments bija neatšifrējams, nesaprotams vai neloģisks, tas tika dzēsts, pievienojot birku [[del]]. Savukārt, ievērojot personas datu aizsardzību, anotāciju autora un darba vadītāja vārds tika aizstāts ar Xxxx Xxxx.

Kategoriju anotēšanu veica četri pētnieki, sākotnēji strādājot atsevišķi ar vienām un tām pašām 25 anotācijām abās valodās un izvietojot anotāciju tekstā birkas pēc savas izpratnes par kategorizējamām vienībām. Tā kā kategorijas ir nominālas vērtības, tad anotētāju vienprātības noteikšanai tika izmantots Fleisa kapa koeficients (Fleiss 1971), kā arī relatīvais kategoriju sakrītību skaits, iegūstot vērtības attiecīgi 0.66 un 54 %, kas norāda uz ļoti zemu vienprātību.

Tika secināts, ka lielu nevienprātību rada izšķiršanās starp divām kategorijām – „uzdevumi” [[tasks]] un „struktūra” [[struct]], tāpēc tika nolemts kategorijas apvienot vienā kategorijā „struktūra”. Tālāk, lai panāktu lielāku anotētāju vienprātību, tika strādāts pa pāriem – divi anotētāji, strādājot kopā, vienojās par kategoriju noteikšanu un birku izvietojumu 25 citās anotācijās, lai atkal salīdzinātu rezultātus, kas bija jau vienprātīgāki, taču joprojām nepietiekami, t. i., Fleisa kapa koeficients 0.69 un relatīvais kategoriju sakrītību skaits 59 %. Vairākās pētnieku grupas diskusijās tika konkretizēts katras kategorijas saturs, piemēram, ar ko atšķiras „pašreizējās situācijas raksturojums” [[back]] no „motivācijas” [[motiv]], vienojoties, ka motivācijā ietilpst arī pētījuma aktualitāte, kas tiek norādīta atsevišķās anotācijās. Tāpat problēmas sagādāja kategoriju „rezultāts” [[res]] un „secinājumi” [[conc]] nošķiršana, kā arī struktūras [[struct]] un metodes [[meth]] nošķiršana.

Trešajā vienprātības resp. ticamības novērtējumā tika izmantotas 35 jaunas anotācijas un rezultātā noteikts, ka anotētāju vienprātība ir stipri augusi: Fleisa kappā koeficients 0.80 un relatīvais kategoriju sakritību skaits ir 82 %. 2. tabulā ir atspoguļota anotētāju vienprātība jeb mērīšanas ticamība pa kategorijām. Redzams, ka lielākā anotētāju nevienprātība ir palikusi starp kategorijām „struktūra” [[struct]] un „rezultāts” [[res]], tas saistīts ar to, ka ne vienmēr izdodas viennozīmīgi nošķirt sasniegto rezultātu pieminēšanu no darba struktūras apraksta (sk. 2. tabulu).

Šajā anotēšanas procesa stadijā tika nolemts turpināt anotēšanu pāros, tādējādi nezaudējot iespēju diskutēt par problēmgadījumiem un kopīgi izšķirties par atbilstošākās kategorijas noteikšanu.

Rezultātā tika anotēti 1253 anotāciju pāri (abās valodās), iegūstot anotētu tekstu korpusu, kurš ar birkām sadalīts pa kategorijām, piemēram,

SVIEDRU PARAUGI, LC-MS, METABOLĪTI, FIZISKA SLODZE, ATLĒTI [[key]]
Bakalaura darbā apkopota literatūra par sviedru paraugu ievākšanas veidiem, analīzes metodēm, sviedru sastāvu un tajā esošo savienojumu korelāciju ar asins sastāvu. [[struct]]
Eksperimentālajā daļā izstrādāta šķidrumu hromatogrāfijas – masas spektrometrijas metode un kvantificētas metabolītu koncentrācijas izmaiņas neinvazīvi iegūtos sviedru paraugos fiziskas slodzes laikā. Datu apstrādes procesā pēģinātas metabolītu izmaiņas fiziskās slodzes testa laikā un analizēta korelācija laktāta un glikozes koncentrācijai starp sviedru un asins paraugiem. [[meth]]
Darbā izmantota BBI un RTU Zinātniskajā bibliotēkā pieejamā literatūra un elektroniskās datu bāzes un internets. Apskatītie literatūras avoti ir latviešu un angļu valodā, kas izdota no 1991. līdz 2024. gadam. [[other]]
Bakalaura darbs uzrakstīts latviešu valodā, [[meta]]
satur 53 lpp, 24 attēlus, 9 tabulas, darbā izmantoti 72 literatūras avoti. [[len]]

2. tabula

Anotētāju vienprātība

		Pirmais anotētāju pāris											
		back	motiv	aim	hyp	struct	meth	res	conc	key	len	meta	other
Otrais anotētāju pāris	back	14	3	0	0	0	0	1	3	0	0	0	0
	motiv	5	4	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
	aim	0	2	25	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	hyp	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	struct	0	0	2	0	66	7	21	1	0	0	0	0
	meth	0	0	0	0	4	25	6	0	0	0	0	0
	res	0	0	2	0	7	4	20	2	0	0	0	0
	conc	0	0	0	0	1	1	3	22	0	0	0	0
	key	0	0	0	0	0	0	0	0	21	0	0	0
	len	0	0	0	0	0	0	0	0	0	77	0	0
	meta	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	112	0
	other	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5

Pētnieku grupa šo pieņēma par anotētu tekstu korpusu, ko izmantot sava pētījuma vajadzībām. Taču anonimitāte ir saglabāta tikai daļēji (darba autoru līmenī), jo studentu piederības identificēšana fakultātei un specialitātei ir būtiska,

lai varētu realizēt atbilstmes pētījumu, skatot savstarpējās saistības starp prasībām un izpildījumu konkrētās trīs mērķgrupās: (1) vispārīgā ķīmija, (2) siltuma, gāzes un ūdens tehnoloģija un (3) vides zinātnes.

Metodisko norādījumu īss raksturojums

Lai varētu skatīt savstarpējās sakarības starp prasībām un izpildījumu, nepieciešams apkopot RTU metodiskajos norādījumos jeb vadlīnijās izvirzītos noteikumus. Tie ir atšķirīgi katrai fakultātei un specialitātei. Analīzei ņemti tie materiāli, kas pieejami aktuālajā mājaslapā, tādējādi pieņemot, ka tie ir izmantoti bakalaura darbu anotāciju veidošanas procesā.

Izlases **pirmās grupas** jeb Vispārīgās ķīmijas tehnoloģijas katedras studentiem metodiskie norādījumi aktualizēti 2021. gadā (sk. Mālniece, Vampere 2021). No pētījumā iekļautajām 11 kategorijām metodiskajos norādījumos pieminētas tikai četras, kam anotētajā korpusā vajadzētu parādīties ar šādām birkām: mērķis [[aim]], uzdevumi un darba satura apraksts [[struct]], darba rezultāti [[res]], tabulu, attēlu, lappušu, izmantotās literatūras skaits [[len]]. Anotācijas paraugā atrodams, ka tās sākumā ir atslēgvārdi [[key]], tādējādi varētu to uzskatīt par piekto kategoriju. Tātad studentiem nav dota norāde par tādu kategoriju iekļaušanu kā izmantotās metodes, secinājumi, metadati u. c.

Izlases **otrās grupas** – profesionālā bakalaura studiju programmas „Siltuma, gāzes un ūdens tehnoloģija” – vadlīnijas jeb „Metodiskie norādījumi bakalaura darba ar projektu daļu izstrādei un aizstāvēšanai” aktualizēti 2024. gadā Būvniecības un mašīnzinību fakultātē (sk. Metodiskie norādījumi 2024). Šeit no 11 potenciāli iespējamām kategorijām ir nosauktas septiņas: darba autora vārds un uzvārds, kā arī darba nosaukums un valoda, kurā darbs uzrakstīts [[meta]], darba aktualitāte [[motiv]], saturs [[struct]], galvenie rezultāti [[res]] un secinājumi [[conc]], kopējais darba apjoms, t. sk. darbā ietvertu tabulu, grafisko attēlu, pielikumu un izmantoto literatūras avotu skaits [[len]]. Ārpus anotācijas resp. aiz tās norādāmi atslēgvārdi [[key]], kas raksturo darba tematu, rezultātus un izmantotās metodes. Līdz ar to var secināt, ka darbā izmantoto metožu uzskaitījums parādās pastarpināti (tikai atslēgvārdos, ne anotācijā), tādēļ anotāciju satura analīzē šī kategorija [[meth]] tuvāk netiek aplūkota. Šo varētu uzskatīt par vispilnīgāko anotācijas kategoriju uzskaitījumu, bet trūkst prasības norādīt darba mērķi (arī uzdevumus).

Izlases **trešās grupas** jeb Vides zinātnes bakalaura studiju programmas metodiskais materiāls ir spēkā kopš 2018. gada un nav norādes par tā atjaunošanu vai aktualizēšanu pēdējos gados (sk. Bakalaura darba rakstīšanas vadlīnijas [2018]). Šeit norādes paredz tikai četru kategoriju iekļaušanu anotācijas tekstā: darba autors un tēma [[meta]], mērķis [[aim]], uzdevumi, darba struktūra, nodaļu un apakšnodaļu saturs [[struct]], darba apjoms (lappušu, tabulu, attēlu skaits, izmantoto literatūras avotu skaits, t. sk. svešvalodās, un pielikumu skaits) [[len]]. Nav atrodamas nekādas norādes par darba rezultātiem, secinājumiem, arī metodēm. No visām trim izlašu kopām vienīgi šeit nav pieminēti atslēgvārdi.

Apkopojot metodiskajos norādījumos minētās kategorijas, izveidota pārskata tabula (sk. 3. tabulu), kas palīdz izvēlēties tās kategorijas, kuras skatāmas atbildes pētījumā.

3. tabula

Kategorijas, kas iekļautas metodiskajos norādījumos

Izlase (skaits)	back	motiv	aim	hyp	struct	meth	res	conc	key	len	meta
1. (31)			x		x		x		x	x	
2. (19)		x			x		x	x	x	x	x
3. (14)			x		x					x	x

Atbilstības meklējumiem atlasītās kategorijas un iegūtie rezultāti

Atbilstības pētījumam izvēlētas septiņas kategorijas: mērķis, motivācija, struktūra, rezultāts, secinājumi, atslēgvārdi, darba apjoma raksturojums. Pārējās četras kategorijas turpinājumā nav skatītas, jo atbildes meklējumi tādos gadījumos, kad noteikumos nav izvirzītas prasības pēc to klātbūtnes (piemēram, [[back]], [[hyp]], [[meth]]), nav produktīvi šī pētījuma kontekstā, savukārt tāda kategorija kā [[meta]] ir marķēta visās (vai gandrīz visās) anotācijās.

Visuzskatāmāk atbilde starp prasībām un izpildījumu konstatējama atslēgvārdu kategorijā [[key]]. Šeit salīdzināmi rezultāti 1. un 2. grupā, kur šī prasība pastāv, un 3. grupā, kur šādas prasības nav. Te atbilstība parādās kā ļoti stipri izteikta, jo 3. grupā nav konstatējami atslēgvārdi (nevienā gadījumā), bet 1. un 2. grupā tie parādās 92 % (1. grupā – 87,10 %, 2. grupā – 94,74 %).

Analizējot kategorijas, kuras ir iekļautas visu trīs izlašu prasībās ([[len]] un [[struct]]), varētu pieņemt, ka atbildes procenti būs ļoti augsti. Darba apjoma raksturojums [[len]] 1. un 2. grupā ir 100 %, bet 3. grupā tas ir norādīts 8 gadījumos no 14, tātad 57,14 %, kopumā veidojot atbilsmi 90,63 %. Tieši tāda pati atbilde (90,63 %) ir konstatēta kategorijā [[struct]], kur 100 % ir konstatēti vienīgi 2. grupā, bet 1. grupā – 90,3 % un 3. grupā – 78,58 %. Izsakot absolūtajos skaitļos, katrā no šīm kategorijām 6 gadījumos (no 64) attiecīgā birka nav konstatējama.

Par pamanāmu, bet ne tik spilgti izteiktu atbilsmi var runāt arī tādās kategorijās kā rezultāts [[res]] un secinājumi [[conc]]. Prasība uzrādīt pētījuma rezultātus [[res]] ir 1. un 2. grupas norādījumos. Izvēloties šo kategoriju atbildes meklējumiem, iegūti šādi dati: 1. grupā – 12 gadījumi jeb 38,71 %, 2. grupā – 14 gadījumi jeb 73,68 %, kopā 26 gadījumi no 50 jeb 52 %. Savukārt 3. grupā, kur šāda prasība netiek izvirzīta, rezultāti aprakstīti 6 gadījumos jeb 42,86 %. Šajā kategorijā rezultāts starp prasīto–izpildīto un neprasīto–izpildīto ir aptuveni desmit procentpunktu. Ar rezultātu aprakstu cieši saistīts arī secinājumu [[conc]] apraksts, kas tiek prasīts vienīgi 2. grupā. Tur tas realizēts 9 gadījumos jeb 47,38 %. Savukārt 1. un 3. grupā iegūtie rezultāti ir ļoti atšķirīgi: 1. grupā – 4 gadījumi jeb 12,9 %, bet 3. grupā – 12 gadījumi jeb 85,71 %. Summējot šo abu

grupu rezultātus, iegūst 35,56 %, kas liecina, ka šajā kategorijā atbilsme starp prasīto–izpildīto un neprasīto–izpildīto ir nedaudz vairāk nekā desmit procentpunktu.

Atšķirība atbilstmju procentpunktos ir ievērojami mazāka motivācijas kategorijā [[motiv]], kas iekļauj arī pētījuma aktualitātes pamatojumu. Tā ir prasība, kas izvirzīta vienīgi 2. grupai, kur tā realizējas 5 gadījumos jeb 26,32 %. Pārējās divās grupās šī kategorija konstatēta attiecīgi: 1. grupā – 1 gadījumā jeb 3,23 %, 3. grupā – 8 gadījumos jeb 57,14 %. Abas šīs grupas kopā ņemot, šī kategorija realizēta 9 gadījumos no 45 jeb 20 %. Iegūtie dati salīdzinājumā prasītais–izpildītais (26,32 %) un neprasītais–izpildītais (20 %) ir nedaudz vairāk par sešiem procentpunktiem.

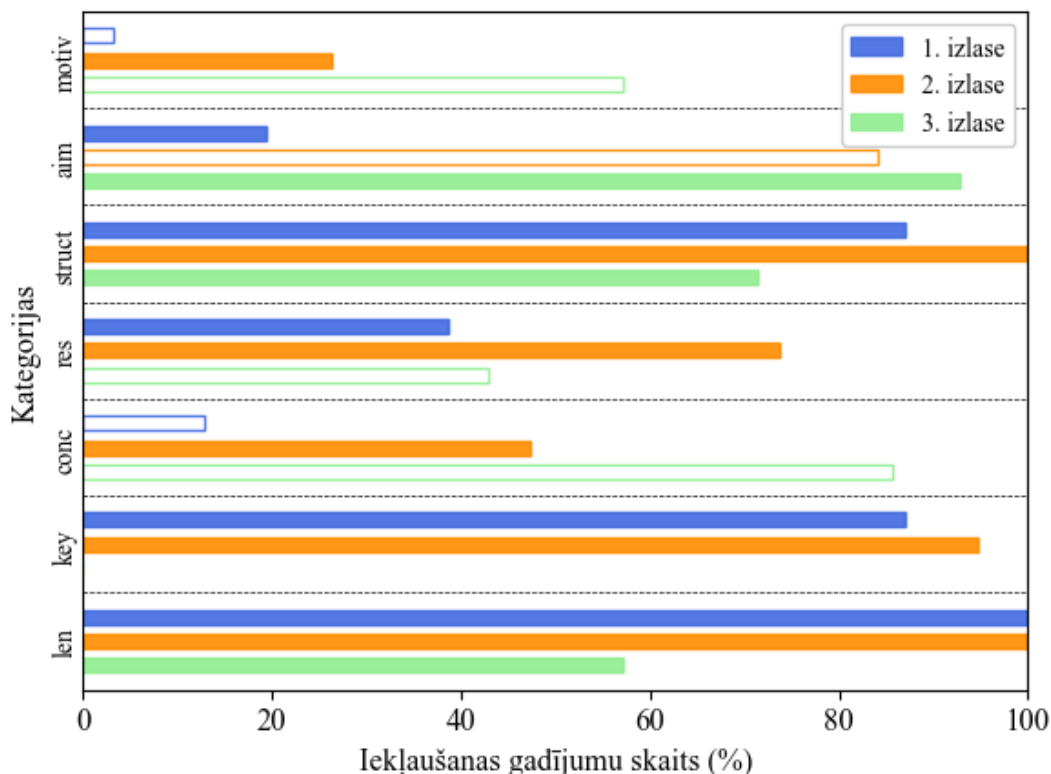
Pilnīgi citādi rezultāti iegūti, analizējot tik primāru kategoriju kā mērķis [[aim]]. Prasība anotācijā norādīt mērķi ir minēta 1. un 3. izlases kopai, bet nav minēta 2. izlases kopai. Hipotētiski var pieņemt, ka, procentuāli apstrādāti, šie dati pierāda vajadzību šo prasību iestrādāt metodiskajos norādījumos. 1. un 3. izlases grupu anotāciju kopskaits ir 45, no tām anotāciju korpusā birka [[aim]] ir konstatējama: 1. grupā – 6 gadījumos jeb 19,35 %, 3. grupā – 13 gadījumos jeb 92,86 %. Rādījums nav vienmērīgs, bet, izvēloties šīs grupas skatīt kopā (jo abās bija prasība uzrādīt mērķi), iegūtais kopskaits ir 19 jeb 42,22 %. Salīdzinot šo rādītāju ar 2. grupu, kur mērķis minēts 16 gadījumos no 19 jeb 84,21 %, jāatzīst, ka pieņemtā hipotēze neapstiprinās. Starpība procentpunktos ir ievērojama (apmēram četrdesmit), bet izpildījums ir procentuāli augstāks tajā izlases kopā, kur šī prasība nemaz nav minēta. Tātad arī tad, ja metodiskajos norādījumos nav minēta prasība pēc mērķa uzrādīšanas anotācijā, tas tomēr tiek konstatēts divreiz biežāk nekā grupās, kur šāda prasība ir izvirzīta. Jāsecina, ka tik primāra kategorija kā mērķis bakalaura darbu anotācijās parādās 54,69 % neatkarīgi no vadlīnijās prasītā. Tas, protams, ir nepietiekami.

Un vēl pārsteidzošāku rezultātu sniedz metožu [[meth]] aprakstīšana. Tā kā prasība netiek izvirzīta nevienā gadījumā, tāpēc atbilstmes meklējumu tabulā netiek iekļauta, bet tā pastarpināti (atslēgvārdos) parādās 2. izlases grupai. Kopskaitā birka par metožu pieminēšanu parādās 31 gadījumā no 64, tātad 48,44 %, bet, skatot atsevišķi tikai 2. grupu, iegūtais raksturlielums ir vien 10,53 %. Tas varētu liecināt par to, ja metodes tiek sagaidītas tikai atslēgvārdos, tad anotācijas tekstā tās vairs nav jānorāda. Atslēgvārdu saturu analizēt šajā pētījumā nav paredzēts, bet, izslēdzot 2. grupu no procentuālā aprēķina, jāsecina, ka metodes [[meth]] tiek pieminētas (ne precīzi aprakstītas) 29 gadījumos no 45 jeb 64,45 %. Atšķirība procentpunktos ir lielāka par piecdesmit, turklāt par labu tām izlases grupām, kur šāda prasība nemaz netiek pieminēta.

Šādi iegūtie rezultāti rosina domāt par citiem rakursiem, kas varētu sniegt atbildes – kas nosaka tās kategorijas, kuras tiek (vai netiek) iekļautas studentu bakalaura darbu anotācijās.

Atbilstmju meklējumu procesā ir pamanīts, ka 2. grupas anotācijās ir visvairāk dažādu birku lietojums. Statistiski no 11 aplūkojamām kategorijām

vidēji katrā anotācijā atrodamas 6,79 dažādu kategoriju birkas jeb realizēšana vērtējama kā 61,73 %. Salīdzinājumā ar 1. grupu, kur vidēji vienā anotācijā izmantotas 5,13 birkas jeb 46,64 %, un 3. grupu, kur vidēji vienā anotācijā izmantotas 5,57 birkas jeb 50,64 %, jāsecina, ka 2. grupas anotācijas ir izstrādātas ievērojami precīzāk. Un te jāatgādina, ka 2. grupas vadlīnijas iezīmē 7 kategorijas no 11 iespējamām, kurpretī 1. grupā – tikai piecas, bet 3. grupā – vien četras (sk. 1. attēlu). Tātad pilnībā izslēgt vadlīnijās izvirzīto prasību ietekmi un nozīmību uz anotāciju izveides procesu tomēr nevar.

1. att. Kategoriju iekļaušanas gadījumu skaits (%) katrā izlasē¹

Nobeigums

Pieredze rāda, ka studenti un pat zinātniskie vadītāji bakalaura darba anotācijai nepievērš vajadzīgo vērību, uzskatot to par formālu prasību. Daudzās pareizrakstības un neuzmanības kļūdas liecina, ka anotācijas tapušas steigā, pēdējā brīdī pirms darba iesniegšanas, un vadītājs, visticamāk, to nav pat redzējis. Tādas anotācijas nepilda tām paredzēto funkciju – ieinteresēt potenciālo pētījuma lasītāju, iespējamo sadarbības partneri, darba devēju, prakses vadītāju, projekta īstenotāju u. tml. Pārdomāti uzrakstīta un labi sakārtota anotācija ir pētījuma vizītkarte, kuru nevajadzētu novērtēt par zemu, jo tā – atšķirībā no visa darba – ir pieejama publiski augstskolas mājaslapā.

¹ Aizkrāsotā josla norāda uz gadījumu, kad kategorija metodiskajos norādījumos bija prasīta, bet neizkrāsota – kad nebija prasīta.

Kā rāda pētījums, metodiskajās norādēs sniegtie anotāciju apraksti ir studentam nepietiekams palīgs, turklāt tie ir ļoti atšķirīgi starp dažādām specialitātēm/studiju programmām pat vienā universitātē. Pētījuma dati apliecina, ka atbilstība starp metodiskajos norādījumos prasīto un konkrēto izpildījumu – bakalaura darbam pievienoto anotāciju – ir visai viduvēja. Tas nozīmē, ka metodiskie norādījumi vai nu lasīti pavirši, vai vispār nav lasīti, vai arī students ir izmantojis kāda cita darba anotācijas paraugu, kas, iespējams, rakstīta citas specialitātes studijās.

Izpētītās anotācijas rada paviršības iespaidu, kas liek domāt, ka studentiem nav pietiekami uzsvērtā anotācijas nozīme bakalaura darba kontekstā un tālākajā karjeras perspektīvā. Nav zināms, vai metodisko norādījumu veidotāji ir balstījušies uz kādiem pētījumiem, lai labāk izprastu anotācijas nozīmi un vēlamo saturu – kuras ir tās pētījuma kategorijas, kas visskaidrāk atsedz veiktā pētījuma būtību. Metodiskajos norādījumos pievienotajā literatūras sarakstā šādi pētījumi nav norādīti.

Labā anotācijā bez metadatiem (darba nosaukuma, veida, valodas, apjoma norādēm) noteikti ietvertas vēl citas kategorijas:

- mērķis (skaidri formulēts pētījuma fokuss),
- pētījuma jautājums vai hipotēze (ja tāda tiek izvirzīta),
- metodoloģija (pētījumam izmantotās pieejas, metodes, izpētes paņēmieni),
- rezultāts (pētījumā paveiktais, atklātais, izstrādātais u. tml.).

Pārlicinošu iespaidu rada arī tās anotācijas, kuru izveidē izmantotas citas kategorijas – tādas kā

- pašreizējās situācijas raksturojums (aprakstīts pētījuma fons, konteksts),
- motivācija (kāda nepilnība, iztrūkums esošajā situācijā, kas saistījis pētnieka uzmanību),
- secinājumi un diskusija (pētījuma nozīme, izmantojamība).

Labi uzrakstīti metodiskie norādījumi, protams, ir labs palīgs gan studiju darba tapšanā un noformēšanā, gan anotācijas izstrādē. Noderīgāki ir tie norādījumi, kur bez anotācijas apraksta pielikumā ir dots arī labi uzrakstītas anotācijas paraugs (vai paraugi vairākās valodās). Uzskatāms anotācijas piemērs – atbilstošs konkrētās studiju specialitātes pētījumiem – ir gan iedvesmojošs, gan praktiski izmantojams teksts bakalauranta darbam, strādājot ar sava pētījuma anotāciju.

Izstrādāts ar ES ANM atbalstu pētniecības un attīstības grantā Nr. RTU-PA-2024/1-0024 „Ceļā uz mākslīgajā intelektā sakņotu studiju nobeiguma darba anotācijas rakstīšanas palīgu: divvalodīga tekstu korpusa sagatavošana, analīze un modeļu izstrāde”, kas ietilpst projektā Nr. 5.2.1.1.i.0/2/24/I/CFLA/003

Avoti

Bakalaura darba rakstīšanas vadlīnijas: metodisks materiāls ([2018]). RTU Enerģētikas un elektrotehnikas fakultātes Vides aizsardzības un siltuma sistēmu institūta Vides zinātnes

bakalaura studiju programma. Pieejams: https://videszinatne.rtu.lv/wp-content/uploads/2018/03/BAK_metodiskie_noradijumi_VASSI.pdf [sk. 27.06.2025.]
Mālniece, Lāsma; Vampere, Daina (2021). *Metodiskie norādījumi bakalaura, maģistra darba izstrādē*. Vispārīgās ķīmijas tehnoloģijas katedras studentiem. RTU Vispārīgās ķīmijas tehnoloģijas institūts. Pieejams: <https://bbi.rtu.lv/wp-content/uploads/sites/46/2021/04/VKTI-metodiskie-noradijumi.pdf> [sk. 27.06.2025.]
Metodiskie norādījumi bakalaura darba ar projekta daļu izstrādei un aizstāvēšanai (2024). Profesionālā bakalaura studiju programma „Siltuma, gāzes un ūdens tehnoloģija”. RTU Būvniecības un mašīnzinību fakultāte. Pieejams: <https://ebooks.rtu.lv/wp-content/uploads/sites/32/2024/09/Methodiskie-noradijumi-bakalaura-darba-ar-projekta-dalu-izstradei-un-aizstavesanai.pdf> [sk. 27.06.2025.]

Literatūra

- Andronova, Everita; Auziņa, Ilze (2024). Valodas korpuss. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/136099-valodas-korpuss> [sk. 27.06.2025.]
- Baltiņš, Māris (2003). Zinātniskā raksta struktūrelementi. *Konferences „Zinātnes valoda” materiāli*. Atb. red. Māris Baltiņš, Dace Markus. Rīga: Valsts valodas komisija, 5–11.
- Charles, Maggie (2018). Corpus Tools for Writing Students. *The TESOL Encyclopedia of English Language Teaching*, 1–7. Pieejams: https://www.academia.edu/73492766/Corpus_Tools_for_Writing_Students [sk. 27.06.2025.]
- Chitez, Madalina; Dinca, Andreea (2023). On Corpora and Writing. *Digital Writing Technologies in Higher Education: Theory, Research, and Practice*. Krause, Otto etc. (ed.), 385–403. Pieejams: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-031-36033-6> [sk. 27.06.2025.]
- Dalbiņa, Iluta; Lāčauniece, Inese (2010). *Latviešu valoda*, 2. daļa : mācību grāmata. Rīga: RaKa.
- Fleiss, Joseph L. (1971). Measuring nominal scale agreement among many raters. *Psychological Bulletin*, 76 (5), 378–382, doi:10.1037/h0031619
- Hartley, James; Betts, Lucy R. (2009). Common weaknesses in traditional abstracts in the social sciences. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 60 (10), 2010–2018.
- Koopman, Philip (1997). *How to Write an Abstract*. Carnegie Mellon University Pieejams: <https://users.ece.cmu.edu/~koopman/essays/abstract.html> [sk. 28.06.2025.]
- Laiveniece, Diāna (2010). Subjektīvā un objektīvā izteiksmes veidi zinātnes valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti* : rakstu krājums, 14 (1). Red kol. vad. Benita Laumane. Atb. red. Gunta Smiltnece. Liepāja: LiePA, 128–138.
- Lokmane, Ilze; Kalnača, Andra (2006). Studentu pētnieciskie darbi un zinātniskais stils. *Valodas kvalitāte* : Valsts valodas komisijas raksti, 2. Galv. red. Andrejs Veisbergs. Rīga: Valsts valodas komisija, 69–76.
- Murray, Rowena (2005). *Writing for Academic Journals*. England, Berkshire: Open University Press.
- Romer, Ute; Cortes, Viviana; Friginal, Eric (2020). *Advances in Corpus-based Research on Academic Writing*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Swales, John M.; Feak, Christine B. (2009). *Abstracts and the Writing of Abstracts*. USA, Michigan: The University of Michigan Press.

**ALIGNMENT BETWEEN REQUIREMENTS AND REALIZATION
IN BACHELOR THESIS ABSTRACTS:
A CASE STUDY FROM RIGA TECHNICAL UNIVERSITY**

Summary

The aim of the publication is to explore and reveal the correspondence between university guidelines for writing annotations and their implementation in students' bachelor's theses. To achieve this, annotations in both Latvian and English from bachelor's theses written in 2023 and 2024 by students of various faculties and specializations at Riga Technical University (RTU) were used. An annotated text corpus with more than 2000 annotations was created by working in parallel in two groups. A substantial inter-rater agreement was reached indicated by Fleiss' kappa of 0.80. From this corpus, three samples comprising 64 annotations in Latvian were selected: (1) General Chemistry – 31 annotations, (2) Heat, Gas, and Water Technology – 19 annotations, (3) Environmental Science – 14 annotations.

A quantitative approach was used in the study. The performance of the three samples was compared against the respective methodological guidelines of each specialization using 11 defined categories. Six categories were selected for more detailed analysis: motivation, objective, methods, results, conclusions, and keywords. The presence of these categories in the annotation texts was examined in relation to the requirements specified in the guidelines for each specialization.

According to the methodological guidelines, five categories were indicated for Group 1, seven for Group 2, and only four for Group 3 out of the possible eleven. The correspondence between the required and the actually included categories was expressed in percentages and visualized in a chart. The results reveal that the correspondence between what is required and what is actually present in the annotations is moderate. Several important categories are frequently omitted from annotations even when specified in the guidelines, while in other cases, they appear despite not being explicitly mentioned in the methodological materials. The categories "keywords" and "results" particularly stand out, showing relatively high correspondence, whereas "objective" and "methods" show low correspondence. This indicates a need to clarify and improve the methodological guidelines.

Although none of the samples demonstrated full alignment with the guideline requirements, the influence and significance of the guidelines on the annotation writing process cannot be entirely dismissed, as several categories were fulfilled in more than 50 % of the cases. The article emphasizes that a well-developed annotation serves as a calling card of the research and highlights the necessity for a unified approach and clear content definitions in the guidelines, grounded in theoretical literature and supported by transparent examples.

Keywords: bachelor thesis abstract, annotated text corpus, Riga Technical University guidelines, alignment, quantitative study.

Linda LAUZE (Rīgas Tehniskā universitāte)

KOMPLIMENTU LIETOJUMS SAZIŅĀ: SEMANTISKAIS UN PRAGMATISKAIS ASPEKTS

Kopsavilkums

Līdz šim latviešu valodniecībā komplimenti nav bijuši pētnieku uzmanības lokā. Komplimenti pieder pie lingvistiskās pieklājības izteikšanas līdzekļiem, bet vairāk ir apskatīti citi tās valodiskie izpausmes veidi. Raksta mērķis ir analizēt komplimentu lietojumu saziņā semantiskajā un pragmatiskajā aspektā, kā arī raksturot komplimenta saņēmēja atbildes reakciju. Praktiskais materiāls ir mutvārdu un rakstveida izteikumi, kā arī izteikumu pāri (ap 200 vienību), kas fiksēti dažādās runas situācijās, sociālajos medijos, kā arī plašsaziņas līdzekļos un lietotnē *Whatsapp*.

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās vārda *kompliments* nozīmi parasti saista ar glaimošanu, izpatikšanu. Vārda *kompliments* pozitīvā semantika parādās tikai latviešu sinonīmu vārdnīcās, kur tas ir iekļauts divos šķirkļos – cildinājums un uzslava – kā sinonīmu rindas pēdējā vienība.

Lingvistiskajā pragmatikā komplimentu lietojums tiek apskatīts gan kā runas darbība, gan kā viena no pieklājības stratēģijām. Patiesi izteiktiem komplimentiem piemīt spēja pozitīvi ietekmēt adresātu. Tikai neliela daļa ekspresaptaujas dalībnieku (6,8 %) ir atzīmējuši, ka jūt glaimus komplimenta saņemšanas laikā. Vēl mazāk (4,9 %) respondentu izsaka kādam komplimentu, lai glaimotu. Tādējādi ir pamats precizēt vārda *kompliments* semantiku „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā”. No pieklājības viedokļa ir svarīgs ne tikai komplimenta saturs un piemērotība runas situācijai, bet arī saņēmēja atbildes reakcija.

Atslēgvārdi: saziņa, semantika, pragmatika, pieklājība, latviešu valoda, kompliments.

Ievads

Līdz šim latviešu valodniecībā komplimentiem nav pievērsta plašāka pētnieku uzmanība. Komplimenti pieder pie lingvistiskās pieklājības izteikšanas līdzekļiem, bet vairāk ir apskatīti citi tās valodiskie izpausmes veidi – sasveicināšanās un atvadīšanās frāzes, pateicības, novēlējuma, atvainošanās izteikšana, uzrunas formas izvēle, 2. personas vietniekvārdu *tu* un *jūs* (vienskaitļa nozīmē) lietojums, ņemot vērā ne tikai valodas pragmatisko, bet arī vēsturisko un sociolingvistisko aspektu (piemēram, sk. Ernstsonē 2005; Lauze 2009; Blūmane 2010; Ozola 2010; Lauze, Politere 2015; Lauze 2017; Lauze 2021; Vanags 2022).

No komunikācijas teorijas viedokļa valodai ir vairāki uzdevumi. Analizējot, kā darbojas valoda, Niks Enfilds (*Nick J. Enfield*) uzsver, „.. kad jūs izmantojat valodu, tā nekad nav tikai runāšana. Jūs šajā brīdī kaut ko darāt. Ar vārdiem jūs veicat noteiktas darbības attiecībā pret pārējiem – jūs viņiem palīdzat, viņus ietekmējat, jūs veidojat savstarpējo saikni.” (Enfilds 2024: 28)

Komplimenti, tāpat kā citas lingvistiskās pieklājības izpausmes, veic fātisko jeb kontaktu veidošanas funkciju, ko minētais autors tēlaini nosaucis par sociālo līmvielu (Enfilds 2024: 209).

Raksta mērķis ir analizēt komplimentu lietojumu saziņā semantiskajā un pragmatiskajā aspektā. Paredzēts apskatīt arī komplimenta saņēmēja atbildes reakciju.

Pētāmais valodas materiāls ir mutvārdu un rakstveida izteikumi, kā arī izteikumu pāri (ap 200 vienību), kas fiksēti dažādās runas situācijās, sociālajos medijos *X* un *Facebook*, kā arī televīzijas un radio raidījumos, raidierakstos un lietotnē *Whatsapp* kopš 2023. gada. Sociālajā medijā *X* 2024. gada novembrī ir organizēta ekspresaptauja, kurā tika uzdoti četri slēgtie jautājumi. Uz katru no tiem aptuveni 150 respondentu ir atbildējuši atsevišķi, tāpēc konkrētais aptaujāto skaits katram jautājumam ir nedaudz atšķirīgs. Papildus izmantoti arī metalingvistiskie komentāri par komplimentu lietojumu. Rakstveida piemēri nav rediģēti, ir saglabāta autoru oriģinālrakstība.

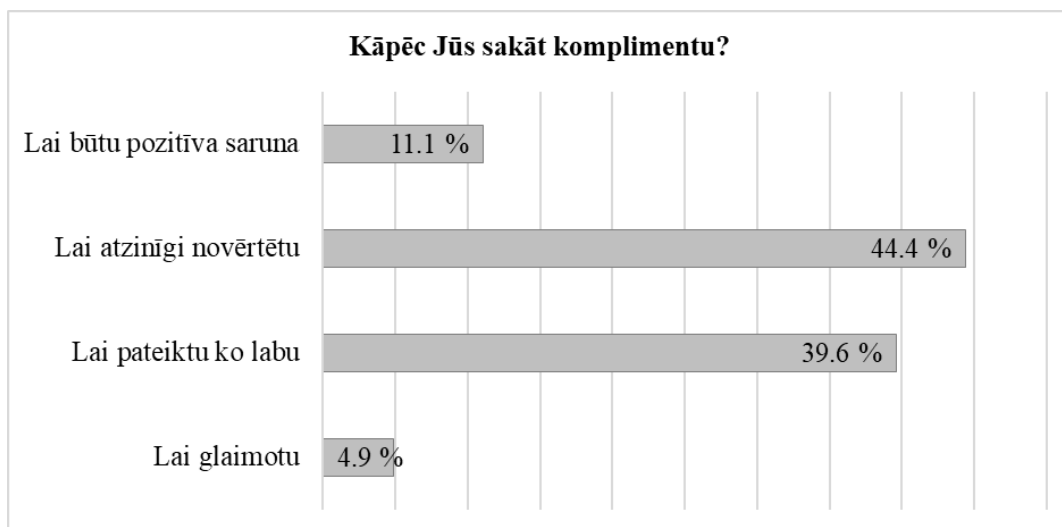
Komplimentu semantiskais aspekts

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās vārda *kompliments* nozīmi parasti saista ar glaimošanu, izpatikšanu:

- ‘Cildinošs, glaimojošs izteikums’ (MLVV);
- ‘Uzslava, cildinājums, parasti, lai kādam glaimotu, izpatiktu’ (LLVV);
- ‘Uzslava, cildinājums, parasti, lai (kādam) glaimotu, izpatiktu’ (LVV).

Pēc formulējuma šķiet, ka padomju laikā izdotajās vārdnīcās – „Latviešu literārās valodas vārdnīcas” 4. sējumā (1980) un „Latviešu valodas vārdnīcā” (1987) – šī vārda konotācijā ir vairāk uzsvērts negatīvais vērtējums, kas ir saistīts ar izlikšanos, pielabināšanos, lai panāktu no komplimenta adresāta kādu iespējamo labumu, nekā „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” minētajā vārda semantikā. Tomēr mūsdienu sabiedrībā komplimentu lietojums arvien vairāk ir saistāms ar pieklājības izpausmēm, patiesas atzinības izteikšanu un pozitīvas atmosfēras radīšanu saziņā.

Sociālā medija *X* lietotājiem tika vaicāts, kāpēc viņi saka komplimentu, norādot četrus iemeslus (sk. 1. att.). Uz šo jautājumu saņemtas 144 atbildes. Visvairāk respondentu (44 %) ir norādījuši, ka komplimentu saka tāpēc, lai atzinīgi novērtētu. Otra biežāk minētā atbilde, ko izvēlējušies 39,6 % ekspresaptaujas dalībnieku, ir *lai pateiktu ko labu*. Variants *lai glaimotu* ir atzīmēts tikai 4,9 % gadījumu.

1. att. Atbildes (%) uz jautājumu „Kāpēc Jūs sakāt komplimentu?”

(Avots: Lauze 14.11.2024. <https://x.com/LindaLauzeL/status/1857143808124965358>)

Mūsdienu latviešu valodā neformālajā saziņā ir sastopams vārda *kompliments* lietojums ar nozīmi ‘atzinība’, kas ietver pozitīvu novērtējumu. Ilustrācijai daži sociālajos medijos fiksēti piemēri.

Komplimenti idejai un organizatoriem!

Marta Kotello (@MartaKotello X 03.08.2024.)

Komplimenti doktorei Airei Keturakienei – detalizēta un konceptuāla analīze.

Jānis Pleps (@J_Pleps X 23.11.2024)

Vislielākais kompliments mums ir Jūsu pateicības vārdi.

Otaņķu gardumi (Facebook 3.11.2024.)

Ja atzinība tiek izteikta vārdos, tad sarunvalodā vārdi *kompliments* un *atzinība* nozīmes ziņā ir līdzvērtīgi, taču tos nevar uzskatīt par sinonīmiem oficiālajā saziņā, kad atzinība tiek parādīta apbalvojuma veidā, piemēram, ar atzinības rakstu.

Sinonīmi ir „atsevišķi vārdi, kas lietojami līdzīgās situācijās vienas un tās pašas parādības apzīmēšanai ..” (Veidemane 1970: 6). No sinonīmijas viedokļa analizējot to vārdu nozīmes, kas izsaka atzinīgu vērtējumu, vārda *kompliments* pozitīvajai semantikai atbilst *uzslava*, *cildinājums*, *slavinājums*, *atzinība*. Ne „Sinonīmu vārdnīcā”, kas izdota pirms vairāk nekā 20 gadiem un ir 1964. gadā izdotās vārdnīcas trešais papildinātais un pārstrādātais izdevums (LVSV 2002), ne citās 21. gadsimtā publicētajās sinonīmu vārdnīcās (SVS 2001; LVSV 2012) nav vārdam *kompliments* veltīta atsevišķa šķirkļa. Visos trijos apskatītajos izdevumos kompliments ir iekļauts divos šķirkļos – *cildinājums* un *uzslava* – kā sinonīmu rindas pēdējā vienība. Tādējādi sinonīmu vārdnīcās parādās vārda *kompliments* pozitīvā semantika.

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minēto sinonīmu semantikas aprakstā nav lietots vārds *kompliments*. Toties divās no apskatītajām vārdnīcām šī vārda iespējamā negatīvā nozīme ir izmantota šķirkļa *glaimi* aprakstā:

- ‘Cildinājumi, komplimenti, ko saka, lai kādam izpatiktu; liekulīgi, nepamatoti cildinājumi’ (LVV);

- ‘Liekulīgi, lišķīgi cildinājumi, komplimenti, ko saka, lai kādam izpatiktu, arī lai ko panāktu, iegūtu’ (MLVV).

Mūsdienu latviešu valodā angļu valodas ietekmē vārdam *kompliments* ir konstatēts jauns lietojums ar nozīmi ‘neliela dāvana; pārsteigums’:

Kompliments no šefpavāra.

Alda Eņģele (Facebook 9.11.2024.)

Pavāra kompliments – pārsteigums.

Kristīne Starte (Facebook 13.09.2024.)

Un kompliments no šefpavāra?

Dina Bruka @Driafre (X 05.08.2025.)

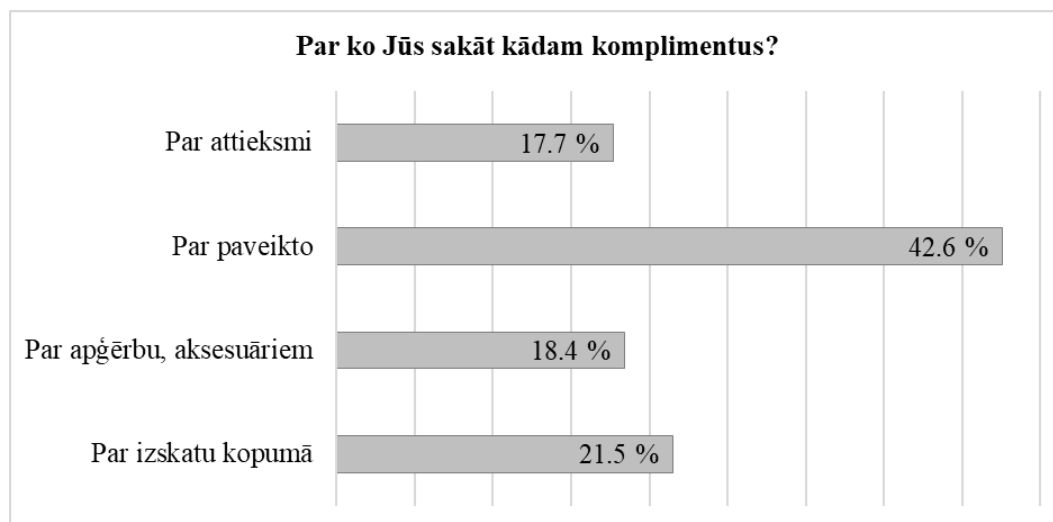
Šādā nozīmē lietot vārdu *kompliments* no valodas kultūras viedokļa nebūtu vēlams.

Komplimentu lietojuma pragmatiskais aspekts

Lingvistiskajā pragmatikā komplimentu lietojumu var apskatīt kā runas darbību saistībā ar pieklājības izteikšanu un arī plašāk –, analizējot to nozīmi saziņā. Kā norāda Ilze Plaude, Wolframs Bublics (*Wolfram Bublitz*) ir piedāvājis tematisku pārskatu, kas aptver pieklājības izpausmes jomas, tajā iekļauti arī komplimenti kā valodas darbības (sk. Plaude 2004: 135). Penelope Brauna (*Penelope Brown*) un Stīvens Levinsons (*Stephen C. Levinson*) ir aprakstījuši pozitīvās pieklājības stratēģijas. Viena no svarīgākajām ir izrādīt interesi par klausītāju, izteikt viņam simpātijas ar apbrīnu (Brown, Levinson 1987: 102). Runas aktu teorijas pamatlicējs Džons Ostins (*John L. Austin*) ir norādījis, ka ne vienmēr var viegli nošķirt jūtas, domas un nodomus un ka tie var pārklāties, piedāvājot šādu piemēru: „.. ja es saku “Es jūs apsveicu”, mums tiešām jāizjūt vai varbūt jādomā, ka jūs esat ko labu sasniedzis vai citādi pelnījis uzslavu? Vai es domāju vai izjūtu, ka jūsu izdarītais ir slavējams?” (Ostins 2011: 79) Šīs teorijas turpinātāja Džona Sērļa (*John R. Searle*) runas aktu klasifikācijā kompliments kā atzinība pieder pie ekspresīvajām runas darbībām (Plaude 2004: 42).

Patiesi izteiktiem komplimentiem piemīt spēja pozitīvi ietekmēt adresātu. Daniels Everets (*Daniel L. Everett*), raksturojot valodas kā instrumenta spēku, atgādina par grupas „Bee Gees” dziesmu „Words” (1968), citējot pāris rindiņu ar zīmīgu tekstu: „Tie ir tikai vārdi, un vārdi ir viss, kas man ir, lai iekarotu tavu sirdi” (*It's only words and words are all I have To take your heart away*). (Everets 2022: 56)

Lai noskaidrotu, kādu iemeslu dēļ kādam saka komplimentus, ekspresaptaujas 2. jautājumā respondentiem tika piedāvāti četri varianti (sk. 2. att.). Uz šo jautājumu sociālajā medijā X ir atbildējis 141 respondents. Visbiežāk ir atzīmēts variants *par paveikto* (42,6 %). Neformālajā saziņā tiek pievērsta uzmanība sarunas partnera izskatam, tāpēc tam ir veltīti divi atbilžu varianti. 21,5 % aptaujāto ir atzinuši, ka saka komplimentus par izskatu kopumā, bet 18,4 % – par apģērbu, aksesuāriem. Vismazāk ir atzīmēts variants par attieksmi – 17,7 % gadījumu.

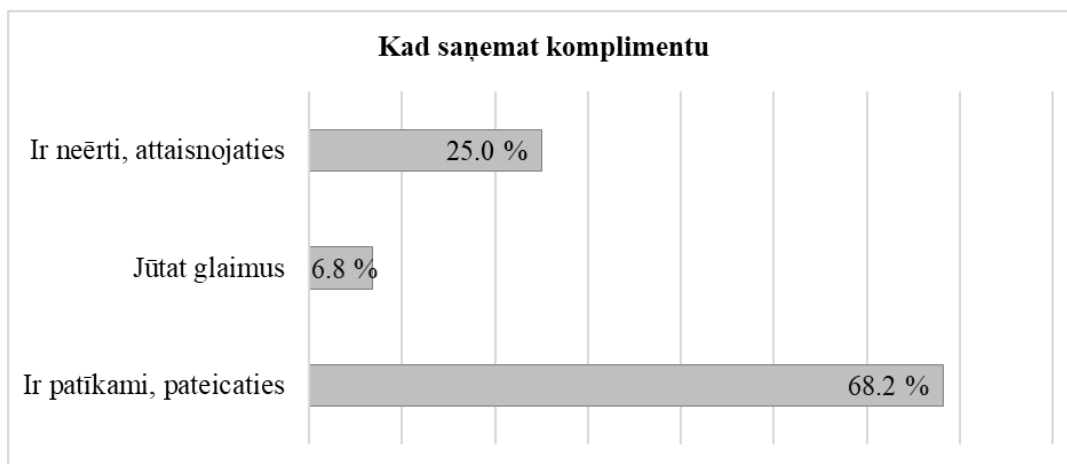

2. att. Atbildes (%) uz jautājumu „Par ko jūs sakāt kādam komplimentu?”
(Avots: Lauze 13.11.2024. <https://x.com/LindaLauzeL/status/1856788415569707462>)

Lai kādam izteiktu komplimentu, ir jāņem vērā runas situācijas specifika un saziņas partneru savstarpējās attiecības. No pieklājības viedokļa ir svarīgi, vai sarunājas tuvi cilvēki, ģimenes locekļi, draugi neformālā runas situācijā, vai norisinās lietišķs dialogs darba vidē, kur var būt nozīme saziņas partnera atšķirīgajam sociālajam statusam. Iveta Ķestere iesaka ievērot piesardzību komplimentu lietojumā, ja saziņa ir saistīta ar lietišķo saskarsmi, uzsverot, ka pastāv „divi svarīgākie noteikumi, proti, komplimenti nedrīkst būt pārāk intīmi un tie arī nedrīkst būt glaimojoši un lišķīgi” (Ķestere 2007: 106–107). Var pievienoties I. Ķesteres viedoklim, ka oficiālajā saziņā labs kompliments ir patiesa atzinība par paveikto darbu (Ķestere 2007: 107).

Kā aprakstīts iepriekš, atbilžu rezultāti par komplimentu izteikšanas cēloņiem (sk. 1. att.) apliecina, ka lielākoties adresanta – komplimenta izteicēja – nolūki ir godīgi. Tomēr līdzdalīgais novērojums sabiedrībā rāda, ka adresātu – komplimentu saņēmēju – atbildes reakcijas ir atšķirīgas. Tādējādi radās nepieciešamība uzzināt adresātu izjūtas šādas ekspresīvas runas darbības laikā, izmantojot ekspresaptaujas trešo jautājumu. Uz to atsaucās visvairāk sociālā medija X lietotāju – 176 dalībnieki.

Slēgtais jautājums ir formulēts nepabeigta teikuma formā, piedāvājot izvēlēties vienu no trijiem variantiem. Lielākā daļa aptaujāto (68,2 %) ir atzinuši, ka viņiem ir patīkami saņemt komplimentu un viņi par to pateicas (sk. 3. att.). Šajā ziņā atbilžu rezultāti korelē ar vārda *kompliments* pozitīvo semantiku. Neliela daļa ekspresaptaujas dalībnieku (6,8 %) ir atzīmējuši, ka jūt glaimus komplimenta saņemšanas laikā. Arī šī jautājuma rezultāti nelielā mērā atspoguļo negatīvo pusi saziņā, kas saistīta ar komplimentu lietojumu.

3. att. Atbildes (%) uz jautājumu „Kad saņemat komplimentu”

(Avots: Lauze 15.11.2024. <https://x.com/LindaLauzeL/status/1857411466741023039>)

Ceturrtā daļa respondentu (25 %) ir norādījuši, ka jūtas neērti un attaisnojas, saņemot komplimentu. Latvieši nepieder pie tautām, kuru runas uzvedībā ir pieņemts izteikt komplimentus, neskopoties ar uzslavu par paveikto, izrādīto attieksmi vai sarunbiedra izskatu. Ja komplimentu kāds izsaka, tad biežāk ir novērojams, ka adresāts ir pazīstams cilvēks, retāk – svešinieks. Ne velti ir populāra paruna „Latvieša mīļākais ēdiens ir otrs latvietis”, ko latviešu (paš)raksturojumā minējusi Dite Liepa (Liepa 2011: 235) un ko Ilmārs Šlāpins iekļāvis 100 nacionālo īpatnību sarakstā, kas veidots, balstoties uz 3000 respondentu atzinumiem „par to, kādas tad ir lietas, problēmas, situācijas un izteikumi, kas vislabāk raksturo mūsdienu latvieti un viņa priekšstatu par sevi” (Latvietis 2018: ievads). Minētās parunas semantika aptver ne tikai tādu neētisku runas darbību kā aprunāšanu, bet arī sarunas partnera kritizēšanu un negatīvā izcelšanu viņa rīcībā, attieksmē un izskatā. Var pievienoties D. Liepas secinājumam, ka emocionāli sakāpinātas attieksmes izteikšanai par Latviju un latviešiem tiek izmantoti dažādi tropi: „Tādējādi notiek adresāta apziņas metaforizācija, kas savukārt to mudina uz verbālu vai neverbālu rīcību, taču jebkurā gadījumā – rosina sabiedrisko domu un manipulē ar tās apziņu.” (Liepa 2011: 235–236).

Ilustrācijai daži metalingvistiskie komentāri.

Ādažu Maximā redzēju sievieti indiešu sari – viņa bija tik skaista. Nebiju latviete un to arī pateicu viņai.

Anda fon Andiņa @cepum_s (X 01.08.2025.)

Pirmais piemērs atspoguļo pieņēmumu, ka latviešiem nav raksturīgi vērsties pie svešinieka ar komplimentu, tomēr runas uzvedības tradīcijas laika gaitā var mainīties.

“Cik es redzu, tu jaunāks neesi palicis” – tādu komplimentu man šodien veltīja kāds 99 gadīgs kolēģa. :)

Kaspars Zellis @kasparszellis (X 17.10.2024.)

Šajā gadījumā ir atspoguļota neformāla runas situācija, kurā kompliments izteikts netieši, izmantojot humoru.

Raidījuma viesis: *Ko tu, Evelīn, visus tos komplimentāros ierakstus... Es jau nelieģšos, vienmēr ir patīkami dzirdēt kaut ko labu un nepatīkami dzirdēt kaut ko sliktu.*

(LR1 „Monopols” 26.11.2024.)

Trešais metalingvistiskais komentārs attaino saziņas emocionālo pusi, kurā komplimenti adresātam var izraisīt pozitīvas izjūtas. Jāpiemin, ka radioraidījumā „Monopols” tiek veidots intervējamās personas portrets „ar vārdiem, intonācijām un viesā izvēlētu mūziku” (LSM 2025) tādā veidā, ka uzaicinātais cilvēks ne tikai stāsta par sevi, atbildot uz raidījuma vadītāja jautājumiem, bet arī noklausās iepriekš sagatavotu ierakstu, kurā kāds cits viesim zināms cilvēks, kas netiek nosaukts vārdā, viņu raksturo, izrāda apbrīnu vai izsaka komplimentu. Pēc tam raidījuma viesis cenšas atminēt runātāju.

Kompliments kopā ar adresāta atbildes reakciju saziņā veido izteikumu pāri, līdzīgi kā sasveicināšanās ar atbildes sveicienu un pateicība ar tās pieņemšanu. No pieklājības viedokļa atbilstoša atbildes reakcija, saņemot komplimentu, ir pateicība. I. Ķestere uzsver: „Atbilde uz komplimentu ir „paldies”, „patīkami to dzirdēt” utt. Taisnoties, ka kompliments ir nepelnīts, nav pieņemts.” (Ķestere 2007: 107) Empīriskajā materiālā var konstatēt, ka pateicība ir izplatīta atbildes reakcija gan mutvārdu, gan rakstveida saziņā. Tā visbiežāk tiek izteikta ar izsaukmes vārdu *paldies*, darbības vārdi *pateikties*, *tencināt* īstenības izteiksmes vienkāršās tagadnes formā tiek lietoti mazāk. Daži piemēri, kas fiksēti mutvārdu un rakstveida saziņā.

Runas situācija uz ielas. Kolēģes A un B sen nav tikušās.

A: *Forša matu krāsa!* B: *Paldies!*

A: *Tā citādāk uzreiz. Forši izskaties!* B: *Paldies!*

(LL1 03.11.2023.)

Žūrijas locekle: *Es varu paslavēt par tērpu. Tāds spīdums matos!*

Dejotāja: *Paldies!*

(TV3 „Ir talants!” 24.11.2024.)

C: *Tev tik skaists vainags ar liepziediem!*

D: *Paldies par komplimentu! Tāda vainaga izvēle bija spontāna ideja.*

(Whatsapp 27.06.2024.)

Calvin Hilfiger: *Labākā bilde no pēdējā laika kolekcijas, ja man ļauts izteikties.*

Sanchabee: *Laipni lūgts! Un – tencinu!*

(X 14.11.2024.)

Neformālajā saziņā dažkārt izteikumu pāri atbildi veido nevis pateicība, bet komplimentā izteiktā satura apstiprinājums ar apgalvojuma partikulu *jā* vai izmantojot plašāku teksta vienību netiešā veidā, kad sarunas partnera piekrišana ir izsecināma no izteikuma kopumā. Nereti atbildē ir izteikts papildu paskaidrojums, kas vēl pastiprina faktu, ka adresāts komplimentu ir saņēmis pelnīti.

¹Ar iniciāļiem apzīmēta raksta autores kartotēka.

Neformālā gaisotnē raidieraksta vadītājs (uzaicinātās viešņas bijušais vīrs – šis fakts raidieraksta laikā netiek noklusēts) spriež par rakstnieces darbošanos politikā un atkārtoto neievēlēšanu Saeimā.

Raidieraksta vadītājs: *Tev labāk rakstīt romānus. Tas tev padodas ļoti labi.*

Rakstniece: *Jā.*

(Youtube „Saruna par jūtīgām tēmām” 05.06.2023.)

Runas situācija dārzā. Kopā ar ciemiņiem tiek ēstas pusdienas un nogaršots mājās gatavots kečups.

Viešņa: *Ļoti garšīgs kečups!*

Namamāte: *Man viss garšīgi sanāk.*

(LL 20.07.2025.)

Runas situācija kafejnīcā, kur pazīstams vīrietis ir uzlūdzis sievieti uz deju.

Sieviete: *Tu ļoti labi dejo!*

Vīrietis: *Es pats iemācījos.*

(LL 14.06.2025.)

Atsevišķos gadījumos ir novērots, ka adresāta attieksme pret saņemto komplimentu ir augstprātīga. Neatkarīgi no tā, vai sarunas partneri ir pazīstami, šāda atbildes reakcija neatbilst pieklājības normām.

Runas situācija uz ielas. A un B nav pazīstamas. A ir eleganti ģērbusies, mētelis, soma un zābaki ir saskaņoti gaiši zilā tonī.

A: *Jums tik skaisti viss saskaņots!*

B: *Es pati zinu!*

(LL 10.02.2023.)

Runas situācija universitātē. Studente ir parādījusi fragmentu, kā vadītu mācību stundu.

Docētāja: *Jums ir skolotājas talants!*

Studente: *Man citi arī to ir teikuši.*

(LL 25.05.2023.)

Runas situācija kafejnīcā.

Māsa: *Tev smuks kreklis!*

Brālis: *Es pats arī esmu smuks!*

(LL 09.11.2024.)

Par izņēmumiem neformālajā mutvārdu saziņā var spriest pēc izteikuma intonācijas atbildē, kas liecina par humoru, kā pēdējā piemērā.

Pēc sociālā medija X lietotāju lūguma, tika izveidots ekspresaptaujas ceturtais jautājums „Vai ar savu rīcību un runu mēdzat pamudināt, lai jums pasaka komplimentu?”, uz kuru atbildēja 155 respondenti. Vairāk nekā puse aptaujāto (57,42 %) bija izvēlējušies atbilžu variantu *nē, tā nedaru*. 36,13 % aptaujas dalībnieku ir atzinuši, ka tā rīkojas dažreiz, bet neliela daļa respondentu (6,45 %) apgalvo, ka bieži mēdz pamudināt saziņas partneri, lai saņemtu komplimentu (avots: Lauze 16.11.2024.

<https://x.com/LindaLauzeL/status/1857759858109436397?t=0IOEYHgWLKCze2Nj5ONBg>). Ja šāds pamudinājums sarunas partnerim izteikt komplimentu tiek sacīts ar humoru neformālajā saziņā, tas varētu būt pieļaujams tuvu cilvēku vidū, kur ir iespējams jokojoties balansēt uz pieklājības robežas, jo „sociālā distance gandrīz nepastāv un partneri zina, ka pašcieņa tāpat ir nodrošināta” (Plaude 2004:

133). Tomēr jāņem vērā, ka nav pieklājīgi ar savu rīcību un runu pamudināt, lai sarunas partneris izsaka komplimentu un ka šāda rīcība nav pieņemama ne tikai oficiālajā saziņā, bet arī neformālās runas situācijās.

Secinājumi

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās vārda *kompliments* semantika parasti tiek saistīta ar glaimošanu, izpatikšanu. Tomēr mūsdienu sabiedrībā komplimentu lietojums ir saistāms ar pieklājības izpausmēm, patiesas atzinības izteikšanu un pozitīvas atmosfēras radīšanu saziņā. To apliecina arī sociālajā medijā X organizētās ekspresaptaujas jautājumu rezultāti. Vairums respondentu apstiprina, ka komplimentus saka, lai atzinīgi novērtētu (44,4 %) un lai pateiktu ko labu (39,8 %). Vārda *kompliments* pozitīvā semantika parādās tikai latviešu sinonīmu vārdnīcās, kur tas ir iekļauts divos šķirkļos – *cildinājums* un *uzslava* – kā sinonīmu rindas pēdējā vienība.

Lingvistiskajā pragmatikā komplimentu lietojums tiek apskatīts gan kā runas darbība, gan kā viena no pieklājības stratēģijām. Patiesi izteiktiem komplimentiem piemīt spēja pozitīvi ietekmēt adresātu. Tikai neliela daļa ekspresaptaujas dalībnieku (6,8 %) ir atzīmējuši, ka jūt glaimus komplimenta saņemšanas laikā. Vēl mazāk (4,9 %) respondentu izsaka kādam komplimentu, lai glaimotu. Tādējādi ir pamats precizēt vārda *kompliments* semantiku „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā”. Balstoties uz pētījuma rezultātiem, tiek piedāvāts šāds minētā vārda nozīmes formulējums: ‘uzslava, cildinājums, lai izteiktu atzinību vai (retāk) glaimotu’. Komplimentu izpēte būtu turpināma gan ņemot vērā vārda semantikas vēsturisko attīstību, gan paplašinot pētāmā valodas materiāla robežas, analizējot daīlliteratūras piemērus.

Avoti

- Latvietis (2018). *Latvietis. 100 nacionālās īpatnības*. Sastādījis, skaidrojis un komentējis Ilmārs Šlāpins. Rīga: Satura darbnīca TAPT.
- LLVV (1972–1996). *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
- LSM (2025). *Monopols*. Pieejams: <https://latvijasradio.lsm.lv/lv/lr1/raidijumi/monopols/> [sk. 08.08.2025.]
- LVSU (2002). *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca*. 3. papildinātais un pārstrādātais izdevums. Rīga: Avots.
- LVSU (2012). *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca*. Dorisas Šnē redakcijā. Rīga: Avots.
- LVV (1987). *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots.
- MLVV (2025). *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Vasaras versija. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/133>. [sk. 08.08.2025.]
- SVS (2001). *Sinonīmu vārdnīca skolām*. Sastādītāja Elza Grīnberga-Sudmale. Rīga: Avots.

Literatūra

- Blūmane, Anda (2010). Uzrunas etiķete un tās ievērošana pusaudžu runā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 5. Populārzinātnisku rakstu krājums. Atb. red. Linda Lauze. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 28–35.
- Brown, Penelope; Levinson, Stephen (1987). *Politeness: some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Enfīlds, Niks (2024). *Valoda pret realitāti: kāpēc valoda der juristiem, bet neder zinātniekiem*. Tulk. Ina Druviete, zin. un lit. red. Sanda Rapa. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- Ernstsona, Vineta (2005). Solidaritāte un demokrātija: uzrunas lietojums elektroniskajos plašsaziņas līdzekļos. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 1. Populārzinātnisku rakstu krājums. Atb. red. S. Lazdiņa. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 24–30.
- Everets, Daniels (2022). *Valoda – kultūras instruments*. Tulk. Ina Druviete, zin. un lit. red. Sanda Rapa. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- Ķestere, Iveta (2007). *Lietišķā etiķete: Eiropas pieredze*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Lauze, Linda (2009). Sarunas sākuma un beigu formulas. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums, 13 (2). Atb. red. Benita Laumane. Liepāja: LiePA, 135–146.
- Lauze, Linda (2017). Atvainošanās frāzes mutvārdu saziņā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums, 21 (1/2). Atb. red. Gunta Smiltneiece un Linda Lauze. Liepāja: LiePA, 201–209.
- Lauze, Linda (2021). Lingvistiskās attieksmes izpausmes uzrunas lietojumā. *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārlicība, prakse*. Kolektīva monogrāfija. Zin. red. Ina Druviete. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 164–183.
- Lauze, Linda; Politere, Kristīne (2015). Piekļājbības frāzes mutvārdu saziņā: dzimtes aspekts. *Scriptus Manet: humanitāro un mākslas zinātņu žurnāls*, 1. Liepāja: LiePA, 2015, 60–71.
- Liepa, Dite (2011). Latviešu (paš)raksturojums presē: sociolingvistiskais aspekts. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums, 15 (2). Atb. red. Linda Lauze. Liepāja: LiePA, 232–242.
- Ozola, Ārija (2010). Pārdomas par sveicinājuma vārdiem gadsimtu gaitā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 5. Populārzinātnisku rakstu krājums. Atb. red. Linda Lauze. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 36–40.
- Ostins, Džons Langšovs (2011). *Kā ar vārdiem darīt lietas*. Tulkojis Jānis Nameisis Vējš. Rīga: Liepnieks & Rītups.
- Plaude, Ilze (2004). *Pragmatika*. Rīga: SIA JUMI.
- Vanags, Pēteris (2022). Uzrunas formu vēsturiskais mainīgums. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 17. Populārzinātnisku rakstu krājums. Atb. red. Ina Druviete. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 119–148.
- Veidemane, Ruta (1970). *Latviešu valodas leksiskā sinonīmija*. Rīga: Zinātne.

USE OF COMPLIMENTS IN COMMUNICATION: SEMANTIC AND PRAGMATIC ASPECTS

Summary

To date, compliments have not been the primary focus of researchers in Latvian linguistics. Compliments are a means of expressing linguistic politeness, but other linguistic forms of its expression have been examined more. The article aims to analyse the use of compliments in communication from semantic and pragmatic perspectives, and to characterise the compliment recipient's response. The practical material is spoken and written utterances, as well as pairs of utterances (about 200 units), recorded in various speech situations, social media, mass media and the *WhatsApp* application.

In Latvian explanatory dictionaries, the meaning of the word *compliment* is usually associated with flattery and pleasing. The positive semantics of the word *compliment* appears only in Latvian synonym dictionaries, where it is included in two categories – glorification and praise – as the last unit of the synonym row.

In linguistic pragmatics, the use of compliments is viewed both as a speech act and as a politeness strategy. Genuinely expressed compliments can positively influence the addressee.

Linda LAUZE

KOMPLIMENTU LIETOJUMS SAZIŅĀ: SEMANTISKAIS UN PRAGMATISKAIS ASPEKTS

Only a small proportion of express survey participants (6.8%) reported feeling flattered when receiving a compliment. Even fewer, 4.9% of respondents, give someone a compliment in order to flatter. Thus, there is a reason to clarify the semantics of the word *compliment* in the “Dictionary of the Modern Latvian Language”. From the point of view of politeness, not only are the content of the compliment and its suitability for the speech situation important, but also the recipient’s response.

Keywords: communication, semantics, pragmatics, politeness, Latvian language, compliment.

Dace MARKUS (Rīgas Tehniskā universitāte)

Tija ZĪRIŅA (Rīgas Tehniskā universitāte)

Gunita DELIJEVA (Izglītības un zinātnes ministrija)

Agrita TAURIŅA (Rīgas Tehniskā universitāte)

Oksana IVANOVA (Rīgas Tehniskā universitāte)

Larisa IĻINSKA (Rīgas Tehniskā universitāte)

Diāna IVANOVA (Rīgas Tehniskā universitāte)

TRANSITION TO LEARNING AND SPEAKING IN LATVIAN: PRE-SCHOOL EDUCATION

Summary

The restoration of independence in the Republic of Latvia meant freedom from Soviet occupation and gradual liberation from the consequences of Russification. **This article aims** to outline the reasons for and results of the transition to education in the state language with a particular focus on pre-school education. **Methods.** The analysis uses findings and results from surveys of preschool children, their parents, and teachers conducted by a group of researchers since 2015, supplemented by data from EDURIO and children's stories. In August 2024, shortly before the start of the new school year, when first-grade classes were to begin in Latvian, researchers from RTU Liepāja Academy once again surveyed the parents of preschool children from minority groups to determine how well their children understood and spoke Latvian. In 2025, as part of the project "Sustainable Model Design for Conceptual System and Lexical Framework Pliancy Analysis for Perceptual Data Processing of the Pre-school Age Actors" (RTU-PA-2024/1-0032), researchers began using an associative experiment suitable for pre-schoolers to analyse how children use the Latvian language when talking about important concepts. The study of the lengthy transition process was made possible through cooperation between researchers, pre-school administrators and teachers, parents, and officials from the Ministry of Education and Science. **Results.** Initial analysis showed that minority pre-school children who attended bilingual education groups with Russian as the dominant language lived in almost complete isolation from the state language, which subsequently created additional difficulties at school, where knowledge of Latvian was required. In light of the amendments to the Education Law and the General Education Law adopted by the Saeima on 29 September 2022, the transition to education in the Latvian language was planned to take place over a period of 3 years. From 1 September 2023, education in the state language was implemented in pre-school education and in grades 1, 4, and 7 of primary education. The gradual study of the Latvian language acquisition process was made possible through cooperation between researchers, preschool administrators and educators, parents, and officials from the Ministry of Education and Science. **Conclusions.** The analysis of the language acquisition process to date confirms that cooperation between pre-school teachers and parents should be strengthened, as it is instrumental in implementing pre-school education in the Latvian language, and that state financial support should continue. At the current stage, progress is being made in the Latvian language acquisition process, but the research group continues to monitor children's Latvian language skills, analysing how they can use them to talk about their worldview.

Keywords: Latvian language, minorities, pre-school education, language acquisition.

Introduction

In the Republic of Latvia, which has regained its independence, the transition to education in the state language is a substantial and gradual process. It means liberation from the Russification imposed during the occupation, which had left a great psychological impact on part of the population. At the same time, it also means searching for the best educational models. **The aim** of this article is to present the reasons and results of the transition to education in Latvian with a special focus on pre-school children.

History of the issue

Sociolinguist Ina Druviete has noted that the status of an official language of the European Union confers both rights and obligations on the Latvian language. Latvia must take responsibility for a language policy that ensures the sustainability and competitiveness of our national language in the Latvian, European, and world language markets. Common European language policy guidelines are important and require cooperation between the responsible language policy institutions in the Member States (Druviete 2018: 131). With the strengthening of the importance of the Latvian language, great hopes were placed in the implementation of bilingual education in minority educational institutions. The research team evaluated the implementation of bilingual education in pre-school education from 2015 to 2017 and analysed its results within the international European Economic Area and Norwegian Financial Mechanism project NFI/R/2014/053 LAMBA “Latvian Language in Monolingual and Bilingual Acquisitions: Tools, Theories and Applications” and continued the research from 2018 to 2021 under the National Research Programme No VPP-IZM-2018/2-0002 “Latvian Language”. To consolidate the role and significance of the official language with its place in the language acquisition process, in recent years Latvia has adopted several new legal acts on the regulation of language use in pre-school and school: Cabinet Regulation No. 716 of 21 November 2018 “Regulations Regarding the State Guidelines for Pre-school Education and the Model Pre-school Education Programmes” (Effective from 1 September 2019). In accordance with Cabinet Regulation No. 716 of 21 November 2018, from 1 September 2019 each child must be prepared to start learning in the 1st grade in Latvian or bilingually (50 % in Latvian, 50 % in Russian), in addition to learning another foreign language. While the amendments to the General Education Law as of 14 May 2020 stipulate, “Local governments are obliged to ensure the opportunity to complete the pre-school education programme in the official language at all pre-school education institutions subordinate thereto”. Ina Druviete reminds that the system of aspects of language policy widely used in Latvia includes legal, linguistic, and pedagogical aspects as the basis for both sociolinguistic analysis of language and programmatic documents (Druviete 2023: 16). Our task at the University of Liepāja and later at RTU Liepāja Academy was to follow the results in the pedagogical field, where it was found

that the results of language learning in groups of preschool-age minority children were not sufficient (Markus et al. 2023). “The Latvian language skills of minority children, who attend pre-school education groups with a dominant Russian language on a daily basis are still insufficient and do not comply with the requirements set in Cabinet Regulation No. 716 of 2018 that the children should be prepared to start school with Latvian as the learning language or bilingually” (Markus et al. 2023: 74). This conclusion does not depend on the region in which the children live.

Results of follow-up studies

This article forms part of the research on Latvian language acquisition that was continued at RTU Liepāja Academy between 2022 and 2024, under the State Research Programme Letonika-2022/1-0001, “Use and Development of Modern Latvian Language”. The main obstacle in the current learning of the state language was identified as the lack of a Latvian linguistic environment for minority children whose family language was Russian and who attended a bilingual education group at a pre-school educational institution. This was particularly evident during epidemic periods, when ethnic minority children in Russian-speaking families were unable to follow their education fully (Markus et al. 2022). It was not full bilingualism, as only Russian was used at home and often elsewhere in everyday life, and only in pre-school education, Latvian was spoken alongside Russian. Very often, these children also communicated in Russian in interest groups and events. Even if a child asked a question in Russian in a shop, café, bus station, pharmacy, or other service institution, adults usually answered in Russian. In practice, minority children in Latvia could live almost isolated from the state language, which caused further difficulties at school and later in working life, where knowledge of Latvian was necessary.

The analysis of the situation led to logical legislative amendments. Due to amendments to the Law on Education and the Law on General Education adopted by the Saeima on 29 September 2022, the transition to Latvian as the only language of instruction was scheduled for within three years. According to these amendments to the law, since 1 September 2023, the education process has already been conducted in the state language in pre-school education and in grades 1, 4, and 7 of primary education. From 1 September 2024, pupils in grades 2, 5, and 8 started to study only in the national language, and from 1 September 2025, grades 3, 6 and 9 of primary education and grades 1, 4 and 7 of primary education were added to provide individualised and personalised support in educational institutions for the acquisition of the national language for pupils who need it (Saeima 2022a). The path towards a single school with Latvian as a unifying element is a means to end the long-standing segregation of educational institutions and to promote societal unity. This is a strategic, long-term national security issue brought to the fore by the current geopolitical context. At the same time, it is also a question of the sustainable and productive future of every Latvian citizen, since

knowledge of the national language is the basis for quality education from pre-school onwards, good knowledge of the national language is also the basis for decent work in Latvia and, consequently, for the country's economic growth, and it necessarily promotes cooperation and reduces inequality, which is also in line with the UN Sustainable Development Goals (United Nations 2015), whose implementation without knowledge of the national language is at risk both for every citizen and for the country as a whole.

Ina Druviete, when discussing the integration of symbolic concepts into language policy, has pointed out that “the reference to the value of language or its symbolic mission in normative acts or strategic programmes will be meaningless if the public, mainly through the education system and the media, is not convinced of their importance” (Druviete 2023: 24). In such a process, it is important to know and analyse the views of different groups in society, for which surveys can be successfully used. In May/June 2024, the EDURIO Latvia team conducted a survey and drew the first conclusions about the results of the single institution in the school year 2023/2024 (Tuča 2024). The research process considers relevant ethical principles and complies with the requirements of the General Data Protection Regulation (GDPR).

Teachers and parents of minority children were interviewed. If the respondent does not complete the survey completely, the system saves all completed answers. This means that the number of respondents who complete the survey in full may vary from question to question. Response rates are highest at the start of the survey and decline thereafter; questions positioned earlier received more answers. Parents from 74 different pre-school education institutions participated in the survey.

The parents' survey examined children's use of Latvian and the extent of conversations in Latvian within the family (see Fig. 1).

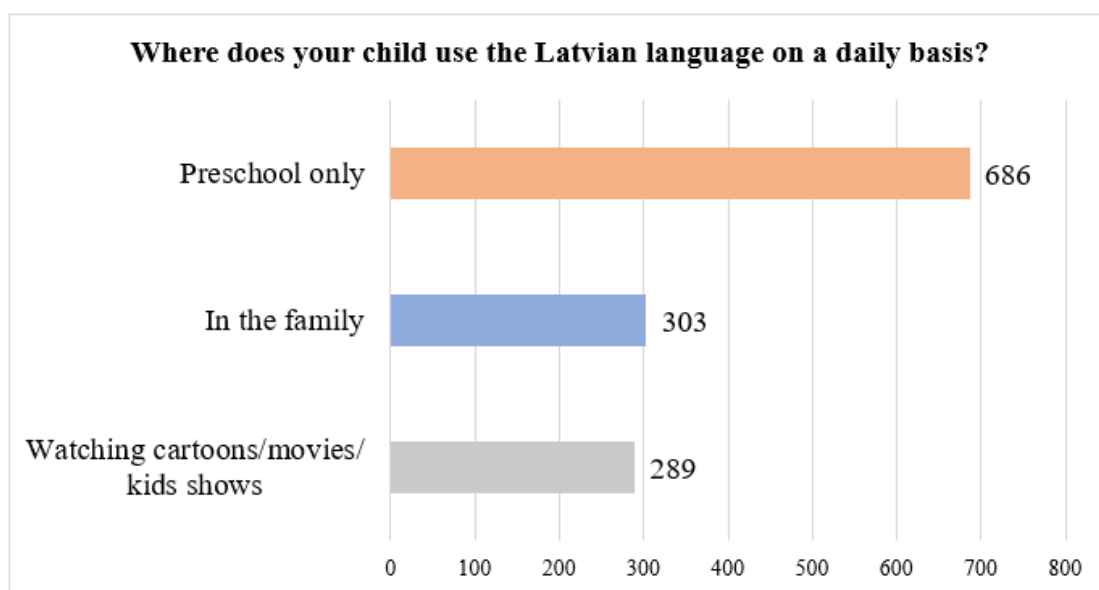

Fig. 1. Parents' answers to the question
“Where do(es) your child(ren) use Latvian every day?”

These results show the importance of pre-school education in promoting the acquisition of the Latvian language. Parents' involvement and support in their children's language learning, or, conversely, their failure to address problems, certainly affects their children's success. Children from minority families often have insufficient parental help in learning the national language. This was already evident during Covid-19 restrictions, when children in families where communication was predominantly in the minority language did not improve their Latvian language skills because the parents often do not even know the state language, and during the home quarantine, the children forgot what they had learnt, because the skills were not consolidated through use. When the child arrived at the educational institution, everything had to be repeated (Markus et al. 2022). To find out the opinions of pre-school teachers, the Ministry of Education and Science distributed an Edurio questionnaire to 160 educational institutions that implemented a minority pre-school education programme, including special education, during the 2022/2023 school year.

To follow up on the results of the reform, in August 2024, shortly before the new school year, when children are due to start 1st grade, the research team of RTU Liepāja Academy continued to survey parents of pre-school children of ethnic minorities to find out more precisely the children's understanding and speaking ability in Latvian. 671 responses were received from parents of ethnic minorities (see Figs. 2 and 3).

Fig. 2. Parents' answers to the question about their children's ability to understand Latvian

It should be noted that parents' answers to the question about their children's ability to speak Latvian were very similar (see Fig. 3).

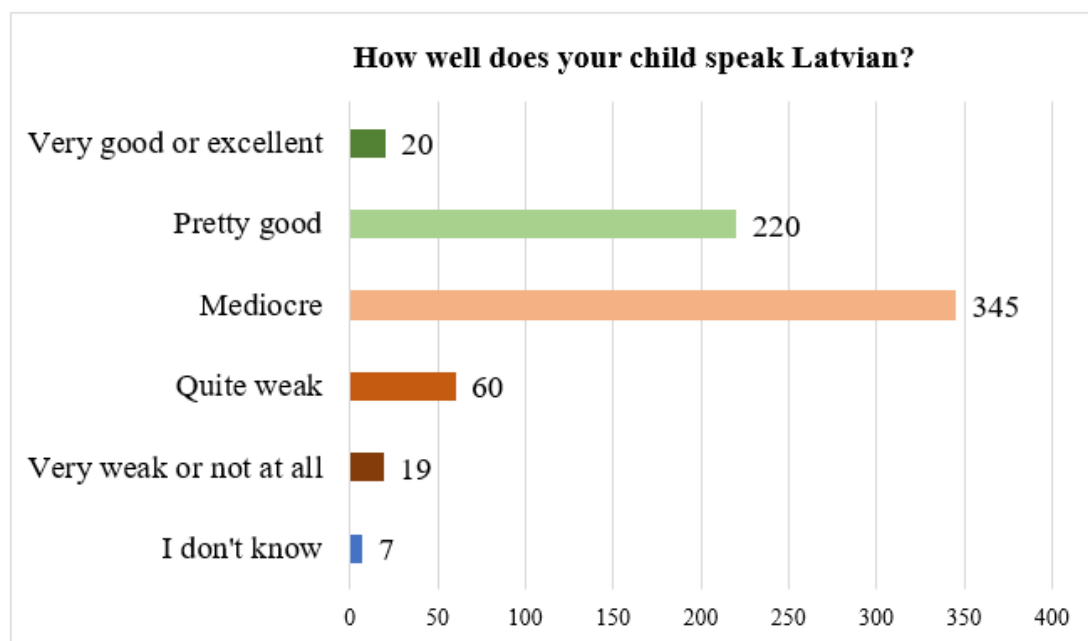

Fig. 3. Parents' answers to the question about children's ability to speak Latvian

The few "I don't know" answers from parents seem incomprehensible, which may mean either that parents are not interested in their children's progress or do not feel sufficiently professional to judge it.

Minority parents' involvement in their children's Latvian language learning was rated critically by pre-school teachers in the EDURIO survey (see Fig. 4).

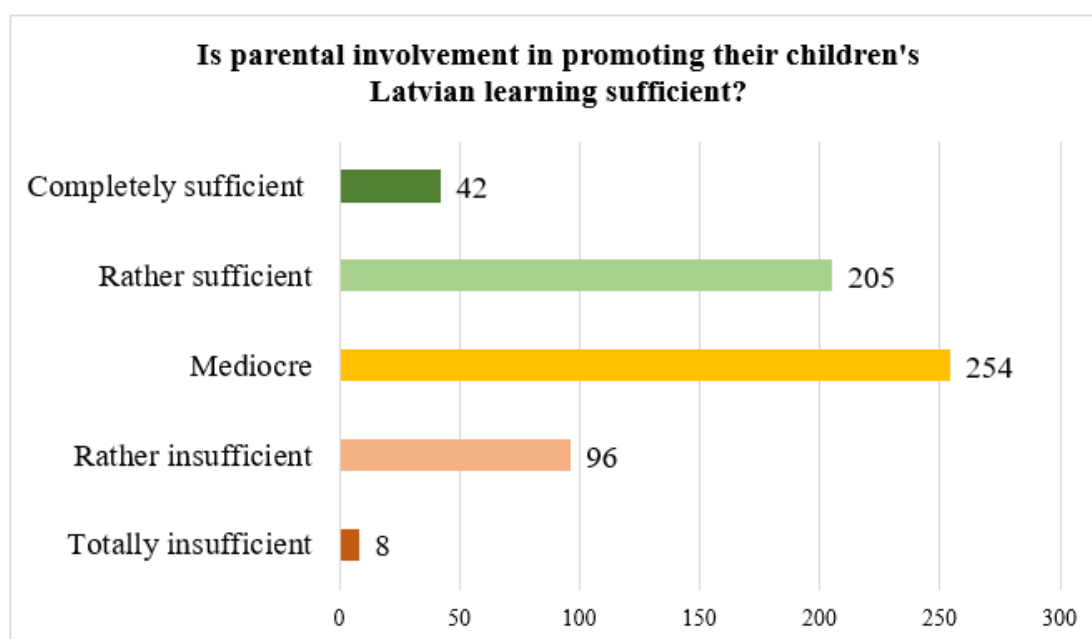

Fig. 4. Parental involvement in children's Latvian language learning according to EDURIO data

In August 2024, the research team at RTU Liepāja Academy also asked this question of the children's parents (see Fig. 5). The responses were more positive, as no one selected “completely insufficient” or “rather insufficient” help. However, as many children continue to perform poorly in learning Latvian (see Figs. 4 and 5), the mediocre help reported by parents can be regarded as insufficient. Similar surveys should certainly be continued, as they encourage parents to pay more attention to their children’s learning process, which may lead to a continuation of good intentions in the future. The language environment in the family is important, as well as the ways in which parents can encourage their children’s Latvian language skills, and reading books in Latvian is one effective approach. There are indications in the scientific literature that when children and adults read books together, it contributes to vocabulary expansion and fosters a general interest in reading (Son et al. 2023). Pre-school institutions play an important role in cooperating with parents of children who do not speak Latvian at home. In the case of positive cooperation, it is possible to successfully help the child to learn the language (Curdt-Christiansen 2020). Family and pre-school institutions can cooperate in order to facilitate the educational and social well-being of children whose language is not Latvian at home (Curdt-Christiansen 2022).

In this context, the issue of pre-school opportunities to provide appropriate language teaching for minority children is relevant. Quality of pre-school education is related to the language skills of preschool teachers and their ability to communicate with children (Figueras-Daniel, Li 2021). This aspect highlights the level of language proficiency of pre-school teachers to be able to provide minority children with an appropriate linguistic environment, which many children do not have in the family. Working with families to jointly develop language goals and integrate vocabulary, customs, values and mother tongue for everyday use in the preschool environment is essential (National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine 2024). The only way for a child to learn a language well is to practice it, so it is not enough to learn individual words or phrases, they must be used in a communicative environment (Fernández & Cairns 2017).

The research team of RTU Liepāja Academy empirically investigated the forms of the pedagogical work during Covid-19 restrictions by using remote learning possibilities in cooperation with children’s parents or legal representatives. Additionally, the research team concluded that the facilitation of the dialogue speech and the successful process of pronunciation of the sounds of the Latvian language were also connected with the use of information technologies (Markus et al. 2022). This is especially important in families where internal communication and communication in the local social environment is entirely in the minority language. From 2025, computer equipment is provided to teachers and support staff of state and municipal educational institutions that

ensure the implementation of the general education content, including teachers and support staff of pre-school groups of 5–6 year-old children.

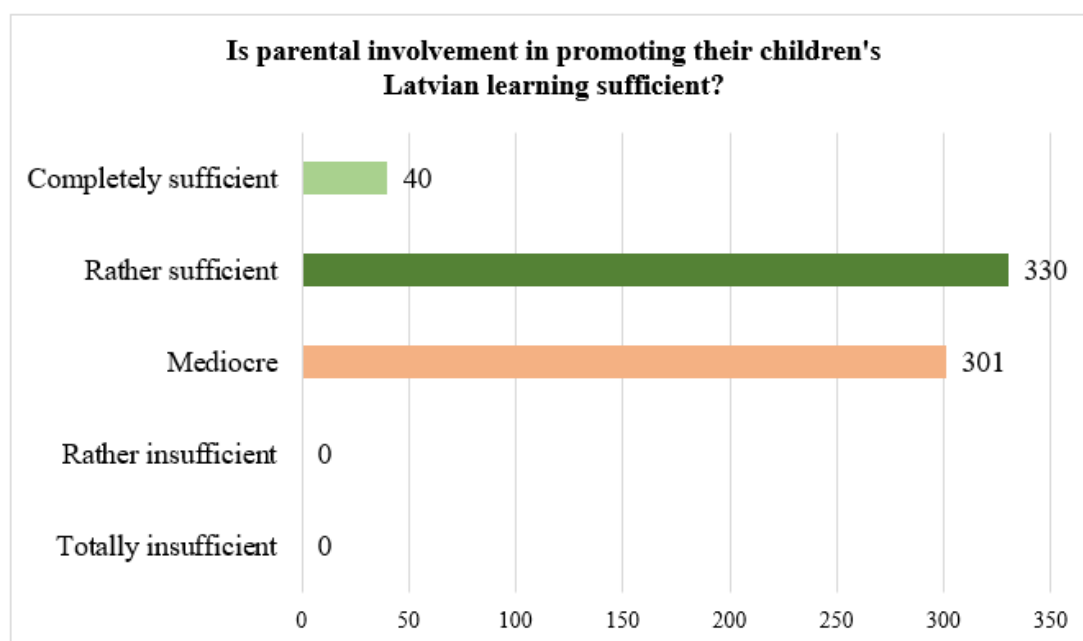

Fig. 5. Parental involvement in children's Latvian language learning according to the researchers' survey data

Digital technology can be a successful tool for expanding children's vocabulary. Examples include digital games, virtual reality tools and multimedia resources, as animated films and audio stories can provide important support to teachers in their Latvian language teaching. The successful use of technologies facilitates better learning outcomes for children. Research reflects a positive relationship between tablet writing and emergent literacy (Neumann 2016). This insight can also be used to promote minority children's learning of Latvian, as the use of technology with an adult can be a great facilitator and lead to good results. Children are very interested in technologies, but teachers' technology literacy in pre-school is crucial. The role of the teacher is very relevant in the successful guidance of young children in the educational process by using appropriate technologies (Liu et al. 2024).

To promote the acquisition of Latvian by minority children, a number of complex measures have been organised in the country. For example, since 2023, the Latvian Ministry of Education and Science has been organising online seminars for pre-school teachers, special education teachers and speech therapists to help them learn the latest language teaching methodologies for working with minority children.

Recognising the importance of the Latvian language as the only state language in the Republic of Latvia, the research team continues to monitor the process of learning the state language, make recommendations to education policy makers and summarise the results. Language learning is also a growing issue due

to the influx of immigrant children into the country, especially after the outbreak of war in Ukraine. Additional payment for extra work performed to ensure Latvian language learning for Ukrainian children aged 5–6 years and 1.5–4 years is determined in proportion to the hours worked each month (Saeima 2022b; Ministru kabinets 2016). This system of support for teachers' additional remuneration, enshrined in the legislation, is an essential basis for teachers to create an individual plan for each child in this situation and to ensure active involvement in Latvian language learning. If the child joins a pre-school group with Latvian-speaking children from the very beginning, the child gains a linguistic environment for communication and receives more support from the staff than in a situation where groups are formed only of children from the civilian population of Ukraine. The analysis of this process will also be the focus of the research team in the future.

Positively evaluating the transition to the Latvian language at all levels of education in Latvia, the research team is currently actively working on the project “Sustainable Model Design for Conceptual System and Lexical Framework Pliancy Analysis for Perceptual Data Processing of the Pre-school Age Actors” (RTU-PA-2024/1-0032) and is investigating how children living in Latvia use their Latvian language skills to talk about different concepts. By encouraging children to express themselves about concepts, they also represent their understanding of the concept in a drawing. Over many years of working with pre-school children, the research team has observed that children who do not immediately engage in conversation are often eager to draw, and talking about what their drawing becomes the basis for conversation. The aim of the project (RTU-PA-2024/1-0032) is to develop a sustainable model suitable for the analysis of the perceptual apparatus of selected concepts of pre-school children within an individual and linguistic conceptual framework. Such a model would help educators and language researchers to understand and improve the cognitive and linguistic skills of pre-school children, as well as form the basis for more effective language learning policies in this age group and help pre-school teachers to create inclusive and supportive learning environments. Having collected the data for processing, the research team is currently conducting the analysis of children's narratives and drawings on the selected concepts. When talking about a chosen concept, children relate it to what they have seen, heard, experienced, known, and imagined. During the process of developing the planned model, it is essential to identify the current linguistic background, sources of information and understanding of pre-school children on the selected concepts. Dirks Geeraerts has indicated, “Meanings change, and there is a good reason for that: meaning has to do with shaping our world, but we must deal with a changing world. New experiences and changes in our environment require that we adapt our semantic categories to transformations of the circumstances, and that we leave room for nuances and slightly deviant cases. For a theory of language, this means that we cannot just think of language as a more or less rigid and stable structure –

a tendency that is quite outspoken in twentieth century linguistics” (Geeraerts 2006: 4). This also applies to children’s worldview in our changing world. This project also respects all the principles of scientific ethics outlined above. Data collection took place in Kurzeme (western Latvia), Vidzeme (eastern Latvia) and Riga (central Latvia). In this article, only the data collected in Vidzeme (Aluksne municipality) are used to illustrate the findings. The children were asked to choose one of the five concepts (*homeland, freedom, security, future, dream*), tell about it and represent it in a drawing. The first project phase is complete and the observations of children’s use of understanding of concepts have been made.

Project results. The first materials show that regardless of nationality, gender or place of residence, and regardless of vocabulary, children’s stories are dominated by kind, helpful, positive attitudes, friendship, familiarity, and the presence of nature and animals. To demonstrate that the children’s knowledge and use of the Latvian language involved in the experiment has been generally adequate to understand their explanations of concepts, the article provides some examples of narratives translated into English, which do not reflect specific errors in the use of the Latvian language, such as a lack of agreement in inflexion or inaccurate choice of synonyms. For example, for a boy, the concept of dream is related to his family being together: “*We were sliding. Mum sat. Dad was talking to Mum. I liked it there*” (A_Participant_015_Z_5;7). Children also think about their own safety and the safety of others, and want to take care of it, for example: “*Here I am a policeman, and I arrested a bandit and imprisoned a bandit. And it was raining, and the clouds covered the sun*” (A_Participant_023_Z_5;5). Regarding the notion of security, the girl says: “*A person is walking across the road and sees a car coming. The car must stand and wait. A shiny pedestrian crossing*” (A_Participant_M_020_6;7). Children do not live in isolation; they hear the conversations of others, information from the media, and live with events in their perception. Even then, however, their judgments are kindly, with a promise of help. For example, a girl who came from Ukraine with her mother, grandmother and brother three and a half years ago – now six and a half –, already speaks Latvian, and thinking about the concept of future, she dreams of help and a return to her homeland, without naming the war. (Fig. 8): *I will be a doctor. I will wear a pink dress. That’s how I like to help everyone. The sun is shining. I will work in Ukraine. A doctor on the heels. I will wear such a sock. With gloves, the doctor takes off what’s not needed. I like doctors. So, I am not afraid of the doctor. I hold a flower. My girlfriend is still in Ukraine. In general, in Ukraine there are a lot of animals close to our house. I will draw a bunny. I can draw a bunny! In the future, I will have a house in Ukraine* (A_Participant_001_M_6;5).

Figure 8. A drawing of the concept “future”

However, the seven-year-old defines the concept of freedom in a succinctly direct way:

Freedom is when there are no wars in any country (A_Participant_010_Z_7;0). It is apparent that at this age, children's stories and drawings are full of fantasy, fairy tale, and film elements, as well as their own imagination. Regarding the concept of the future, children tend to intertwine their descriptions with imaginative elements: *What is the future? I don't know. It's another year. I don't know about the future. Teachers will be robots. Houses will be round; cars will be able to fly or swim. Ordinary ones. I don't know anything else* (A_Participant_028_M_7;0); *Dinosaurs will be here soon. The earth will be warmer; sea levels will rise. In the future, I want to go to Africa with my mum and dad* (A_Participant_029_M_6;0).

Less often, children are very specific about the concept of the future, describing what they are going to do, what things around them will be like, and which profession they will choose, for example: *I woke up, I brushed my teeth. And I played and did my tasks. I will draw a bed because I already woke up. My pillow. I got out of bed, so I'll draw a table here because I woke up. But how? I'll draw a table too because it's already ten, ha, ha, ha! The clock – tick, tock!* (A_Participant_003_M_5;11); *I want to become something, a hairdresser. I want to build a house, live there, inside* (A_Participant_031_M_6;2).

There is also a spirit of helpful goodness in these narratives, for example, regarding the concept of future: *People make clouds like that. They will become friends and make wind to lift the ship. So, people will fly on the wind whenever they want. Big robot birds will catch fish and put them inside boats. Then they will take it to the shops* (A_Participant_009_M_6;3).

The narratives convince the researchers that, following the shift to Latvian as the language of instruction, the children's knowledge and use of the Latvian language is generally good enough for the researchers to understand their explanations of concepts, determine attentional salience, identify salient objects, phenomena, and processes, and document their imaginative content. After statistical processing of the collected data, the researchers will see the results of possible differences in language skills depending on the age and gender of the speaker. Cognitive linguistics has a variety of methods for analysing conceptual understanding, the broader possibilities of which have been described, for example, by Ronald W. Langacker. "I do however hope to have shown that currently predominant linguistic theories do not represent the only possible way of conceiving the nature of language structure and linguistic investigation. By taking a radically different perspective on questions of meaning and grammar, it is possible to formulate a coherent descriptive framework which promises to be both cognitively realistic and linguistically well-motivated" (Langacker 2006: 61). However, it is challenging to carry out such an analysis in the narratives of pre-school children because their linguistic experience is not yet very rich, and they mostly use the grammatical patterns they have learned without variation. However, it is possible to analyse the content children attach to the concepts. For example, they understand that the concept "future" is related to what is yet to come, but what varies is the time after which a child imagines it, as well as what exactly the child imagines in the future. At the current state of readiness, it can be observed that children use a variety of word classes in their narratives, and that they are mostly connected in appropriately coordinated conjugations and declinations, thus ensuring a comprehensible sentence structure. Sometimes children repeat the same sentence structure automatically, for example, always starting a thought with "I" (A_Participant_003_M_5;11). Girls' narratives are more extensive. It would be premature to draw conclusions about age-related differences in the amount of language used before statistical analysis. It is also possible that the child's use of language, for example, the length of sentences and lexical richness, is more illustrative of their openness or closeness. Only the noun used by a five-year-old boy differed from the standard – *taisinieks* [repairer] with a meaning "builder" –, which he created by adding the suffix *-niek* to the verb *taisīt* [to make]: *I will be taisinieks [repairer] who builds houses. Now I will draw a house with a basement and trees.* (Researcher: "Why do you want to be *taisinieks* [repairer]?) *I want to... I will make houses with basements of trees for everyone and plant trees* (A_Participant_031_Z_5;4). The findings of the full analysis will be useful for professionals in creating a supportive learning

environment and developing recommendations for teachers and parents in improving pre-school children's cognitive and language skills.

Among the concepts, children were more likely to choose “dream” as the most familiar one. In the context of this concept, children think (dream) about a nice life, miracles, and future professions. Children understand “homeland” as what they have now – home, family, playthings, natural surroundings, and playmates, among others. These elements are also represented in the drawings. The term “freedom” is apparently not often used in conversations with children at this age, and only a few children have chosen it. These results are encouraging for parents to think about the relevance of the topics of conversation, their perception and comprehensibility of the language, as well as planning time to promote understanding of the concept.

The researchers are aware that the new project is only a starting point for further research: not only on the Latvian language acquisition of pre-school children living in Latvia (assessed with schematically designed tests), but also on children's contemporary language development. Dirk Geeraerts has pointed out, “Using corpora of observed speech is natural in language acquisition research, though: if you wish to study how children acquire their language, you will obviously want to observe and analyse their developing language” (Geeraerts 2006: 17). This is a challenge for future research.

Conclusions

1. Latvian is the only state language of the Republic of Latvia; however, since the restoration of state independence in 1991, the Latvian language skills of minorities living in the country have not been satisfactory.
2. Although gradual solutions have been sought to improve the situation, the Cabinet of Ministers regulation requiring minority children, from 1 September 2019, to be ready to start Grade 1 in Latvian or bilingually did not bring the expected result, as in pre-school settings, minority children mostly remained in their mother-tongue environment. A few Latvian lessons in pre-school were insufficient to provide a fully bilingual environment for using Latvian.
3. The path towards a single school with Latvian as a unifying element is a means to end the long-standing segregation of educational institutions and foster cooperation. Proficiency in the state language is the basis for quality education from pre-school onwards; it is the basis for decent work in Latvia and, hence, for the country's economic growth; it promotes social cohesion and reduces inequalities among the population.
4. A new topicality in the process of learning the state language is the assistance to immigrant children, especially after the outbreak of war in Ukraine, and in this context, the research team will continue to analyse both the methodological and legal provision of assistance and the practical results.

5. The analysis of the language learning process so far confirms that the cooperation of pre-school teachers and parents is necessary and very useful in the implementation of Latvian language education in pre-schools, as well as ongoing government support, including funding.
6. The current situation has been identified, and the research team continues to monitor emerging issues and results. The project “Sustainable Model Design for Conceptual System and Lexical Framework Pliancy Analysis for Perceptual Data Processing of the Pre-school Age Actors” (RTU-PA-2024/1-0032) continues to investigate, among other issues, how children living in Latvia use their Latvian language skills. The first results show that children can express their understanding of selected concepts in connected speech, using both short and long sentences. The findings of the full analysis will be useful for professionals in creating a supportive learning environment and developing recommendations for teachers and parents in improving pre-school children’s cognitive and language skills.

References

- Curdt-Christiansen, Xiao Lan (2020). Educating migrant children in the UK: Language and educational practices in home and school environments. *International Multilingual Research Journal*, 14 (2), 163–180. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/19313152.2020.1732524>
- Curdt-Christiansen, Xiao Lan (2022). Family language policy and school language policy: can the twain meet? *International Journal of Multilingualism*. Vol. 19 (3), 466–475. <https://doi.org/10.1080/14790718.2022.2050242>
- Druviete, Ina (2018). Vai varam būt vienoti valodu daudzveidībā? [Can we be united in linguistic diversity?] *Dzīves lingvistika. Veltījums profesoram Jānim Valdmanim = Linguistics of Life. A Festschrift in Honour of Janis Valdmanis*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 131–144.
- Druviete, Ina. (2023). Simbolisku konceptu integrēšana valodas politikā = Integrating symbolic concepts into language policy. *Linguistica Lettica* 2023, 31/1, 10–27.
- Fernández, Eva M.; Cairns, Helen Smith (eds.) (2017). *The Handbook of Psycholinguistics*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons. Retrieved: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9781118829516>
- Figuera-Daniel, Alexandra; Li, Zijia (2021). Evidence of support for dual language learners in a study of bilingual staffing patterns using the Classroom Assessment of Supports for Emergent Bilingual Acquisition (CASEBA). *Early Childhood Research Quarterly*, 54, 271–285. <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2020.09.011>
- Geeraerts, Dirk. (2006). A rough guide to Cognitive Linguistics. *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. Ed. Dirk Geeraert. Mouton de Gruyter, 1–28. Retrieved: <https://arkitekturadellenguaje.wordpress.com/wp-content/uploads/2013/11/cognitive-linguistics-basics-readings-dirk-geeraerts.pdf>
- Langacker, Ronald W. (2006). Introduction to Concept, Image, and Symbol. *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. Ed. Dirk Geeraerts. Mouton de Gruyter, 29–67. Retrieved: <https://arkitekturadellenguaje.wordpress.com/wp-content/uploads/2013/11/cognitive-linguistics-basics-readings-dirk-geeraerts.pdf>

- Liu, Sylvia; Reynolds, Barry Lee; Thomas, Nathan, Soyoo, Ali (2024). The Use of Digital Technologies To Develop Young Children's Language and Literacy Skills: A Systematic Review. *SAGE Open*. <https://doi.org/10.1177/21582440241230850>
- Markus, Dace; Tauriņa, Agrita; Zīriņa, Tija (2022). Challenges in Pre-school Teachers' Work in the Facilitating the Learning of the Latvian language during Covid-19 Restrictions. *14th International Conference on Education and New Learning Technologies EDULEARN22, Proceedings*. Palma, Spain, 8969–8976. DOI: 10.21125/edulearn.2022.2154
- Markus, Dace; Zīriņa, Tija; Markus, Kārlis (2023). Valodas politikas īstenošana Latvijas pirmsskolā: mazākumtautību bērnu latviešu valodas prasme [Language policy implementation in Latvian pre-school: Latvian language skills of minority children]. *Sustainable Multilingualism*. Vol. 22, 1, 74–93. <https://doi.org/10.2478/sm-2023-0004>
- Ministru Kabinets [Cabinet of Ministers] (2016). Regulation No. 445 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Latvia of 5 July 2016 "Teachers' Remuneration Regulations" *Latvijas Vēstnesis*, 140, 22.07.2016. Retrieved: <https://likumi.lv/ta/id/283667-pedagogu-darba-samaksas-noteikumi,%20LV>
- National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2024). *A New Vision for High-Quality Preschool Curriculum*. Washington, DC: The National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/27429>
- Neumann, Michelle M. (2016). Young children's use of touch screen tablets for writing and reading at home: Relationships with emergent literacy. *Computers & Education*, 97, 61–68. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2016.02.013>
- Saeima (2022a). Grozījumi Vispārējās izglītības likumā [Amendments to the General Education Law], *Latvijas Vēstnesis*, 197, 11.10.2022. Retrieved: <https://www.vestnesis.lv/op/2022/197.4>
- Saeima (2022b). Law on Support for Ukrainian Civilians. *Latvijas Vēstnesis*, 45A, 04.03.2022. Retrieved: <https://www.vestnesis.lv/op/2022/45A.1>
- Son, Seung-Hee Claire; Baroody, Alison E., Opatz, Margaret Osgood (2023). Measuring preschool children's engagement behaviors during classroom shared reading: Construct and concurrent validity of the shared reading engagement rating scale. *Early Childhood Research Quarterly*, Vol. 64, 3rd Quarter, 47–60. <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2023.02.001>
- Tuča, Lauma (2024). Ministry of Education and Science survey on the results of the implementation of the single school in the 2023/2024 academic year. First results. [Oral report.] *Ministry of Education and Science, 13 June 2024, conference "Towards a Single School. Edurio survey results."* Retrieved: https://www.ikvd.gov.lv/lv/jaunums/pareja-uz-izglitiba-valsts-valoda-latviesu-valodas-zinasanas-visstraujaka-pilnveidojas-pirmsskola-un-sakumskola?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F
- United Nations (2015). *Sustainable Development Goals: 17 Goals to Transform our World*. Retrieved: <https://www.un.org/en/exhibits/page/sdgs-17-goals-transform-world>

PĀREJA UZ MĀCĪBĀM UN SARUNĀM LATVIEŠU VALODĀ: PIRMSSKOLAS IZGLĪTĪBA

Kopsavilkums

Neatkarības atjaunošana Latvijas Republikā nozīmē brīvību no padomju okupācijas un pakāpenisku atbrīvošanos no rusifikācijas sekām. Šī raksta **mērķis** ir izklāstīt iemeslus un rezultātus pārejai uz izglītību valsts valodā, īpašu uzmanību pievēršot pirmsskolas izglītībai. **Metodes.** Analīzē izmantotas pētnieku grupas veikto pirmsskolas vecuma bērnu, viņu vecāku

un skolotāju aptaujās gūtās atziņas un rezultāti kopš 2015. gada, kas papildināti ar EDURIO iegūtajiem datiem un bērnu stāstījumiem. 2024. gada augustā, neilgi pirms jaunā mācību gada, kad bija jāsāk mācības 1. klasē latviešu valodā, RTU Liepājas akadēmijas pētnieki atkārtoti aptaujāja mazākumtautību pirmsskolas vecuma bērnu vecākus, lai noskaidrotu, cik labi bērns saprot un runā latviešu valodā, bet 2025. gadā projektā „Ilgtspējīga modeļa konceptuālās sistēmas un leksiskās sistēmas plānošanas analīze pirmsskolas vecuma bērnu uztveres datu apstrādei” (RTU-PA-2024/1-0032) pētnieki sāka izmantot pirmsskolas vecumam piemērotu asociatīvo eksperimentu, analizējot, kā bērni izmanto latviešu valodu, stāstot par nozīmīgiem jēdzieniem. **Rezultāti.** Sākotnējā analīze parādīja, ka mazākumtautību pirmsskolas vecuma bērni, kuri apmeklēja bilingvālu izglītības grupu ar dominējošu krievu valodu, dzīvo gandrīz izolēti no valsts valodas, kas turpmāk radīja papildu grūtības skolā, kur bija nepieciešamas latviešu valodas zināšanas. Ņemot vērā Saeimas 29.09.2022. pieņemtos grozījumus Izglītības likumā un Vispārējās izglītības likumā, pāreja uz latviešu valodas izglītību bija paredzēta triju gadu laikā. No 01.09.2023. izglītības procesu valsts valodā sāka īstenot pirmsskolas izglītībā un pamatzglītībā 1., 4. un 7. klasē. Latviešu valodas apguves procesa pakāpeniskā izpēte bija iespējama, sadarbojoties pētniekiem, pirmsskolas iestāžu vadītājiem un pedagogiem, vecākiem un Izglītības un zinātnes ministrijas ierēdņiem. **Secinājumi.** Līdz šim veiktā valodu apguves procesu analīze parliecina, ka jāpastiprina pirmsskolas skolotāju un vecāku sadarbība kā ļoti nodēriģa latviešu valodas izglītības īstenošanā pirmsskolā, kā arī jāturpina valdības finansiālais atbalsts.

Pašreizējā posmā latviešu valodas apgūvē vērojams progress, bet pētniecības grupa turpina sekot līdz bērnu latviešu valodas prasmei, analizējot, kā bērni var izmantot savas latviešu valodas zināšanas, lai runātu par savu pasaules uzskatu.

Atslēgvārdi: latviešu valoda, minoritātes, pirmsskolas izglītība, valodu apguve.

Ieva OZOLA (Rīgas Tehniskā universitāte)

PĒRKONES IZLOKSNE LIEPĀJAS DIALEKTOLOĢIJAS KOLEKCIJĀ

Kopsavilkums

Dialektoloģijas kolekciju Liepājā veido studentu dialektoloģijas prakšu un Lejaskurzemes ekspedīciju materiāli, kā arī studiju darbi. Tā kā pētījumu par Pērkones izloksni nav daudz, darbam izvirzīts mērķis: identificēt Liepājas dialektoloģijas kolekcijas Pērkones izloksnes materiālus, raksturot to saturu un analizēt izloksnei raksturīgās fonētiskās un morfoloģiskās iezīmes, ievērojot areāla kontekstu.

Konstatēts, ka Liepājas kolekcijā Pērkones izloksnes dotumu ir maz: divi studiju darbi (1973, 2004) un divi individuāli prakses vākumi rokrakstā bez audioieraksta (1993, 1997). Noteiktas katrā materiālā atrodamās fonētikas un morfoloģijas apakšsistēmas dialektālās iezīmes, kas salīdzinātas ar „Latviešu valodas dialektu atlanta” 1978. gada materiāliem, kā arī kaimiņizloksnes Nīcas dotumiem.

Lai gan Liepājas dialektoloģijas kolekcijas Pērkones dotumi ir apjomā neliela liecība par izloksnes valodu 30 gados (20. gs. 70. gadi – 21. gs. sākums), tomēr, salīdzinājumā ar 1978. gadā fiksētajām izloksnes skaņām un formām, Liepājas kolekcijas teksti atklāj gan stabilās, gan zūdošās izloksnes iezīmes. Stabilās iezīmes ir, piem., platā vokāļa *ę* lietojums verba infinitīvā (*cept, režēt, tēcēt*), substantīvu *ē*-un *i*-celma paralēlformas biežāk lietojamiem substantīviem (*zives // zivis*), kā arī galazilbju redukcija, kas vēsturiski var būt areāla iezīme, taču atbilst arī latviešu valodas runas procesiem. Turpretim tikai vecākajā (1973) tekstā konstatēts, piem., īsā saknes vokāļa pagarinājums savienojumā ar *r* (*dārva, atstārpes*), deminutīva piedēklis *-in-* (*laivina, tiklini, gabalinus*). Salīdzinājums ar atbilstīgajiem dotumiem Nīcas izloksnē apliecina Pērkones un Nīcas izloksnes piejūras daļas (lejnieku) lielo līdzību un piederību kursisko izlokšņu areālam.

Tā kā Liepājas dialektoloģijas kolekcija ietver unikālus, līdz šim neapraktītus izlokšņu materiālus, nepieciešama tās digitalizācija.

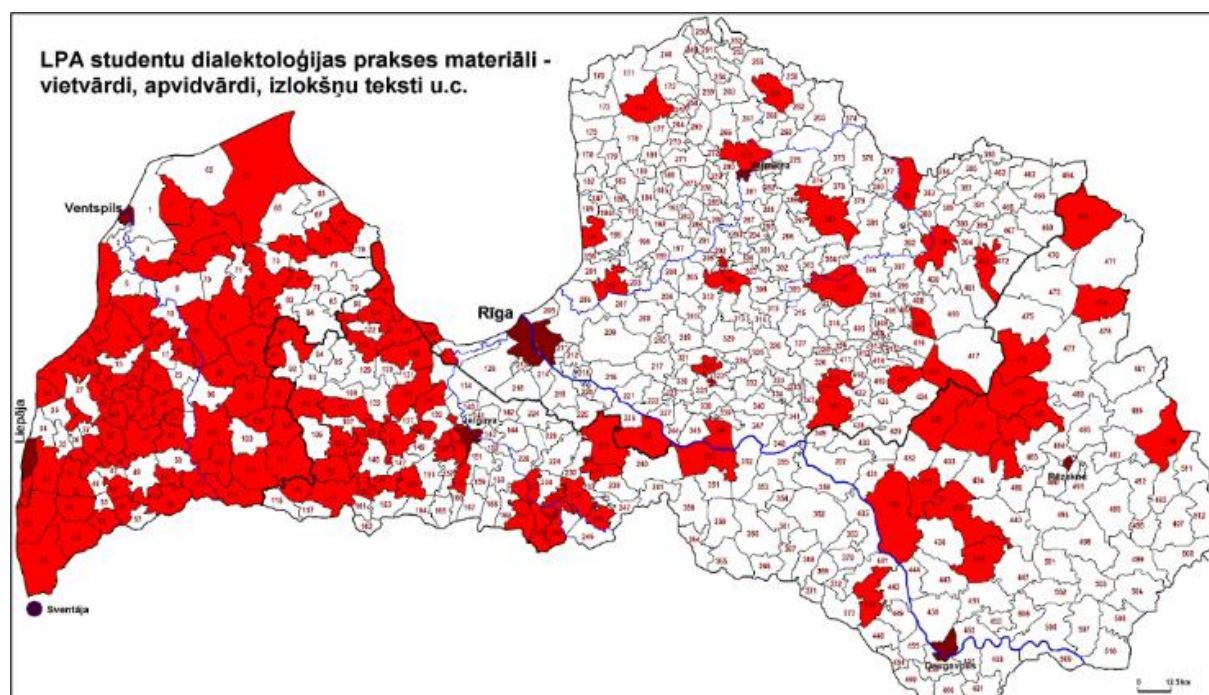
Atslēgvārdi: Lejaskurzeme, kursiskās izloksnes, Pērkones izloksne, ģeolingvistika.

Ievads

Latviešu valodas izlokšņu dotumu krājums nebūtu tik bagāts, ja vāksnā, aprakstīšanā un izpētē netiktu iesaistīti arī augstskolu docētāji un studenti. Bez Latvijas Universitātes (turpmāk – LU) 20. gs. otrajā pusē šajā darbā iesaistās arī Liepājas Pedagoģiskā institūta topošie latviešu valodas un literatūras skolotāji. 50. gadu nogalē tolaik jaunās lektores Antoņinas Reķēnas vadībā sadarbībā ar Valodas un literatūras institūtu studenti sāk apgūt apvidvārdu un vietvārdu vākšanas prasmes: „[...] kad studentu zinātniskā biedrība sāka organizēt dialektoloģijas sekciju, par atsaucību nemaz nevarēja runāt, drīzāk gan otrādi. Bet

šobrīd sekcijā ir jau ap trīsdesmit biedru, kas aktīvi darbojas un daudz jau paveikuši šajā nozarē.” (Hänbergs 1958)

Līdz 20. gs. 80. gadu beigām visi studentu prakšu vākumi pēc ieskautes saņemšanas nodoti Latvijas PSR ZA Andreja Upīša Valodas un literatūras institūtam un pašlaik iekļauti LU Latviešu valodas institūta vietvārdu vai apvidvārdu kolekcijās, bet arī Liepājā pakāpeniski veidojas patstāvīgs valodas (apvidvārdu, vietvārdu, izlokšņu tekstu un studentu pētījumu) krājums. Liepājas Universitātes Kurzemes Humanitārā institūta (turpmāk – KHI)¹ dialektoloģijas kolekcija veidojusies kopš 20. gs. 60. gadiem, kad izstrādāti pirmie, tolaik vēl retie studiju darbi. Bez kursadarbiem, diplomdarbiem, bakalaura un maģistra darbiem kolekcijā ietilpst arī studentu dialektoloģijas prakšu un KHI Lejaskurzemes ekspedīciju vākumi (sk. 1. attēlu). KHI folkloras krājums (1987–2021) jau digitalizēts un ir Latviešu folkloras krātuves digitālā arhīva *garamantas.lv* daļa (par to sk. Ančevska 2022), bet dialektoloģijas kolekcija joprojām pastāv kā rokrakstu un tikai daļēji atšifrētu ierakstu fonds.

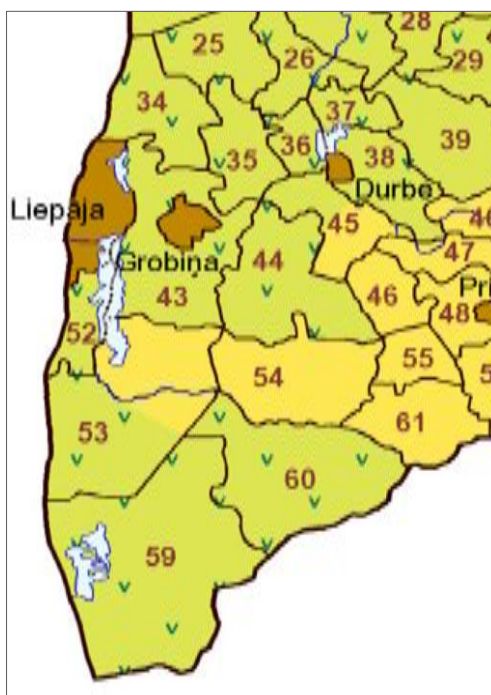
1. att. Liepājas Universitātes (līdz 29.02.2024.) dialektoloģijas kolekcija
(kartes autores – Liene Markus-Narvila, Liene Ozola)

Pērkones izlokksne ir viena no Lejaskurzemes izlokksnēm šī apzīmējuma šaurākajā izpratnē. Dienvidkurzemē apelaatīvs *leja* apzīmē arī ‘jūrmalu, jūras piekrasti’: to apstiprina jau 17. gs. dotumi Nīcas un Bārtas mācītāja Johana Langija (*Johannes Langius*) latviski-vāciskās vārdnīcas manuskriptā: *Leia* ‘ein Strand oder Thal’, *Leiahs dsiwoht* ‘am Strand wohnen’, *Leineeks* ‘ein Strand=pauer’ (par apzīmējuma *Lejaskurzeme* lietojumu kopš 17. gs. sk. Ozola, Markus-Narvila

¹ Kopš 2024. gada 1. marta Liepājas Universitāte iekļaujas RTU kā tās struktūrvienība – RTU Liepājas akadēmija. Tā kā dialektoloģijas kolekcijas veidošana un kārtošana pilnībā attiecināma uz laiku līdz reorganizācijai un visos pētījumos līdz šim dota atsauce uz KHI krājumu, arī šajā rakstā saglabāts vēsturiskais nosaukums.

2021: 29–31). Pērkones izloksnes apraksta autore Emma Valtere uzsver: valodas ziņā Pērkone pieder Kursai (t. i., Kurzemei), taču paši iedzīvotāji norādījuši, ka „augšas ļaudis” jeb „kuorsenieki” aiz Grobiņas citādi runājot (sk. Valtere 1938: 123). Tātad 20. gs. 30. gados Pērkones iedzīvotāji apzinājušies savu piederību Lejsakurzemes kultūrvēsturiskajam reģionam: jūras piekrastes Kurzemei.

Pērkones izloksne atbilstīgi Latvijas pagastu robežām 20. gs. 30. gadu beigās aizņem šauru aptuveni 18 km garu joslu starp Baltijas jūru un Liepājas ezeru uz dienvidiem no Liepājas, kas atbilst izloksnes teritorijai tradicionālajā latviešu valodas dialektu un izlokšņu klasifikācijā (Pērkones izloksne – 52, sk. 2. attēlu). Tādējādi Pērkones izloksne iekļaujas Baltijas jūras piekrastes „lejnieku” un kursisko iezīmju areālā, ko dienvidos turpina Nīcas izloksnes (2. attēlā – 53) „lejnieku” daļa. Par Nīcas izloksnes neviendabīgo raksturu Brigita Bušmane raksta: „...zemgaliskajām izloksnēm raksturīgās parādības [...] nav izplatītas visā Nīcā – tās nav vērojamas lejnieku valodā.” (Bušmane 1989: 12–13)

2. att. Latviešu valodas izloksnes Kurzemes dienvidrietumos
(Rudzīte 2005: 1. priekšlapa, fragments)

Pērkones izloksnei veltītu pētījumu ir maz. Pirmais un vienīgais tikai šai izloksnei veltītais darbs ir E. Valteres apraksts „Pērkones izloksne”, kas kā studiju darbs LU izstrādāts 1935. gadā un Filologu biedrības rakstos publicēts 1938. gadā.¹

1951. gadā apvidvārdus Pērkonē vākusi Mērija Saule-Sleine: viņas vākums iekļaujas LU Latviešu valodas institūta apvidvārdu krājumā un izmantots

¹ Par E. Valteres materiālu vākumu, studiju darbu, publicēto aprakstu un dotumu iekļāvumu Jāņa Endzelīna un Edītes Hauzenbergas papildinājumos un labojumos K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcai” 2024. gada 15. novembrī nolasīts Ievas Ozolas un Lienes Markus-Narvilas referāts „Emmas Valteres apraksts „Pērkones izloksne”: manuskripts un publikācija”, raksts publicēts žurnāla „Baltu Filoloģija” 34 (1) laidienā.

„Latviešu valodas dialektu atlanta” izstrādei (sk. LVDA₁: 283). Latviešu valodas dialektu atlanta aptaujas programmu (670 jautājumu par izloksnes fonētiku, morfoloģiju, sintaksi un leksiku) Pērkonē 1978. gadā veikusi B. Bušmane, rokraksts glabājas LU Latviešu valodas institūtā, dotumi izmantoti līdz šim izdotajās Latviešu valodas dialektu atlanta daļās, kā arī citos pētījumos.

Pētījuma mērķis: identificēt Liepājas dialektoloģijas kolekcijas Pērkonē izloksnes materiālus, raksturot to saturu un analizēt izloksnei raksturīgās fonētiskās un morfoloģiskās iezīmes, kas varētu atklāties atlasītajos tekstos.

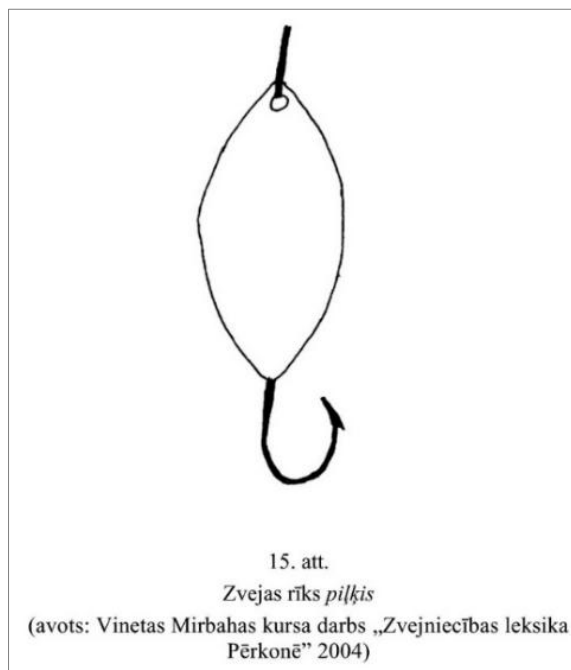
Mērķa īstenošanai atlasīti kolekcijas materiāli, kas atbilst Pērkonē izloksnei vai ietver arī Pērkonē izloksnes dotumus. Noteiktas katrā tekstā atrodamās fonētikas un morfoloģijas apakšsistēmas dialektālās iezīmes, kas salīdzinātas ar LVDA, kā arī ar kaimiņizloksnes – Nīcas – dotumiem.

Liepājas dialektoloģijas kolekcijas Pērkonē dotumu raksturojums

Konstatēts, ka Liepājas dialektoloģijas kolekcijas Pērkonē izloksnes dotumu ir maz. 21. gs. pirmajos divdesmit gados, kad KHI regulāri rīkoja valodas un folkloras ekspedīcijas Lejaskurzemē, tās nenotika divās Liepājai tuvākajās izloksnēs: Pērkonē un Grobiņā. Pērkonē izloksni Liepājas kolekcijā pārstāv tikai četri vākumi (sk. avotu sarakstu) – divi studiju darbi, kā arī divi individuāli prakses vākumi bez audioieraksta.

Irēnas Jonases diplomdarbs (1973) „Zvejniecības leksika Liepājas apkārtnē” (zinātniskā vadītāja Antoņina Reķēna) analizē vienas leksikas tematiskās grupas oriģinālu vākumu (312 leksēmu) Jūrmalciemā (Nīcas izloksne), Pērkonē (Pērkonē izloksne) un Liepājā (Liepājas teicēju izcelsme ir iepriekš minēto izloksņu teritorija). I. Jonases vākums (privāts krājums) ietver tikai vienu Baltijas jūras un Liepājas ezera piekrastei raksturīgu tematisko jomu, pie tam diplomdarba tekstā teicējs vai pieraksta vieta norādīta reti, tāpēc var pieņemt, ka analizētie dotumi atbilst visam pētītajam areālam: kā Nīcas lejniekiem, tā arī Pērkonē. Droši uz Pērkonē var attiecināt nedaudzos diplomdarba tekstus, kur norādīts „Pērkonē” vai minēts kāds no trim Pērkonē teicējiem. Nosacīti Pērkonē izloksnei pieder teksti ezera zvejas nosaukumu nodaļā, jo ar to nodarbojušies tieši šīs izloksnes runātāji.

Arī **Vinetas Mirbahas kursdarbs (2004) „Zvejniecības leksika Pērkonē”** (zinātniskā vadītāja Benita Laumane) un bakalaura darbs „Liepājas un Pērkonē zvejnieku leksika” (2005) analizē tās pašas piejūras tradicionālajai saimniecībai raksturīgās tematiskās jomas leksiku. Kursdarbā, kas veltīts tikai Pērkonē dotumiem, aplūkotas 267 leksēmas (3 teicēji) un norādīts, ka iekļauta mūsdienās (t. i., 20. gs. sākumā) lietotā profesionālā leksika, t. i., ne tikai tradicionālo, bet arī jaunāko zvejas reāliju un procesu nosaukumi. Divu teicēju teksti droši saistāmi ar Pērkonē, bet jaunākas paaudzes teicēja (vīrietis, nedaudz vecāks par 30 gadiem) dzīve un darbs jau norit Liepājā un ikdienā mazāk saistīts ar dzimtās izloksnes vidi. V. Mirbahas kursdarba zīmējumi turpmāk izmantoti piecu jūras zvejas reāliju ilustrēšanai Liepājas Universitātes izdevumā „No Sventājas līdz Ancei” (3. attēls – zīmējuma publicējuma piemērs).

3. att. Vinetas Mirbahas zīmējums kā ilustrācija (NSLA: 152)

1993. gadā kā dialektoloģijas prakses vākums Liepājas kolekcijā iekļaujas **Baibas Gudriķes vākums Bernātos** (Pērkones izloksnes teritorijas dienvidu daļa, materiālu vākšanas laikā ietilpst Nīcas ciemā): triju teicēju īsi stāstījumi par pašu dzīvi. Neliels šo tekstu publicējums iekļauts Ievas Ozolas un Lienes Markus-Narvilas monogrāfijā „Valoda. Laiks. Lejaskurzeme” (2021: 691).

1997. gadā kā dialektoloģijas prakses vākums Liepājas kolekcijā iekļaujas **Lindas Lapiņas vākums Nīcā**, bet viena no teicējām pieder Pērkonei (Pērkones teritorija ietilpst Nīcas pagastā). Pērkones teicēja stāstījusi par ēdienu gatavošanu, arī traukiem, virtuves piederumiem, ēšanas procesu. Neliels L. Lapiņas vākuma publicējums iekļauts izdevumā „No Sventājas līdz Ancei” (NSLA: 101–103).

Pērkones izloksnes iezīmes Liepājas dialektoloģijas kolekcijas materiālos

Tā kā Liepājas kolekcijā Pērkones tekstu nav daudz, iespējams noteikt tikai dažas Pērkones izloksnei raksturīgas fonētikas, vārddarināšanas un morfoloģijas dialektālās iezīmes 20. gs. 2. pusē un 21. gs. sākumā¹. Kaut dotumu nav daudz, tie, izņemot I. Jonases vākumu un diplomdarbu, ir jaunāki par latviešu valodas dialektu aptaujas vākumu (LVDA 1978), tāpēc var atklāt pašas noturīgākās izloksnes iezīmes 20. un 21. gs. mijā.

Fonētiskās sistēmas iezīmes

Plata *ę* un *ĕ* izruna gan vienzilbes, gan vairākjilbju infinitīvos ir plaši izplatīta vidus dialekta kursiskajās izloksnēs un, pēc pētnieku secinājumiem,

¹ Aiz Pērkones izloksnes piemēriem turpmāk norādīts tikai avota gads (sk. avotu sarakstu). Visos piemēros saglabāta avotā lietotā fonētiskā transkripcija. 1973. gada avotā atšķirībā no pārējiem tekstiem lietoti triju intonāciju (krītošās, lauztās, stieptās) apzīmējumi.

joprojām viena no stabilajām areāla iezīmēm visu paaudžu runā (plašāk sk. Ozola, Markus-Narvila 2021: 46–48). To apliecina LVDA atbildes Pērkonē: vienzilbes infinitīvos – *męst, cęlt, ęst, sęt*, arī *męstięs, cęltięs*; vairākzilbju infinitīvos – *teęęt, sędęt*, arī *reęętięs, preęętięs*, kas atbilst arī visam vidus dialekta kursisko izlokšņu areālam (plašāk sk. 23.–27. karti LVDA_f).

Arī analizētajos Pērkonē tekstos šī izlokšnei tipiskā iezīme ir labi fiksēta, piem., *pat ir bijis tā, ka mūsu laīveles nau spējušas luōmu cęlt* (1973); *tagat veę:umā dięzgaņ var issędętięs* (1993); *spiķęt ir ięduŗt ar nazi caūrumu lięsā gaļā un ięlikt tajā speķa gabaliņu. citi saka spiķęt, citi spiķuōt / var cępt* (1997); *var reęęt, nuō kuras puses nāk negais / tā var reęęt, kas nuōtięk zem ūdeņs / zīdvestere [zvejnieku cepure] nelaīž šļakatām teęęt acīs / lęverus sāka ęst / var daūdz uz sevi paņęst / nuō krasta maņ patīk pašpineręt: tas ir iziēt uz lidakām* (2004).

Senāka vokāļa *u* saglabājums savienojumos *uv / ub* Lejaskurzemes izlokšnēm ir raksturīgs vismaz kopš 17. gs. (sk. Bušmane 1989: 30–31; Ozola, Markus-Narvila 2021: 49–52) un kā kuršu valodas relikts palaikam saglabāts arī plašāk vidus dialekta kursiskajās izlokšnēs (Rudzīte 1964: 76) un lībiskā dialekta Kurzemes (tāmnieku) izlokšnēs (Endzelīns 1951: 11; Rudzīte 1964: 152; sk. arī 47. karti LVDA_f).

Ja 20. gs. pirmajā pusē Pērkonē izlokšnes aprakstā E. Valtere devusi tikai leksēmas ar *u* – *duj, duvēji, dubęns, suvēns, zuve* (Valtere 1938: 124), LVDA fonētikas daļas atbildes Pērkonē jau atklāj paralēlformas – gan arhaisko, gan rakstu valodai raksturīgo (ar norādi, ka tās ir jaunākas formas): *zuve // zive* (j. f.), *suvęns // sivęns* (j. f.), *dubęņs // dībęņs* (j. f.).

Arī Liepājas tekstos fiksēti abi varianti, kurus tematikas dēļ vislabāk atklāj leksēma *zivs*, piem., *senāk jau tirgi nebija, vienkārši vedām uz Liēpāju un aņdelējām gabaluōs zūvis / tā zuve apsamaļdās / zūvis nebija / zūvis baīdīja ar stupuri* (1973), bet arī *zīvis sakrājas iēķšā / lai zīvis neiēt ārā* (1973); *zīvis tirguōja kāluōs, nuōskaītīja diūpadsmīt zīvis un pārdeva* (1997). I. Jonases diplomdarbā, kur leksēmu klasifikāciju un aprakstu balsta šķirkļu princips, kā pirmā dota forma *zive*, pēc tam „arī *zuve*” (1973).

Kursiskajām izlokšnēm raksturīgs īsa saknes vokāļa pagarinājums **tautosillabiska r priekšā** neatkarīgi no zilbes intonācijas (Rudzīte 1964: 80; Ozola, Markus-Narvila 2021: 56–60). E. Valtere 20. gs. pirmajā pusē šādā pozīcijā novērojusi *a* un *e* pagarinājumu, piem., *dārbs, ārt, dzęrt*, kā arī *i* un *u* diftongizāciju, piem., *stiērna, kuōrpe* (Valtere 1938: 124). B. Bušmane norāda, ka Nīcā 19. gs. beigās *ar > ār* un *er > ēr* raksturīgs tieši lejnieku valodai (t. i., piekrastes daļai uz dienvidiem no Pērkonē), kur tā visai bieži dzirdama arī 20. gs. nogalē. Turklāt *ir > ier* un *ur > uor* ir senāki pārveidojumi, ko vēlāk aizstājuši *īr* un *ūr* (sk. Bušmane 1989: 44–47).

LVDA fonētikas atbildēs Pērkonē fiksēti izrunas varianti – arī literārās valodas izruna bez pagarinājuma: *ar > ār*, piem., *kārsc [-ts], dārps [-bs], sārkanī, dārva, smārzuo*; *er > ēr*, piem., *zęrt, ķęrt*; bet *ir = ir > ier // īr*, piem., *zīrks [-gs] // ziērks, zīrņi // zīrņi // ziērņi, mīrt // miērt*; *ur = ur > uor*, piem., *kurpe // kuōrpe*.

Liepājas kolekcijā tikai 1973. gada I. Jonases diplomdarba teksti uzrāda īsā saknes vokāļa pagarinājumu: gandrīz visi – diftongiskā savienojuma *ar* pagarinājumi, piem., *tas viss ir milžu dārps .. viss ir ruoku dārps / ķiēņu dārva* ‘koka darva’ / *akmeņu dārva* ‘akmeņogļu darva’ / *tiklus izdārvuōja, lai viņi nepūtu tik ātri / atstārpes tuō paši saskaņuō*. Vienu reizi fiksēts arī *ur > uor: tuo caūruminu uōrpt* (‘urbt’) *bija grūc dārps*. Tomēr arī 1973. gada tekstos ir formas bez pagarinājuma, piem., *señāk jàu tīrgi nebija / ieiēt tòi muřdā* u. c.

Turpmāk Liepājas kolekcijas Pērkones teksti vairs neuzrāda kursiskajām izloksnēm raksturīgo pagarinājumu, piem., *ēd karřtas / ēdiēns ir garřšīks* (1997); *kādām ikri liēlākais garđumš, cits ir ređzēt negrib* (2004). Tomēr tā nav droša liecība par šīs iezīmes zudumu, jo tekstu avots ir nedaudzi Pērkones iedzīvotāji.

Mīkstināts līdzskanis *r* tiek uzskatīts par tipisku Lejaskurzemes izlokšņu iezīmi, kas saglabāta arī 21. gs. sākumā (sk. Ozola, Markus-Narvila 2021: 82–85). Tomēr, pētot katru areāla izlokšni atsevišķi, var atklāties atšķirības. Pērkones izloksnē jau 20. gs. otrajā pusē blakus mīkstinājumam reģistrēta arī nemīkstināta izruna, piem., *jūra // jūŗa*, sieviešu dzimtes vienskaitļa nominatīvs *gara // gaŗa*, verba 3. persona tagadnē *ar̃ // aŗ̃, zeŗ̃ // zeŗ̃, speŗ̃ // speŗ̃* (LVDA 1978), kas atbilst lielākajai daļai Kurzemes izlokšņu (sk. LVDAf: 87. karte). Arī Nīcas izloksnē 20. gs. otrajā pusē *r* lietojums ir nekonsekvents: „palaikam dzirdams tikai vecākās un vidējās paaudzes valodā” (Bušmane 1989: 61).

Liepājas kolekcijas tekstos mīkstināts *r* pierakstīts tikai viena Bernātu teicēja runā, piem., *pēc pīrmā pas:aūls kaŗa / nuōiēs piē Ŷeŗŗa* (1993).

Pētniekiem ir aktuāls **reducētu vai zudušu galazilbju īso vokāļu** fiksējums Lejaskurzemes tekstos. Arī divos Liepājas kolekcijas vākumos tas fiksēts, bet nav konsekvents (t. i., neizpaužas visās formās), piem., *tēus jaū vis: kuō zināj – pa mājām, pa cilvėkiēm, es jaū tik kuō nuō viņ nuōskatīj vaj zīrdēj – mājā viš: ar̃ šuō uņ tuō pastāstij mušs bėrniēm*. (1993); *řituō māj saūc par Mat:īs vas:arņīc, juō tā vis: saū mūŗ piēderėjus Mat:īs ģimenei*. (1993); *meītas staīgā gar̃ jūr, kad mīzenis [DR vējš], lai sīkās liētaviņas sārtina vaīgus / tas [garais vējš] pūš tik lēn, ka isstiēpiēs garš, tā arī saka / mēs parasti sak – krasc, tā ir tā jūras uņ zemes mala / tiē ruōņi trak uz meņcām / laiviņas tik tāt neiēt, bet liēliē kuter tušsā citād nezin savu viētu [par bākām]* (2004).

Pirmkārt, ir svarīgs areāla konteksts. Zigms Zinkevičs (*Zigmas Zinkevičius*) secinājis, ka lietuviešu valodas žemaišu dialektā, īpaši tā ziemeļu un rietumu daļā, vērojama ļoti vājināta neuzsvērtu galotnes patskaņu izruna (Zinkevičius 1966: 115–117). Viņš norāda, ka žemaišu un pierobežas aukštaišu neuzsvērtu galotņu redukcija visdrīzāk ir tāda jauninājumu viļņa rezultāts, kas radies lībiešu valodas ietekmētās kuršu valodas substrāta dēļ (Zinkevičius 1987: 267–268). „Varam pieņemt, ka kuršu valodas substrāta areālā neuzsvērtu galazilbju vokāļu redukcija attīstījās spēcīgāk un tas attiecināms arī uz Lejaskurzemes izloksnēm.” (Ozola, Markus-Narvila 2021: 203) 2004. gadā Klaipēdas Universitātes starptautiskās zinātniskās konferences „Balti un viņu radinieki” (*Baltai ir jų giminaičiai*) referātā „Valodas liecības par Baltijas jūras somu elementiem Lejaskurzēmē” (teksts nav publicēts) Benita Laumane aplūkoja arī galazilbju redukcijas izplatību

un intensitāti Lejaskurzemes izloksnēs, norādot uz baltu (kuršu) un somugru (lībiešu) apdzīvotās teritorijas joprojām neskaidro robežu un tās pārmaiņām līdz 13. gs.

Jāņem vērā, ka analizētajiem Liepājas kolekcijas Pērkones tekstiem nav audioieraksta: nav iespējams pārbaudīt vokāļu redukcijas pakāpi, runas tempu un citus runas ietekmētājus, piem., spontāna vai iepriekš sagatavota runa. Turklāt patskaņu kvantitatīvā redukcija raksturīga arī literārās valodas izrunai: „jo tālāk neuzsvērtā zilbe no uzsvērtās, jo redukcijas pakāpe lielāka” (Auziņa 2013: 81). Tāpēc 20. gs. otrajā pusē un 21. gs. novērotā galazilbju izruna Lejaskurzemē ir saistīta arī ar latviešu runas kopīgajām tendencēm. Ilze Auziņa un Guna Rābante-Buša pēc 14 runātāju ierakstu izpētes secina, ka 65 % gadījumu īss neuzsvērts beigu vokālis netiek izrunāts un to ietekmē vairāki faktori, tostarp attālums no uzsvāra vietas (uzsvērtās zilbes), kā arī runas ātrums (Auziņa, Rābante-Buša 2014).

Tāpēc mūsdienu runas korpusa datu analīzei ir un būs nozīmīga loma ne tikai latviešu runas izpētei kopumā, bet arī iespējamo reģionālo iezīmju precizēšanai. Tomēr mūsdienu runas procesa analīzes secinājumus nevar tieši attiecināt uz pētnieku vērojumiem 19. gs. beigās un 20. gs. pirmajā pusē.

Vārddarināšanas un morfoloģijas iezīmes

Liepājas kolekcijas Pērkones tekstos novērojams areālam raksturīgais **deminutīvu izskaņas** lietojums. Jau E. Valtere Pērkones izloksnes vārdu atvasināšanas aprakstā dod deminutīvus ar izskaņu *-ins*: *tiltins*, *bērnins*, *maģins* ‘maziņš’ (Valtere 1938: 127). LVDA atbildēs uz jautājumu par deminutīva izskaņas *-iņš* formu Pērkonē blakus rakstu valodas deminutīvam dots arī areālam raksturīgais – ar norādi, ka tā ir vecāka forma, piem., *kalniņš* // *kalniņš* (v. f.), *bērziņš* // *bērziņš*, arī *ābuliņš*, *dakstiņš*, *ratiņš*. B. Bušmane secina, ka deminutīvi ar izskaņu *-ins*, *-ina* Nīcā sastopami „galvenokārt vecāko lejnieku valodā” (Bušmane 1989: 128). Tieši Nīcas lejnieku daļa turpina Pērkones izloksnes teritoriju.

Liepājas kolekcijā deminutīvi ar piedēkli *-in-* vislabāk atklājas Pērkones vecākajos tekstos, piem., *lietuõ mazus zivu gabalinus / mēs bijām laīvinā trīs zvèinèki. ne`cik tâlu nùo krañta abgâzâs mûsu laīvina un` visi izbirâm jûrâ / dažreīzēm bija tâ, kad tie tiklini bija švaki un` nùokrâvâm tûo laīvinu, ka bija gån`drīz, ka grīdami nâcâm malâ / maza ežera laīvina bij* (1973). Vēlākos tekstos jau fiksēts rakstu valodai atbilstīgs deminutīvs, piem., *kuô ta, meītiņ, es tâc vęs vīrelis liêlu var` pateīkt?* (1993); *gaļa ir samâlta, nevis gabaliņuôs / saûss mīltu cepumiņš / caūrumâ iebēr piparus un` ar` stâmpiņu spaīduôt sasmâlcina* (1997).

Lejaskurzemes izlokšņu pētījumos vienmēr norādīts uz **substantīvu dzimtes un celma atšķirībām** kā raksturīgu areāla deklinācijas iezīmi (piem., Bušmane 1989: 151–174; Ozola, Markus-Narvila 2021: 203–252). Tomēr katrā no izloksnēm celmu atšķirības un paralēlformas dažādos laikposmos realizējas atšķirīgā intensitātē.

Liepājas kolekcijas Pērkones tekstos vislabāk atklājas substantīvu *ē*-celma un *i*-celma svārstības. LVDA atbildēs par *i*-celma substantīviem norādīts, ka *i*-celmi ir jaunāka forma, bet izloksnei ierasts ir *ē*-celms, piem., *sirde* // *siērde* // *sirc* (j. f.), *nakte*, *pusnakte*, *krāsne*, *guōve*, *ugune*, *smilte*.

Pērkonē pierakstīto tekstu tematika paredz biežu substantīva *zivs* lietojumu, piem., *tā zuve apsamaļdās un ta viš ieiēt tai muŗdā / taīsa truoksni, lai zivei būtu jāmūk* (1973); *zivis tirguōja kāluōs, nuōskaītīja diūpadsmīt zivis un pārdeva* (1997); *kārtīgs zveīniēks zina, kuŗ kāda zive ganās / tās [zandarti] tādas ļuōti rijīgas zives / lēverus sāka ēst tikaī, kad nāca mazāk zive / ja zive iēskriēn tajā iēkšā, tā ārā vaīrs netiēk. tuŗ krājas zivis* (2004).

Retāk konstatētas citu rakstu valodas *i*-celmu paralēlformas, piem., *cep uz pannas krāsnē / plāte atruōdas cepešķrāsnī / saka gan plīc (-ts), gan plīte* (1997).

Vairāk no rakstu valodas atšķirīgu substantīvu celma formu atrodams I. Jonases pierakstītajos tekstos (1973). Reģistrēts *o*-celms *gruņts* (*līz gruņtam*), sal. ar *ē*-celmu *gruņte*: *jūŗā gruņte nauū visur viēnāda* (2004). Blakus *o*-celmam *murds* reģistrēts arī *ā*-celms *murda*. B. Laumane *ā*-celma varianta lietojumu norādījusi dažviet līča piekrastē (Laumane 2019: 92), tomēr *murda* sastopams jau 17. gs. vārdnīcās, arī Lejaskurzēmē – J. Langija vārdnīcas manuskriptā (sk. Laumane 2019: 95).

I. Jonase fiksējusi arī savdabīgu substantīva *vads* formu – *vadis*: *tas vadis tiek vilkc ār ruōkām iēkšā uz tām laivām*, arī ģenitīvā *vadis* – *vadis kulē tiēk viss uzvilkc aūkšā* (1973). Blakus *o*-celmam *vads* latviešu valodā retāk sastopams *u*-celms *vadus* (plašāk sk. Laumane 2019: 221–222), ko 20. gs. pirmajā pusē Pērkonē aprakstījusi arī E. Valtere: *vadus* ‘vads, tīkls’ (Valtere 1938: 129). I. Jonases vācumā iekļauts arī *o*-celma substantīvs *taks* ‘zvejas rīku izvietojums ezerā noteiktā kārtībā’, piem., *mēs nuōvēlkām apmēram uz simt metru garus šitādus takus / katrā tai taka galā ir iespraūsc viēns tas mulis*.

Verbu sistēma Liepājas kolekcijas tekstu nelielā apjoma un tematiskās vienveidības dēļ neatklāj daudz areālam raksturīgu iezīmju, dažas no tām fiksētas tikai vienu vai dažas reizes, piem., refleksīvā elementa novietojums starp piedēkli un sakni *tā zuve apsamaļdās* (1973), rakstu valodas *uojo*-celmu pāreja *ājo*-celmā: *viļņi tā patīkami šūpā* (2004).

I. Jonase 1974. gadā fiksējusi areālam raksturīga verba *me(g)zt* ‘siet tīklu’ lietojumu: *veñteri nuōmežt liēlu laīku vajasēja, veşļu dienu līz nuōmež viņu / šķeterē linus un tad pastiprus diegus, un mežām veñterus*. 20. gs. pirmajā pusē E. Valtere šo verbu infinitīvā atbilstīgi izrunai pierakstījusi ar nebalsīgiem saknes konsonantiem: *mēkšt* ‘tīklus aust’ (Valtere 1938: 123), bet finitajās formās: tagadnē *megžu*, pagātnē *megžu*, nākotnē *megžišu* (131). B. Laumane secinājusi, ka „verbs *megzt* ‘darināt tīkla linumu’ mūsdienās jūras zvejnieku leksikā reģistrēts retumis; vārds biežāk minēts Kurzemes dienvidrietumos [...] paralēli sastopama arī forma *megžt* [...]” (Laumane 2019: 122).

Secinājumi

1. Liepājas dialektoloģijas kolekcijas Pērkones dotumi ir apjomā neliela liecība par izloksnes valodu 30 gadu ilgā posmā: no 20. gs. 70. gadiem līdz 21. gs. sākumam. Krājums tematiski aptver galvenokārt jūras un zvejniecības leksiku, izloksnes iezīmes fiksētas tikai rokrakstā, bez audioieraksta.
2. Salīdzinot ar 1978. gadā Latviešu valodas dialektu atlanta aptaujā konstatētajām Pērkones izloksnes skaņām un formām, Liepājas dialektoloģijas kolekcija atklāj:
 - 2.1. stabilās areāla iezīmes, piem., vokāļa *ę* lietojumu verba infinitīvā, substantīvu *ē*-un *i*-celma paralēlformas biežāk lietojamiem substantīviem;
 - 2.2. galazilbju redukciju, kas vēsturiski var būt areāla iezīme, taču atbilst arī visas latviešu valodas runas procesiem;
 - 2.3. areālam tipisko iezīmju sarukumu, piem., tikai vecākajā kolekcijas avotā konstatēts areālam raksturīgais īsā saknes vokāļa pagarinājums savienojumā ar *r*, deminutīva piedēklis *-in-*.
3. Salīdzinājums ar atbilstīgajiem dotumiem Nīcas izloksnē apliecina Pērkones un Nīcas izloksnes piejūras daļas (lejnieku) lielo līdzību un piederību kursisko izlokšņu areālam.
4. Liepājas dialektoloģijas kolekcija ietver unikālus, līdz šim neaprakstītus materiālus, tāpēc tās plašāku pieejamību nodrošinātu krājuma, tostarp studiju darbu tekstu, digitalizācija.

Avoti

- Gudriķe, Baiba (1993). *Liepājas Pedagoģiskās augstskolas latviešu valodas un literatūras specialitātes 2. kursa studentes Baibas Gudriķes prakses materiāli dialektoloģijā: Bernāti*. KHI Dialektoloģijas kartotēka, D-110.
- Jonase, Irēna (1973). *Zvejniecības leksika Liepājas apkārtnē*. Diplomdarbs. Liepāja: Liepājas Valsts pedagoģiskais institūts.
- Lapiņa, Linda (1997). *Liepājas Pedagoģiskās augstskolas latviešu valodas un literatūras specialitātes 2. kursa studentes Lindas Lapiņas dialektoloģijas prakses materiāli: Nīca*. KHI Dialektoloģijas kartotēka, D-168.
- LVDA – Bušmane, Brigita (1978). *Pērkone. Atbildes uz „Latviešu valodas dialektu atlanta materiālu vākšanas programmu”*. Fonētika. Morfoloģija. Sintakse. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. Rokraksts.
- Mirbaha, Vineta (2004). *Zvejniecības leksika Pērkonē*. Kursdarbs. Liepāja: Liepājas Pedagoģijas akadēmija.

Literatūra

- Ančevska, Ieva (2022). Liepājas Universitātes folkloras krājuma veidošanās, apstrāde un digitālā pieejamība. *Letonica*, 47, 88–102. DOI: 10.35539/LTNC.2022.0047.I.A.88.103
- Auziņa, Ilze (2013). Latviešu valodas fonētiski fonoloģiskie procesi un likumi. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 80–95.
- Auziņa, Ilze; Rābante-Buša, Guna (2014). Qualitative and Quantitative Vowel Reduction and Deletion in the Spoken Latvian. *Linguistica Lettica*, 22, 5–15.
- Bušmane, Brigita (1989). *Nīcas izloksne*. Rīga: Zinātne.

- Endzelīns, Jānis (1951). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Hänbergs, Eriks (1958). Dialektoloģijas sekcija. *Skolotāju Avīze*, Nr. 5, 30.01.1958.
- Laumane, Benita (2019). *Zvejasrīku nosaukumi Latvijas piekrastē*. Liepāja: Liepājas Universitātes izdevniecība „LiePA”.
- LVDA_f – Sarkanis, Alberts (2013). *Latviešu valodas dialektu atlants. Fonētika. Apraksts, kartes un to komentāri*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- LVDA₁ – Laumane, Benita (zin. vad) (1999). *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. Rīga: Zinātne.
- NSLA – Laumane, Benita (red.); Markus-Narvila, Liene (sast.) (2008). *No Sventājas līdz Ancei: Latviešu izloksnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās / 21. gs. sākumā*. Liepāja: LiePA.
- Ozola, Ieva; Markus-Narvila, Liene (2021). *Valoda. Laiks. Lejaskurzeme*. Liepāja, Rīga: Liepājas Universitāte, LU Latviešu valodas institūts.
- Rudzīte, Marta (1964). *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Rudzīte, Marta (2005). *Darbi latviešu dialektoloģijā*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Valtere, Emma (1938). Pērkones izloksne. *Filologu biedrības raksti*, 18. Rīga: Latviešu filologu biedrība, 123–135.
- Zinkevičius, Zigmas (1966). *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: leidykla „Mintis”.
- Zinkevičius, Zigmas (1987). *Lietuvių kalbos istorija. II. Iki pirmųjų raštų*. Vilnius: Mokslas.

PĒRKONE SUBDIALECT IN THE LIEPĀJA DIALECTOLOGY COLLECTION

Summary

The Liepāja dialectology collection comprises materials from student dialectology practices, Lower Kurzeme expeditions, and students' works. Since there is limited research on the Pērkone subdialect, the goal of this research was set as follows: to identify Pērkone subdialect materials in the Liepāja dialectology collection, characterise their content, and analyse the phonetic and morphological features characteristic of the subdialect, considering the areal context.

It was determined that the Liepāja collection contains few Pērkone subdialect data: two students' works (1973, 2004) and two individual manuscript-based practice collections without audio recordings (1993, 1997). The dialectal features of the phonetic and morphological subsystems found in each material were identified and compared with the 1978 materials from the Atlas of Latvian Dialects, as well as with the data from the neighbouring Nīca subdialect.

Although the Pērkone data in the Liepāja dialectology collection is a small-volume testimony to the subdialect's language over 30 years (1970s – early 21st century), the texts in the Liepāja collection reveal both stable and vanishing subdialect features when compared to the sounds and forms recorded in 1978. Stable features include, for example, the use of the broad vowel *ē* in the verb infinitive (*cept, režēt, tēcēt*), parallel forms of *-ē* and *i*-stem nouns for more frequently used nouns (*zives // zivis*), as well as final-syllable reduction, which may historically be an areal feature but also aligns with Latvian language speech processes. In contrast, features found only in the older text (1973) include, for example, the lengthening of a short root vowel in combination with *r* (*dārva, atstārpes*), and the diminutive suffix *-in-* (*laīvina, tiklini, gabalinus*). The comparison with the corresponding data in the Nīca subdialect confirms the remarkable similarity between the Pērkone and the coastal part of the Nīca subdialect (the *lejnieki*) and their belonging to the area of the Couronian subdialects.

Given that the Liepāja dialectology collection contains unique, previously undescribed subdialect materials, its digitalisation is necessary.

Keywords: Lower Kurzeme, Curonian subdialects, Pērkone subdialect, geolinguistics.

Vija Požarnova (Latvijas Universitāte)

IDENTITĀTES JĒDZIENS RIETUMU UN AUSTRUMU SABIEDRISKAJĀ DOMĀ

Kopsavilkums

Raksta mērķis ir rast praktisku apstiprinājumu jēdziena „identitāte” komplicētībai, kuru pauž teorētiskie spriedumi, kā arī salīdzināt, kā šī jēdziena izpratne atšķiras (vai sakrīt) Rietumu un Austrumu sabiedriskajā domā. Rakstā salīdzinošā aspektā aplūkoti divi sociolingvistiskas aptaujas jautājumi, kas uzdoti, lai noskaidrotu, kā sabiedrība Rietumos (Eiropas Savienībā) un Austrumos (Indijas Republikā) izprot jēdzienu „identitāte”. Tiešsaistes aptauja tika veikta 2021. gadā, iegūstot plašu datu kopumu par lingvistiskajiem uzskatiem. Rakstā ir aplūkotas identitātes jēdziena teorētiskās nostādnes, skaidrojot tā daudzšķautņainību un problemātiku. Iepazīstoties ar aptaujas rezultātiem, secināts, ka arī sabiedriskajā domā jēdziena izpratne ir daudzslāņaina un izplūdusi. Atvērtā jautājuma „Kas ir identitāte?” atbildes parādīja, ka Rietumos, proti, Eiropas Savienības respondentu spriedumos, vairāk atklājas uz indivīdu vērsts identitātes jēdziena redzējums, savukārt Austrumos, proti, Indijas Republikas respondentu atbildes, vairāk pauda identitātes izpratni kopienas kontekstā. Populārākie vārdi, ar kuriem aptaujātie skaidro identitātes jēdzienu, ir *piederība, patība (es, pats, sevi), izjūta, kultūra un vērtības*. Savukārt jautājums ar piedāvātajiem gatavajiem atbilžu variantiem parādīja līdzīgas tendences Rietumu un Austrumu sabiedriskajā domā un izcēla, ka, domājot par savu identitāti, respondentiem prātā nāk kultūra, valoda, dzīvesziņa, vērtības, piederība nācijai un etnosam.

Atslēgvārdi: identitāte, jēdziens, Rietumi un Austrumi, sabiedriskā doma, indivīds, kolektīvs.

Raksts atspoguļo daļu no plašāka sociolingvistikas pētījuma, un tas izstrādāts ar mērķi aplūkot jēdziena „identitāte” komplicētību valodas praksē, kā arī salīdzināt šī jēdziena izpratni Rietumu un Austrumu sabiedriskajā domā. Pētījumā veikta apjomīga tiešsaistes aptauja, iegūstot daudz datu par Eiropas Savienības un Indijas Republikas iedzīvotāju lingvistiskajiem uzskatiem. Daudzšķautņainais identitātes jēdziens ir daudzpusīgi pētīts, taču gana izplūdis lietojumā, tāpēc vērtīgi noskaidrot, kā šo jēdzienu izprot sabiedrībā. Šajā rakstā aplūkoti aptaujas rezultāti, kas iezīmē līdzības un atšķirības identitātes jēdziena izpratnē, ko atspoguļo atbildes uz diviem aptaujas jautājumiem, noskaidrojot, ar kādiem vārdiem jēdzienu izprot un raksturo Eiropas Savienības un Indijas Republikas – divu dažādu kultūras telpu pārstāvji.

Jēdziens cēlies no vārda *identitās* (lat.), un vārdnīcu piedāvātais skaidrojums daļēji parāda, kāpēc tā izpratne un uztvere var būt atšķirīga, nekonkrēta, izplūdusi. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*¹ jēdzienu skaidro šādi: *pilnīga atbilstība; pilnīgs līdzīgums; pilnīga vienlīdzība, vienādums. Mūsdienu*

latviešu valodas vārdnīca¹ papildina: (1) pilnīga atbilstība, vienādība; pilnīga līdzība; (2) tas, kas nosaka (kā) esamību, pastāvēšanu; raksturīga īpatnība, savdabība, sevišķums. Iepazīstoties ar definīcijām angļu valodas skaidrojošajās vārdnīcās *Oxford English Dictionary*², *Cambridge Dictionary*³ un *Merriam-Webster Dictionary*⁴, var novērot, ka Rietumu kultūras telpā jēdziens galvenokārt tiek saistīts ar indivīdu un viņam raksturīgām iezīmēm, kas viņu vai nu atšķir no citiem, vai vieno ar kādu cilvēku grupu. Šajos avotos definīcijas ir izteikti orientētas uz indivīda personību un atšķirīgajām īpašībām. Savukārt Indijas leksikogrāfiskajos resursos līdzīgas nozīmes jēdzieni, piemēram, sanskrita *ātman* (*elpa, patība, dvēsele, dzīves esence* – Monier-Williams⁵) un hindi *pehchān* (*पहचान* identitāte, *atpazīšana* – Collins⁶), tiek skaidroti, uzsverot ne tikai indivīda esību, bet arī plašāku piederību kopienai (piemēram, kultūrai, reliģijai, sociālajam slānim).

Jēdziens, bez šaubām, ir daudzšķautņains, un tā izmantošana pētniecībā tiek pamatota atbilstoši jomas specifikai. Tas dod iespēju jēdzienu izmantot daudzpusīgi, taču vienlaikus var radīt mulsumu un nesaprašanos. Vēsturiski tāda jēdziena kā identitāte enciklopēdijās vēl nebija līdz pat 1968. gadam, kad tas pirmo reizi tika fiksēts un skaidrots ne tikai kā psihosociālu, bet arī politisku procesu termins (Gleason 1983: 910). Psihoanalītiķis Ēriks Ēriksons (*Erik H. Erikson*) savos darbos, kuros ir aplūkojis ego attīstību bērnībā un sabiedrības ietekmē, atzina, ka identitātes jēdziens ir sarežģīti skaidrojams, tāpēc ka tas ietver ne tikai procesus, kas attiecas uz indivīda būtību, bet arī procesus, kas attiecas uz kultūru, kas indivīdam ir kopīga ar kolektīvu. Viņš to skaidro kā mijiedarbību starp indivīda personības iekšējo attīstību un indivīda patības izaugsmi, kas notiek sabiedrībā (Gleason 1983: 914; Erikson 1994).

Mūsdienu pieejās identitātes jēdziens tiek aplūkots kā mainīgs fenomens atkarībā no konteksta. Sociālās identitātes teorija indivīda pašnoteikšanās procesos izceļ piederību (Tajfel, Turner 1986), savukārt citas teorijas identitātes kontekstā uzsver individuālo lomu un sociālo struktūru mijiedarbību (Burke, Stets 2009). Globalizācijas, migrācijas un digitālās komunikācijas apstākļos identitāte mainās, kultūrām saplūstot (Hall 1996). Savukārt britu sociologs Nikolass Rouzs (Nikolas Rose) uzsver, ka identitātes jēdziens kā patība nav universāla, bet vēsturiska kategorija, kas veidojas dažādu autoritāšu, režīmu un disciplīnu rezultātā – cilvēks neiemiešo vienu un to pašu identitāti mūžīgi, cilvēks ir vēsturiska būtne, kuru veido dažādas kategorijas, tostarp valoda (Rose 1996). Arī Latvijas sociolingvistiskajos pētījumos identitātes jēdziens tiek skatīts, īpaši saistībā ar valodas nozīmi un nacionālās piederības izjūtu (Druviete 2018; Druviete, Požarņova 2021).

¹ Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca. 2003. Rīga: Avots.

² *Oxford English Dictionary*, tiešsaistes vārdnīca.

³ *Cambridge Dictionary*, tiešsaistes vārdnīca.

⁴ *Merriam-Webster Dictionary*, tiešsaistes vārdnīca.

⁵ *Monier-Williams Sanskrit Dictionary*, tiešsaistes vārdnīca.

⁶ *Collins English-Hindi Dictionary*, tiešsaistes vārdnīca.

Daudzdimensionālais identitātes jēdziens ietver gan kultūras, gan sociālas, gan filozofiskas kārtas, un arī cilvēka izpratne ir mainīga, to ietekmē vēsturiski politiskie notikumi, globalizācija un tehnoloģiju attīstība. Sociolingvistikā kā valodniecībās nozarē, kas pēta valodas un sabiedrības savstarpējo mijiedarbību, būtiska nozīme ir sabiedrības aptaujāšanā, veicot anketēšanu, intervijas u. tml., tādējādi valodas sociālajos procesos var novērot līdzības, atšķirības, tendences un „plaisas” jeb pilnīgi pretējus viedokļus, kuros pat neveidojas saskares punkti vai kompromisi. Sociolingvistiskas aptaujas sniedz iespēju ne tikai konstatēt sabiedrībā valdošos uzskatus un pārliecības par dažādiem valodas jautājumiem, bet arī sniedz pamatu jaunu teorētisku nostādņu izvirzīšanai, piemēram, lai veidotu jaunus jēdzienu skaidrojumus. Iepazīstot dažādu kultūru modeļus, veidojas izpratne ne tikai par sabiedrības vērtību sistēmu, bet arī par to, kā dažādi konteksti ietekmē sabiedrisko domu. Kad cilvēks tiek uzrunāts un viņam tiek dota iespēja izteikties, rodas iespēja dokumentēt sabiedriskās domas izmaiņas, tāpēc sociolingvistiskas aptaujas ir būtisks instruments ne tikai zinātniskiem mērķiem, bet arī praktiskiem – iegūtie dati palīdz veidot komunikācijas tiltus un mazināt plaisas starp teoriju un praksi. Cilvēku aptaujāšana dažādās kultūrtelpās sniedz iespēju skatīt jautājumu plašāk, noskaidrot pārliecības ne tikai Latvijā, Eiropā, bet arī citās valstīs, un tādējādi rada auglīgu vidi arvien jaunu un aktuālu teoriju dzimšanai.

Lai noskaidrotu lingvistiskos uzskatus par valodas vērtību Eiropas Savienībā un Indijas Republikā, 2021. gadā tika veikta **anonīma tiešsaistes aptauja**. Tā tika izplatīta, izmantojot tīmeklī pieejamos kontaktus, tādēļ iegūtie dati ir nejausi atlasīti. Kopumā piedalījās 302 respondenti vecumā no 16 līdz 80+ gadiem, no kuriem vairākums (218) bija vecumā no 22 līdz 49 gadiem. 207 respondentes bija sievietes, 95 – vīrieši. 288 respondentiem bija augstākā izglītība, 14 – vidējā. 142 norādīja, ka ir nodarbināti, 84 – studenti, 33 – pašnodarbinātie, 13 – darba devēji vai uzņēmēji, 8 – pensionāri, 5 – bezdarbnieki, bet 17 respondenti nenorādīja nodarbošanos.

Lielākā daļa aptaujāto bija dzimuši vai dzīvoja kādā no ES dalībvalstīm vai Indijas Republikā. Vienpadsmit dalībnieku no citām valstīm (piemēram, ASV, Kanādas) analizē netika iekļauti. Tomēr dati no tiem respondentiem, kuri bija dzimuši ārpus ES vai Indijas, bet dzīvoja tur, vai otrādi, tika iekļauti. Tā kā aptauja sākās laikā, kad ES sastāvēja no 28 dalībvalstīm, tika iekļauti arī dati no Apvienotās Karalistes respondentiem.

Kopumā atbildes aptvēra 24 ES valstis un 20 Indijas štatus un 4 savienības teritorijas. Analīzei respondenti tika sadalīti divās grupās: 1) tie, kas dzimuši vai dzīvo ES, ieskaitot tos, kas dzimuši ārpus ES, bet dzīvo tur, un tos, kas dzimuši ES, bet dzīvo citur (kopā 191); 2) tie, kas dzimuši un dzīvo Indijā, ieskaitot tos, kas dzimuši Indijā, bet dzīvo ES vai citur (kopā 100), tāpat kopā analizē izmantoti dati no 291 respondenta.

Rakstā aplūkoti divi aptaujas jautājumi – viens no tiem atvērtais „Kas ir identitāte?”, bet otrs slēgtais – ar piedāvātiem gataviem atbilžu variantiem. Atvērtā jautājuma atbildes tika analizētas, izmantojot kvalitatīvo satura analīzi,

un papildus tika noteikti respondentu atbildēs biežāk lietotie atslēgvārdi, izmantojot *Sketch Engine*. Slēgtā jautājuma atbildes tika apstrādātas kvantitatīvi, noskaidrojot izvēlēto atbilžu variantu biežumu. Jāuzsver, ka tiešsaistes aptaujā piedalījās nejausi atlasīti respondenti, tāpēc iegūtie dati sniedz ieskatu sabiedriskās domas tendencēs.

Pirmais tika uzdots atvērtais jautājums „Kas ir identitāte?”, uz kuru atbildēja 278 no aptaujātajiem, citi – īsi un kodolīgi, citi – izvērstāk, taču, apkopojot aptaujas rezultātus, izdevās konstatēt biežāk lietotos vārdus, kādus respondenti izmantojuši, atbildot, kas, viņuprāt, ir identitāte (sk. 1. att.). Jautājums tika uzdots ar mērķi raisīt respondentos pirmo reakciju un pirmās domas par šo tēmu.

1. att. Vārdu mākonis – Eiropas Savienības respondentu atslēgvārdi

1. attēlā apkopoti vārdi¹, kurus biežāk izmantojuši Eiropas Savienības respondenti, un, kā redzams, cilvēki izmanto konkrētus atslēgvārdus, kurus ietērpj aprakstošos teikumos, tādējādi mēģinot skaidrot šo komplekso jēdzienu. Visbiežāk atbildēs atkārtojas vārdi un to vārdformas **pats**, **es**, **sevi**, **mani**, piemēram:

Identitāte ir tas, ko es gribu, lai par mani domā citi, tas, ko es uzskatu par vērtīgāko savas dzīves daļu, mans aicinājums. (S, 30–39, ES, 09.08.2021.)²

[Identitāte ir tas] kā tu redzi pats sevi. (V, 50–59, ES, 09.08.2021.)

Veids, kā es nosaku sevi. (V, 50–59, ES, 16.08.2021.)

Viss, kas padara mani par mani. (V, 22–29, ES, 16.08.2021.)

Tas, kā tu redzi sevi, saistot un salīdzinot ar citiem. (S, 40–49, ES, 06.09.2021.)

Nākamie biežāk izmantotie vārdi, mēģinot saviem vārdiem definēt jēdzienu *identitāte*, ir **piederība** un **grupa**, **citi**. Šajos skaidrojumos respondenti jau vairāk uzsver nevis indivīdu kā tādu, bet to, kā cilvēka būtību nosaka viņa piederība kādai konkrētai sociālai grupai, kultūrai u. tml. Tātad identitātes jēdziens tiek

¹ Gandrīz visu aptaujas respondentu atbildes ir angliiski, rakstā izmantots autores tulkojums.

² Respondentu datu atšifrējums: V – vīrietis, S – sieviete, vecuma grupa, ES – Eiropas Savienības respondentu grupas pārstāvis, IR – Indijas Republikas respondentu grupas pārstāvis, aptaujas aizpildīšanas laika zīmogs.

uztverts kā kaut kas atkarīgs no apkārtējās vides, cilvēkiem, apstākļiem, piemēram:

Izjūta, kas tu esi un kurām grupām esi piederīgs. (S, 40–49, ES, 16.08.2021.)

Piederība noteiktai grupai vai vietai. (S, 50–59, ES, 07.09.2021.)

Anchor un Characters Piederības izjūta. (S, 40–49, ES, 07.09.2021.)

Veids, kā iederēties vai atšķirt sevi no citiem indivīdiem, grupām, kultūrām utt. (S, 30–39, ES, 08.09.2021.)

Piederības izjūta sociālai, etniskai, lingvistiskai grupai. (S, 40–49, ES, 08.09.2021.)

Bez šaubām, identitātes definējumos bieži tiek izmantots vārds **kultūra**, piemēram:

[Identitāte ir] viss, kas tev „pieskaras” (sociāli, kultūras ziņā...) (S, 22–29, ES, 06.10.2021.)

Es domāju, ka tas ir kaut kas, ar ko mēs jūtamies saistīti, kas ir daļa no mūsu kultūras un mums pašiem. (S, 16–21, ES, 06.10.2021.)

Identitāte ir par izcelsmi, valodu un kultūras tradīcijām. Kas mēs esam un no kurienes mēs esam cēlušies. (S, 22–29, ES, 24.09.2021.)

[Identitāte ir] izcelsme, mantojums, kultūra un reliģija. (V, 16–21, ES, 23.09.2021.)

[Identitāte ir] būt piederīgam kultūrai, valstij, reģionam. (V, 50–59, ES, 21.09.2021.)

Identitātes jēdziena skaidrošanas sarežģītību atspoguļo tādi bieži izmantoti vārdi kā **izjūta**, jo, kā zināms, ne visu, ko mēs izjūtam, spējam precīzi definēt vārdos citiem saprotamā izteiksmē. Piemēram:

[Identitāte ir] izjūta, kas tu esi un par ko tu iestājies. (V, 22–29, ES, 09.08.2021.)

[Identitāte ir] sevis izjūta un apzināšanās, no kurienes es nāku, kurp es eju un kādus nospiedumus es atstāšu aiz sevis. (S, 50–59, ES, 16.08.2021.)

[Identitāte ir] sevis izjūta, kas ar laiku mainās un ko ietekmē apkārtējā vide. (S, 40–49, ES, 06.09.2021.)

Gana bieži, skaidrojot identitātes jēdzienu, tiek izmantots darbības vārds **noteikt**, līdz ar to jāsecina, ka vairākums respondentu uzskata, ka identitāte kaut ko par cilvēku **nosaka**, taču atšķiras redzējums, ko tieši tā nosaka. Piemēram:

Identitāte ir visas īpašības, kas nosaka, kas tu esi. (V, 22–29, ES, 13.08.2021.)

[Identitāte ir] tas, kas nosaka, kas tu esi, sākot ar ID karti līdz pat kultūras preferencēm. (S, 30–39, ES, 07.09.2021.)

Elementu kopums, kas nosaka personu. (V, 60–69, ES, 22.09.2021.)

Kopumā var novērot, ka mēģinājumos definēt, kas ir identitāte, respondenti bieži izmanto aprakstošus, bet nekonkrētus vārdus, piemēram, *īpašības*, *iezīmes*, *elementi*, *kopums*, *mikslis* u. tml. Tāpat vairāki respondenti uzsver, ka uz šo jautājumu nav iespējams atbildēt. Tādējādi var secināt, ka, pat ja varam atrast bieži atkārtotus vārdus definīciju mēģinājumos, tomēr dominē virspusēji, aprakstoši, plaši un nekonkrēti izteikumi, kas apstiprina identitātes jēdziena komplicētību.

Jautājums ir pārāk neskaidrs. (S, 60–69, ES, 16.08.2021.)

Par šo tēmu varētu sarakstīt grāmatu (un daudzas ir sarakstītas); nespēju sniegt definīciju vienas rindiņas apjomā. (S, 50–59, ES, 06.09.2021.)

Vai šis nav problemātisks jautājums aptaujai? Tā ir izjūta, prakse, kurai ir sociālas un politiskas funkcijas un dimensijas; tā ir plūstoša un daudzslāņaina, un nav vienkārša... (S, 40–49, ES, 06.09.2021.)

Šis ir ļoti grūts jautājums! Iespējams, tā ir viena no sarežģītākajām lietām, ko definēt. Es teiktu, ka identitāte ir tas, ko mēs domājam par sevi esam, neskaitot to, ka esam cilvēki. Tas ir par īpašām iezīmēm, kas mūs padara unikālus, pat ja dažas no tām (vai lielākā daļa) raksturīga arī citiem. (V, 30–39, ES, 25.09.2021.)

2. att. Vārdu mākonis – Indijas Republikas respondentu atslēgvārdi

2. attēlā apkopoti vārdi, kurus izmantojuši Indija Republikas respondenti, atbildot, kas, viņuprāt, ir identitāte, un, salīdzinot abus attēlus un biežāk izmantotos vārdus, jāsecina: lai arī paši vārdi nereti sakrīt, tomēr domas formulējumos vērojamas arī atšķirības, kas iezīmē Rietumu un Austrumu sabiedriskās domas nianses. Tāpat kā Eiropas Savienības respondentu atbildēs biežāk lietotie vārdi, definējot identitāti, ir **es**, **pats**, **sevi**.

Identitāte ir sevis projekcija ārpusaulē. (S, 22–29, IR, 06.09.2021.)

Identitāte ir sevis attēls sabiedrībā jebkurā nozīmē. (V, 22–29, IR, 01.09.2021.)

Identitāte ir sevis apzināšanās un saikne ar pasauli. (V, 30–39, IR, 01.09.2021.)

Identitāte ir iztēlota sevis asociācija ar kādu noteiktu būtību. (V, 30–39, IR, 12.08.2021.)

Identitāte ir mana patība, kas vienmēr attīstās un ko ļoti ietekmē apkārtējā vide, vērtības, ko nodod vecāki, un dažas iezīmes, ko mēs savā ceļā paņemam no skolotājiem, draugiem un kolēģiem. (S, 22–29, IR, 10.08.2021.)

Tāpat Indijas Republikas respondentu atbildēs bieži tiek izmantoti savstarpēji saistītie vārdi **kultūra** un **valoda**.

Identitāte ir piederības izjūta, ko cilvēks izjūt noteiktā sabiedrībā vai kultūrā, kur valodai ir būtiskākā nozīme. (V, 22–29, IR, 10.08.2021.)

Identitāte ir veids, kā mēs nosakām cilvēku. Cilvēka personība, kuru vada viņa kultūras vērtības, apkārtējās sabiedrības normas un viņa pārliecības – tas viss veido viņa identitāti. (S, 22–29, IR, 16.08.2021.)

Identitāte ir valoda un kultūra. (S, 22–29, IR, 02.09.2021.)

Identitāte ir pārliecību kopums, kas nosaka indivīdu viņa dzimšanas vietas, valodas, kultūras un sociālās struktūras kontekstā. (S, 40–49, IR, 06.09.2021.)

Identitāti veido mūsu kultūra, zināšanas, labās iezīmes un valoda. (S, 22–29, IR, 07.09.2021.)

Arī Indijas Republikas respondenti mēģinājumos formulēt identitāti izmanto darbības vārdu **nosaka**:

[Identitāte ir] viss, kas nosaka/definē objektu. (V, 40–49, IR, 01.09.2021.)

Identitāte nosaka piederības izjūtu. (S, 22–29, IR, 01.09.2021.)

[Identitāte ir] kaut kas, kas nosaka/definē mūs. (S, 40–49, IR, 02.09.2021.)

Salīdzinot ar Eiropas Savienības respondentiem, procentuāli vairāk tieši Indijas Republikas pārstāvju atbildēs tika izmantots vārds **vērtības**:

Identitāte ir atkarīga no taviem dzīves uzskatiem un vērtībām. (V, 22–29, IR, 10.08.2021.)

Identitāte iekļauj tavu personības profilu (vārds, vecums, nodarbošanās, nacionalitāte utt.), un tā ir balstīta tavā kultūras izcelsmē, vērtībās, tradīcijās un standartos. (S, 22–29, IR, 14.08.2021.)

[Identitāte ir] uz cilvēku attiecināmu nemateriālu vērtību kopums. (V, 30–39, IR, 01.09.2021.)

Arī **piederības** atslēgvārds sastopams Indijas Republikas respondentu atbildēs:

Man identitāte nosaka piederības izjūtu. (S, 22–29, IR, 01.09.2021.)

Identitāte ir ģimene un kopiena, kurai cilvēks ir piederīgs. (S, 22–29, IR, 02.09.2021.)

Identitāte parāda cilvēka kultūru, saknes, piederību, etnisko izcelsmi, vērtības, dzīvesveidu un dzīves uztveri utt. (S, 22–29, IR, 02.09.2021.)

Analizējot respondentu sniegtās atbildes, jāsecina, ka gan Eiropas Savienības, gan Indijas Republikas aptaujātie, skaidrojot identitātes jēdzienu, uzsver, ka tā ir saistīta ar piederību, izcelsmi, kultūru un tradīcijām; tā var būt piederība konkrētai sociālai grupai, kopienai, izcelsmes vietai, kā arī raksturot mantoto kultūru un tradīcijas.

Taču, ja salīdzina, Eiropas Savienības respondentu atbildēs, spriežot par identitātes konceptu, iezīmējas izteiktāka tendence pieminēt vēsturiskus procesus un indivīda pieredzi tajā – kā personība pieredz savu dzīves ceļu un kā šī pieredze viņu veido. Tāpat Eiropas Savienības aptaujāto atbildēs vērojama tendence identitātes jēdzienu skaidrot pētnieciski, pieminot un uzsverot zināmās teorijas par šo jēdzienu un tādējādi radot iesaistību, ka respondenti vairāk atbildējuši to, kas viņiem mācīts, nevis to, ko, iespējams, paši domātu. Proti, emocionālais fons sniegtajās atbildēs ir saistīts ar akadēmiskām zināšanām, nevis savu pieredzi, cilvēks atbild, kā viņš skaidrotu identitātes jēdzienu, domājot par to, ko lasījis, ko zina, ko citi par to saka, ne tik daudz domājot tieši par savu identitāti, sevis izjūtu.

Savukārt Indijas Republikas respondentu atbildēs nolasāms emocionālais fons, kas vairāk saistīts ar pašu pieredzi, ne tik daudz ar teorētiskām zināšanām. Indijas aptaujātie salīdzinoši vairāk uzsvēruši valodas nozīmi identitātes kontekstā, kā arī vērtības, kas mantotas un iegūtas dzīves ceļā. Kopumā, par spīti līdzīgajiem aspektiem respondentu sniegtajās atbildēs, rodas iespaids, ka Austrumu sabiedriskajā domā vairāk dominē identitātes saistīšana ar saknēm, izcelsmi, tradīcijām un vērtībām, Rietumos, protams, arī netiek aizmirsts par to, taču identitātes skaidrojumam vairāk tiek meklētas teorijas un uzsvērts indivīds pats par sevi – kāds viņš ir, kādu sevi izprot, kāds ir salīdzinājumā ar citiem u. tml.

Nedaudz citādākam redzējumam aptaujā tika uzdots arī jautājums ar gataviem atbilžu variantiem – „**Domājot par savu identitāti, kas Jums nāk prātā?**” Piedāvātie atbilžu varianti bija – **dzimšanas vieta; dzīvesvieta; piederība nācijai, etnosam; valstiska piederība; dzimtā valoda; valoda;**

kultūra; izglītība; nodarbošanās; dzīvesziņa; vērtības; cits –, un respondents varēja atzīmēt vairākus, kā arī papildināt tos ar savu piedāvāto variantu. Šāds formāts aptaujas dalībnieku vairāk ietekmē domāt noteiktā virzienā, taču tajā pašā laikā dod iespēju atbildēt tiem, kuri uz atvērto jautājumu vai nu neatbildēja, vai nu atbildēja īsi un izvairīgi. Turklāt pirmais atvērtais jautājums bija vispārīgs, savukārt jautājums ar atbilžu variantiem noformulēts, uzsverot **savu** identitāti, kas aicina respondentu no vispārīga konteksta virzīt redzējumu uz sevi. Uzskatāmai atbilžu analīzei ir sagatavotas divas tabulas, kurās dilstošā secībā norādīts, kuras atbildes bija biežāk atzīmētās, kā arī cik respondentu skaita ziņā un procentuāli izvēlējās to (sk. 1. un 2. tabulu).

1. tabula

Eiropas Savienības respondentu atbildes

Atbilde	Skaitis	%
Kultūra	157	82
Dzīvesziņa	139	73
Dzimtā valoda	109	57
Vērtības	108	57
Piederība nācijai, etnosam	99	52
Valoda	95	50
Dzimšanas vieta	86	45
Izglītība	85	45
Dzīvesvieta	64	34
Nodarbošanās	56	29
Valstiska piederība	50	26

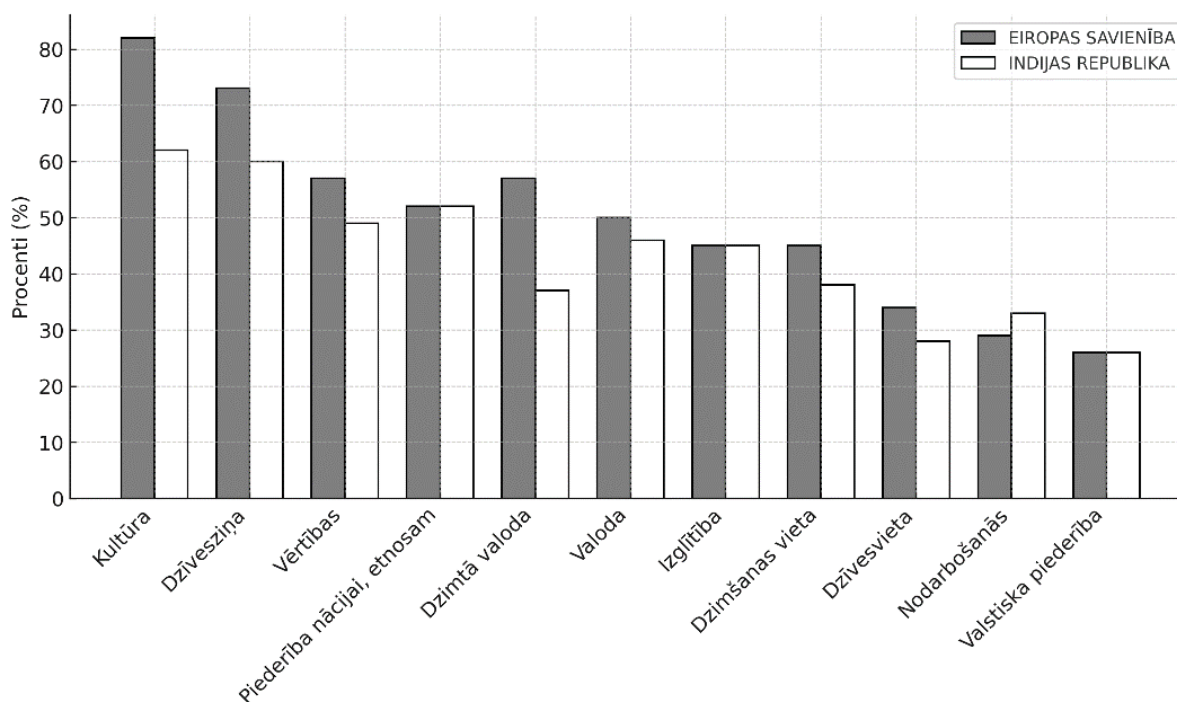
Kā redzams 1. tabulā, piecas populārākās atbildes ir **kultūra, dzīvesziņa, dzimtā valoda, vērtības** un **piederība nācijai, etnosam** – šos variantus atzīmējuši vairāk nekā puse aptaujāto Eiropas Savienības respondentu.

2. tabula

Indijas Republikas respondentu atbildes

Atbilde	Skaitis	%
Kultūra	62	62
Dzīvesziņa	60	60
Piederība nācijai, etnosam	52	52
Vērtības	49	49
Valoda	46	46
Izglītība	45	45
Dzimšanas vieta	38	38
Dzimtā valoda	37	37
Nodarbošanās	33	33
Dzīvesvieta	28	28
Valstiska piederība	26	26

Savukārt 2. tabulā redzams, ka no Indijas Republikas respondentiem vairāk nekā puse atzīmējuši trīs atbilžu variantus, no kuriem pirmie divi sakrīt ar Rietumu rezultātiem – **kultūra, dzīvesziņa**, bet trešā populārākā atbilde – **piederība nācijai, etnosam**.

3. att. Abu respondentu grupu atbildes

3. attēlā redzams katrs piedāvātais atbilžu variants un tas, cik procentuāli katras respondentu grupas dalībnieku to atzīmējuši. Procentuāli vienāds daudzums Eiropas Savienības un Indijas Republikas respondentu atzīmēja trīs atbildes, par kurām bija vienisprātis, *piederība nācijai, etnosam, izglītība un valstiska piederība*. Domājot par savu identitāti, mazliet vairāk Indijas Republikas respondentu atzīmēja arī tādu atbildi kā *nodarbošanās*. Taču pārējos variantus procentuāli vairāk atzīmēja Eiropas Savienības respondenti. Vislielākā viedokļu atšķirība abām aptaujāto grupām bijusi par atbilžu variantu *dzimtā valoda* – no Eiropas Savienības to atzīmēja 57 % aptaujāto, bet no Indijas Republikas – tikai 37 %. Ja skatās biežāk atzīmēto atbilžu variantu no vairākiem, abu respondentu grupu gadījumā tā ir *kultūra*, taču vērtīgi būtu arī paskatīties, kādā secībā atbildes ir atzīmētas, jo arī tas liecina par zināmu svarīguma pakāpi.

Daļa aptaujas dalībnieku vai nu papildināja atzīmētos atbilžu variantus ar saviem, vai nu ierakstīja tikai savu, piemēram:

Viss augstākminētais ir būtisks, jo kopā veido manu identitāti. Kopš dzimšanas brīža tas viss mūs ietekmē. (S, 22–29, IR, 10.08.2021.)

Mana subjektivitāte, subjektīvā mijiedarbība ar pasauli un tās izpratne. (S, 50–59, ES, 08.09.2021.)

Kā es esmu izaudzināts skolā un mājās. (S, 30–39, ES, 22.09.2021.)

Atsevišķi respondenti papildinājuši atbilžu variantus ar dzimumidentitāti, reliģiju/ticību, politisko nostāju, sociālo statusu, daži Indijas Republikas aptaujātie uzsvēruši piederību kastai u. tml. Kopumā jāsecina, ka jautājums, kurā uzsvērts, ka runa ir par savu identitāti, un ir piedāvāti gatavi atbilžu varianti, popularitātes ziņā izvirzīja *kultūru, valodu, piederību nācijai, etnosam*, bet mazāk rosināja domāt par identitātes jēdzienu vispārīgākā kontekstā. Tāpat var secināt, ka tādas būtiskas atšķirības Eiropas Savienības un Indijas Republikas respondentu grupu atbildēs novērot nevar, atšķirības nav tik izteiktas, drīzāk novērojams, ka Eiropas Savienības respondenti atzīmējuši pēc iespējas vairāk atbilžu variantu vispār, savukārt Indijas Republikas aptaujātie izvēlējušies mazāk.

Salīdzinot iegūtās atbildes uz abiem jautājumiem, novērojams, ka, domājot par identitāti, atvērtā jautājuma atbildēs Indijas Republikas respondenti biežāk uzsvēra valodu un kultūru, bet Eiropas Savienības aptaujātie izcēla individuālo „es” un sevis izjūtu. Savukārt, apstrādājot iegūtās atbildes uz slēgto jautājumu ar piedāvātajiem variantiem, iezīmējas pretēja tendence – Eiropas Savienības respondenti biežāk izvēlējās atbildes variantu „dzimtā valoda” (57 %), taču no Indijas Republikas aptaujātajiem – tikai 37 %. Šī pretruna norāda, ka atšķirīgi uzdoti jautājumi ietekmē rezultātus – atvērtajā jautājumā ir lielāka iespēja, ka atbildes būs spontānas un balstītas personīgajā pieredzē, bet slēgtajā jautājumā – sabiedrībā jau nostiprinātās kategorijās. Atšķirību varētu ietekmēt arī jēdzienu „valoda” un „dzimtā valoda” lietojums, ņemot vērā, ka Indijas sabiedrībai raksturīgs īpaši bagāts multilingvisms, kas var sarežģīt šīs kategorijas viennozīmīgu uztveri. Šis novērojums vēlreiz apliecina, ka identitātes jēdzienu sabiedriskajā domā nevar ietilpināt vienā definīcijā, bet tas jāskata konkrētajā kontekstā.

Apkopojot iegūtos datus par abiem jautājumiem, var secināt, ka arī sabiedriskajā domā apstiprinās identitātes jēdziena daudzšķautņainība, dažādu kontekstu slāņojums un kompleksums, kas ietver tādus būtiskus cilvēka dzīves aspektus kā kultūra, vērtības un piederības izjūta. Taču atšķirīgais abu respondentu grupu atbildēs iezīmē, ka Rietumos ir izteiktāka uz indivīdu orientēta identitātes izpratne, savukārt Austrumos identitāti vairāk saista ar kopienas un saknēm, uzsverot kolektīvo dimensiju un sociālo aspektu. Šie novērojumi parāda, ka domājam līdzīgi, bet arī izskaidro, kāpēc redzējumi var atšķirties. Aptaujas rezultāti apstiprina arī teorētiskos spriedumus, ka identitātes jēdziens nevar tikt izmantots un viennozīmīgi izprasts bez plašāka konteksta. Gan Rietumu, gan Austrumu sabiedriskajā domā šis daudzslāņainais jēdziens figurē, taču konkrēti tā slāņi un skatupunkti, kādos tos skaidrot, vienmēr var atšķirties visdažādākajās dimensijās.

Raksts izstrādāts projektā: Latvijas Atveseļošanas un noturības mehānisma plāna 5.2. reformu un investīciju virziena „Augstskolu pārvaldības modeļa maiņas nodrošināšana” 5.2.1.r. reformas „Augstākās izglītības un zinātnes izcilības un pārvaldības reforma” 5.2.1.1.i. investīcijas „Pētniecības, attīstības un konsolidācijas granti” otrās kārtas „Konsolidācijas un pārvaldības izmaiņu ieviešanas granti” projekts Nr. 5.2.1.1.i.0/2/24/I/CFLA/007 „Latvijas Universitātes iekšējā un ārējā konsolidācija”.

Literatūra

- Burke, Peter, J.; Stets, Jan, E. (2009). *Identity Theory*, 1st Edition. New York: Oxford University Press.
- Cambridge Dictionary*. Pieejams: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/identity> [sk. 01.08.2025.]
- Collins English-Hindi Dictionary*. Pieejams: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/hindi-english> [sk. 01.08.2025.]
- Druviete, Ina (2018). Valoda kā valsts identitāte: trīsdesmit gadi kopš valsts valodas statusa atjaunošanas latviešu valodai. *Nacionālās identitātes sociolingvistiskie aspekti*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 45–62.
- Druviete, Ina; Požarņova, Vija. (2021). Valoda un identitāte. Druviete I. (red.). *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārlicība, prakse*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 29–39.
- Erikson, Erik, H. (1994). *Identity and the Life Cycle*. W. W. Norton & Company: New York
- Gleason, Philip (1983). Identifying Identity: A Semantic History. *The Journal of American History*, March, Vol. 69, No. 4, 910–931. Pieejams: <https://www.jstor.org/stable/1901196> [sk. 18.03.2021.]
- Hall, Stuart (1996). Introduction: Who Needs Identity? S. Hall; P. du Gay (eds.). *Questions of Cultural Identity*. London: Sage, 1–17. Pieejams: https://pages.mtu.edu/~jdslack/readings/CSReadings/Hall_Who_Needs_Identity.pdf [sk. 27.07.2025.]
- Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1972–1996. 3. sējums. Rīga: Zinātne. Pieejams: <https://lrvv.tezaurs.lv/identit%C4%81te> [sk. 01.08.2025.]
- Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. 2003. Rīga: Avots. Pieejams: <https://mlvv.tezaurs.lv/identit%C4%81te> [sk. 01.08.2025.]
- Merriam-Webster Dictionary*. Pieejams: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/identity> [sk. 01.08.2025.]
- Monier-Williams Sanskrit Dictionary*. Pieejams: <https://www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/scans/MWScan/2020/web/webtc/indexcaller.php> [sk. 01.08.2025.]
- Oxford English Dictionary*. Pieejams: https://www.oed.com/dictionary/identity_n?tab=meaning_and_use [sk. 01.08.2025.]
- Rose, Nikolas (1996). Identity, Genealogy, History. *Questions of Cultural Identity*. Sage Publications. Pieejams: https://pages.mtu.edu/~jdslack/readings/CSReadings/Rose_Identity_Genealogy_History.pdf [sk. 30.07.2025.]
- Tajfel, Henri; Turner, C., John (1986). The Social Identity Theory of Intergroup Behaviour. S. Worchel; W. G. Austin (eds.). *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago: Nelson-Hall, 7–24. Pieejams: https://web.mit.edu/curhan/www/docs/Articles/15341_Readings/Intergroup_Conflict/Tajfel_&Turner_Psych_of_Intergroup_Relations_CH1_Social_Identity_Theory.pdf [sk. 27.07.2025.]

IDENTITY CONCEPT IN WESTERN AND EASTERN SOCIAL OPINION**Summary**

The article aims to provide empirical evidence for the complexity of the identity concept, as suggested in theoretical discussions, and to compare how this concept is understood in Western and Eastern social opinion. The article analyses two questions from a sociolinguistic online survey conducted in 2021 to examine how societies in the West (the European Union) and the East (the Republic of India) perceive and interpret identity. The article also outlines key

theoretical approaches to identity, highlighting its multidimensional nature and the challenges in defining it. The survey results show that social understandings of identity are fluid and multilayered. Responses to the open-ended question “What is identity?” indicate that, among respondents from the European Union, identity is more often framed through an individual-oriented perspective, whereas among respondents from the Republic of India, it is more frequently understood in collective/community terms. The most common words used to define identity were belonging, self, sense, culture and values. The closed-end question (with predefined answer options) revealed similar tendencies among both respondent groups: when thinking about their identity, respondents most commonly selected culture, language, views of life, values and belonging to a nation or ethnic group.

Keywords: identity, concept, West and East, social opinion, individual, community.

Guna RĀBANTE-BUŠA

(Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts)

POZICIONĀLĀS SKAŅU PĀRMAIŅAS SVEŠVĀRDOS SAISTĪTĀ RUNĀ

Kopsavilkums

Rakstā analizētas biežāk sastopamās pozicionālās skaņu pārmaiņas, kas norisinās svešvārdos saistītā runā. Fonētikā saistīta runa ir pētīta maz. Vārdu izruna saistītā runā nereti ir pavirša un tajā notiek dažādas pozicionālās skaņu pārmaiņas, it sevišķi, ja izrunājami vārdi ir skaniski sarežģīti, ar neierastām skaņu kombinācijām un / vai daudzsilbīgi. Latviešu valodā sarežģīti izrunājama leksikas daļa ir svešvārdi.

Datu ieguvei un pētījuma veikšanai izmantoti latviešu valodas runas korpusi – LATE-sarunas, LATE-mediji un fonLATE. Korpusos iegūto datu instrumentālai oscilogrammu un spektrogrammu analīzei izmantota programma PRAAT.

Svešvārdos vērojamas dažādas pozicionālās skaņu pārmaiņas: patskaņu redukcija, patskaņu zudums, zilbes / zilbju zudums, skaņu pārstatījums jeb metatēze, skaņu pagarinājums. Minētas arī citas parādības, kuras izraisījis patskaņa zudums, piemēram, līdzskaņa [j] vokalizācija, afrikātas [ts] veidošanās.

Pozicionālo skaņu pārmaiņu veidošanos veicina ātra, pavirša runa. Lēnā, pārdomātā runā pozicionālo skaņu pārmaiņu ir mazāk. Svešvārdu izrunas precizitāti ietekmē arī runas situācija un sarunas temats. Jo ierastāks runas situācijā ir lietotais svešvārds, jo mazāka vērība tiek pievērsta tā precīzai izrunai.

Atslēgvārdi: runas korpusi, svešvārdi, pozicionālās skaņu pārmaiņas, patskaņa redukcija, skaņu zudums, metatēze, kombinētas skaņu pārmaiņas.

Ievads

Saistītas runas pētījumi ir nesena valodniecības joma. Tikai līdz ar runas korpusu izveidi un to pieejamību plašam lietotāju lokam kļuvis iespējams analizēt lielus runas datu apjomus, iepriekš neieguldot milzīgus laika un cilvēkresursus datu ievākšanai un apstrādāšanai.

Fonētikā runas korpusi paver iespējas pētīt saistītu runu un tajā notiekošās parādības. Viena no šādām parādībām ir pozicionālās skaņu pārmaiņas, kas ir saistītas ar vārda izrunu un netiek atspoguļotas rakstiski (LVR). Pozicionālās skaņu pārmaiņas atvieglo vārdu izrunu.

Vieni no skaniski sarežģītākajiem vārdiem ir svešvārdi. Tajos var parādīties valodai neraksturīgi skaņu savienojumi, nereti tie ir daudzsilbīgi, kas liek patērēt vairāk laika to izrunai. Tas liek domāt, ka svešvārdi varētu būt leksikas daļa, kurā norisinās liels skaits pozicionālo skaņu pārmaiņu.

Pētījuma materiāls iegūts no latviešu valodas runas korpusiem. Dati analizēti runas analīzes programmā *Praat* (Boersma, Weenink 2025).

Pētījumi par pozicionālajām skaņu pārmaiņām latviešu valodā

Pozicionālās skaņu pārmaiņas latviešu valodā raksturojuši valodnieki jau pirms vairākiem gadu desmitiem (Mieze 1985; Saule-Sleine 1982). Visplašāk šim tematam pievērsusies Alīse Laua, kuras pozicionālo skaņu pārmaiņu apraksts vēl joprojām ir plašākais par šo tēmu veiktais pētījums latviešu valodā (Laua 1997). Pēc tam fonētikā skaņu pārmaiņas pētītas regulāri, bet šie pētījumi lielākoties ir nelieli un savā starpā nesaistīti (Auziņa 2014; Auziņa, Liepa 2016).

Pozicionālās skaņu pārmaiņas tiek minētas un apskatītas arī valodas kultūrai veltītos darbos. Tās nedaudz pieminētas publiskās runas mācību materiālos (Ceplītis, Katlape 1960). Tomēr lielākoties runātās valodas kultūras pētījumi un apraksti ir veltīti parādībām, kuru problemātika saistīta ar rakstību, piemēram, /e/, /e:/, /æ/ un /æ:/ skaņu izrunai, /ɔ/, /ɔ:/ un /uɔ/ izrunai, kā arī izlokšņu izrunas parādībām, kas nesakrīt ar standarta latviešu valodas izrunu.

Pirms datortehnoloģiju attīstības un valodas elektronisko resursu izveides eksperimentāli runātās valodas pētījumi tika veikti, izmantojot laboratorijas apstākļos izdarītus ierakstus, bet sintaktiskas, gramatiskas un jebkuras citas spontānas runātās valodas parādības bija iespējams tikai noklausīties un pierakstīt, tā veidojot kartotēkas. Protams, pierakstot zūd daļa runas informācijas, ko rakstos nav iespējams atkārtot, kas var apgrūtināt pētījumus un datu salīdzināšanu.

Līdz ar latviešu valodas runas korpusu izveidi ir pavērusās jaunas iespējas runātās valodas pētīšanai. Runas korpusos LATE-sarunas un LATE-mediji ir iekļauti privātas un publiskas runas audioieraksti un to atšifrējumi jeb ortogrāfiskās transkripcijas – ortogrāfiski pareizi atšifrēti runas ieraksti, pēc iespējas saglabājot runas īpatnības. Transkripcijas ir automātiski morfoloģiski marķētas. LATE fonētiski marķētajā runas korpusā iekļautie dati ir marķēti fonētiskā līmenī, norādot gan vārda standartizrunu, gan reālo izrunu.

Svešvārdi runas korpusos LATE-sarunas un LATE-mediji

Svešvārdi ir vārdi, kas valodā aizgūti no citas valodas (MLLV: svešvārds). „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” *svešvārds* skaidrots kā „no citas valodas aizgūts un aizguvējvalodas sistēmai gramatiski pielāgots aizguvums, kura citvalodisko cilmi (pēc atsevišķām fonētiskām un / vai morfoloģiskām pazīmēm) uztver aizguvējvalodas lietotāju vairākums” (VPSV: 384).

Lai gūtu ieskatu, kuri svešvārdi tiek izmantoti visbiežāk, pārlūkojot latviešu valodas runas korpusus LATE-mediji un LATE-sarunas, tika izveidoti šo korpusu vārdu biežuma saraksti – visu izvēlētajā korpusā esošo vārdu saraksts, kurā vārdi sakārtoti pēc to biežuma – un tajos atzīmēti svešvārdi. 1. tabulā apkopoti pirmie 10 korpusa LATE-sarunas vārdu biežuma sarakstā atrastie svešvārdi.

Svešvārdi runas korpusu vārdu biežuma sarakstos: LATE-sarunas
(dati iegūti 2024. gada oktobrī)

Kārtas Nr.	Vārds	Biežums
106	folklora	319
130	kultūra	259
217	centrs	144
218	literatūra	144
227	autors	140
235	filma	134
242	materiāls	127
287	tradīcija	109
325	princips	94
330	konteksts	92

Vairāk svešvārdu tika konstatēti LATE-mediji korpusā, kas satur Latvijas sabiedrisko mediju raidījumu ierakstus. 2. tabulā redzami pirmie 10 vārdu biežuma sarakstā atrodamie svešvārdi.

Svešvārdi runas korpusu vārdu biežuma sarakstos: LATE-mediji
(dati iegūti 2024. gada oktobrī)

Kārtas Nr.	Vārds	Biežums
111	operācija	394
160	partija	285
173	policija	266
175	produkts	262
186	centrs	251
189	ministrija	248
218	dienests	213
220	projekts	211
223	rezultāts	207
224	problēma	207

Pētījuma laikā runas korpusu vārdu biežuma saraksta augšgalā esošajos svešvārdos konstatēta tikai daļa pozicionālo skaņu pārmaiņu, tika analizēti arī citi, runas korpusos retāk atrodamie, svešvārdi.

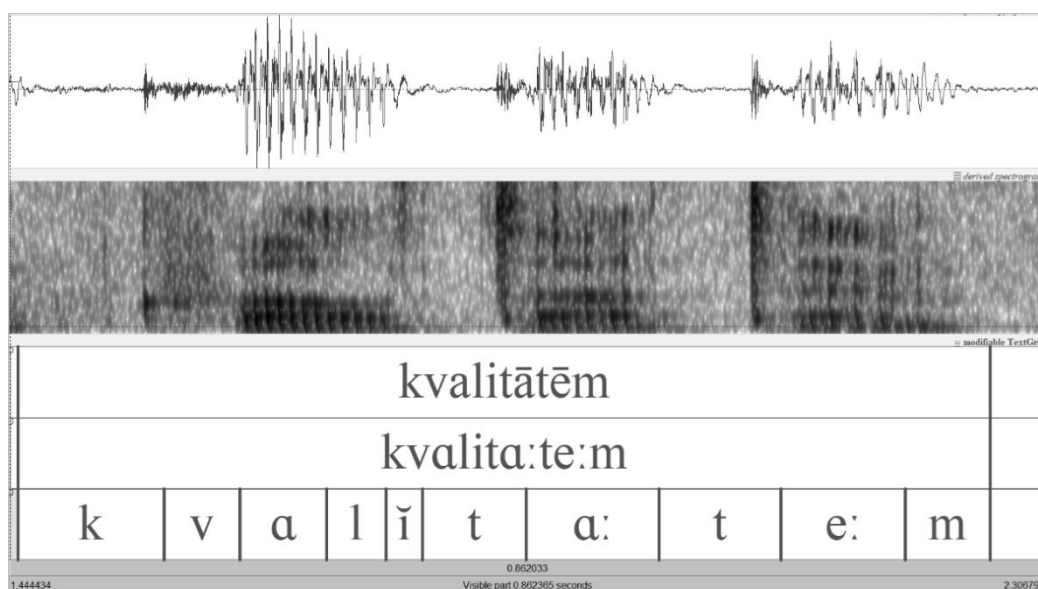
Pozicionālās skaņu pārmaiņas svešvārdos

Apkopojot un analizējot svešvārdus, kuros norisinās pozicionālas skaņu pārmaiņas, visbiežāk tika konstatētas šādas izmaiņas:

- patskaņa redukcija;
- patskaņa zudums;
- līdzskaņa zudums;
- vokalizācija;
- zilbes / zilbju zudums;

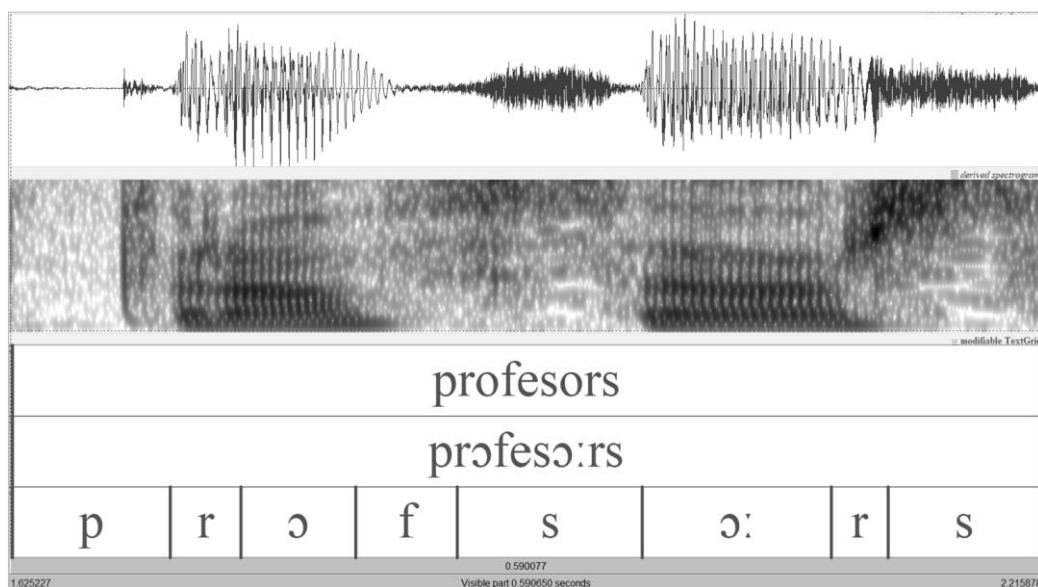
- patskaņa pagarinājums;
- skaņu pārstatījums.

Neuzsvērtā zilbē esoša patskaņa redukcija ir regulāri sastopama parādība saistītā runā. Parasti tā novērojama vārdos ar četrām vai vairāk zilbēm, kur starp divām uzsvērtām zilbēm ir īsa, neuzsvērtā zilbe. 1. attēla piemērā vārdformā *kvalitātēm* otrajā, neuzsvērtajā, zilbē patskanis [i] ir saīsināts un tam nav skaidri nosakāmu formantu.

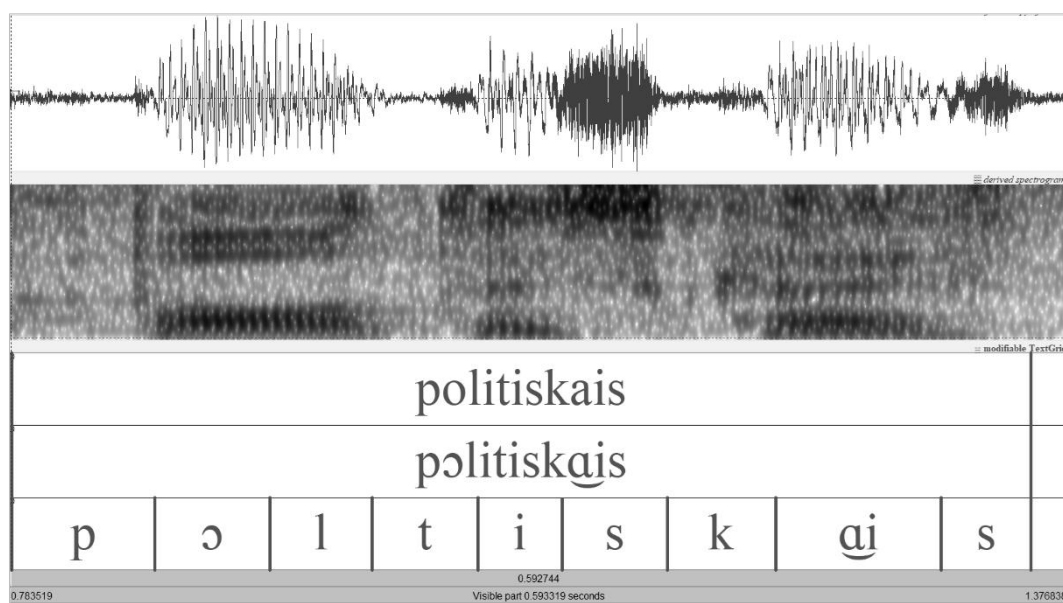
1. att. Patskaņa redukcija neuzsvērtā zilbē vārdformā *kvalitātēm*

2. attēla vārdā *profesors* pozicionālās skaņu pārmaiņas neuzsvērtā zilbē, kas atrodas starp divām uzsvērtām zilbēm, turpinās. Patskanis reducējas pilnībā, vērojams patskaņa zudums. Kaut arī ne oscilogrammā un spektrogrammā, ne arī audiāli nav konstatējams patskanis [e], tomēr zilbē atlikusī skaņa [f] nepieslienās iepriekšējai zilbei, saglabājot vārdā trīs zilbes.

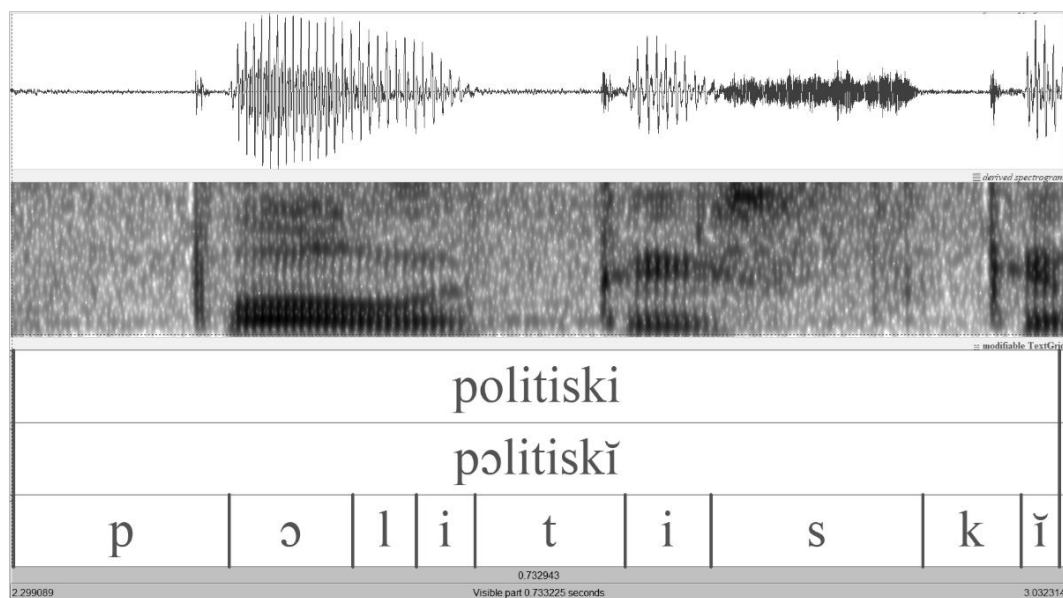
2. att. Patskaņa zudums neuzsvērtā zilbē vārdā *profesors*

Tomēr ir gadījumi, kad patskaņa zudums neuzsvērtā zilbē var radīt zilbju skaita samazināšanos vārdā, jo neuzsvērto zilbi veidojošais līdzskanis piesienas iepriekšējai zilbei. Tad var runāt par zilbes zudumu vārdā. Biežāk tas ir novērojams, ja īso, neuzsvērto zilbi veido skanenis un īsais patskanis, kā tas redzams 3. attēla piemērā. Vārdā *politiskais* zudis patskanis [i], un, lai atvieglinātu izrunu, skanenis [l] tiek pievienots iepriekšējai zilbei, īsās zilbes *po-* vietā radot garu zilbi *pol-* ar tautosillabisku savienojumu.

3. att. Zilbes zudums vārdā *politiskais*

Salīdzinājumam 4. attēlā apskatāma vārda *politiski* izruna, kurā nav notikušas nekādas pozicionālas skaņu pārmaiņas īsajā, neuzsvērtajā zilbē.

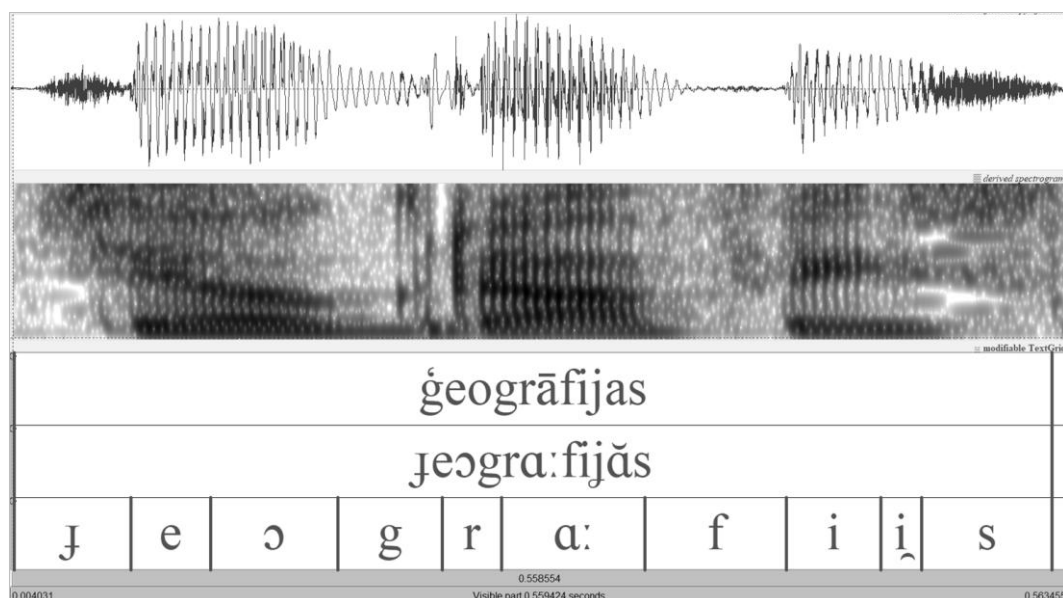

4. att. Vārda *politiski* izrunas oscilogramma un spektrogramma

Zilbes zudums mēdz notikt arī vārdu beigās. Zūdot reducētajam gala zilbes patskanim, var samazināties zilbju skaits vārdā. Tomēr ir gadījumi, kad patskaņa zudums rada ne tikai zilbes zudumu, bet vēl citas pozicionālas skaņu pārmaiņas. Īpaši tas novērojams slēgtās gala zilbēs.

Viena no izplatītākajām pozicionālajām pārmaiņām, kas noris patskaņa zuduma dēļ, ir līdzskaņa [j] vokalizācija. 5. attēlā redzams vokalizācijas piemērs vārdformā *ģeogrāfijas*, kur ir zudis slēgtās gala zilbes patskanis [ɑ]. Tālāk līdzskanī [j] pieslienoties iepriekšējai zilbei, tas tiek daļēji vokalizēts, pielīdzinot tā izrunu iepriekš esošajam patskanim [i].

Īpaši ātras un neuzmanīgas saistītas runas gadījumā vokalizācija varētu realizēties pilnībā un līdzskanis [j] kļūst par patskani [i]. Ja vokalizācija norisinātos pirms zilbes, kas beidzas ar patskani [i], varētu būt iespējama gara patskaņa [i:] veidošanās.

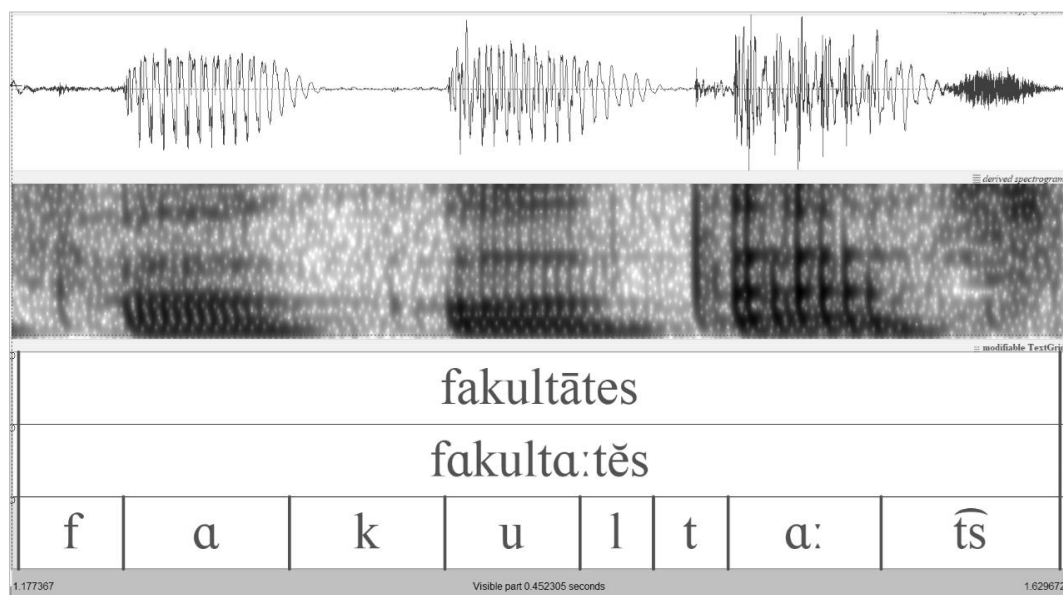

5. att. Vārda gala zilbes patskaņa zudums un tā radītā līdzskaņa [j] vokalizācija vārdformā *ģeogrāfijas*

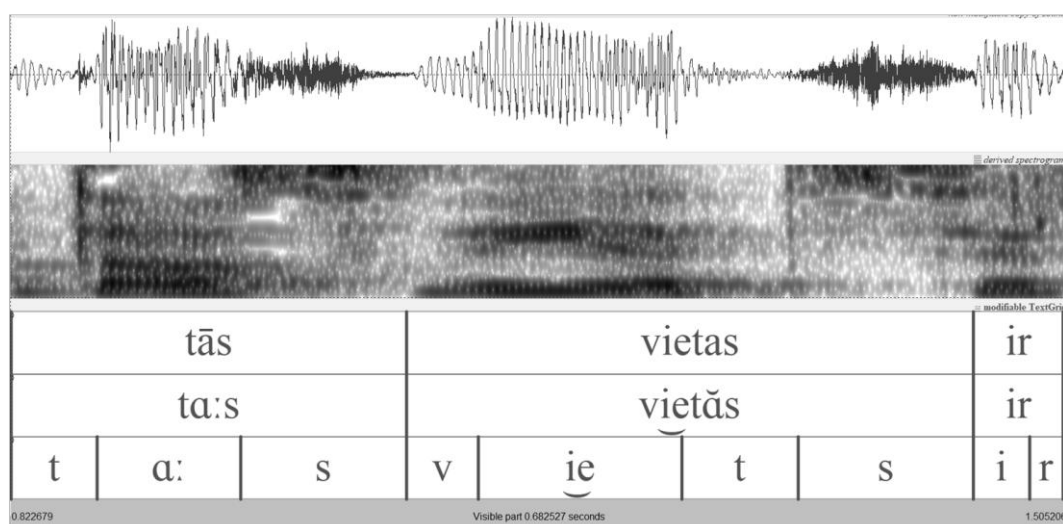
Cita gala zilbēs sastopama parādība ir līdzskaņa [ts] veidošanās gadījumos, kad gala zilbes patskaņa zuduma dēļ līdzskaņi [t] un [s] nonāk viens otram blakus.

Viens no šādiem piemēriem aplūkojams 6. attēlā. Vārdformā *fakultātes* zudis gala zilbes patskanis [e]. Eksplozīvajam slēdzenim [t] un spraudzenim [s] nonākot blakus, tie saplūduši, veidojot [ts].

Runas korpusos gan atrodami arī piemēri, kuros skaņas [t] un [s], nonākot viena otrai blakus, tomēr nesaplūst (sk. 7. att.).

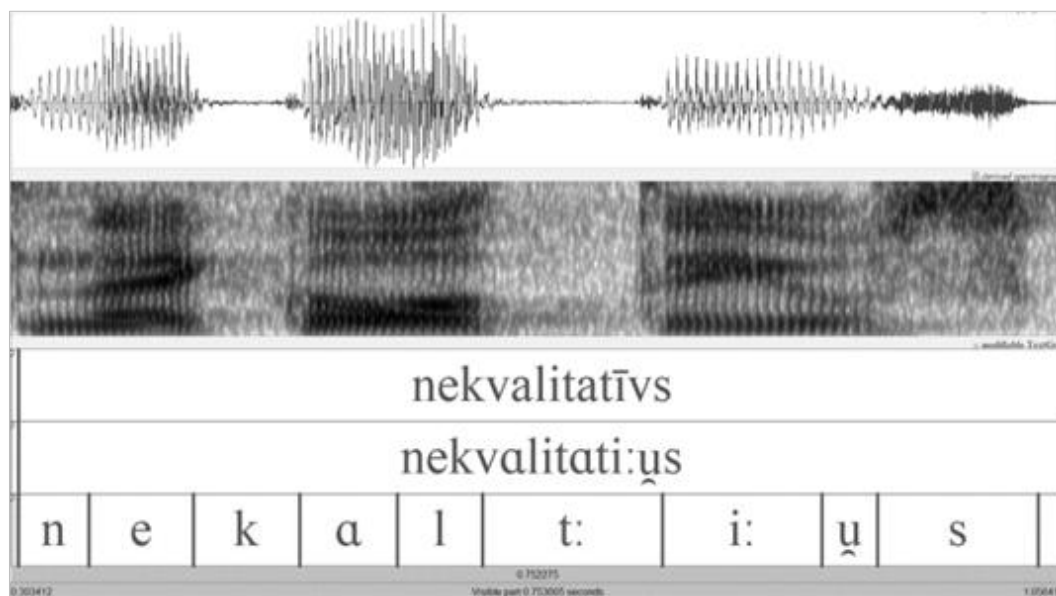
6. att. Vārda gala zilbes patskaņa zudums un līdzskaņa [ts] veidošanās vārdformā *fakultātes*

7. att. Vārda gala zilbes patskaņa zudums vārdformā *vietas*

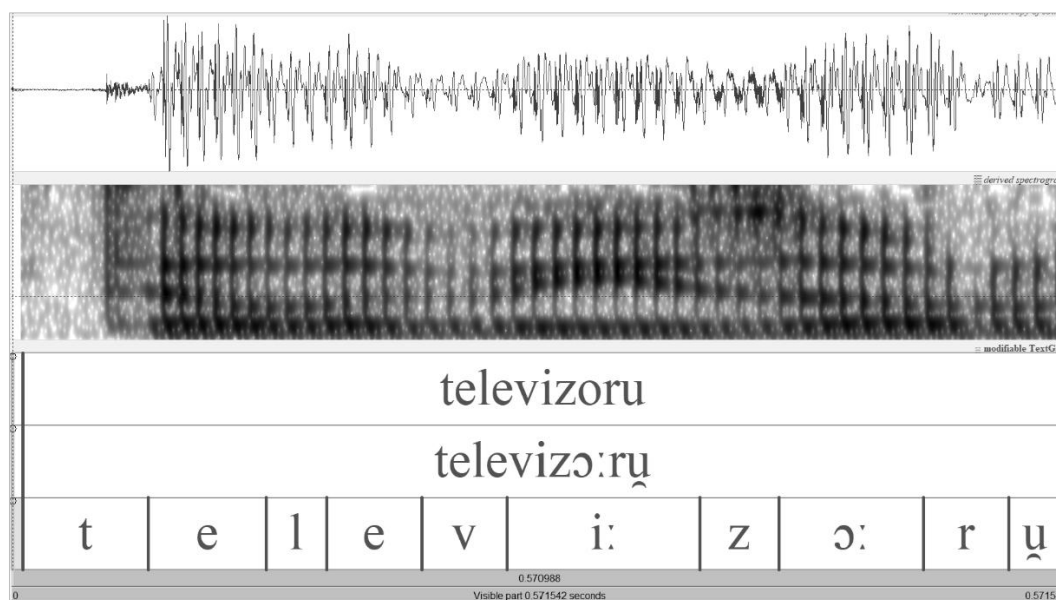
Retāk novērojami gadījumi, kad vārdu izrunā zūd vairākas zilbes. Šobrīd vairāku zilbju zudums novērots vārdos ar vismaz piecām zilbēm. Turklāt vairāku zilbju zudums parasti atrodams vārdos, kas noteiktajā kontekstā ir nepārprotami un neaizvietojami ar citiem, līdzīga skanējuma vārdiem.

8. attēlā aplūkojams vārda *nekvalitatīvs* izrunas piemērs. Šeit ir notikušas vairākas pozicionālas pārmaiņas. Sākotnēji zuduši īsie patskaņi [i] un [a]. Zūdot patskanim [i], skanenis [l] ir pieslēgjis iepriekšējai, īsajai zilbei, veidojot tautosillabisku savienojumu. Zūdot ceturtās zilbes patskanim [a], blakus nonāk divi nebalsīgi troksneņi [t], kas saplūstot veido pagarinātu līdzskani [t:]. Šo pārmaiņu dēļ pieczilbīgs vārds, to izrunājot, kļūst par trīszilbīgu vārdu. Papildus pārmaiņas skar arī līdzskani [v], kas tiek daļēji vokalizēts.

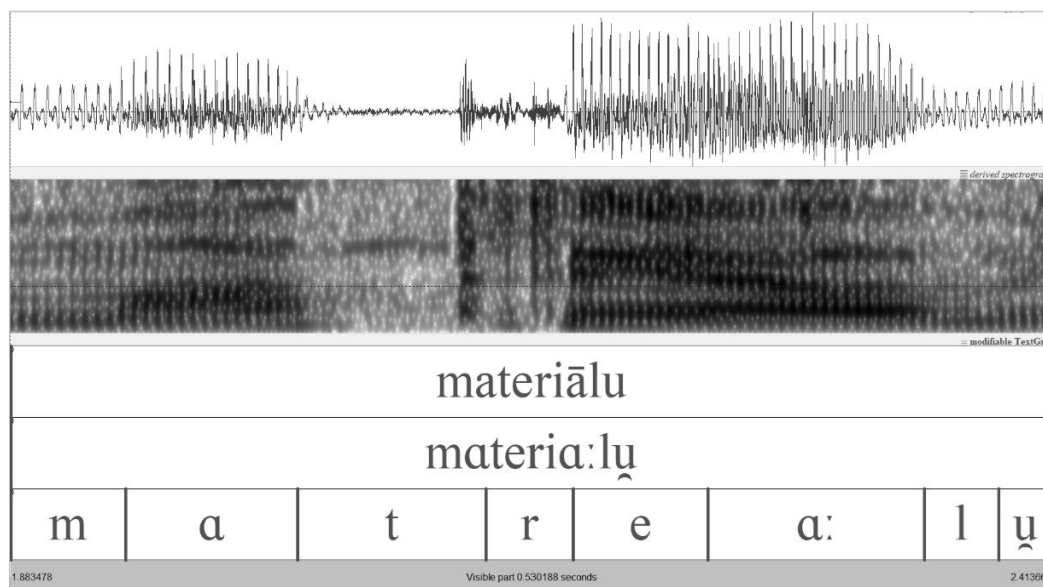
8. att. Vairāku zilbju zudums vārdā *nekvalitatīvs*

Svešvārdos notiek arī cita veida pozicionālās pārmaiņas. Atsevišķu svešvārdu izrunā tiek pagarināts uzsvērtas zilbes īsais patskanis. Tas notiek tādos vārdos kā, piemēram, *mediji, radio, televizors*. Kaut arī īsa patskaņa izruna ir iespējama, liela daļa runātāju šajos vārdos izvēlas pagarināt uzsvērto zilbi. Šāds piemērs aplūkojams 9. attēlā. Vārdformā *televizoru* pagarināta trešā zilbe, uz kuras ir palīguzsvars, izrunājot vārdu ar garu patskani [i:].

9. att. Patskaņa pagarinājums vārdformā *televizoru*

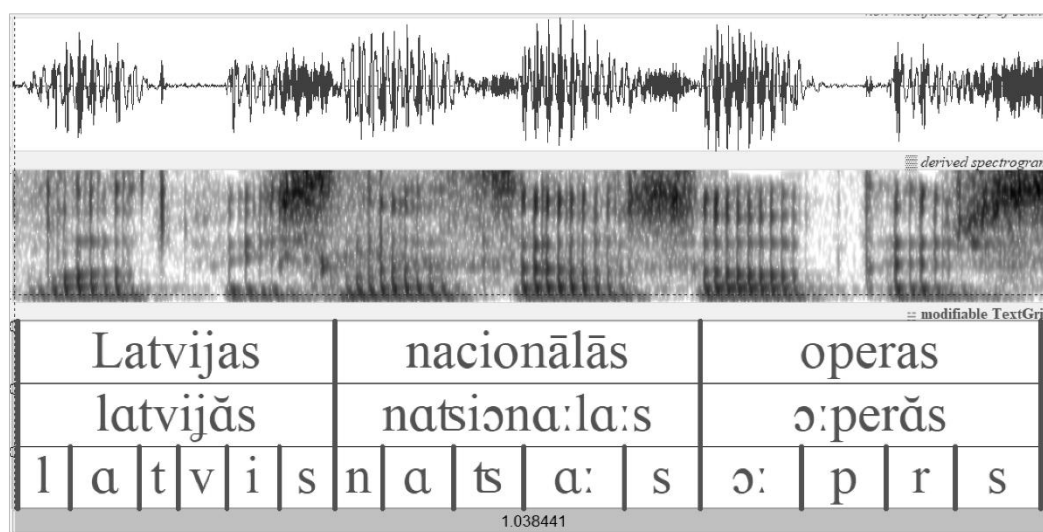
Interesanta, tikai noteiktos svešvārdos konstatējama pozicionālā pārmaiņa ir skaņu pārstatījums jeb metatēze. Daudzu runātāju izrunā tā atrodama vārdā *materiāls*. 10. attēlā ir šī vārda izrunas piemērs formā *materiālu*. Izrunājot vārdformu, patskanis [e] un skanenis [r] tiek samainīti vietām. Vienlaikus novērojams arī patskaņa [i] zudums.

10. att. Skaņu pārstatījums jeb metatēze vārdā *materiālu*

Ātrā, paviršā runā notiek daudz vairāk pozicionālo skaņu pārmaiņu. Arī runas korpusos atrodami šādas runas piemēri. Analizējot svešvārdu izrunu ātrā runā, daudz biežāk pozicionālās skaņu pārmaiņas konstatējamas vārdos, kuru nozīme konkrētajā runas situācijā ir nepārprotama un kas nav aizstājami ar citiem, skaniski līdzīgiem vārdiem. Kā piemērus šādiem gadījumiem var minēt bieži izskanējušus, nesajaucamus iestāžu nosaukumus, terminus, kas cieši saistīti ar runas situācijā apskatīto tēmu, runas situācijā jau iepriekš bieži minētus svešvārdus.

11. attēlā redzams iestādes nosaukuma *Latvijas Nacionālās operas* izruna. Tā kā šis iestādes nosaukumu, it īpaši, ja ņem vērā, ka saruna ir par mūziku, grūti sajaukt ar kādu citu, tā izruna ir saīsināta, cik vien iespējams, nezaudējot saprotamību konkrētajā runas situācijā. Sevišķi saīsināts ir vārds *nacionālās*, kas zaudējis 50 % skaņu, 60 % zilbju, tomēr kontekstā joprojām ir saprotams.

11. att. Dažādas kombinētas pozicionālo skaņu pārmaiņas nosaukuma *Latvijas Nacionālās operas* izrunā

Kombinētas pozicionālās skaņu pārmaiņas saistītā runā analizēt ir sarežģīti: bieži vien noteikt secību, kā pārmaiņas notikušas, ir grūti vai pat neiespējami. Sekmīgākai kombinēto skaņu pārmaiņu analīzei būtu nepieciešami paplašināti vispārīgi pētījumi par pozicionālajām skaņu pārmaiņām saistītā runā.

Secinājumi

Saistītā runā esošajos svešvārdos notiek daudz pozicionālu skaņu pārmaiņu. Skaņu un zilbju zudums, skaņu reducēšana, metatēze jeb skaņu pārstatījums un citas skaņu pārmaiņas, gan vienkāršas, gan kombinētas, biežāk notiek garākos vārdos, kuros sastopamas latviešu valodai neraksturīgas skaņu kombinācijas.

Novērojamo pārmaiņu daudzums ievērojami palielinās spontānā, ātrā runā. Svešvārdu izrunas precizitāti ietekmē arī tas, cik šis svešvārds runātājiem ir ierasts konkrētajā runas situācijā un tematā. Lēnā, pārdomātā runā pozicionālo skaņu pārmaiņu skaits ir mazāks.

Pilnvērtīgākai saistītā runā atrodamo pozicionālo skaņu pārmaiņu analīzei, sevišķi kombinēto pozicionālo skaņu pārmaiņu analīzei, nepieciešami plašāki, dziļāki pētījumi gan par saistīto runu latviešu valodā, gan par procesiem, kas ietekmē pozicionālo skaņu pārmaiņu veidošanos.

Avoti

- Boersma, Paul; Weenink, David (2025). *Praat: doing phonetics by computer* [Computer program]. Version 6.4.39, retrieved 13 July 2025 from <https://praat.org>
- FonLATE – Auziņa, Ilze; Rābante-Buša, Guna; Dargis, Roberts (2024). LATE fonētiski marķēts runas korpuss (fonLATE). *CLARIN-LV digitālā bibliotēka*. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/115>
- LATE-mediji – Auziņa, Ilze u. c. (2024). LATE plašsaziņas līdzekļu korpuss (LATE-mediji). *CLARIN-LV digitālā bibliotēka*. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/114>
- LATE-sarunas – Auziņa, Ilze u. c. (2024). LATE sarunu korpuss (LATE-sarunas). *CLARIN-LV digitālā bibliotēka*. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/113>

Literatūra

- Auziņa, Ilze (2014). Pareizrūnas normas mūsdienu latviešu valodā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 9. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 131–138.
- Auziņa, Ilze; Liepa, Dite (2016). Omulīgā oma Alojā klonē bebru uz klona grīdas jeb dažas pārprotamas grafēmas mūsdienu latviešu valodā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 11. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 5–18.
- Ceplītis, Laimdots; Katlape, Nora (1960). *Izteiksmīgas runas pamati*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Laua, Alīse (1997). *Latviešu literārās valodas fonētika*. 4. izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC.
- LVR – Jansone, Ilga u. c. (2018). *Latviešu valodas rokasgrāmata*. Pieejams: <https://valodasrokasgramata.lv/materials/1/E37C69E6-0C57-9D87-332F-6559E36E63EA>
- Mieze, Silvija (1985). Runa uz skatuves. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 21. Rīga: Avots, 120–130.
- MLLV – Zuicena, Ieva u. c. (2025). Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca, 2025, Pavasara versija. *CLARIN-LV digitālā bibliotēka*. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/128>

Saule-Sleine, Mērija (1982). Valodas kļūdas radioraidījumos. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 18. Rīga: Avots, 135–142.

VPSV – Skujiņa, Valentīna (atb. red.) (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

THE POSITIONAL PHONETIC CHANGES IN THE INTERNATIONALISMS IN THE CONNECTED SPEECH

Summary

The most common positional sound changes in international words in connected speech are analysed. By phonetics, connected speech is poorly researched. In connected speech, word pronunciation is often careless, so different positional sound changes occur, especially when the words are hard to pronounce due to unusual sound combinations and/or multisyllabic words. In Latvian, international words are part of the lexicon that is hard to pronounce.

Speech corpora – LATE-sarunas, LATE-mediji and fonLATE – were used for collecting data and conducting research. To analyse data collected from speech corpora, the computer program PRAAT was used.

Different positional sound changes can be observable in international words: reduction of vowels, deletion of sounds, deletion of syllable/syllables, metathesis or transposition of sounds, and lengthening of vowels. Other phenomena caused by the deletion of a vowel are also mentioned, for example, the vocalisation of the consonant [j], the formation of an alveolar fricative.

Rapid, careless speech promotes the appearance of positional sound changes. Fewer positional sound changes are in the slow, careful speech. The situation and topic of the speech also affect the precision of pronunciation of international words. In the speech situation, the more familiar the international word is, the less attention is given to precise pronunciation.

Keywords: speech corpora, international words, positional sound changes, reduction of vowels, deletion, metathesis, combined sound changes.

Paula SEKAČA (Rīgas Tehniskā universitāte)

VĀRDU BIEŽUMS KĀ KULTŪRSEMANTIKAS INDIKATORS: LATVJU MĒNEŠRAKSTS, 1942. GADA 1. NUMURS

Kopsavilkums

Rakstā analizēta kultūrspecifiskas leksikas funkcijas latviešu kultūras diskursā, izmantojot digitālo humanitāro zinātņu metodes un tāllasīšanas pieeju. Teorētiskais ietvars balstās A. Vežbickas kultūrsemantikas pieejā, kas kultūras „atslēgvārdus” traktē kā kolektīvās pieredzes, vērtību un pasaules uzskatu nesējus. Empīriskajai daļai izveidots literatūras un kultūras žurnāla *Latvju Mēnešraksts* pirmā numura (1942) pilnteksta korpusss *Sketch Engine* vidē (≈ 14 500 vārdu lietojums; ≈ 3900 unikālu vienību).

Pētījuma rezultāti apliecina, ka žurnāla diskursā dominē leksika, kas saistīta ar latvisko dzīvesziņu, nacionālo identitāti un piederības izjūtu: tādi jēdzieni kā *darbs*, *dzīve*, *laiks*, *cilvēks* un īpaši *Blaumanis* kā būtisks kultūras kanona personvārds. Telpiskie un piederību raksturojošie jēdzieni (piemēram, *zeme*, *vieta*, *māja*) žurnāla kontekstā veido centralizētu semantisko lauku, kas atspoguļo latviešu kultūrai nozīmīgo saikni ar dzīves vidi, dzimteni un kopieni. Nozīmīga ir arī jēdziena *saule* kultūrsemantiskā loma, kas izpaužas folkloras konotācijās un latviešu mitopoētiskajā pasaules skatījumā. Vārds *dziesma* identificēts kā kultūrspecifisks elements, kura nozīme cieši korelē ar tautasdziesmu tradīciju, kolektīvās atmiņas slāņiem un Dziesmu svētku fenomenu. Etnonīmu un ar tautībām saistītās leksikas analīze norāda uz ideoloģiski piesardzīgu pieeju žurnālā.

Atslēgvārdi: kultūrsemantika, vārdu biežums, *Latvju Mēnešraksts*, kultūrspecifiska leksika.

Ievads

Katrai tautai un tās kultūrai ir leksika, kas ir semantiski piesātināta – ar vienu vārdu iespējams atklāt pasaules redzējumu, vērtības, ideālus un attieksmes. Poļu izcelsmes valodniece Anna Vežbicka (*Anna Wierzbicka*) uzskata, ka vārdi, kas sevī ietver kultūrspecifiskas jēdzieniskās kategorijas, atspoguļo un veido sabiedrības domāšanu. „Kultūrspecifiski vārdi ir jēdzieniski rīki, kas atspoguļo sabiedrības pagātnes pieredzi rīkoties vai domāt par lietām noteiktā veidā, un tie arī palīdz iemūžināt šīs paražas. Sabiedrībai mainoties, arī šie rīki var tik pakāpeniski izmainīti vai atmesti.” (Wierzbicka 1997: 5) Kultūrspecifiski vārdi ir ne tikai komunikācijas vienības, bet arī kultūras konceptu nesēji. Tie atspoguļo sabiedrības vēsturisko pieredzi, vērtību sistēmas un pasaules uztveres modeļus. Šī pētījuma teorētiskais pamats balstās kultūrsemantikas un diskursa teoriju sintēzē. Pētījumā izmantotas arī korpuslingvistikas metodes, tostarp teksta korpusa analītiskie rīki, biežuma un kolokāciju analīze, kā arī tāllasīšanas (*distant reading*) pieeja, ar kuras palīdzību iespējams fokusēties uz lielāku tekstu kopumu un kvantitatīviem raksturlielumiem,

kas ļauj identificēt tendences, modeļus un atkārtojumus, kurus citkārt pamanīt būtu grūti. (Moretti 2005, 2007: I; Moretti 2000: 56–57).

Raksta mērķis ir skatīt, vai vārdu lietojuma biežuma analīze ļauj izcelt latviešu kultūrai raksturīgus vārdus un vai ir iespējams no tā izdarīt secinājumus par kultūrspecifiskas leksikas klātbūtni viena žurnāla numurā, ņemot vērā arī laika periodu, kurā žurnāls tika izdots. Tomēr jāņem vērā, ka biežuma analīze nav vienīgais rādītājs kultūrspecifiskas leksikas klātbūtnei kādā teksta kopā. Daudzi vārdi var būt daudznozīmīgi, un to kultūras īpatnības atklājas tikai kontekstā. Tādēļ biežuma dati tiek izmantoti kā sākotnējs filtrs, kam jāseko kvalitatīvai analīzei.

Kultūrspecifiskas leksikas jēdziens

Kultūrspecifiska leksika apzīmē tādus valodas vienumus (vārdus, frāzes, idiomātiskas izteiksmes vai semantiskos laukus), kuru nozīme ir cieši saistīta ar konkrētas kultūras, tautas vai sabiedrības vēsturisko pieredzi, vērtībām, domāšanas veidu un pasaules uztveri. Šie vārdi parasti apgrūtina vai pat nepieļauj pilnīgu vai tiešu tulkojumu citās valodās, jo to semantika ietver konotācijas, kas saprotamas tikai konkrētajā kultūras kontekstā. Šo pieeju plaši skaidro A. Vežbicka, norādot, ka kultūrspecifiski jēdzieni iemieso kolektīvās pieredzes un sociālās prakses, kuras nav tieši pārnesamas uz citām kultūrām (Wierzbicka 1997). Piemēram, vācu *die Heimat* iekļauj emociju un sociālo attiecību nianšes, kas neatkārtojas citās valodās. Kā norāda A. Vežbicka, *die Heimat* vācu kultūrā rezonē kā „kultūras atslēgas vārds” Reimonda Viljamsa (*Raymond Williams*) teorijas izpratnē (Williams 1983). Tas ietver vēsturiskās pieredzes slāņus un emocionālo piederību, veidojot vācu identitātes diskursu (Wierzbicka 1997: 156–157).

Kultūrspecifiska leksika darbojas kā kolektīvās atmiņas un kultūras identitātes marķieris, palīdzot strukturēt sabiedrībā pastāvošos uzskatus par morāli, laiku, telpām, emocijām un sociālajām attiecībām. A. Vežbicka tos dēvē par „kultūras atslēgvārdiem” (*cultural key-words*), jo tie iemieso noteiktas domāšanas shēmas un atspoguļo kultūras saturu. (Wierzbicka 1997: 148)

Būtiski ir nošķirt universālos jēdzienus, kuri eksistē visās valodās (piemēram, *ēst, redzēt, mirt*), no tādiem, kas pastāv tikai konkrētā kultūrā vai iegūst īpašu nozīmi konkrētā semantiskajā laukā. Šādu jēdzienu izpēte atklāj, kā valoda strukturē realitāti dažādās sabiedrībās atšķirīgi.

Vārda kultūrspecifiskums var būt saistīts ar dažādiem iemesliem. Pēters Kīns (*Peter Kühn*) par kultūrspecifisku vai tipisku leksiku nosauc, piemēram:

- institucionāli specifisku leksiku – politika, ekonomika vai sabiedriskā joma (*bundestāgs, Saeima, Satversme, Kremlis*);
- ar kultūru saistītus atslēgvārdus, kas atrodas semantisko tīklu centrā un ir pakļauti tipizācijai un stereotipizācijai (*dzimtene, tēvzeme, darbs, vide, dziesma, saule*);
- personu un ģeogrāfiskus īpašvārdus (piemēram, Latvijas kultūrvēsturei raksturīgie *Livonija, Hanza, Vidzeme, Libava, Kuršu kāpas*);
- vārdus ar niansētu nozīmi, kas palīdz ievērojami atšķirt noteiktas vārdu krājuma jomas (P. Kīns min malajiešu valodas piemēru, kur pastāv leksiska

atšķirība, raksturojot rīsus: *padie* (neapstrādāti), *beras* (neapstrādāti, nelobīti), *nasi* (vārīti); latviešu valodā varētu minēt piena produktus – *piens*, *rūgušpiens*, *biezpiens*, *krējums*, *sviests*);

- ar kādas tautas vai valsts tradīcijām saistīti vārdi, kas raksturo tradīcijas un paražas, dzīvesveidu, ieradumus u. c. (piemēram, P. Kīns min *Oktoberfest*, *Heimat*; latviešu ekvivalenti būtu *Jāņi*, *Lielā talka*, *sklandrausis*, *Kapu svētki*). (Kühn 2006: 27)

Regīna Kvašīte (*Regina Kvašytė*) kultūrspecifiskai leksikai pieskaita arī dažādus īpašvārdus – antroponīmus, zoonīmus, toponīmus, ergonīmus, kā arī historismus un sugasvārdus, kas nosauc kādu kultūras un sadzīves reāliju, arī mūsdienu (Kvašīte 2024: 68).

Kultūrspecifiska leksika šajā rakstā: valodas vienību kopums, kura semantika ir cieši saistīta ar konkrētās kultūras vēsturisko pieredzi, vērtībām un pasaules uztveri. Tie ir vārdi un jēdzieni, kuru nozīme pilnībā atklājas tikai attiecīgajā kultūras kontekstā un kuri diskursā darbojas kā kolektīvās atmiņas un identitātes marķieri.

Šajā rakstā kultūrspecifiskā leksika aplūkota, analizējot visbiežāk sastopamos vārdus žurnāla *Latvju Mēnešraksts* 1. numurā:

- veidojot kvantitatīvo atlasu, kurā biežāk lietotie vārdi tiek identificēti kā potenciāli nozīmīgi kultūras konceptu nesēji;
- veicot kvantitatīvo konteksta analīzi, kurā tiek pārbaudīts, vai konkrētā vārda lietojums tekstā ietver kādas unikālas semantiskās struktūras, simboliskas nozīmes vai kultūrvēsturiskas konotācijas.

Žurnālam *Latvju Mēnešraksts*, kas iznāca 1942. gada janvārī (pirmais numurs faktiski datējams ar 1941. gada Ziemassvētkiem), ir īpaša nozīme tā iznākšanas laika perioda kontekstā. Tas bija pirmais kultūras periodikas izdevums, kas nacistiskās okupācijas laikā vismaz ārēji saglabāja zināmu apolitismu. Tāpat jāņem vērā, ka sabiedrībā vēl joprojām nebija izsāpēti 1941. gada notikumi Padomju Krievijas okupācijas laikā.

Žurnālā publicēta dzeja, kas lielākoties pauž skumjas un sāpes par iepriekš pieredzēto – par zudušiem brāļiem, tēviem un vīriem, par izpostītām mājām un dzimteni, par nespēcību pārspēka un ļaunuma priekšā –, kā arī pauž cerību par drīziem labākiem laikiem. Tāpat lasāmi vairāki prozas darbi, kas gan turpina dzejā iesāktu tēmu (emocionāli piesātināts ir Ādolfā Ersa stāsts „Kalnieši”, kas vēsta par 1941. gada marta represijām un padomju varas kolaboracionistiem), gan pievēršas latviešu tautas saknēm (arī mītiskajām) un latviskajai dzīvesziņai. Publicēta arī Kārļa Skalbes pasaka, Erika Ādamsona novele, Mirdzas Bendrupes stāsts par tādu reliģiju, kas vairo labestību, nevis vardarbību. Lasāms apjomīgs atmiņu raksts par Rūdolfu Blaumani, apcerīgs raksts par dzīvi saskaņā ar filozofiskiem, humanitāriem, arī reliģiskiem aspektiem, austriešu komponista Volfanga Amadeja Mocarta un dzejnieka Rainera Marijas Rilkes biogrāfija, kā arī vairāku grāmatu, teātra izrāžu un citu kultūras norišu apskati, recenzijas un kritikas. Žurnāla pēdējais numurs iznāca

1944. gada jūnijā, kad pasliktinājās nacistiskās Vācijas pozīcijas karā, kas pārtrauca periodikas vairuma izdošanu.

Par leksikas biežumu plaši ir rakstījusi A. Vežbicka: „Biežums nav svarīgākais, bet tas ir nozīmīgs un atklājošs.” (Wierzbicka 1997: 15) Vārdu lietojuma biežums kādā valodā atspoguļo tās īpatnumu un ir iespējams vispārināti izdarīt spriedumus par sabiedrību, kas šo valodu izmanto ikdienas saziņā, – par tās pieredzi, paradumiem, pasaules redzējumu, vērtībām, attieksmēm utt. Ticams, ka pilnībā izmērīt vārdu lietojuma biežumu varēs ne pārāk tālā nākotnē, bet līdz tam ir iespējams izveidot tekstu korpusus un tajos pētīt leksikas lietojumu. Lai taptu šis raksts, tiešsaistes rīkā *Sketch Engine* (Kilgarriff et al. 2004; Kilgarriff et al. 2014) tika izveidots literatūras un mākslas žurnāla *Latvju Mēnešraksts* pirmā numura tekstu korpus.

Lai novērstu virsrakstu un autoru dublēšanos, korpusā netika iekļauts satura rādītājs, netika iekļautas arī ilustrācijas un to paraksti. Aplūkojot iegūto rezultātu, izgaismojās digitālā rīka problēmas pilnībā un precīzi optiski nolasīt ievietoto materiālu. Piemēram, vārdi, kas oriģinālajā publikācijā ir sadalīti pārnesanai jaunā rindā, uztverti kā divi atsevišķi vārdi. Tie visbiežāk ir vārdi ar izskaņām *-šana*, *-nieks*, kā arī citi kļūdaini atpazīti vārdi. Tas gan neietekmēja kopējo rezultātu un analīzi. Izveidojot tekstu korpusu, kļuva iespējams izgūt informāciju par leksikas biežumu. Lai saglabātu pietiekami šauru pētījuma lauku, šajā rakstā tiek aplūkoti tikai lietvārdi un to biežums.

***Latvju Mēnešraksta* pirmā numura tekstu korpusa lietvārdu pētījums**

Veidojot *Latvju Mēnešraksta* pirmā numura korpusu, *a priori* tika pieņemts, ka, ņemot vērā žurnāla iznākšanas laika periodu (1942–1944), tajā būs sastopami tādi semantiski „uzlādēti” vārdi kā *latvietis*, *dzimtene*, *mājas*, *saule*, *dievs*, *darbs*, *vācietis* (apzīmējot nosacīti jaunievesto „labo” kultūru), *krievs* („sliktā” kultūra, pretstatot vācietim).

Sketch Engine saskaitījis, ka *Latvju Mēnešrakstā* ir aptuveni 3900 unikālu vārdu (skaits noapaļots, ņemot vērā kļūdas), kuru lietojums sasniedz 14,5 tūkstošus reižu. Šāds unikālo vārdu apjoms norāda uz bagātīgu leksisko daudzveidību. Turklāt vārdu lietojuma kopskaits atklāj intensīvu vārdu atkārtošanos, kas savukārt palīdz izcelt kultūrspecifisku jēdzienu nozīmi diskursā.

1. attēlā redzami *Latvju Mēnešraksta* pirmajā numurā piecdesmit visbiežāk sastopamie lietvārdi. Ne visi attēlā redzamie vārdi uzskatāmi par kultūrspecifiskiem, piemēram, *ēzelis* ir viena stāsta galvenais varonis. Tāpat kļūda ir *mūsa*: *Sketch Engine* algoritma interpretācija par piederības vietniekvārda *mūsu* nominatīvu. Diskutējams varētu būt vārds *vilkacis*. Lai gan *vilkacis* ir saistāms ar latviešu folkloru un to varētu pieskaitīt pie kultūrspecifiskās leksikas, šajā gadījumā tas ir sastopams tikai Ilonas Leimanes romāna „Vilkaču mantiniece” fragmentā.¹

¹ Katrā 1942. gada *Latvju Mēnešraksta* numurā publicēts šī romāna fragments, t. i., žurnālā bija iespējams izlasīt pilnīgi visu romānu. Tas ir vienīgais šāda apjoma romāns, kas publicēts *Latvju Mēnešrakstā*.

noun (3,981 items | 14,566 total frequency)

Noun	Frequency	Noun	Frequency	Noun	Frequency	Noun	Frequency
1 darbs	147	14 diena	71	27 skudra	54	40 valoda	42
2 dzīve	133	15 ļaudis	70	28 acs	54	41 saimnieks	41
3 laiks	121	16 dzejnieks	69	29 mūsa	54	42 zirgs	40
4 cilvēks	120	17 meistars	69	30 dievs	49	43 bērns	40
5 blaumanis	117	18 roka	66	31 rīga	45	44 teātris	40
6 zeme	96	19 ēzēlis	65	32 gals	45	45 māksla	40
7 vieta	92	20 ceļš	62	33 latvietis	44	46 prāts	39
8 māja	87	21 kalnietis	59	34 tauta	44	47 lieta	37
9 gads	86	22 vīrs	56	35 mežs	43	48 grāmata	36
10 koks	77	23 pasaule	55	36 vakars	43	49 vilkacis	35
11 saule	76	24 kalns	55	37 jānis	43	50 dziesma	35
12 vārds	75	25 pēteris	55	38 rakstnieks	43		
13 dzeja	73	26 ūdens	55	39 sirds	43		

1. att. Piecdesmit biežāk sastopamie lietvārdi „Latvju Mēnešraksta” 1. numurā (1942)

Visbiežāk lietotais vārds šajā žurnāla numurā ir *darbs* – minēts 147 reizes, kam seko *dzīve* – 133 reizes, *laiks* – 121 reizi, *cilvēks* – 120 reižu un *Blaumanis* – 117 reizes. Šie pieci vārdi savā ziņā atspoguļo latvisko dzīvesziņu jeb garīgo un tikumisko vērtību kopumu, ar ko, vismaz līdz Otrajam pasaules karam, sevi identificēja latviešu tauta, tie ir arī atslēgvārdi, kas bieži sastopami latviešu folklorā, kā arī latviešu kultūras vēsturē nozīmīga persona. Tādējādi tos var uzskatīt par kultūrspecifiskiem vārdiem, jo tie raksturo latviešu tradicionālo dzīvesveidu, ieradumus, vērtības. Jāņem vērā, ka teksta korpuss ir neliels un gana šaurs, lai varētu izvirzīt apgalvojumu, ka tendences attiecināmas uz visiem 30 žurnāla *Latvju Mēnešraksts* numuriem, jo gan to saturs ir dažāds, gan arī tobrīd aktuālo politisko notikumu fons bija mainīgs. Tomēr var veidot pētījuma bāzi plašākiem meklējumiem.

Šo piederības kategorijas dominanci pirmā numura diskursā papildina vēl kāds būtisks orientieris – personvārdi, kas funkcionē kā kolektīvās atmiņas un literārās identitātes nesēji. Īpaši izceļams viens no tiem: 117 reižu žurnāla pirmajā numurā ir pieminēts *Blaumanis*. Tas lielākoties ir lietots rakstnieka, teātra vēsturnieka un kritiķa Artura Bērziņa atmiņu rakstā ar nosaukumu „Par Rūdolfu Blaumani”, kas, domājams, tapis, jo Rūdolfam Blaumanim 1942. gada 1. janvārī būtu apritējuši 79 gadi. R. Blaumanis šobrīd ir iekļauts Latvijas kultūras kanonā, taču jau tolaik viņa laikabiedri cildināja rakstnieka devumu latviešu literatūras vēsturē. Arī turpmākos žurnāla numuros parādās pa kādam rakstam, kas veltīts R. Blaumaņa literārajam un dramatiskajam mantojumam. R. Blaumaņa vārdu var

pieskaitīt kultūrspecifiskajai leksiskai – tas ir personvārds, kas latviešiem izsaka veselu literāro un dramatisko darbu kopu, kas turklāt ir aktuāla vēl 21. gadsimtā.

Tālāk seko trīs vārdi, kuri ir ne tikai minēti teju vienādā skaitā, bet būtībā apzīmē vienu un to pašu – savu vietu uz pasaules un piederību savai kopienai. Tie ir *zeme* – 96 reizes, *vieta* – 92 reizes un *māja* – 87 reizes. *Zeme* var apzīmēt gan fizisku teritoriju, gan metaforisku „dzimtenes” jēdzienu ar spēcīgu emocionālu un kultūrvēsturisku pamatu. Savukārt *māja* var nozīmēt konkrētu dzīvesvietu, bet tikpat labi arī patvērumu, dzimtas sakņu un tuvinieku izcelsmes vietu. Vārds *vieta* var tikt lietots ģeogrāfiskā, sociālā nozīmē, tostarp, lai definētu indivīda lomu un pozīciju plašākā kopienā.

Korpusa analīze rāda, ka *zeme* ir lietota: a) fiziskas teritorijas kontekstā: „zemē, kur viņi [...] iejāja”, „vaicādami par zemēm un valstībām”, „izbeidzoties sausā zeme un sākoties [...] jūra”; b) *zeme* kā sauszemes virsējais slānis, augsne, arī lauksaimniecības un ekonomikas kontekstā: „sajaukti ar zemi”, „apstrādāja savu zemi”, „sākās ar zemes reformu”; c) dzimtenes kontekstā: „gājuši pāri latviešu zemei”, „sajust dzimtās zemes dzīvīgo spēku”. *Vieta* korpusā sastopama: a) ģeogrāfiskā kontekstā: „vairs nebija nepazīstamu vietu”, „lai atrastu vietu, no kurienes iznāk”, „apdzīvotā vieta”; b) sociāla nozīmē: „visiem zem saules ir vietas diezgan”, „ierādot viņam izcilāko vietu – līdzās visdižākajiem un cildenākajiem [...]”. *Māja* korpusā ir atrodama: a) dzimtenes kontekstā: „tautiešu mājas”, „kā sauca viņa mājas, Vidzemē”; b) dzīvesvietas kontekstā: „saimniece palika mājā”, „vilkās uz savām mājām”, „Kalniešu mājas bija siltas ligzdas”, „tēvs cēla jauno māju”. Apkopojot biežuma un konteksta analīzes rezultātus, redzams, ka, neraugoties uz leksisko daudznozīmību, *zeme*, *vieta* un *māja* žurnāla tekstos funkcionē kā savstarpēji papildinoši piederības un identitātes rādītāji. Tas ļauj secināt, ka žurnāla diskursā šie vārdi kopā veido vienu no centrālajiem kultūrspecifiskās identitātes semantikas laukiem.

76 reizes sastopama *saule*. Saule minama kā viens no latviešu folkloras galvenajiem un sarežģītākajiem elementiem. Latviešu folkloras pētniece Vaira Vīķe-Freiberga raksta, ka saule „[latviešu dainās] ir tik daudzplākšņaina, savdabīga un īpatnēja, ka tai nav pilnīgas līdzinieces nevienas citas tautas mantojumā.” (Vīķe-Freiberga, 1997: 11) Saule ir latviešu dzīves centrā, tā ir pamats tādiem semantiski daudznozīmīgiem cilvēka eksistences nojēgumiem kā *pasauļe*, *šai saulē*, *tai saulē*, *aizsaulē*, *saules mūžs*, kādi nav sastopami nedz vācu, nedz krievu valodā, kuru ietekmes latviešu valodā jūtas visspēcīgāk. Tātad var pieņemt, ka tas ir kultūrspecifisks elements, kas izveidojies tieši latviešu kultūras vēsturē un varētu radīt zināmas grūtības, tulkojot, piemēram, dainas kādā citā valodā, kur šādu sakarību starp vārdiem ar *saule* saknē nav.

45 reizes žurnālā ir pieminēta *Rīga*: ne tikai kā Latvijas centrs un vieta, kur strādājot labi nopelnīt, bet arī kā pretmets laukiem. Arī *Latvju Mēnešraksta* pirmajā numurā Rīgai lielākoties piedēvēts darbs fabrikās, steiga un burzma, bet laukos ir gan miers, kur iespējams smelties spēkus un atgūties no pilsētas, gan arī smags darbs. Tā, piemēram, „uzpirkuši lopus un veduši uz Rīgu gaļu”, „Rīgā tās [bietes – P. S.] pārdos”, „varbūt arī mums lobsies Rīgā dabūt darbu”, „bija padzirduši, ka Rīga labi

maksājot arī milicijas palīgdienestā”, „vai šie Rīgā zina, ko prasa, vai laukus ir redzējuši”, „Jurītis ar Rīgas preileni laikam nomiršot bada nāvē”. Tā kā Rīga ir bijusi latviešu galvaspilsēta dažādās politiskajās iekārtās un tai ir svarīga loma Latvijas kultūras vēsturē, tā ir pieskaitāma pie kultūrspecifiskajiem vārdiem.

Pie kultūrspecifiskas leksikas der minēt arī 50. sastopamāko lietvārdu *dziesma*, kas minēta 35 reizes. Vecās dzimtenes dziesmas dzied Jāņa Veseļa teiksmas „Saulis koks” varoņi, „Kalniešos” pirms padomju okupācijas dziesmas bijušas gan enerģijas avots, gan protests. *Dziesma* sastopama vairākās dzejas rindās un saistāma arī ar tautasdziesmām, par kurām *Latvju Mēnešrakstā* rakstīts saistībā ar folkloristes Annas Bērzkalnes apjomīgo pētniecību. Šajā kontekstā vārdu *dziesma* var uzskatīt par kultūrspecifisku, jo latviešu kultūrā tas apzīmē arī kolektīvās identitātes, atmiņas un emocionālās pašizpaušmes formu, un tas ir cieši saistāms ar tautasdziesmu tradīciju, kas ir folkloras un paaudžu pieredzes nesēja. Tāpat *dziesma* ir pamatā Dziesmu svētku tradīcijai.

Tā kā žurnāls iznāca kara apstākļos un nacistiskās Vācijas propaganda pret komunismu bija aktīva arī Latvijas teritorijā, šķita interesanti skatīt, vai žurnālā ir minēti arī tautību un valstu nosaukumi, kā arī to lietojuma biežums – *latvietis*, *vācietis*, *krievs*, *ārietis*, *Latvija*, *Vācija*, *Krievija*.

Latvietis žurnālā minēts 44 reizes, no kurām tikai četros gadījumos tas nav lietots kā apzīmētājs (piemēram, *latviešu zeme*, *latviešu zemniekus*, *latviešu literatūra*), *Latvija* – 15 reižu, lielākoties divos tekstos: Ā. Ersa stāstā, kura varoņiem Latvija ir viņu valsts, ko posta Padomju Krievijas okupācija, kā arī A. Bērziņa atmiņu rakstā par Blaumani un viņa redaktora darbu laikrakstā *Latvija*. Bet Jānis Kadīlis (1903–1994, pedagogs, literatūrkritiķis, grāmatizdevējs) analizējis K. Skalbes dzeju krājumu „Klusuma meldijas” un citējis patriotiskas dzejas rindas: „turpat vienā mēnesī pārmērīšot visu Latviju”, „[...] noticējuši, ka Latvijā kolchozu nebūs”, „Blaumanis meklēja „Latvijai” patstāvīgu teātra kritiķi”. Gan *latvieti*, gan *Latviju* var pieskaitīt latviešu kultūrspecifiskajai leksikai, jo pirmais nosauc tautu, bet otrais – mūsu valsti.

Krievs ir minēts vien astoņas reizes: vienā gadījumā tas ir Ā. Ersa stāstā, divos – J. Kadiļa rakstā par Skalbes dzeju un biogrāfiju, divos – J. Vecozola biogrāfiskajā rakstā par R. M. Rilki, bet trijos – recenzijā par Dailes teātra izrādi „Minhauzena precības”, kurā divi varoņi ir krievi. Savukārt *Krievija* minēta mazliet biežāk – 13 reižu: sešas reizes „Kalniešos”, piecas – Rilkes biogrāfijā, vienu reizi īsā Jāņa Ezeriņa biogrāfijas rakstā un vienu reizi arī „Minhauzena precību” recenzijā. Visos lietojumos ir tieši *Krievija*, nevis Padomju Krievija vai Krievijas impērija.

Vācietis žurnāla *Latvju Mēnešraksts* pirmajā numurā nav sastopams nevienu reizi. Taču 19 reižu kā apzīmētājs ir lietots *vācu*, raksturojot vācu kultūras elementus, piemēram, „vācu režisors”, „vācu luga”, „vācu Bībele” u. c. *Vācija* pieminēta piecas reizes: vienu reizi E. Ādamsona novelē „Lielais spītnieks”, vienu – rakstā par Blaumani, trīs reizes Mocarta biogrāfijā un vienu reizi Rilkes biogrāfijā. Visos gadījumos tā ir Vācija pirms Pirmā pasaules kara. Vienu reizi ir sastopama arī *Lielvācija*: Jāņa Zālīša Mocarta biogrāfijas rakstā, kurā ar *Lielvāciju* ir saprotama nacistiskā Vācija jeb Trešais reihs. 1941. gadā bija Mocarta nāves 150. gadadiena:

viņa biogrāfijas publicēšana un tajā iestrādātā atsauce uz *Lielvāciju* iezīmē, kā kultūras materiāli tika integrēti okupācijas režīma ideoloģiskajā interpretācijas laukā, neraugoties uz žurnāla deklarēto apolitismu.

Visbeidzot *ārietis* ir minēts tikai vienu reizi, tāpat kā īpašības vārds *ārīks*. Abos gadījumos tie ir sastopami Jāņa Vesēļa teiksmā „Saules koks”, sasaistot ārīskumu ar latviešu seno izcelsmi, latviešu valodas radniecīgumu ar āriešu valodu.

Etnonīmu un ar tautībām saistītās leksikas lietojums žurnāla pirmajā numurā ir ideoloģiski piesardzīgs. *Latvietis* un *Latvija* tiek lietoti visbiežāk un veido pozitīvu, kultūras pašapziņā balstītu semantisko centru, savukārt atsauces uz *Krieviju* un *krieviem* ir retas un galvenokārt literāri neitrālas. Attiecībā uz vācu tematiku redzama apzināta izvairīšanās no vārda *vācietis*, bet vienlaikus *Lielvācija* parādās kā vienīgais tiešais ideoloģiskais signāls. Arī *ārietis* sastopams tikai literārā kontekstā un netiek izvērsti propagandas nozīmē. Kopumā šis leksiskais sadalījums atklāj žurnāla centienus saglabāt latviskas kultūras akcentus, vienlaikus rūpīgi kontrolējot politiskās konotācijas okupācijas apstākļos.

Secinājumi

Vārdu biežuma analīze tik šaurā teksta korpusā, visticamāk, neļauj spriest par kādām vispārējām tendencēm, ko varētu attiecināt uz visiem žurnāla *Latvju Mēnešraksts* numuriem, tomēr tā ļauj identificēt nozīmīgus kultūrspecifiskās leksikas slāņus un iezīmēt latviešu kultūras stūrakmeņus.

Biežuma un kvalitatīvās konteksta analīzes kombinācija izceļ vārdus *darbs*, *dzīve*, *laiks*, *cilvēks*, *Blaumanis*, *zeme*, *māja*, *vieta*, *saule*, *dziesma*, *Rīga*, *latvietis*, *Latvija* kā centrālos piederības, identitātes un kultūras atmiņas nesējus, kas strukturē žurnāla diskursu. Savukārt etnonīmu un ar tautībām saistītās leksikas lietojums liecina par ideoloģisku piesardzību: latviskā pašapziņa tiek akcentēta, bet nacistiskās propagandas leksika ir manāma vien fragmentāri un žurnāla pirmā numura naratīvā netiek konsekventi integrēta. Tas apstiprina, ka *Latvju Mēnešraksts* funkcionē kā kultūras žurnāls, kas primāri uztur latviskas identitātes un vērtību kontinuitāti, neskatoties uz okupācijas varas uzspiesto diskursīvo rāmi.

Pētījuma rezultāti ir uzlūkojami kā sākotnēja bāze plašākai žurnāla visu numuru analīzei un salīdzinājumam ar citiem tā laika periodiskajiem izdevumiem, paplašinot izpratni par latviešu kultūras leksisko karti un propagandas mehānismiem kara apstākļos.

Avots

Latvju Mēnešraksts, 1, 01.01.1942. Pieejams: <https://periodika.lv/periodika2-viewer/?lang=fr#panel:pp|issue:653>

Literatūra

Kilgarriff, Adam; Baisa, Vit; Bušta Jan; Jakubiček, Miloš; Kovář, Vojtěch; Michelfeit, Jan; Rychly, Pavel; Schomel, Vit (2014). The Sketch Engine: ten years on. *Lexicography*, 1, 7–36. Pieejams: https://www.sketchengine.eu/wp-content/uploads/The_Sketch_Engine_2014.pdf (Sk. 15.10.2025.)

- Kilgarriff, Adam; Rychly, Pavel; Smrž, Pavel; Tugwell, David (2004). The Sketch Engine. *Proceedings of the 11th EURALEX International Congress*: 105–116. Pieejams: https://www.sketchengine.eu/wp-content/uploads/The_Sketch_Engine_2004.pdf (Sk. 15.10.2025.)
- Kvašīte, Regīna (2024). Kultūrspecifiskā leksika latviešu daiļliteratūras tulkojumos lietuviešu valodā. *VALODA – 2024. Valoda dažādu kultūru kontekstā. XXXIV Zinātnisko rakstu krājums*. Atb. red. S. Polkovņikova. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 67–83. Pieejams: <https://du.lv/wp-content/uploads/2025/06/Val.pdf> (Sk. 28.07.2025.)
- Kühn, Peter (2006). *Interkulturelle Semantik*. Nordhausen: Traugott Bautz.
- Moretti, Franco (2000). Conjectures on World Literature. *New Left Review* I, Jan–Feb. DOI: doi.org/10.64590/hxj Pieejams: <https://newleftreview.org/issues/ii1/articles/franco-moretti-conjectures-on-world-literature> (Sk. 12.10.2025.)
- Moretti, Franco (2005, 2007). *Graphs, Maps, Trees. Abstract Models for Literary History*. London, New York: Verso.
- Vīķe-Freiberga, Vaira, (1997). *Trejādās saules: I. Kosmoloģiskā saule*. Rīga: Karogs.
- Wierzbicka, Anna (1997). *Understanding cultures through their key words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. New York: Oxford University Press.
- Williams, Raymond (1983). *Keywords. A Vocabulary of Culture and Society*. Revised edition. New York: Oxford University Press.

WORD FREQUENCY AS AN INDICATOR OF CULTURAL SEMANTICS: “LATVJU MĒNEŠRAKSTS”, ISSUE 1 (1942)

Summary

The article examines the functions of culture-specific vocabulary in Latvian cultural discourse by applying digital humanities methods and a distant-reading approach. The theoretical framework is grounded in Wierzbicka’s cultural-semantic methodology, which treats cultural “key words” as carriers of collective experience, values, and worldviews. For the empirical component, a full-text corpus of the first issue (1942) of the literary and cultural journal *Latvju Mēnešraksts* was compiled in the *SketchEngine* environment (≈14,500 word tokens; ≈3,900 unique word types).

The results demonstrate that the journal’s discourse is dominated by lexicon associated with Latvian traditional worldview, national identity, and a sense of belonging: concepts such as *darbs* ‘work’, *dzīve* ‘life’, *laiks* ‘time’, *cilvēks* ‘person’, and especially Blaumanis as a key cultural-canon figure. Spatial and belonging-related concepts (e.g., *zeme* ‘land’, *vieta* ‘place’, *māja* ‘home’) form a central semantic field within the journal, reflecting the culturally significant Latvian attachment to environment, homeland, and community. Equally important is the cultural-semantic role of the concept *saule* ‘sun’, expressed through folkloric connotations and the Latvian mythopoetic worldview. The word *dziesma* ‘song’ is identified as a culture-specific element whose meaning strongly correlates with the folk-song tradition, layers of collective memory, and the Song Festival phenomenon. The analysis of ethnonyms and nationality-related lexicon indicates an ideologically cautious approach within the journal.

Keywords: cultural semantics, word frequency, *Latvju Mēnešraksts*, culture-specific lexis.

Inta **URBANOVIČA** (Latvijas Universitāte)

PARONĪMU KOLOKĀCIJAS UN TO IETEKME UZ NOZĪMES DIFERENCĒŠANU

Kopsavilkums

Raksts veltīts vienai no latviešu valodas paralēlismu sistēmām – paronīmijai. Pētījuma mērķis ir analizēt paronīmu kolokāciju saistību ar to nozīmes diferencēšanas iespējām. Darba gaitā ir izmantotas gan kvalitatīvas, gan kvantitatīvas metodes. No kvalitatīvā viedokļa materiāla izstrādē un analizē ir lietota aprakstošā un kontekstuālās analīzes metode, savukārt no kvantitatīvā viedokļa – statistiskā datu apstrādes metode.

Pētījuma sākumdaļā aplūkots jautājums par paronīmijas jēdziena attīstību un izpratnes dažādību valodniecībā, kā arī piedāvāts ieskats paronīmu tipoloģijā. Atbilstoši pētījuma mērķim sīkāk aplūkotas divas paronīmu grupas:

- atšķirīgie jeb diferencētie paronīmi – vienas saknes atvasinājumi, kuru nozīmes atšķirība ir viegli uztverama un kuri valodas praksē parasti netiek jaukti, taču var sagādāt problēmas svešvalodas apguvējam,
- līdzīgie jeb daļēji diferencētie paronīmi – vienas saknes atvasinājumi, kur nozīmes atšķirība ir grūti uztverama un kuri valodas praksē tiek jaukti.

Pētījuma rezultāti liecina, ka atšķirīgajiem jeb diferencētajiem paronīmiem ir raksturīgas atšķirīgas kolokācijas, savukārt līdzīgajiem jeb daļēji diferencētajiem paronīmiem valodas praksē biežāk sastopamas identiskas kolokācijas. Statistiskie dati liecina, ka arī līdzīgo paronīmu identiskās kolokācijas lielākoties tomēr liecina par paronīmu diferencēšanas tendencēm, jo lietojuma biežums dažādiem paronīmiem vienā un tai pašā kolokācijā lielākoties atšķiras. Tādējādi kolokāciju izpēti var izmantot grūti diferencējamu paronīmu nošķiršanā, jo ūzusā ir vērojama tendence lietot pat ļoti grūti šķiramus paronīmus atšķirīgās kolokācijās vismaz biežuma ziņā.

Lai varētu labāk nostiprināt paronīmu nozīmes diferencēšanu normētajā valodas paveidā, latviešu leksikogrāfijā ir nepieciešama paronīmu vārdnīca, kurā būtu iekļauta informācija par paronīmu nozīmes atšķirību, kā arī būtu piedāvātas paronīmu tipiskās kolokācijas. Pētījuma beigu daļā ir piedāvāts paraugs, kā varētu izskatīties paronīmu vārdnīcas šķirklis.

Atslēgvārdi: kolokācija, paralēlisms, paronīmija, paronīmu vārdnīca, sufiksāls atvasinājums, valodas normēšana.

Ievads

Mūsdienu valodniecībā izpratne par paronīmiju un tās nozīmi valodas sistēmā ir atšķirīga, tomēr neatkarīgi no zinātnieku preskriptīvā vai deskriptīvā skatījuma paronīmiskas valodas parādības valodā pastāv un valodas lietotājam tās ir aktuālas. Paronīmija ir viens no valodas vienību paralēluma izpausmes veidiem, kurā valodas vienību formālā (morfoloģiskā) līdzība korelē ar semantisko atšķirību, un, kaut arī tās formālajā un semantiskajā izpausmē ir vērojams gan

līdzīgais, gan atšķirīgais, tomēr būtība ir ietverta tieši dažādās semantikas identificēšanā. Lai noteiktu paronīmu nozīmes atšķirību, ir noderīga paronīmu apkaimes izpēte. Šī pētījuma mērķis ir analizēt paronīmu kolokāciju saistību ar nozīmes diferencēšanas iespējām, ņemot vērā paronīmu semantisko un kontekstuālo analīzi.

Līdz ar datorlingvistikas attīstību un dažādu digitālo rīku parādīšanos ir aktualizējušās jaunas iespējas, ko var izmantot paronīmijas pētniecībā. Šajā pētījumā izmantoti vairāki digitālie rīki datu ieguvei un apstrādei. Paronīmu pāru identificēšanai un apkopošanai izmantota čehu valodas elektroniskā lietojumprogramma „Morfio” (Institute of the Czech National Corpus 2019). Paronīmu nozīmes skaidrošanai izmantota latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas „Tēzauris” 2025. gada pavasara versija (Spektors et al. 2025)¹. Paronīmu kolokāciju piemēri meklēti korpusa materiālos, un, lai dati būtu viendabīgi un salīdzināmi, materiāli ņemti no viena korpusa, nevis visas korpusu kolekcijas, proti, izmantoti dati no līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa jaunākās versijas (Levāne-Petrova, Dargis, Pokratniece, Lasmanis 2022) (turpmāk tekstā – LVK2022)², jo šis korpus ir līdzsvarots, apjomīgs (101 milj. vārdlietojumu), sinhronisks, unikāls (pievienoti jauni teksti, kas nav iepriekšējos korpusos) un tajā ir iekļauti arī tulkojumi. Korpusa dati tika izgūti laika posmā no 2024. gada oktobra līdz 2025. gada septembrim. Iegūto un analizēto kolokāciju skaits nav absolūts, jo vaicājumos netika izmantotas visas iespējamās kolokāciju gramatiskās formas (visi locījumi abos skaitļos un abās dzimtēs), bet pētījuma vajadzībām tika atlasīti tipiskākie piemēri. Lai nodrošinātu datu ticamību, automātiski iegūtie dati tika manuāli pārbaudīti.

Šis ir kvalitatīvs pētījums, kurā ir padziļināti analizētas vairāku paronīmu pāru kolokācijas un piedāvāts vispārinājums par kolokāciju nozīmi paronīmu semantikas diferencēšanā, tomēr pētījuma izstrādē tika izmantoti arī kvantitatīvie dati, lai nodrošinātu piemēru daudzveidību un pētījuma objektivitāti.

Paronīmijas izpratne un paronīmu izpētes aktualitāte

Valodniecībā ir sastopami vairāki vienas saknes termini, kā *paronīmija*, *paronīms*, *paronīmisks* u. c., un to cilme meklējama grieķu valodā (*para* ‘pie, blakus, garām’ + *onyma* ‘vārds, nosaukums’) (Harper 2025). Paronīmijas jēdzienu pirmo reizi ir definējis Aristotelis (*Ἀριστοτέλης*, *Aristotelēs*) savā darbā „Kategorijas” (*Κατηγοριῶν*, *Categoriae*) (350. g. p. m. ē.), norādot, ka par paronīmiskiem sauc tādus vārdus, kas iegūti no cita vārda, mainot vārda beigu daļu [tulkojums no angļu valodas *mans* – I. U.] (Ackrill 1963). Pēc Aristoteļa izpratnes, paronīmiski vārdi ir vienas saknes darinājumi, kam atšķiras galotne, izskaņa vai plašāka vārda beigu daļa, proti, tie ir derivatīvi saistīti vārdi. Paronīmijas jēdziens parādās arī viduslaiku autoru darbos, piemēram, svētā Augustīna (*Aurelius Augustinus Hipponensis*) un Kenterberijas Anselma

¹ Atsauce pie katra nozīmes skaidrojuma nav pievienota, jo visi piemēri ir ņemti no Tēzaura 2025. gada pavasara versijas.

² Atsauce pie katra ilustratīvā piemēra nav pievienota, jo visi piemēri ir ņemti no LVK2022.

(*Anselmus Cantuariensis*) rakstos (par to sk. Spade 2007). Oksfordas angļu valodas vārdnīcā minēts, ka senākais atrastais šī termina lietojums angļu valodā ir fiksēts adjektīva formā *paronīmisks* un saistāms ar 1600. gadu, savukārt termins *paronīms* ir fiksēts kopš 1840. gada (Oxford English Dictionary 2025).

20. gs. otrajā pusē Padomju Savienības valodniecībā parādās interese par paronīmijas jēdzienu stilistiskā aspektā, priekšplānā izvirzot paronīmu skanisko un formālo līdzību valodas stilistisko potenci īstenošanai, kā arī aktualizējas interese par šo jēdzienu valodas normēšanas un valodas kultūras aspektā (par to sk. Bel'chikov 2000).

20.–21. gs. dažādās vārdnīcās un zinātniskajos pētījumos var atrast atšķirīgu izpratni par paronīmiju un paronīmiem. Ir sastopami darbi, kuros, turpinot Aristoteļa piedāvāto izpratni, paronīmijas terminus attiecina uz valodas vienībām, kas ir darinātas no vienas saknes un savas semantiskās līdzības dēļ tiek jauktas (piemēram, Vishnjakova 1984; Crystal 1993; Crystal, Yu 2024). Ir sastopama arī paplašināta izpratne par paronīmiju, kuras pamatā ir atziņa, ka jebkura fonētiskā līdzība starp valodas vienībām, kas var radīt apjukumu un valodas vienību jaukšanu kontekstā, būtu attiecināma uz paronīmiju, tādējādi derivatīvā saikne netiek uzskatīta par obligātu (piemēram, Ahmanova 2007; Matthews 2007; Pavlova, Gleiser 2022).

Arī latviešu valodniecībā ir vērojama dažādība paronīmijas jēdziena izpratnē (par to sk. Urbanoviča 2011: 19), tomēr līdz ar „Valodniecības pamatterminu skaidrojošās vārdnīcas” (2007) publicēšanu ir nostiprinājusies izpratne, ka paronīmi ir pēc skaniskās un morfoloģiskās uzbūves līdzīgi, bet semantiski atšķirīgi vienas vārdšķiras vārdi, kurus valodas praksē kļūdaini mēdz lietot citu cita vietā (Skujiņa 2007: 287). Var secināt, ka latviešu valodniecībā

- a) turpināta Aristoteļa darbā ieviestā izpratne par paronīmu derivatīvo saikni,
- b) paronīmija tiek izprasta kā vārdu paralēls lietojums,
- c) uzsvērtā paronīmijas saistība ar valodas normēšanu un valodas apguves jautājumiem.

Jaunākie novērojumi latviešu valodā liek domāt, ka paronīmijas terminoloģijas izpratne būtu pārdomājama, jo valodas prakses piemēru analīze liecina, ka par paronīmiem būtu uzskatāmi ne tikai vārdi, bet arī konstrukcijas (piemēram, *tautas dziesma – tautasdziesma; vīna glāze – glāze vīna; mums jāpalīdz jums – jums jāpalīdz mums*), tomēr terminoloģijas izpratne nav šī raksta mērķis, tāpēc tā sīkāk netiek iztirzāta. Šajā pētījumā izmantota pašreiz latviešu valodniecībā nostiprinātā izpratne par paronīmiju un paronīmiem.

Paronīmija kā paralēlismu izpausme ir aktuāla valodas normēšanā, tai īpaši pievēršama uzmanība tajos valodas paveidos un stilos, kuros ir svarīga precizitāte, piemēram, zinātniskajā stilā, lietišķajā stilā. Tāpēc pirmām kārtām ir nepieciešams stabilizēt paronīmu diferencēšanu normētajā valodā, un tādā veidā dota ierosme nostiprināt paronīmu nozīmes atšķirību arī citos valodas paveidos un ūzusā, proti, tautas valodas lietojuma paradumos. Paronīmijas izpēte ir svarīga arī valodas apguves kontekstā, jo fonētiski, morfoloģiski, derivatīvi līdzīgu vārdu nošķiršana svešvalodā ir saistāma ar augstu grūtības pakāpi, tāpēc ir nepieciešami

speciāli palīglīdzekļi (vārdnīcas, mācību līdzekļi u. tml.) šo valodas vienību apguvei.

Paronīmu tipoloģija

Paronīmus var tipoloģizēt dažādi atkarībā no tā, kuras paronīmu pazīmes (akustiskās, gramatiskās, semantiskās, stilistiskās) tiek uzskatītas par primārām. Paronīmus parasti tipoloģizē:

- pēc morfoloģiskās uzbūves,
- pēc semantiskās struktūras,
- pēc kontekstuālās atkarības,
- pēc funkcijām (par šo sk. Urbanoviča 2011: 57–60).

Šī pētījuma vajadzībām ir pievērsta uzmanība paronīmu tipoloģizēšanai pēc to semantiskās struktūras līdzības un kontekstuālās saistāmības, un šādā aspektā ir lietderīgi šķirt divas paronīmu grupas:

- atšķirīgie jeb diferencētie paronīmi,
- līdzīgie jeb daļēji diferencētie paronīmi.

Atšķirīgie jeb diferencētie paronīmi ir tādi vienas saknes atvasinājumi, kuru nozīmes atšķirība ir viegli uztverama un kuri valodas praksē parasti netiek jaukti. Šādas valodas vienības atbilst paronīmu pazīmēm tikai daļēji, jo valodas praksē parasti tiek šķirti. Šādi pāri lielākoties nesagādā grūtības dzimtās valodas lietotājiem, tomēr atsevišķos gadījumos, piemēram, terminoloģijas nezināšanas dēļ, normētajā valodā tos var sajaukt. Arī valodas apgūvē šo piemēru nošķiršana ne vienmēr ir skaidra, tāpēc tie tomēr ir iekļaujami paronīmijā. Tā, piemēram, paronīmu pāris *cirte* – *cirtnis* gan pēc nozīmes, gan pēc lietojuma valodas praksē parasti tiek šķirti. Ja salīdzina abu vārdu nozīmes skaidrojumu vārdnīcā, tie ir pietiekami patstāvīgi un neatkarīgi visā valodas sistēmā kopumā neatkarīgi no valodas paveida normēšanas pakāpes:

<i>cirte</i> ¹	<i>cirtnis</i>
1. Meža koku izciršana, lai iegūtu koksni vai uzlabotu mežaudzes kvalitāti.	Darba rīks ar kaltveida asmeni cietu materiālu apstrādei
2. Apvidvārds Ievainojums, pušums.	(šķelšanai, dalīšanai u. tml.).
3. Apvidvārds Cirta.	

Tomēr valodas lietotājam, kas apgūst latviešu valodu kā svešvalodu, šāds morfoloģiski līdzīgu atvasinājumu pāris var sagādāt problēmas valodas lietojumā. Tāpēc šādus piemēru pārus tomēr vajadzētu fiksēt valodas prakses materiālos un iekļaut valodas ieteikumu aprakstos. Atšķirīgo jeb diferencēto paronīmu analīze ir noderīga arī paronīmijas kā parādības izpētē, jo palīdz izprast valodas vienību diferencēšanas tendences, kas ir nostiprinājušās valodas sistēmā kopumā, un

¹ Te un turpmāk vārdu skaidrojumi ņemti no skaidrojošās vārdnīcas „Tēzauris” (Spektors et al. 2025), tāpēc katram atsevišķajam piemēram atsaucē nav pievienota.

tādējādi, izmantojot analīzes rezultātus, varētu veicināt paronīmu jaukšanas mazināšanu normētajos valodas paveidos.

Līdzīgie jeb daļēji diferencētie paronīmi ir tādi vienas saknes atvasinājumi, kuru nozīmes atšķirības uztvere ir apgrūtināta un kuri valodas praksē tiek jaukti. Šī tipa paronīmi var sagādāt grūtības ne tikai svešvalodas apguvējam, bet arī dzimtās valodas lietotājam. Daudzos gadījumos līdzīgo jeb daļēji diferencēto paronīmu nozīmes atšķirības ir fiksētas skaidrojošajās vārdnīcās, tās tiek pieminētas rokasgrāmatās un valodas prakses ieteikumos, tomēr aizvien ir sastopami gadījumi, kad paronīmi tiek jaukti. Piemēram, par šādu paronīmu pāri var uzskatīt adjektīvus *humāns* – *humanitārs*. Abu adjektīvu nozīmju skaidrojumi vārdnīcā diezgan būtiski atšķiras:

humāns

1. Tāds, kura attieksmē pret citiem cilvēkiem izpaužas atsaucība, sirsnība, cieņa; cilvēcis.
- 1.1. Tāds, kurā izpaužas atsaucība, sirsnība, cieņa pret cilvēkiem.
- 1.2. Saistīts ar atsaucību, sirsnību, cieņu pret cilvēkiem.

humanitārs

Tāds, kas saistīts ar zinātnēm, kas pēti sabiedrību un cilvēku kā sabiedrisku būtni (t. sk. kultūru, valodu, vēsturi, ekonomiku), šīm zinātnēm raksturīgs.

Tomēr valodas praksē šie paronīmi nereti tiek jaukti, ilustrācijai piedāvāti piemēri, kuros adjektīvs *humanitārs* lietots nevietā un būtu aizstājams ar adjektīvu *humāns*:

(1) *Japānas iedzīvotāji asi kritizē valdības rīcību tādos jautājumos kā **humanitārā palīdzība**¹ katastrofā cietušajiem un kodolkrīzes risināšana.²*

(2) *Afganistānas ekonomika atrodas uz sabrukuma sliekšņa, un viena no lielākajām talību problēmām ir izvairīšanās no cenu strauja kāpuma, kas varētu pāraugt **humanitārā krīzē**.*

Šādi paronīmi var funkcionēt kā semantiski patstāvīgas valodas vienības, tāpēc normētajā valodā tie tiek diferencēti dažādos kontekstos, lai veicinātu valodas bagātību un vienlaikus arī skaidrību un precizitāti.

Kolokāciju analīzes izmantošana paronīmu izpētē

Termins *kolokācija* vairāk izplatīts datorzinātnēs, tomēr tas ir lietots arī valodniecībā – kolokācija ir vārdu vai frāžu savienojums, kas valodā bieži atkārtojas un kam nav raksturīgs stabils nozīmes pārnēsums (Matthews 2007; Spektors et al. 2025). Kolokācijas liecina par sintaktiskajām tendencēm, kas raksturīgas valodas lietotāju ūzusam, tāpēc tās var derēt valodas normēšanā, lai pietuvinātu valodas standartizācijas procesā speciālistu izstrādātās normas ūzusā izplatītajiem paradumiem. Kolokāciju izpēte var noderēt arī tajos gadījumos, ja valodas praksē vai leksikogrāfijā nav izdevies pietiekami skaidri definēt paronīmu

¹ Te un turpmāk piemēros lietotie izcēlumi mani – I.U.

² Te un turpmāk visi piemēri ņemti no LVK2022 (Levāne-Petrova, Darģis, Pokratniece, Lasmanis 2022), tāpēc katram atsevišķajam piemēram atsauce nav pievienota.

atšķirību. Ilustrācijai izmantoti paronīmi *dabīgs* – *dabisks*, kas valodas praksē lielākoties tiek lietoti kā varianti (bez nozīmes atšķirības) vai kā ļoti tuvi sinonīmi (ar nebūtiskām nozīmes atšķirībām). Arī vārdnīcas skaidrojums abiem atvasinājumiem ir gandrīz identisks:

<i>dabīgs</i>	<i>dabisks</i>
1. Tāds, kas radies vai eksistē dabā, no dabas iegūstams.	1. Tāds, kas radies dabā vai eksistē dabā (pretstatā cilvēka radītajam), no dabas iegūstams.
2. Tāds, kas atbilst dabas likumiem, lietu un parādību dabai vai normālai notikumu attīstības gaitai, likumsakarīgs.	1.1. Tāds, ko cilvēka darbība nav izmainījusi.
3. Tāds, kas piemīt jau no dzimšanas (pretstatā vēlāk iegūtam, apgūtam); iedzimts.	2. Tāds, kas atbilst dabas likumiem, lietu un parādību dabai vai normālai notikumu attīstības gaitai, likumsakarīgs.
4. Tāds, kas atbilst (cilvēka) dabai, raksturam; tāds, kurā izpaužas (cilvēka) daba, raksturs; nemākslots, neviltots.	3. Tāds, kas piemīt jau no dzimšanas (pretstatā vēlāk iegūtam, apgūtam); iedzimts.
	4. Tāds, kas atbilst cilvēka dabai.

Ja aplūko abu adjektīvu lietojumu korpusa materiālos, var secināt, ka daļa kolokāciju tiem sakrīt un arī kolokāciju kvantitatīvie rādītāji ir līdzīgi, piemēram, vārdu savienojumi *dabiskas dzemdības* un *dabīgas dzemdības* ir sastopami vienlīdz bieži:

	<i>dabīgs</i>	<i>dabisks</i>
<i>dzemdības</i>	11	11

Tomēr ir vērojamas arī tādas kolokācijas, kurās lietojuma biežums nosveras par labu vienam vai otram atvasinājumam. Tā, piemēram, saistījumā ar vārdu *pieaugums* valodas korpusā LVK2022 biežāk lieto atvasinājumu *dabisks*, jo vārdu savienojums *dabisks pieaugums* fiksēts 82 reizes, bet *dabīgs pieaugums* – 5 reizes:

	<i>dabīgs</i>	<i>dabisks</i>
<i>pieaugums</i>	5	82

Līdzīga tendence vērojama arī kolokācijā ar vārdu *vajadzības*. Vārdu savienojums *dabiskās vajadzības* lietots 142 reizes, bet *dabīgās vajadzības* – 4:

	<i>dabīgs</i>	<i>dabisks</i>
<i>vajadzības</i>	4	142

Savukārt kolokācija ar vārdu *akmens* uzrāda citu tendenci – adjektīvs *dabīgs* izmantots biežāk; un līdzīga tendence ir kolokācijās ar vārdu *cukurs*:

	<i>dabīgs</i>	<i>dabisks</i>
<i>akmens</i>	27	10
<i>cukurs</i>	26	3

Pētot kolokāciju kvantitatīvos rādītājus, var secināt, ka valodas lietotājiem ir tendence lietot abus līdzīgos atvasinājumus atšķirīgās kolokācijās, kaut arī šī nosliece ir relatīva, nevis absolūta. No minēto kolokāciju analīzes izriet, ka valodas lietotāji adjektīvu *dabīgs* biežāk izmanto ar nozīmi ‘tāds, ko cilvēka darbība nav izmainījusi’, savukārt *dabisks* tiek lietots ar nozīmi ‘tāds, kas atbilst dabai, dabas likumiem’.

Minētais piemērs ir tikai neliela ilustrācija šo divu paronīmu nozīmes diferencēšanas iespējās, to noteikti nevar uzskatīt par pilnvērtīgu un pārbaudītu abu paronīmu nozīmes šķīrumu, tomēr kopumā piemērs labi ilustrē, kā paronīmu kolokāciju statistiska analīze var palīdzēt izprast paronīmu lietošanas tendences un pamanīt semantiskās diferences nianses, kas līdz šim nav aktualizētas vārdnīcās vai valodas prakses materiālos.

Sufiksālo adjektīvu paronīmu ar *-ēj-* un *-īg-* kolokāciju analīze

Lai pilnīgāk ilustrētu kolokāciju nozīmi paronīmijas izpētē, detalizētāk analizēti adjektīvu paronīmu *-ēj-* un *-isk-* grupas piemēri. Adjektīvu paronīmi ar sufiksiem *-ēj-* un *-īg-* ir produktīvs tips. Izmantojot elektroniskās lietojumprogrammas „Morfo” meklēšanas rīku, datubāzē tika identificēti 42 piemēru pāri. Nākamajā datu apstrādes posmā tie tika manuāli pārbaudīti un filtrēti, dzēšot dažādu vārdšķiru fiksētos pārus (piemēram, *izdevīgs* – *izdevējs*), ortogrāfiski nepareizi uzrakstītās vārdformas (piemēram, *kartīgs* ‘kārtīgs’ – *kartējs* ‘kārtējs’), pievienojot paronīmu pārus no citiem avotiem (piemēram, *šodienējs* – *šodienīgs*). Pēc manuālas apstrādes analīzei tika izvēlēti 35 adjektīvu paronīmu pāri: *abpusējs* – *abpusīgs*, *ārējs* – *ārīgs*, *ārkārtējs* – *ārkārtīgs*, *astoņkārtējs* – *astoņkārtīgs*, *četrkārtējs* – *četrkārtīgs*, *daļējs* – *daļīgs*, *daudzgadējs* – *daudzgadīgs*, *daudzkārtējs* – *daudzkārtīgs*, *daudzpusējs* – *daudzpusīgs*, *desmitkārtējs* – *desmitkārtīgs*, *divgadējs* – *divgadīgs*, *divkārtējs* – *divkārtīgs*, *divpusējs* – *divpusīgs*, *galējs* – *galīgs*, *ilggadējs* – *ilggadīgs*, *kopējs* – *kopīgs*, *pēdējs* – *pēdīgs*, *pieckārtējs* – *pieckārtīgs*, *pirmatnējs* – *pirmatnīgs*, *pirmreizējs* – *pirmreizīgs*, *pretējs* – *pretīgs*, *septiņkārtējs* – *septiņkārtīgs*, *seškārtējs* – *seškārtīgs*, *šodienējs* – *šodienīgs*, *trīskārtējs* – *trīskārtīgs*, *trīspusējs* – *trīspusīgs*, *vairākkārtējs* – *vairākkārtīgs*, *vakarējs* – *vakarīgs*, *vaļējs* – *vaļīgs*, *varbūtējs* – *varbūtīgs*, *vienkārtējs* – *vienkārtīgs*, *vienpusējs* – *vienpusīgs*, *vienreizējs* – *vienreizīgs*, *virspusējs* – *virspusīgs*, *vispārējs* – *vispārīgs*. Tomēr šo skaitu nevar uzskatīt par absolūtu, jo valodā pastāv vēl citi adjektīvu paronīmu pāri ar šiem piedēkļiem, piemēram, salikteņi ar skaitļa vārdiem (*trīsgadējs* – *trīsgadīgs*, *četrgadējs* – *četrgadīgs* utt.), kas netika identificēti, izmantojot minēto meklēšanas rīku.

Pētot paronīmu pāru kolokācijas, tika konstatēts, ka ir lietderīgi izmantot jau pieminēto paronīmu tipoloģizēšanu pēc semantiskās struktūras līdzības – atšķirīgie jeb diferencētie paronīmi un līdzīgie jeb daļēji diferencētie paronīmi –, jo atbilstošie paronīmu tipi uzrāda atšķirīgas tendences kolokāciju īstenošanā. Turpmāk katrs paronīmu tips skatīts atsevišķi.

Atšķirīgo jeb diferencēto paronīmu grupā var ietilpināt tādas paronīmu pārus kā, piemēram, *dalējs – dalīgs*, *galējs – galīgs*, *vakarējs – vakarīgs*, *vaļējs – vaļīgs*. Kolokāciju padziļinātās izpētes ilustrācijai izmantots atvasinājumu pāris *pretējs – pretīgs*. Salīdzinot abu vārdu nozīmes, kas fiksētas skaidrojošajā vārdnīcā, var novērot stabilu semantisko diferenci:

<i>pretējs</i>	<i>pretīgs</i>
1. Tāds, kas atrodas pretī (kam).	1. Tāds, kas ar savu izturēšanos, rīcību, runu, izskatu u. tml. izraisa (kādā) stipru nepatiku (par cilvēku).
2. Tāds, kas ir pilnīgs pretstats (kam); tāds, kas ir pilnīgi atšķirīgs (no kā).	2. Tāds, kas izraisa ļoti nepatīkamas, nevēlamas sajūtas.
	3. Ļoti slikts, ļoti nevēlams (par laikapstākļiem).
	4. Novecojis Tāds, kas pretojas (kam), kas nav viens prāts (ar ko).
	5. Novecojis Pretējs ₂ .

Arī korpusa materiāli uzrāda šo abu atvasinājumu lietojumu atšķirīgos kontekstos: adjektīvs *pretējs* LVK2022 ir sastopams 8000 reižu, savukārt *pretīgs* – 674 reizes; adjektīvs *pretējs* ir sastopams vārdu savienojumos ar tādiem vārdiem kā *efekts*, *process*, *puse*, *viedoklis*, *virziens* u. c., savukārt atvasinājumam *pretīgs* raksturīgās kolokācijas ir ar lietvārdiem *aromāts*, *ēdiens*, *lietus*, *garša*, *noziegums* u. c.:

	<i>pretējs</i> (8000)	<i>pretīgs</i> (674)
<i>efekts</i>	191	0
<i>process</i>	64	0
<i>puse</i>	267	0
<i>viedoklis</i>	254	0
<i>virziens</i>	662	0
<i>aromāts</i>	0	1
<i>ēdiens</i>	0	4
<i>garša</i>	0	5
<i>lietus</i>	0	3
<i>noziegums</i>	0	4

Šis atšķirīgais lietojums norāda uz skaidru abu atvasinājumu šķīrumu valodas praksē. Ir sastopamas arī abu adjektīvu kolokācijas ar vienu un to pašu vārdu, piemēram,

	<i>pretējs</i> (8000)	<i>pretīgs</i> (674)
<i>cilvēks</i>	4	4
<i>saturs</i>	3	1
<i>skats</i>	4	2
<i>gadījums</i>	1846	1

Taču arī šajos kopējo kolokāciju gadījumos kontekstā ir identificējama paronīmu semantiskā diferenciacija, piemēram, *pretējs cilvēks – pretīgs cilvēks*; *pretējs gadījums – pretīgs gadījums*:

- (3) *Bet, kad vīrs ir skaidrā, viņā dzīvo gluži **pretējs cilvēks**: ļoti gudrs, sirsnīgs, līdzjūtīgs.*
 (4) *Reizēm, protams, gadījās arī pa kādam **pretīgam cilvēkam**, kas uzskatīja, ka var ar mani darīt visu, ko sirds kāro [...]*
 (5) *Gluži **pretējs gadījums** saistās ar Raiņa „Uguns un nakts” (2015, režisors Viesturs Kairišs) uzvedumu.*
 (6) *Pats nezinu, kāpēc iespiedies atmiņā šis **pretīgais gadījums**. Patiešām, es negribētu to atcerēties [...]*

Abu atvasinājumu kolokāciju izpēte pierāda, ka paronīmu lietojums atšķirīgās kolokācijās ir stabils apliecinājums līdzīgu atvasinājumu nozīmes diferenciacijai visos valodas paveidos.

Līdzīgo jeb daļēji diferencēto paronīmu grupā kolokāciju aina ir atšķirīga. Šos paronīmus biežāk lieto vienās un tajās pašās kolokācijās, turklāt bez nozīmes atšķirības, tāpēc šādi paronīmi ir uztverami kā valodas grūtības ne tikai latviešu valodas kā svešvalodas apguvējam, bet arī dzimtās valodas nesējam. Valodas prakses materiālos, vārdnīcās, rokasgrāmatās tiek skaidrota šādu paronīmu nozīmes atšķirība, tomēr paronīmu lietošana līdzīgās kolokācijās apgrūtina valodas lietotāju izpratni par paronīmu šķiršanu kontekstā. Ilustrācijai izmantots paronīmu pāris *vienreizējs – vienreizīgs*. Salīdzinot abu vārdu nozīmes skaidrojumus vārdnīcas šķirklī, var identificēt pamatnozīmju atšķirību:

<i>vienreizējs</i>	<i>vienreizīgs</i>
1. Tāds, ko izdara vai kas notiek vienu reizi, vienā reize; tāds, kas attiecināts uz vienu reizi, arī tāds, kas noderīgs vienai reizei.	Tāds, kam piemīt izcilas, sevišķas, parasti pozitīvas, īpašības; tāds, kam nav līdzīgu.
2. Vienreizīgs.	

LVK2022 var redzēt, ka adjektīvs *vienreizējs* ir plašāk sastopams – tas fiksēts 2225 reizes, savukārt *vienreizīgs* – tikai 89 reizes. Adjektīvu kolokāciju izpēte liecina, ka katram paronīmam ir savas tipiskās kolokācijas, proti, adjektīvu *vienreizējs* biežāk saista ar tādiem vārdiem kā *akcija, dotācija, izdevums, maksājums, mērījums* u. tml., savukārt *vienreizīgs* saista ar vārdiem *būtne, dizains, kultūra, sajūta, spožums* u. tml.:

	<i>vienreizējs (2225)</i>	<i>vienreizīgs (89)</i>
<i>akcija</i>	3	0
<i>dotācija</i>	6	0
<i>izdevums</i>	25	0
<i>maksājums</i>	57	0
<i>mērījums</i>	2	0
<i>būtne</i>	0	1
<i>dizains</i>	0	1
<i>kultūra</i>	0	1
<i>sajūta</i>	0	1
<i>spožums</i>	0	1

Tādējādi var secināt, ka valodas praksē kopumā ir vērojama tendence šos atvasinājumus lietot dažādās kolokācijās ar nozīmes atšķirībām. Tomēr korpusā ir

sastopams arī pietiekami liels skaits identisko kolokāciju gadījumu, piemēram, ar vārdiem *iespēja*, *notikums*, *pabalsts*, *pieredze* u. c.:

	<i>vienreizējs (2225)</i>	<i>vienreizīgs (89)</i>
<i>iespēja</i>	65	2
<i>notikums</i>	10	1
<i>pabalsts</i>	342	1
<i>pieredze</i>	6	1

Ja pārskata šīs kolokācijas, var secināt, ka dažos gadījumos nozīmes diferenciacija ir ievērojama, izvēloties kontekstā iederīgāko paronīmu, piemēram:

(7) *Turklāt Eiropas kultūras galvaspilsētu iniciatīva ir vienreizīga iespēja ilgtermiņā atjaunot pilsētas, uzlabojot to kultūras dzīvi un radošo nozaru dzīvotspēju, kā arī pārveidojot šo pilsētu tēlu.*

(8) *Taujāta par to, cik ilgi „Match-Making Ventures” turpina sadarbību ar jaunuzņēmumu pēc sadarbības partnera atrašanas, viņa atbild – visu līguma termiņu. Tā nav vienreizēja iespēja – noslēgsim līgumu un viss.*

Tomēr ir vērojamas arī atkāpes no normētās valodas ieteikumiem, kaut arī kvantitatīvie rādītāji liecina, ka šīs atkāpes nav pārāk bieži sastopamas, tātad tās nav regulāras:

(9) *Pasta valde esot gatava jauno pasta nodaļu atvērt, kad viņai iemaksātu vienreizīgu atlīdzību par nodaļas ierīkošanu un uz turpmākiem 3 gadiem galvo par zināmu ieņēmumu.*

Šajā piemērā precīzāk būtu lietot adjektīvu *vienreizējs*, jo pēc konteksta ir saprotams, ka atlīdzība ir vienu reizi maksājama.

(10) *Dinner in the Sky® ir unikāls pasākums, kas apvieno vienreizēju pieredzi un izcilu gastronomijas baudījumu.*

Šajā kontekstā iederīgāks ir adjektīvs *vienreizīgs*, lai lasītājam nerastos maldīga izpratne par to, ka piedāvātā pieredze ir iespējama tikai vienu reizi.

Minēto divu paronīmu diferencēšana ir aprakstīta dažādos valodas prakses materiālos un rokasgrāmatās (Freimane 1993: 107; Guļevska, Miķelsone, Porīte 2002: 105; Koluža 2003: 21), tomēr aizvien sporādiski ir vērojama nozīmes jaukšana, tāpēc būtu lietderīgi gan rokasgrāmatās, gan vārdnīcās aktualizēt biežāk lietotās paronīmu kolokācijas un to nozīmes specifiku.

Lai parādītu kolokāciju izpētes nozīmi paronīmu diferencēšanā, ilustrācijai izmantots vēl viens šīs grupas piemēru pāris *ilggadējs – ilggadīgs*, korpusā *ilggadējs* lietots 2913 reizes, bet *ilggadīgs* – 420. Vārdnīcā ir fiksētas dažādas adjektīvu nozīmes:

<i>ilggadējs</i>	<i>ilggadīgs</i>
1. Tāds, kas ilgst vairākus vai daudzus gadus.	Tāds (lakstaugšs vai puskrūms), kas aug trīs vai vairākus gadus; daudzgadīgs.
2. Tāds, kas pastāv, eksistē vairākus vai daudzus gadus.	

Korpusā šiem paronīmiem var konstatēt katram savas tipiskās kolokācijas:

	<i>ilggadējs</i> (2913)	<i>ilggadīgs</i> (420)
<i>atbalsts</i>	3	0
<i>kolēģis</i>	20	0
<i>augš</i>	0	2
<i>stādījums</i>	0	17
<i>zālājs</i>	0	10

Tomēr korpusa materiāli uzrāda arī lielu skaitu identisko kolokāciju, kurās abi paronīmi lietoti bez nozīmes atšķirības:

<i>darbinieks</i>	21	4
<i>novērojums</i>	9	8
<i>pieredze</i>	25	7
<i>pētījums</i>	9	3
<i>sadarbība</i>	6	2

Pēc vārdnīcas šķirkļa nozīmes atšķirībām un pēc skaidri šķiramo kolokāciju parauga var izveidot arī neskaidro gadījumu ieteicamo šķirumu, kuru, fiksējot rokasgrāmatās un vārdnīcās, var izplatīt un nostiprināt normētajā valodā. Piemēram, analizējot pirmo kolokāciju pāri *ilggadējs darbinieks* – *ilggadīgs darbinieks*, no korpusa materiālu statistiskajiem rādītājiem redzams, ka biežāk ir sastopama kolokācija *ilggadējs darbinieks*, un kontekstuālā lietojuma analīze uzrāda, ka tā būtu normai atbilstoša kolokācija:

(11) *Britu mediji vēstī, ka šogad arī šis uzņēmums nesagaidīja savus ilggadējos darbiniekus no ārvalstīm, kuri šajā kompānijā bija strādājuši pat desmit un vairāk gadus, jo daudzi ceļošanas ierobežojumu dēļ nevarēja nokļūt Lielbritānijā.*

(12) *[..] Valsts kontroles vadība ir uzrunājusi savu bijušo ilggadējo darbinieku, kas patlaban strādā Eiropas Komisijā [..]*

Savukārt korpusa materiāli ar frāzi *ilggadīgs darbinieks* ir vērtējami no normatīvā viedokļa, vārdu savienojums ar *ilggadīgs* nav atbalstāms šādos piemēros:

(13) *Vairāki Paula Stradiņa klīniskās universitātes slimnīcas ilggadīgi darbinieki izplatījuši Atklāto vēstuli, kurā pauž, ka pašlaik tiek darīts viss, lai likvidētu slimnīcu.*

(14) *Tāpat valdes maiņas pamatojums ir zudis, un rodas pamatots jautājums: kāpēc tika mainīta valde, uzskata slimnīcas ilggadīgie darbinieki.*

Arī pārējie identisko kolokāciju piemēri uzrāda līdzīgu rezultātu, proti, kolokācija ar *ilggadējs* ir semantiski iederīgāka – *ilggadējs novērojums*, *ilggadēja pieredze*, *ilggadējs pētījums*, *ilggadēja sadarbība*. Ja latviešu valodā būtu pieejama vārdnīca vai kāds ieteikumu materiāls, kurā būtu fiksētas katra paronīma tipiskās kolokācijas, valodas lietotājam būtu vieglāk nošķirt līdzīgos jeb daļēji diferencētos paronīmus un to skaits laika gaitā samazinātos.

Paronīmu vārdnīcas izstrāde

Lai nostiprinātu paronīmu nozīmes atšķirības normētajā valodā un arī ūzusā, ir nepieciešama specializēta paronīmu vārdnīca, kurā izskaidrotas būtiskākās paronīmu nozīmes atšķirības, kā arī piedāvāti tipiskākie konteksti un kolokācijas. Tādas vārdnīcas ir sastopamas pasaules leksikogrāfijā (piemēram,

Bel'čikov, Panjuševa 2002; Brians 2006; *Online Russian Paronym Dictionary* 2019 u. c.). Atkarībā no paronīmu izpratnes atšķiras šādu vārdnīcu mērķi un struktūra, tomēr tās noteikti var palīdzēt gan valodas normēšanā, gan valodas apguves procesā.

Latviešu leksikogrāfijā pagaidām šādas vārdnīcas nav, tomēr pašreiz tiek izstrādāts mēģinājums izveidot šāda tipa specializēto vārdnīcu. 2011. gadā tika publicēts Intas Urbanovičas promocijas darbs „Paronīmija latviešu valodas paralēlismu sistēmā”, kuram pielikumā ir pievienots 107 paronīmu pāru skaidrojums, tomēr šis materiāls nav izmantojams kā pilnvērtīga vārdnīca. Paronīmu vārdnīcā ir nepieciešams iekļaut gan paronīmu nozīmes atšķirību skaidrojumu, gan arī piedāvāt piemērus, kuros šī atšķirība ir ilustrēta. Paronīmu vārdnīcas šķirkli var strukturēt pēc opozīcijas principa, piedāvājot paralēlu paronīmu aprakstu. Ilustrācijai piedāvāts paronīmu vārdnīcas šķirkļa paraugs (1. tabula).

1. tabula

Paronīmu vārdnīcas šķirkļa paraugs

VAIRĀKKĀRTĒJS	VAIRĀKKĀRTĪGS
Tāds, kas atkārtojas vai ko atkārto vairākas reizes: vairākreizējs.	Tāds, ko veido vairākas kārtas, tāds, kas sastāv no vairākām kārtām; vairākas reizes lielāks.
Vārdu savienojumi: <i>vairākkārtēja atkārtošana</i> <i>vairākkārtēja izmantošana</i> <i>vairākkārtēja labošana</i> <i>vairākkārtējs lūgums</i> <i>vairākkārtēja saruna</i>	Vārdu savienojumi: <i>vairākkārtīga atlīdzība</i> <i>vairākkārtīgs pārklājums</i> <i>vairākkārtīgs pārspēks</i> <i>vairākkārtīgs pieaugums</i> <i>vairākkārtīgs saitējums</i>
Teikumi: <i>Savukārt par čempionāta otrās dienas augstvērtīgākajiem rezultātiem parūpējās liepājnieks, vairākkārtējs olimpisko spēļu dalībnieks [..].</i> <i>Skolēniem tiek skaidrots, kāpēc valstij tik būtiski daudz līdzekļu un rūpniecisko tehnoloģiju ieguldīt resursu atkārtotā, vairākkārtējā pārstrādē, nevis arvien jaunu dabas bagātību apgūšanā.</i> <i>Šādos kompleksos, ilgstošos, vai pat paralēlos lēmumu pieņemšanas procesos var būt nepieciešamas vairākkārtējas konsultācijas ar sabiedrību.</i>	Teikumi: <i>Pusotru mēnesi ilgajās cīņās daudzi jauni puisi un vīri gados, būdami Bauskas un Latvijas patrioti, nolika galvu, aizsargājot Tēvzemi pret uzbrūkošās Sarkanās armijas vairākkārtīgo pārspēku.</i> <i>Šo līdzekļu vidū ir bijusi vairākkārtīga nodokļu paaugstināšana, palielinot gan PVN likmi, gan virkni citu nodokļu [..].</i> <i>Tāpat šogad deviņos mēnešos izņemti arī 5028 kilogramu tabakas, kas ir vairākkārtīgs pieaugums, salīdzinot ar tādu pašu laika periodu 2014. gadā.</i>

Šādai vārdnīcai būtu plašas lietojuma iespējas – tā būtu noderīga gan valodas praktiķiem, gan teorētiķiem, gan tulkotājiem, gan terminologiem, gan skolotājiem, gan skolēniem, gan dažādu nozaru studentiem u. c., un vārdnīcas saturs palīdzētu stiprināt normētās valodas pozīcijas mūsdienu valodas situācijā.

Secinājumi

1. Paronīmijas jēdziens laika gaitā ir ieguvis dažādus nozīmes skaidrojumus, tomēr latviešu valodniecībā ir nostiprinājusies izpratne, ka paronīmija saistāma ar valodas normēšanu un valodas apguves problemātiku, līdz ar to šis jautājums ir skatāms gan valodas sistēmas, gan arī valodas prakses kontekstā.
2. Paronīmu kolokāciju analīze noder paronīmu teorētiskajā izpētē, lai identificētu un normētu paronīmu diferenci normētajā valodas paveidā, kā arī stabilizētu šķirumu ūzusā. Kolokāciju analīze noder arī tajos gadījumos, ja valodas praksē vai leksikogrāfijā nav izdevies definēt paronīmu atšķirības.
3. Skaidro un kvantitatīvi izplatītāko paronīmu kolokāciju piemēri būtu fiksējami valodas prakses materiālos, ieteikumu rokasgrāmatās un vārdnīcās, un tas laika gaitā samazinātu līdzīgo jeb daļēji diferencēto paronīmu grupu un palielinātu atšķirīgo jeb diferencēto paronīmu grupu.
4. Lai nostiprinātu paronīmu nozīmes diferenciaciju, ir jāstiprina to lietojums atšķirīgās kolokācijās. Tāpēc latviešu leksikogrāfijā ir nepieciešama paronīmu vārdnīca, kas popularizētu paronīmu nozīmes diferencēšanu.

Literatūra

- Ackrill, John Lloyd (transl.) (1963). *Aristotle's Categories (Chapters 1–5)*. Pieejams: <https://faculty.washington.edu/smcohen/520/Cats1-5.pdf> [sk. 27.11.2024.]
- Ahmanova, Olga (2007). *Slovar' lingvisticheskih terminov*. Izd. 4-e, Moskva: KomKniga.
- Bel'chikov, Julij (2000). Paronimija. *Bol'shoj jenciklopedicheskij slovar': Jazykoznanie*. Moskva: BRJ, 368.
- Bel'čikov, Jurij; Panjuševa, Marija (2002). *Slovar' paronimov russkogo jazyka*. Moskva: Astrel'.
- Brians, Paul (2006). *Common Errors in English Usage*. Washington State University. Pieejams: <https://scispace.com/pdf/common-errors-in-english-usage-5euqzmbfah.pdf> [sk. 08.09.2025.]
- Crystal, David (1993). *The Cambridge Encyclopedia of Language*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, David; Yu, Alan C. L. (2024). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 7th ed. Hoboken: Wiley Blackwell.
- Freimane, Inta (1993). *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Mācību līdzeklis. Rīga: Zvaigzne.
- Guļevska, Dainuvīte; Miķelsone, Aina; Porīte, Tamāra (2002). *Pareizrakstības un pareizrunas rokasgrāmata*. Rīga: Avots.
- Harper, Douglas (2025). *Online Etymology Dictionary*. Pieejams: <https://www.etymonline.com> [sk. 24.07.2025.]
- Institute of the Czech National Corpus (2019). *Morfio* (2013–2019). Pieejams: <https://morfio.korpus.cz> [Sk. 09. –11.2024.]
- Koluža, Rūta (2003). *Tā vai šitā? Latviešu valodas rokasgrāmata 9.–12. klasei*. Lielvārde: Lielvārds.
- Levāne-Petrova, Kristīne; Dargis, Roberts; Pokratiece, Kristīne, Lasmanis, Viesturs Jūlijs (2022). *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus. CLARIN-LV digitālā bibliotēka*, 2022. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/84> [Sk. 01.10.2024. – 30.04.2025.]
- Matthews, Peter Hugoe (2007). *Concise Dictionary of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Online Russian Paronym Dictionary* (2019). Pieejams: <https://paronymonline.ru/> [sk. 10.12.2024.]

- Oxford English Dictionary* (2025). Pieejams: <https://www.oed.com/?tl=true> [sk. 10.09.2025.]
- Pavlova, Anna; Gleiser, Olga (2022). Experience in creating a bilingual paronym dictionary for foreign language learners. *Entrepalavras*, Fortaleza, v. 11, 88–117, 03/2022. DOI: 10.22168/2237-6321-11esp2097
- Skujņa, Valentīna (red.) (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Spade, Paul Vincent (2007). *Thoughts, Words and Things: An Introduction to Late Mediaeval Logic and Semantic Theory*. Pieejams: <http://www.scribd.com> [Sk. 15.03.2025.]
- Spektors, Andrejs et al. *Tēzaurus.lv*, 2025, Pavasara versija. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/132> [Sk. 03.–04.2025.]
- Urbanoviča, Inta (2011). *Paronīmija latviešu valodas paralēlismu sistēmā*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Vishnjakova, Olga (1984). *Paronimija v rusškom jazyke*. Moskva: Vysshaja škola.

PARONYMOUS COLLOCATIONS AND THEIR IMPACT ON SEMANTIC DIFFERENTIATION

Summary

The article is devoted to one of the Latvian language parallelism systems – paronymy. The study aims to analyse the relationship between paronymous collocations and the possibilities for differentiating their meaning. Although this is a qualitative study, both qualitative and quantitative methods have been used. From a qualitative point of view, descriptive and contextual methods of analysis are used in the design and analysis of the material, while from a quantitative perspective, statistical method of data processing is used.

The beginning of the study discusses the development of the concept of paronymy and the diversity of its understanding in linguistics, and provides an overview of the typology of paronyms. According to the objective of the study, two groups of paronyms are discussed in more detail:

- distinctive or differentiated paronyms – derivatives of the same root whose difference in meaning is easily perceived and which are generally not confused in language practice, but which may cause problems for language learners,
- similar or partially differentiated paronyms – derivatives of the same root whose difference in meaning is difficult to perceive and which are commonly confused in language practice.

The results of the study indicate that different collocations characterise distinctive or fully differentiated paronyms, whereas similar or partially differentiated paronyms more often share identical collocations in language practice. Statistical data suggest that the identical collocations of similar paronyms generally indicate trends of paronym differentiation, as the frequency of use for different paronyms within the same collocation mainly varies. Thus, the study of collocations can be used to distinguish paronyms that are difficult to differentiate, as there is a tendency in usage to employ even very hard-to-distinguish paronyms in different collocations, at least in terms of frequency.

In order to better strengthen the differentiation of paronym meanings in standardised language, a paronym dictionary is required in Latvian lexicography that would include information on the differences in paronym meanings and offer typical collocations of paronyms. At the end of the study, a sample of what a paronymous dictionary's division might look like is given.

Keywords: collocation, parallelism, paronymy, paronym dictionary, suffixal derivation, language standardisation.

Zane VEIDENBERGA (Ekonomikas un kultūras augstskola)

IETEIKUMI LATVIEŠU DEMINUTĪVU KONOTĀCIJU PĀRNESEI TULKOJUMOS ANĢĻU VALODĀ: TULKOŠANAS JOMAS EKSPERTU LOMA IETEIKUMU IZSTRĀDĒ

Kopsavilkums

Rakstā ir atspoguļots viens plašāka pētījuma posms, kas veikts, izstrādājot promocijas darbu par latviešu prozā lietoto deminutīvu funkciju un konotāciju pārnesi tulkojumos anġļu valodā. Morfoloģiski darinātie latviešu deminutīvi ir izaicinājums tulkotājiem, tāpēc pētījuma laikā, izanalizējot lingvistikas un tulkojumzinātnes teorijas avotus, tika apkopoti valodas līdzekļi deminutivitātes izteikšanai anġļu valodā un tulkotāju rīcībā esošie tulkošanas risinājumi, izstrādājot „Ieteikumus tulkotājiem deminutīvu konotāciju atveidei anġļu valodā” (turpmāk tekstā – IETEIKUMI). Šī raksta mērķis ir sniegt ieskatu noslēdzošajā IETEIKUMU izstrādes posmā, atspoguļojot tulkošanas jomas ekspertu – tulkotāju izglītotāju un praktizējošu tulkotāju – ieguldījumu to pilnveidē.

Tulkošanas jomas ekspertu viedokļu noskaidrošanai tika izmantota anketēšana, anketas jautājumus balstot uz atgriezenisko saikni no studentiem, kuri piedalījās IETEIKUMU izmēģinājuma eksperimentā iepriekšējā pētījuma posmā. Tulkotāju izglītotāji savu vērtējumu par IETEIKUMIEM sniedza pēc iepazīšanās ar tiem, praktizējoši tulkotāji vēl papildus piedalījās tulkošanas eksperimentā, tulkojot tos pašus tekstus, kurus izmēģinājuma eksperimentā tulkoja studenti. Tulkošanas jomas ekspertu aptaujas anketa tika ievietota *Google* tiešsaistes anketēšanas rīkā, lai nodrošinātu iespēju iegūt apkopotus datus, vienlaikus saglabājot respondentu anonimitāti.

Analizējot tulkošanas jomas ekspertu sniegto atgriezenisko saiti, tika precizēts vairāku ieteikumu sākotnējais formulējums un pievienoti daudzveidīgāki piemēri. Pateicoties ekspertu ierosinājumiem, IETEIKUMI tika pārstrukturēti kā divpakāpju tabula, sākotnējo variantu atstājot kā pamatu un pievienojot saites uz detalizētiem skaidrojumiem un piemēriem no pētījumā ekscerpētajiem publicētajiem latviešu prozas tekstu tulkojumiem anġļu valodā. Ekspertu pozitīvais vērtējums un ieinteresētība mudināja meklēt risinājumus, kā IETEIKUMUS padarīt pieejamākus plašākai auditorijai, ievietojot tos tiešsaistē.

Atslēgvārdi: deminutīvs, deminutivitāte, tulkošana, konotācija, avotvaloda, mērķvaloda.

Ievads

Latviešu valodā deminutīvus lieto daudzveidīgu denotatīvo un konotatīvo nozīmju izteikšanai, un tie ir viena no lingvistiskām parādībām, ar kuras palīdzību iespējams paust arī kultūrspecifisku informāciju un atspoguļot latviešiem raksturīgo pasaules uzskatu (Sīlis 2002; Sīlis, Sīle 2019; Vulāne 2002; 2013). Morfoloģiski darinātie deminutīvi (Rūķe-Draviņa 1959; Saule-Sleine 1955; Vulāne 2013 u. c.) savas daudzfunkcionalitātes un implicēto emocionālo nozīmes

nianšu dēļ ir īpašs izaicinājums latviešu literatūras tulkotājiem valodās, kurās deminutīvi kā morfoloģiska kategorija netiek tik plaši un daudzpusīgi izmantota, piemēram, anġļu valodā (sal., piemēram, intervijas ar tulkotāju Margitu Gailīti (Rikše 2014) un Ievu Sentivani (Kaukule 2018)).

Vairāki pētījumi tulkojumzinātnes jomā (piem., Schneider 2015; Sīlis 2002; 2003 u. c.), kā arī analizētie publicētie latviešu prozas darbu tulkojumi anġļu valodā (Veidenberga 2014a; 2014b) un topošo tulkotāju veiktie tulkojumi (Veidenberga 2020) liecina, ka mērķvalodā bieži tiek lietots motivētālvārds vai tulkots burtiski, izmantojot mērķvalodā esošu deminutīvu, bet nepārlicinoties, vai tajā ietvertas līdzvērtīgas nozīmes nianse kā avotvalodā. Jāņem vērā, ka daiļliteratūras tulkotājiem avotteksta deminutīvu funkcija un tajos ietvertais implicītais vai eksplicītais vēstījums ir tikai viens no elementiem, par kuru jādomā, pārnēsot mērķtekstā avotteksta kopējo gaisotni, vēstījumu, autora stilu, daiļdarba žanru un citus aspektus, lai padarītu to interesantu un saistošu paredzētajai mērķauditorijai. Šis komplicētais uzdevums un valodu atšķirības pēc to rakstura (latviešu – anġļu valodu pāri: latviešu valoda – sintētiska, bet anġļu valoda – analītiska) varētu būt galvenie iemesli, kāpēc avotteksta deminutīvos ietvertās emocijas un nozīmju nianse tulkojumā bieži tiek pazaudētas (Schneider 2015; Sīlis 2002; 2003; Veidenberga 2014a; 2014b; 2020).

Šie iemesli ir mudinājuši izstrādāt palīglīdzekli topošajiem un jaunajiem tulkotājiem, lai kompaktā, bet vienlaikus maksimāli visaptverošā veidā tulkošanas procesā atgādinātu par viņu rīcībā esošajiem daudzveidīgajiem valodas līdzekļiem un tulkošanas risinājumiem un lai rosinātu idejas, kā izvēlēties konkrētajam tulkojamajam daiļdarbam piemērotāko deminutīva atveidi konkrētajā kontekstā.

Pētījuma laikā, izanalizējot lingvistikas un tulkojumzinātnes teorijas avotus, lai apkopotu, kādi valodas līdzekļi anġļu valodā un kādi tulkošanas risinājumi ir tulkotāju rīcībā (Veidenberga 2014a; 2014b; 2020; 2023) latviešu avottekstu deminutīvu konotāciju pārnesei tulkojumos, tika izstrādāti „Ieteikumi tulkotājiem deminutīvu konotāciju atveidei anġļu valodā” (turpmāk tekstā – IETEIKUMI). Šī raksta mērķis ir sniegt ieskatu noslēdzošajā IETEIKUMU izstrādes posmā, atspoguļojot tulkošanas jomas ekspertu – tulkotāju izglītotāju un praktizējošu tulkotāju – ieguldījumu IETEIKUMU pilnveidē. Šajā pētījumā ar apzīmējumu „eksperts” tiek saprasts „jomas lietpratējs, speciālists” (Spektors et al. 2025: šķirklis *eksperts*), kurš, balstoties uz zināšanām un profesionālo pieredzi, izprot deminutīvu atveides problemātiku tulkošanā un spēj to izvērtēt lingvistikas un tulkojumzinātnes skatījumā. Raksta uzdevumi ir:

- sniegt īsu pārskatu par pētījuma gaitu un parādīt tā noslēdzošā posma – tulkošanas jomas ekspertu anketēšanas un iegūto datu analīzes – vietu kopējā pētījumā,
- atspoguļot tulkošanas jomas ekspertu viedokļu nozīmi IETEIKUMU gala varianta izstrādē.

Pētījuma iepriekšējie posmi

Ņemot vērā faktu, ka rakstā aplūkots viens plašāka pētījuma posms, šajā daļā ir sniegts īss pārskats par pētījuma iepriekšējiem posmiem, kas veido teorētisko pamatu IETEIKUMU izstrādei, kā arī atspoguļotas galvenās atziņas, kas gūtas, sastatāmi analizējot publicētos latviešu prozas darbu tulkojumus anġļu valodā un salīdzinoši un sastatāmi analizējot divu studentu tulkošanas eksperimentu rezultātus un atgriezenisko saiti.

Latviešu valodā deminutīvs ir morfoloģiska kategorija, ar kuras palīdzību var izteikt pozitīvu vai negatīvu emocionālo attieksmi, un to parasti darina ar piedēkļiem (VPSV 2007: 82; Rūķe-Draviņa 1959; Saule-Sleine 1955; Vulāne 2013 u. c.) Pētot deminutīvus anġļu valodā, Klauss P. Šneiders (*Klaus P. Schneider*) lieto jēdzienu „deminutivitāte”¹ (*diminutivity*) (Schneider 2003: 4), jo valodās, kurās nav piedēkļu, lai darinātu deminutīvus, dažādu nozīmju un konotāciju paušanai tiek lietoti citi valodas līdzekļi. Deminutivitāti var izteikt ar morfoloģiskajiem līdzekļiem, piemēram, vārda atkārtošanu, atskaņām, strupināšanu (Schneider 2003: 9, 84–85), bet galvenokārt tiek izmantoti analītiskie līdzekļi, piemēram, ekspresīvi īpašības vārdi, kas apzīmē attiecīgo konotāciju (Schneider 2003: 134–135). Līdzīgi secinājumi atrodami pētījumos, kā anġļu valodā izteikt morfoloģiski darinātos avotteksta deminutīvus ietvertu vēstījumu tulkojot, piemēram, no spāņu (Ruiz de Mendoza 1996), čehu (Chamonikolasová, Rambousek 2007), slovēņu (Sicherl 2013), poļu (Biały 2017) valodas.

Pēc lingvistikas un tulkojumzinātnes teorijas avotu analīzes un atziņu apkopošanas par deminutīvu specifiku, darināšanu, daudzveidību un nozīmi latviešu valodā (Kalnača 2015; Kalnača, Lokmane 2021; Saule-Sleine 1955; Rūķe-Draviņa 1959; Vulāne 2002; 2013 u. c.) un deminutivitātes izteikšanas veidiem un līdzekļiem anġļu valodā (Jurafsky 1993; Jurafsky 1996; Schneider 2003; Schneider, Strubel-Burgdorf 2012 u. c.), pētījuma gaitā tika izveidota sastatījuma tabula, kā līdzvērtīgas emocijas, jūtas un nozīmju nianšes, kuras latviešu valodā paustas ar deminutīvu palīdzību, iespējams izteikt anġļu valodā.

Nākamajā pētījuma posmā šis sastatījums tika aplūkots no tulkojumzinātnes prizmas, galveno uzmanību pievēršot zinātnieku viedokļiem un ieteikumiem tulkotājiem, kā literāru tekstu tulkojumos pārnest vai atveidot aspektus, kas cieši saistīti ar avotteksta valodas un kultūras specifiku (Chesterman 1997; Leppihalme 1997; Pym 2016; Wierzbicka 2011 u. c.), vienlaikus paturot prātā tulkošanas uzdevumu un tulkojuma mērķi (*skopos*) (Vermeer 2000 [1989]: 227).

¹ Šajā pētījumā izmantotajos avotos latviešu valodā arī tiek lietots jēdziens „deminutivitāte”, piemēram, LU Latviešu valodas institūta mājaslapā Annas Vulānes referāta kopsavilkumā: „Deminutivitāte cieši saistīta ar emotīvo pusi un tiek aktīvi izmantota gan mīlestības un cieņas, gan nicinājuma un pat naida izteikšanai, tās pamatā ir indivīda subjektīvais vērtējums, kas izriet no viņa attieksmes pret objektu/referentu – tas ir vērtīgs, nozīmīgs, pozitīvi uztverams vai otrādi” (LU Latviešu valodas institūts.-). Šādā izpratnē jēdziens „deminutivitāte” tiek lietots arī šajā pētījumā.

Aplūkojot dažādu tulkojumzinātnieku piedāvātās tulkošanas pieejas, metodes un stratēģijas, kā vispiemērotākā deminutīvu funkciju un konotāciju atveidei tulkojumā tika izvēlēta Entonija Pima (*Anthony Pym*) izstrādātā tulkošanas risinājumu tipoloģija daudzām valodām (*a typology of translation solutions for many languages*) (Pym 2016: 219–242). Tā aptver plašu tulkošanas risinājumu spektru, sākot no burtiska tulkojuma līdz eksplikācijai jeb ietvertās informācijas skaidrošanai un perspektīvas maiņai, kas piedāvā tulkotājiem bagātīgu arsenālu, lai atrastu konkrētā daiļdarba specifikai un situācijas kontekstam piemērotāko vēstījuma pārneses veidu.

IETEIKUMU pirmais variants tika izstrādāts, balstoties uz rakstā iepriekš atspoguļotā pētījuma rezultātiem un secinājumiem. Lai varētu uzskatāmāk izvērtēt IETEIKUMU lietderību, pirms to izstrādes un izmēģināšanas tika sagatavots un veikts pirmais tulkošanas eksperiments studentiem (Veidenberga 2020), kura laikā eksperimenta piecpadsmit dalībnieki (kontrolgupa) netika informēti, ka tiks analizēts, kā mērķtekstā atveidoti avotteksta deminutīvi. Otrajā jeb IETEIKUMU izmēģinājuma eksperimentā piecpadsmit dalībnieki tulkoja tos pašus tekstus, bet viņu tulkošanas uzdevumā bija noteikts, ka jāiepazīstas ar IETEIKUMIEM, savukārt pēctulkošanas anketā tika lūgts sniegt atgriezenisko saiti par IETEIKUMU lietderību tulkošanas procesā un ierosinājumus to pilnveidei (Veidenberga 2023).

Pirms IETEIKUMU gala varianta sagatavošanas tika veikts pētījuma pēdējais posms – tulkošanas jomas ekspertu viedokļu izziņāšana ar anketēšanas palīdzību. Jautājumi ekspertu aptaujas anketā tika izstrādāti, balstoties uz studentu – IETEIKUMU izmēģinājuma eksperimenta dalībnieku – dotu vērtējumu un ierosinājumiem. Īss studentu sniegto komentāru apkopojums:

- nav vienota standarta, kā deminutīvus atveidot anĢļu valodā;
- grūti saprast, kādā nozīmē avottekstā deminutīvs lietots;
- ja avottekstā ir deminutīvs, ir vēlme lietot *little* vai *small*;
- ja nevar atrast deminutīvu anĢļu valodā, izvēlas to ignorēt;
- nav skaidrs, vai pilnīgi vienmēr deminutīvu atveide kā tāda ir vajadzīga;
- nezina, ko darīt tādos gadījumos, kad tulkojumā lietot pamazinājuma vārdus nav iespējams;
- IETEIKUMOS nepieciešams sniegt vairāk piemēru (tika izteikta vēlme IETEIKUMOS uzskaitīt visus anĢļu valodā esošas deminutīvus);
- tulkošanas gaitā noderēja ieteikumi par kompensēšanu un pārstrukturēšanu, kā arī par piedēkļu vai īpašības vārdu pievienošanu, ekspresīvu sinonīmu lietošanu;
- nepieciešams pievienot resursus.

IETEIKUMU izmēģinājuma eksperimenta rezultātu analīze ļāva konstatēt, ka to sākotnējā variantā vairāki padomi tulkotājiem nav pietiekami skaidri un nepārprotami uztverami, tāpēc ir nepieciešams precīzāk formulēt šādus vēstījumus:

- IETEIKUMI attiecas tikai uz gadījumiem, kad avotteksta deminutīvu netieši izteiktās nianse būtu jā saglabā mērķtekstā;
- ar deminutīvu palīdzību netieši izteiktās nozīmes nianse ir cieši saistītas ar tulkojamā teksta žanru, tipu un specifiku un konkrētā deminutīva lietojuma kontekstu, un IETEIKUMOS minētie piemēri ir tikai ilustratīvi;
- atveidojot latviešu avottekstā lietotu deminutīvu ar deminutīvu anġļu valodā, ieteicams skaidrojošajās vārdnīcās pārbaudīt, vai mērķvalodas deminutīvā ietvertas tās pašas konotācijas;
- sarežģītākos gadījumos var apvienot vairākus IETEIKUMOS minētos risinājumus.

Tulkošanas jomas ekspertu viedokļu noskaidrošana: metodes, dalībnieki un process

Anketas jautājumi tulkošanas jomas ekspertiem tika izstrādāti, par pamatu ņemot secinājumus, kas iegūti, izanalizējot abos studentu tulkošanas eksperimentos iegūtos datus (studentu tulkojumus, skaļdomāšanas protokolu atšifrējumus un eksperimentu dalībnieku atbildes uz pēctulkošanas anketas jautājumiem) (Veidenberga 2020; 2023), īpašu uzmanību pievēršot IETEIKUMU izmēģinājuma eksperimentā saņemtajiem pētījuma dalībnieku ierosinājumiem to pilnveidei un attiecīgi sasaistot tos ar teorijas analīzes secinājumiem.

Respondentu ērtībai IETEIKUMU teksta rindkopām tika piešķirti burtu kodi, un padomi tika sanumurēti, tādējādi izvairoties no nepieciešamības kopēt vai pārrakstīt attiecīgo teksta daļu anketas jautājumos, savukārt respondentiem tas vienkāršoja atbilžu formulēšanu.

Tulkošanas jomas ekspertu aptaujas anketa tika izveidota un ievietota *Google* tiešsaistes anketēšanas rīkā, lai nodrošinātu iespēju iegūt apkopotus datus, vienlaikus saglabājot respondentu anonimitāti. Tā kā sākotnēji IETEIKUMU mērķauditorija bija topošie tulkotāji, bija plānots pētījumā kā tulkošanas jomas ekspertus iesaistīt tulkotāju izglītotājus, tāpēc uzaicinājums ar īsu skaidrojumu par sagaidāmo dalību pētījumā tika elektroniski nosūtīts astoņiem docētājiem no trim Latvijas augstākās izglītības iestādēm, kuri strādā ar topošajiem tulkotājiem. Pieci uzrunātie tulkotāju izglītotāji piekrita piedalīties, un attiecīgi katram dalībniekam tika nosūtīts IETEIKUMU sākotnējais variants un piekļuves saite uz tiešsaistes aptauju. Datu apstrādes vajadzībām katram respondentam tika piešķirts identifikācijas kods no E1 līdz E5 atbilstoši viņu atbilžu iesniegšanas secībai.

Sākot analizēt iesūtītās anketas, tika paplašināts respondentu loks. Lai uzlabotu IETEIKUMU kvalitāti un palielinātu to praktisko vērtību, viens no tulkotāju izglītotājiem (E3) ierosināja ekspertu lokā iesaistīt praktizējošus tulkotājus kā kontrolgrupu, aicinot viņus izmēģināt IETEIKUMUS praksē un sniegt atgriezenisko saiti. Šī ierosinājuma īstenošanai iepriekšējos pētījuma posmos studentu eksperimentiem sagatavotās tulkošanas uzdevuma instrukcijas tika papildinātas, pielāgojot tās mērķim iegūt praktizējošu tulkotāju viedokli par IETEIKUMU lietderību tulkošanas procesā. Attiecīgi tika koriģēta ekspertu

anketa, pievienojot pāris jautājumu, lai tā kalpotu arī kā pēctulkošanas anketa praktizējošu tulkotāju vērtējuma iegūšanai.

Piesaistot izdevniecības pārstāvi, kurš regulāri sadarbojas ar tulkotājiem, kā arī sazinoties ar bijušajiem augstskolas X studentiem, kuriem ir profesionāla pieredze daiļliteratūras tulkošanā, tika uzrunāti četri praktizējoši tulkotāji, un trīs no tiem piekrita piedalīties eksperimentā. Pēc tulkošanas uzdevuma veikšanas dalībnieki aizpildīja pēctulkošanas anketu, kurā sniedza savas pārdomas par IETEIKUMU piemērotību un efektivitāti, kā arī izteica konkrētus priekšlikumus to pilnveidei.

Praktizējošajiem tulkotājiem tika piešķirti kodi T1, T2 un T3 atbilstoši tulkošanas uzdevuma un anketas iesniegšanas secībai. Datu apstrādes vajadzībām tulkotāju izglītotājiem un praktizējošajiem tulkotājiem tika izmantoti atšķirīgi kodi, jo pastāvēja iespēja, ka, vienai ekspertu grupai vairāk raugoties no teorētiskā aspekta, otrai – no praktiskā, ierosinājumi IETEIKUMU pilnveidei varētu atšķirties. No pētījumā iesaistītajiem tulkotājiem vienam ir profesionālā bakalaura grāds tulkojumzinātnē, vienam – maģistra grāds klasiskajā filoloģijā, vienam – bakalaura grāds romāņu valodu un kultūru studijās. Visiem trim pētījuma dalībniekiem ir no 12 līdz 20 gadu liela pieredze dažādu žanru daiļliteratūras tekstu tulkošanā latviešu–angļu valodu pāri, tostarp bērnu un jauniešu literatūras, fantāzijas, detektīvžanra un populārzinātnisko darbu tulkošanā, kā arī teātrim, kino un televīzijai paredzētu tekstu tulkošanā. Tāpēc viņu profesionālais skatījums deva būtisku ieguldījumu IETEIKUMU gala variantā pilnveidē. Minēto tulkotāju radītie mērķteksti šajā pētījumā netika analizēti, jo galvenais šīs pētnieciskās darbības mērķis bija novērtēt IETEIKUMU lietderību tulkošanas procesā un iegūt praktizējošu tulkotāju padomus to uzlabošanai.

Ekspertu anketā iekļauti deviņi jautājumi, no kuriem divi bija atvērta tipa jautājumi un septiņi – ar vairākiem atbilžu variantiem un iespēju komentēt savu atbildi. Eksperti tika aicināti izteikt savu viedokli par šādiem jautājumiem:

- IETEIKUMU optimālais apjoms praktiskai lietošanai tulkošanas procesā;
- problēmjautājuma izklāsta skaidrība IETEIKUMU ievaddaļā;
- vēstījuma formulējums – vai skaidri saprotams, ka nepieciešamība deminutīvu nozīmes niansi pārnest mērķtekstā ir atkarīga no konkrētā tulkojuma konteksta (t. i., gan no teksta specifikas, autora stila vai avotteksta autora mērķtiecīga deminutīva lietojuma, gan no tulkojuma mērķa, mērķauditorijas, pasūtītāja prasībām u. c. faktoriem);
- izmaiņu vai korekciju nepieciešamība kādā no daļām, raugoties uz IETEIKUMIEM kopumā;
- optimālais piemēru skaits IETEIKUMOS, lai rosinātu tulkotājus meklēt risinājumu, bet neierobežotu viņu radošumu;
- nepieciešamība pēc atgādinājuma par daiļdarba uztveres subjektivitāti;
- IETEIKUMI kā iedrošinājums meklēt radošus risinājumus deminutīvu nozīmes nianšu atveidei angļu valodā, atstājot tulkotājam izvēles brīvību

lēmumpieņemšanā, vienlaikus ievērojot konkrētā tulkošanas uzdevuma nosacījumus.

Tulkošanas jomas ekspertu sniegtās atbildes datu apstrādes vajadzībām apkopotā veidā tika kodētas un ievadītas *MS Excel* tabulā, savukārt kvalitatīvas analīzes vajadzībām tās tika ievadītas un grupētas *MS Word* dokumentā. Iegūtie dati tika salīdzināti ar studentu sniegto atgriezenisko saiti pēc IETEIKUMU izmēģināšanas tulkošanas eksperimentā.

Rezultāti un diskusija

Kā iepriekš norādīts, IETEIKUMI nav domāti kā apjomīgs teorētiskā pamatojuma un piemēru apkopojums par iespējamajiem deminutīvu funkciju un nozīmju pārneses veidiem tulkojumā, bet gan kā kompakts palīglīdzeklis tulkošanas procesā, lai tulkotājiem atgādinātu par viņu rīcībā esošajiem daudzveidīgajiem valodas līdzekļiem un tulkošanas risinājumiem, iedrošinātu atkāpties no burtiska tulkojuma un rosinātu idejas. Studenti, kas izmēģināja IETEIKUMUS, atzinīgi novērtēja to kompaktnumu. Atbildot uz anketas jautājumiem par IETEIKUMU garumu, arī septiņi no astoņiem tulkošanas jomas ekspertiem piekrīt viedoklim, ka viena lappuse ir optimāls apjoms. Tikai viens praktizējošais tulkotājs (T1) uzskata, ka tie varētu būt garāki un detalizētāk izstrādāti, kā arī papildināti ar dažādiem piemēriem, jo anġļu valodā ir maz deminutīvu, kas varētu kalpot kā ekvivalenti latviešu deminutīviem. Tulkotāju izglītotājs E3 komentāros ir norādījis, ka IETEIKUMU garums ir atkarīgs no mērķauditorijas, bet tieši tulkotāju sagatavošanai lietderīgi ir kompakti un koncentrēti ieteikumi. IETEIKUMU gala variantā ir saglabāts to sākotnējais garums – viena lappuse.

Apspriestajā IETEIKUMU variantā to mērķis ievaddaļas 1. rindkopā bija formulēts šādi: „Anġļu valodā ar piedēkļiem darinātu deminutīvu ir daudz mazāk, un tos lieto ievērojami retāk nekā latviešu valodā, tāpēc literāru darbu tulkotājiem ir nepieciešams izmantot dažādus radošus risinājumus, lai pārnestu domu, nepazaudējot daudzās emocionālās nozīmes nianses, un atveidotu autoram raksturīgo stilu un noskaņu.” Septiņi eksperti (t. i., četri tulkotāju izglītotāji un trīs praktizējošie tulkotāji) norādīja, ka problēmjautājums ir pietiekami ieskicēts, bet viens tulkotāju izglītotājs (E1) ieteica iekļaut arī deminutīvu definīciju. Kā liecina iepriekš veiktie pētījumi par deminutīvu atveidi publicētos latviešu autoru prozas darbu tulkojumos anġļu valodā (sal. Veidenberga 2014a; 2014b), daiļdarbu tulkotājiem var būt ļoti atšķirīga, ar lingvistiku un tulkojumzinātņi nesaistīta izglītība un profesionālā pieredze. Ja šo IETEIKUMU mērķauditorija ir ne tikai topošie tulkotāji, bet arī tulkotāji, kas izglītību ieguvuši citās jomās, tad deminutīvu definīcija ir nepieciešama. Būtisks ir arī praktizējošā tulkotāja T3 ieteikums formulējuma „ir nepieciešams” vietā rakstīt „bieži nākas”, lai būtu skaidri saprotams, ka ne vienmēr kāds no piedāvātajiem risinājumiem ir obligāti jāizmanto. Rediģējot IETEIKUMUS, šis praktizējošā tulkotāja padoms tika ņemts vērā. Tas sasaucas arī ar studentu ierosinājumu IETEIKUMOS skaidrāk formulēt,

vai pilnīgi vienmēr deminutīvu atveide kā tāda ir vajadzīga, un ir cieši saistīts ar IETEIKUMU 2. rindkopā ietvertu domu, kas apspriestajā variantā bija formulēta šādi: „Ja tulkotājs, strādājot atbilstoši tulkojuma uzdevumam, ir pārliecināts, ka avotteksta autors ir mērķtiecīgi lietojis deminutīvu, lai izteiktu subjektīvu vērtējumu, emocionālu attieksmi vai nozīmes nokrāsu, piemēram, sirsnību, mīlumu, nicinājumu, žēlumu, ironiju vai citu vēstījuma niansi, kuru būtiski saglabāt un pārnest tulkojumā, iespējams izmantot dažādus risinājumus atbilstoši konkrētajam kontekstam [...]”, kurai seko ieteikumu uzskaitījums, kā tulkotāji var rīkoties, ja avotteksta deminutīva funkcijas un konotācijas nepieciešams pārnest mērķtekstā.

IETEIKUMU izmēģinājuma eksperimenta dalībnieku komentāri liecina, ka nav skaidri saprotama doma, vai deminutīvus tulkojumā drīkst arī pazaudēt, ja to neprasa konkrētais konteksts. Seši tulkošanas jomas eksperti ir norādījuši, ka nav nepieciešamības 2. rindkopu pārformulēt, tomēr komentāros par IETEIKUMIEM kopumā ir sniegti vairāki padomi, kurus iespējams iestrādāt šajā rindkopā. Piemēram, tulkotāju izglītotājs E3 iesaka kādā no IETEIKUMU punktiem nošķirt deminutīvu kā nozīmes un runas, teksta, ritma līdzekli, kā arī gadījumus, kad deminutīvs ir lietots kā termins. Apkopojot iegūtos datus no IETEIKUMU izmēģinājuma eksperimenta dalībniekiem un tulkošanas jomas ekspertu aptaujas respondentiem, IETEIKUMU 2. rindkopas formulējums tika pārstrādāts, akcentējot, ka nepieciešamība tulkojumā atveidot vai neatveidot deminutīva nozīmes nianses ir atkarīga gan no teksta specifikas, autora stila vai avotteksta autora mērķtiecīga deminutīva lietojuma, gan no tulkojuma mērķa, mērķauditorijas, pasūtītāja prasībām u. c. faktoriem.

Deminutīvos ietvertā vēstījuma un konotāciju uztvere un pārnese tulkojumā ir cieši saistīta ar tulkotāja avotvalodas un mērķvalodas izjūtu, uztveri, dzīves pieredzi un daudziem citiem subjektīviem faktoriem. Ekspertiem tika lūgts izteikt viedokli, vai IETEIKUMOS ietvert atgādinājumu par uztveres subjektivitāti, jo tulkošanas eksperimentu dalībnieki bija norādījuši, ka bieži ir grūti uztvert deminutīva nozīmi. Vairāki tulkotāju izglītotāji akcentēja, ka to var minēt kā nenovēršamu faktoru, bet norādīja, ka tas var novest pie pārāk brīvas interpretācijas riska (E2), tāpēc daudz būtiskāk ir iedrošināt tulkotājus censties uztvert autora nolūku (E3) un, ja iespējams, pievienot vairākus piemērus, kur vienu tekstu tulkojuši dažādi tulkotāji. Šis eksperta ieteikums rosināja ideju, ka vajadzētu rast iespēju praktizējošiem tulkotājiem piedāvāt savus piemērus no praktiskās pieredzes, un tas būtu iespējams, ja IETEIKUMI būtu pieejami tiešsaistē interaktīvā formā.

Novērtējot IETEIKUMUS kopumā, visi eksperti piekrīt, ka tie mudina tulkotājus meklēt radošus tulkošanas risinājumus deminutīva lietošanas gadījumā avottekstā, vienlaikus norādot, ka jāuzsver individuāla pieeja katrai konkrētajai situācijai (T2 un T3).

Visi tulkošanas jomas ekspertu aptaujas respondenti ir piedāvājuši ierosinājumus, kā IETEIKUMUS pilnveidot, un vairāki no tiem sakrīt ar

tulkošanas eksperimenta dalībnieku viedokļiem – vairāki studenti ieteica iekļaut maksimāli daudz piemēru, un gandrīz visi eksperti ir minējuši, ka vēl daži piemēri būtu noderīgi, bet ar tiem nevajadzētu pārspīlēt, kā arī rosināja izvēlēties daudzveidīgākus piemērus. Kā norādījis praktizējošs tulkotājs T1, iespējams, ka IETEIKUMU piemēros tulkotājs var atrast tieši konkrētajai situācijai piemērotāko variantu. Savukārt tulkotāju izglītotāja E2 rosinājums izvērst sadaļu par kompensēšanas paņēmieniem un E3 ieteikums papildināt informāciju par sinonīmiju un sintaktiskajiem līdzekļiem sasaucas ar izmēģinājuma eksperimenta dalībnieku vēlmēm. Šie padomi un tulkotāju izglītotāja E4 atgādinājums, ka jaunajiem tulkotājiem ar atšķirīgu sagatavotību varētu būt nepieciešami atšķirīgi strukturēti ieteikumi, deva augsni idejai, ka IETEIKUMI ir jāveido kā divpakāpju sistēma, pirmajā lappusē atstājot koncentrētus un kodolīgi formulētus vispārīgus padomus un dažus spilgtus piemērus (skat. kolonu „Rediģētais ieteikumu variants” 1. tabulā), pievienojot saites uz detalizētāku informāciju un bagātīgāku piemēru klāstu otrajā lappusē (skat. kolonu „Papildinformācija 2. lapā” 1. tabulā). 1. tabulā ir iekļauts fragments no darba materiāla, kas atspoguļo IETEIKUMU rediģēšanu pēc to izmēģināšanas eksperimenta un tulkošanas jomas ekspertu viedokļu analīzes.

1. tabula

**„Ieteikumi tulkotājiem deminutīvu konotāciju atveidei angļu valodā”:
ieskats rediģēšanas procesā**

IETEIKUMU 1. variants	Komentāri ST – studentu eksperimenta dalībnieki E – tulkošanas jomas eksperti (tulkotāju izglītotāji) T- tulkošanas jomas eksperti (profesionāli tulkotāji)	Rediģētais IETEIKUMU variants 1. lappuse Ar fona krāsu – mainītais	Papildinformācija 2. lappuse Iekavās pelēkajā drukā norādītās atsauces uz avotiem Ieteikumu gala variantā nav iekļautas
Lietot ar piedēkli darinātu deminutīvu, ja tāds angļu valodā eksistē un ietver sevī attiecīgo nozīmes niansi, iekļaujoties valodas plūdumā* (<i>mommy, daddy, starlet</i>). * E2 komentārs: nav lingvistisks apzīmējums	ST Varbūt pievienot vairāk piemērus priekš katram deminutīvu tulkošanas iespējām. Veiksmīgi izvēlēti piemēri, un tos droši var pievienot vēl vairāk, lai būtība būtu pilnīgi skaidra. Papildus pieminēt jau eksistējošos deminutīvus angļu valodā kā atsevišķu sadaļu, piemēram, "mommy, daddy,	Lietot ar piedēkli atvasinātu deminutīvu (1), ja tāds angļu valodā eksistē un ietver sevī attiecīgo nozīmes niansi, iekļaujoties valodas plūdumā konkrētajā kontekstā (piem., <i>sirsnību, mīļumu – mommy, Moms, kiddo; negatīvu, nicinošu attieksmi – wifelet; novelette, lordling</i>).	(1) Angļu valodā deminutīvpiedēkļus lieto: - maza izmēra apzīmēšanai, piem., <i>booklet, lambkin, kitchenette, hillock</i> utt.; - emocionālas attieksmes izteikšanai kontekstā, piem., <i>doggy, horsie, Paps, weirdo, princeling</i> utt. Angļu valodā deminutīvpiedēkli ir

	<p>starlet" ievietot ne tikai sadaļā, kurā izteikta sufiksācija, bet arī „pieņemto anġļu valodas deminutīvu" sadaļā. T2 vairāk reālu piemēru. Sevišķi ar piedēkli darinātiem deminutīviem. <i>Mommy, daddy</i> – šie piemēri pārklājas E4 piedēkļu klāsts ar to funkcijām palīdzētu, kad LV deminutīva izskaņa jāpārnes EN valodā, jo, ja studentiem nav pamatzināšanu par piedēkļu dem.funkcijām, viņi ir ļoti ierobežoti sava radošumā, bet nav vajadzības maksimāli uzskaitīt esošos deminutīvus anġļu valodā T2 Nedomāju, ka vajadzētu maksimāli uzskaitīt esošos deminutīvus, taču piemēros atklāt to daudzveidību gan varētu.</p>		<p>daudzfunkcionāli, tāpēc, pirms konkrētais deminutīvs tiek izvēlēts, jāpārbauda tā nozīme. Piemēram, piedēklis <i>-let</i>: +lietas, nedzīva objekta nosaukums = maza izmēra objekts (<i>starlet, leaflet</i>); +dzīvnieka nosaukums = dzīvnieka mazulis (<i>piglet, skunklet</i>); +personas nosaukums = nicinājums, nievājums (<i>princelet</i>). (Schneider 2012:17–18)</p>
--	---	--	--

Nobeigums

Veidojot „Ieteikumus tulkotājiem deminutīvu konotāciju atveidei anġļu valodā”, jau sākotnēji bija paredzēts tos izstrādāt kā praktisku palīgmateriālu, kas ātri un ērti izmantojams tulkošanas procesā, jo, īpaši tulkojot daiļliteratūru, ir svarīgi darba procesā nepazaudēt uzņemto tulkošanas ritmu un notverto daiļdarba noskaņu. IETEIKUMU izstrādes gaita, ietilpinot apjomīgo saturu kompaktā formā, bija izaicinoša. Tulkošanas jomas ekspertu viedokļu un priekšlikumu apkopošanas un analīzes rezultātā tika iegūts apliecinājums vairākiem studentu – tulkošanas eksperimentu dalībnieku – ierosinājumiem, un ekspertu padomi palīdzēja, piemēram:

- precīzāk formulēt domu, ka ne vienmēr deminutīvs ir obligāti jāatveido mērķtekstā, jo avottekstā tas var būt lietots, piemēram, labskanīguma vai ritma saglabāšanas nolūkā;

- skaidrāk akcentēt deminutīvu konotāciju atkarību no teksta žanra un tipa, autora nolūka, konteksta un citiem faktoriem;
- papildināt IETEIKUMUS ar daudzveidīgākiem piemēriem.

Pateicoties tulkošanas jomas ekspertu ierosinājumiem, IETEIKUMI tika pārstrukturēti kā divpakāpju tabula, sākotnējo variantu atstājot kā pamatu un pievienojot saites uz detalizētiem skaidrojumiem un piemēriem, kas pētījuma iepriekšējos posmos tika ekscerpēti no publicētiem latviešu prozas tekstu tulkojumiem anġļu valodā. Ekspertu pozitīvais vērtējums un ieinteresētība mudināja meklēt risinājumus, kā IETEIKUMUS padarīt pieejamākus plašākai auditorijai, tāpēc nākotnē plānots to ievietot tiešsaistē kā interaktīvu rīku, lai praktizējošie tulkotāji un tulkotāju izglītotāji varētu tos papildināt ar daudzveidīgiem latviešu deminutīvu konotāciju pārneses piemēriem tulkojumos anġļu valodā.

Literatūra

- Biały, Paulina (2017). *Polish and English Diminutives in Literary Translation: Pragmatic and Cross Cultural Perspectives*. Katowice: University of Silesia in Katowice.
- Chamonikolasová, Jana; Rambousek, Jiří (2007). Diminutive Expressions in Translation: A Comparative Study of English and Czech. *Belgian Journal of Linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 37–52.
- Chesterman, Andrew (1997). *Memes of Translation*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Jurafsky, Daniel (1996). Universal Tendencies in the Semantics of the Diminutive. *Language*, Vol. 72, No. 3 (Sept., 1996). Washington: Linguistic Society of America, 533–578.
- Jurafsky, Daniel (1993). Universals in the Semantics of the Diminutive. *Proceedings of the Nineteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society: General Session and Parasession on Semantic Typology and Semantic Universals*. Berkeley: Berkeley Linguistics Society, 423–436.
- Kalnača, Andra (2015). Latvian. *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Grandi, N. and Körtvélyessy, L. (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 253–261.
- Kalnača, Andra; Lokmane, Ilze (2021). *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. Pieejams: <https://doi.org/10.22364/latgram.2021> [sk. 15.03.2023.].
- Kaukule, Aija (2018). Kā vecmāmiņas apskāviens. Intervija ar dainu atdzejojātāju Ievu Sentivani. *Lauku Avīze*, 14. augusts. Pieejams: <https://www.la.lv/ka-vecmaminas-apskaviens> [sk. 02.08.2025.].
- Leppihalme, Ritva (1997). *Culture Bumps: An Empirical Approach to the Translation of Allusions*. Clevedon, Toronto, Philadelphia, Johannesburg: Multilingual Matters.
- LU Latviešu valodas institūts. *Institūta pētnieki ikgadējā Liepājas valodnieku konferencē*. Pieejams: <https://lavi.lu.lv/instituta-petnieki-ikgadeja-liepajas-valodnieku-konference/> [sk. 02.08.2025.].
- Pym, Anthony (2016). *Translation Solutions for Many Languages. Histories of a flawed dream*. London, Oxford, New York, New Delhi, Sydney: Bloomsbury.
- Rikše, Rūta (2014). Margita Gailīte: Visgrūtāk būtu tulkot latviešu tautasdziesmas. Intervija ar tulkotāju Margitu Gailīti. *LSM*, 18. jūlijs. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/literatura/margita-gailite-visgrutak-butu-tulkot-latviesu-tautasdziesmas.a91887/> [sk. 02.08. 2025.].

- Ruiz De Mendoza Ibáñez, Francisco J. (1996). Some Notes on the Grammatical Status of the Spanish *-itto/-illo* Diminutives and their Translation into English. *Pragmalingüística*, 4. Cadiz: Philology Department, Universidad de Cadiz, 155–172.
- Rūķe-Draviņa, Velta (1959). Diminutive im Lettischen. *Acta Universitatis Stockholmiensis*. 8. Lund: AB PH. Lindstedts Univ.-Bokhandel.
- Saule-Sleina, Mērija (1955). Par substantīvu un adjektīvu atvasinājumiem ar *-iņš*, *-iņa*-mūsdienu latviešu literārajā valodā. *LPSR ZA Valodas un literatūras institūta Raksti*, V. Red. A. Feldhūne. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 87–116.
- Schneider, Klaus P. (2003). *Diminutives in English*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Schneider, Klaus P. (2015). The meaning of diminutives: A first-order perspective. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics*. Vol. 12 Issue 3, 461–487. Pieejams: http://www.skase.sk/Volumes/JTL29/pdf_doc/20.pdf [sk. 28.05.2023].
- Schneider, Klaus; Strubel-Burgdorf, Susanne (2012). Diminutive *-let* in English. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics*, Vol. 9, Issue 1, 15–32. Pieejams: http://www.skase.sk/Volumes/JTL20/pdf_doc/2.pdf [sk. 15.01.2023].
- Sicherl, Eva (2013). Diminutive Nouns and Verbs in Slovene Compared to Their English Equivalents. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies*, No. 9. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 145–162.
- Sīlis, Jānis (2002). Tulkojamības problēma „netulkojamos” tekstos un dažās latviešu folkloras reālijās. *Linguistica Lettica*, X. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 102–116.
- Sīlis, Jānis (2003). Decision-Making in Latvian – English Translation of Some Interculturally “Untranslatable” Texts. *The 3rd Riga Symposium of Pragmatic Aspects of Translation*. Andrejs Veisbergs (ed.). Riga: University of Latvia, 163–174.
- Sīlis, Jānis; Sīle, Aija (2019). Linguistic and Culture-related Problems in Translation of Latvian *Dainas* into English. *Landscapes – Internationale Schriften zur Übersetzungswissenschaft*. Band 3 *Translation*. Piotr Sulikowski, Anna Sulikowska, Emil Lesner (eds.). Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 177–188.
- Spektors, Andrejs et al. (2025). *Tēzauris.lv*. Rudens versija. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/137> [sk. 11.10.2025].
- Veidenberga, Zane (2014a). Deminutīvu emotīvās konotācijas atveide latviešu prozas tulkojumos anġļu valodā lingvistiskās pragmatikas skatījumā. *VIA SCIENTIARUM: starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums*. 2. laidiens. Silga Sviķe, Zane Veidenberga (red.). Ventpils/ Liepāja: Ventpils Augstskola, Liepājas Universitāte, 201–216.
- Veidenberga, Zane (2014b). Transfer of Implied Values of the Latvian Diminutives into Their English Language Counterparts. *Translators Have Their Say? Translation and the Power of Agency*. Series: Repräsentation – Transformation. representation – transformation. représentation – transformation. Translating across Cultures and Societies. Khalifa, A.W. (ed), Bd. 10. Zürich, Berlin: LIT Verlag, 174–194.
- Veidenberga, Zane (2020). Emotional Connotations Implied by Latvian Diminutives in Literary Texts and Their Transfer into English: Solutions Chosen by Novice Translators. *Bridging Languages and Cultures II. Linguistics, Translation Studies and Intercultural Communication*. Guntars Dreijers, Jānis Sīlis, Silga Sviķe, Jānis Veckrācis (eds.). Berlin: Frank & Timme, 113–133.
- Veidenberga, Zane (2023). Transferring implied values of the Latvian source text diminutives into English: Piloting translation guidelines with novice translators. *Studies about Languages / Kalbų studijos*, 42. Kaunas: KTU Faculty of Social Sciences and Humanities, 5–16. Pieejams: <https://doi.org/10.5755/j01.sal.1.42.33098>.
- Vermeer, Hans Josef (2000 [1989]). Skopos and Commission in Translation Action. *The Translation Studies Reader*. Lawrence Venuti (ed.). London, New York: Routledge, 221–232.

- VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca* (2007). Autoru kolektīvs. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Vulāne, Anna (2002). Deminutīvu konotācija latviešu tautasdziesmās. *Leksikologija i leksikografija baltijskih jazykov. Materialy XXXI mezhvuzovskoj naučno-metodicheskoj konferencii*. Sekcija baltistiki. Tezisy dokladov. Sankt-Peterburg, 11–12.
- Vulāne, Anna (2013). Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Autoru kolektīvs. Rīga: Latviešu valodas institūts, 190–299.
- Wierzbicka, Anna (2011). Common Language of All People: The Innate Language of Thought. *Problems of Information Transmission*, Vol. 47, No. 4. Russia: Pleiades Publishing, 378–397.

GUIDELINES FOR TRANSFERRING THE CONNOTATIONS OF LATVIAN DIMINUTIVES INTO ENGLISH: THE ROLE OF TRANSLATION EXPERTS IN DEVELOPING THE GUIDELINES

Summary

This paper reflects one stage of the research within the doctoral thesis dedicated to studying the ways of transferring into English the functions and connotations of the diminutive used in Latvian prose texts. The morphologically derived Latvian diminutives are a challenge for translators, therefore, during this research, the linguistic means for expressing the diminutivity in English and translation solutions at the disposal of translators were summarised, thus developing *Guidelines for transferring connotations of the Latvian source text diminutives into English* (hereinafter – the Guidelines). The purpose of this Paper is to provide an insight into the final stage of the development of the Guidelines, reflecting the contribution of experts in the field of translation – translator trainers and practitioners – to their improvement.

A questionnaire was used to find out the opinions of the translation experts, and the questionnaire questions were based on the feedback received from students who participated in the translation experiment piloting the Guidelines in the previous research phase. The translator trainers provided their feedback on the Guidelines after reading them, while the practising translators additionally participated in a translation experiment, translating the same texts that were translated by students during the piloting experiment. The questionnaire was placed on *Google's* online survey tool to provide for obtaining aggregated data while maintaining the anonymity of respondents.

The analysis of the feedback provided by the translation experts helped revising the initial wording of several recommendations and adding more diverse examples. Thanks to the suggestions of experts, the Guidelines were restructured as a two-tier table, leaving the initial version as a basis and adding links to more detailed explanations and examples excerpted from published English translations of Latvian prose texts. The positive assessment and interest of experts encouraged to seek for solutions how to make these Guidelines accessible to a wider audience by placing them online.

Keywords: diminutive, diminutivity, translation, connotation, source language, target language.

ZIŅAS PAR AUTORIEM / ABOUT THE AUTHORS

Māris Baltiņš – *Dr. habil. med.*

LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta vadošais pētnieks
Leading Researcher, Latvian Language Institute, Faculty of Humanities, University of Latvia
mbaltins58@gmail.com

Aiga Bādere – *Mg. transl.*

Ventspils Augstskolas lektore
Lecturer, Ventspils University of Applied Sciences
aiga.badere@venta.lv

Agnese Cera – *Mg. philol.*

RTU Liepājas akadēmijas Humanitāro un mākslas zinātņu centra doktorante
Doctoral student, Centre for Humanities and Arts, RTU Liepāja Academy
agnese.cera@inbox.lv

Gunita Delijeva – *Mg. paed.*

Izglītības un zinātnes ministrija, vecākā eksperte
Senior expert, Ministry of Education and Sciences
gunitadelijeva@inbox.lv.

Ina Druviete – *Dr. habil. philol.*

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes profesore, Latviešu valodas institūta vadošā pētniece
Professor, Faculty of Humanities, University of Latvia
Leading Researcher, Latvian Language Institute, University of Latvia
ina.druviete@lu.lv

Agnese Dubova – *Dr. philol.*

RTU Liepājas akadēmijas Humanitāro un mākslas zinātņu centra docente, vadošā pētniece
Assistant Professor, Leading Researcher, Centre for Humanities and Arts, RTU Liepāja Academy
agnese.dubova@rtu.lv

Baiba Egle – *Mg. transl., zinātniskā grāda pretendente*

RTU Liepājas akadēmijas Humanitāro un mākslas zinātņu centra zinātniskā asistente
PhD Candidate, Research assistant, Centre for Humanities and Arts, RTU Liepāja Academy
baiba.egle@rtu.lv

Anita Helviga – *Dr. philol.*

RTU Liepājas akadēmijas Humanitāro un mākslas zinātņu centra asociētā profesore, vadošā pētniece
Associate Professor, Leading Researcher, Centre for Humanities and Arts, RTU Liepāja Academy
anita.helviga@rtu.lv

Larisa Ilinska – *Dr. philol.*

RTU Digitālo humanitāro zinātņu institūta profesore
Professor, Institute of Digital Humanities, Riga Technical University
larisa.ilinska@rtu.lv

Diāna Ivanova – *Mg. philol.*

RTU Digitālo humanitāro zinātņu institūta lektore
Lecturer, Institute of Digital Humanities, Riga Technical University
diana.ivanova@rtu.lv

Oksana Ivanova – *Dr. sc. soc.*

RTU Digitālo humanitāro zinātņu institūta docente
Assistant Professor, Institute of Digital Humanities, Riga Technical University
oksana.ivanova_1@rtu.lv

Gints Jēkabsons – *Dr. sc. ing.*

RTU Lietišķo datorsistēmu institūta docents, vadošais pētnieks
Assistant Professor, Leading Researcher, Institute of Applied Computer Systems, Riga Technical University
gints.jekabsons@rtu.lv

Elizabete Kadakovska – *Mg. paed., MBA*

Ventspils Augstskolas vieslektore
Guest Lecturer, Ventspils University of Applied Sciences
elsa.kadakovska@gmail.com

Daļa Kiselūnaite (Dalia Kiseliūnaitė) – *Dr. habil. hum.*

Lietuviešu valodas institūta vadošā pētniece
Senior Researcher at the Lithuanian Language Institute
dalia.kiseliunaite@gmail.com

Diāna Laiveniece – *Dr. paed.*

RTU Liepājas akadēmijas Humanitāro un mākslas zinātņu centra profesore, vadošā pētniece
Professor, Leading Researcher, Centre for Humanities and Arts, RTU Liepāja Academy
diana.laiveniece@rtu.lv

Linda Lauze – *Dr. philol.*

RTU Liepājas akadēmijas Humanitāro un mākslas zinātņu centra profesore, vadošā pētniece
Professor, Leading Researcher, Centre for Humanities and Arts, RTU Liepāja Academy
linda.lauze@rtu.lv

Dzintra Lele-Rozentāle – *Dr. philol.*

RTU Liepājas akadēmijas Humanitāro un mākslas zinātņu centra vadošā pētniece
Leading Researcher, Centre for Humanities and Arts, RTU Liepāja Academy
dzintra.lele-rozentale@rtu.lv

Dace Markus – *Dr. habil. philol.*

RTU Liepājas akadēmijas Humanitāro un mākslas zinātņu centra profesore, vadošā pētniece
Professor, Leading Researcher, Centre for Humanities and Arts, RTU Liepāja Academy
dace.markus@rtu.lv

Sanita Martena – *Dr. philol.*

RTU Rēzeknes akadēmijas Izglītības, valodu un sociālo tehnoloģiju centra vadošā pētniece
Leading Researcher, Centre for Education, Languages and Social Technologies, RTU Rēzekne Academy
sanita.martena@rtu.lv

Ieva Ozola – *Dr. philol.*

RTU Liepājas akadēmijas Humanitāro un mākslas zinātņu centra asociētā profesore, pētniece
Associate Professor, Researcher, Centre for Humanities and Arts, RTU Liepāja Academy
ieva.ozola_3@rtu.lv

Vija Požarnova – *Mg. hum.*

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta zinātniskā asistente
Research assistant, Latvian Language Institute, Faculty of Humanities, University of Latvia
vija.pozarnova@lu.lv

Guna Rābante-Buša – *Mg. philol.*

Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas zinātniskā asistente
Research Assistant, Artificial Intelligence Laboratory, Institute of Mathematics and Computer Science of the University of Latvia
guna.rabante-busa@lumii.lv

Paula Sekača – *Mg. rakstniecības studijās, zinātniskā grāda pretendente*

RTU Liepājas akadēmijas Humanitāro un mākslas zinātņu centra zinātniskā asistente
Research assistant, Centre for Humanities and Arts, RTU Liepāja Academy
paula.sekaca@rtu.lv

Agrita Tauriņa – *Dr. paed.*

RTU Liepājas akadēmijas Humanitāro un mākslas zinātņu centra vadošā pētniece
Leading Researcher, Centre for Humanities and Arts, RTU Liepāja Academy
agrita.taurina@rtu.lv

Inta Urbanoviča – *Dr. philol.*

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes docente
Assistant Professor, Faculty of Humanities, University of Latvia
inta.urbanovica@lu.lv

Zane Veidenberga – *Mg. izgl. vad., zinātniskā grāda pretendente*

Ekonomikas un kultūras augstskolas docente
PhD Candidate, Assistant Professor, EKA University of Applied Sciences
zane.veidenberga@eka.edu.lv; zveidenberga@gmail.com

Tija Zīriņa – *Dr. psych.*

RTU Liepājas akadēmijas Humanitāro un mākslas zinātņu centra vadošā pētniece
Leading Researcher, Centre for Humanities and Arts, RTU Liepāja Academy
tija.zirina@rtu.lv